

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

Szerkesztő

LENGYEL DÉNES ÉS NAGY MIKLÓS

REGÉNYEK

62.

JÓKAI MÓR

„

DE KÁR MEGVÉNÜLNI!

EGY VÉN ÖCSÉMURAM
ÉLMÉNYEI UTÁN

(1896)

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1971

Sajtó alá rendezte
BOKOR LÁSZLÓ

6-

Lektorálta
OLTVÁNYI AMBRUS

Magy. i. T. 3.
94,201.

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1971.

ELŐSZÓ

Először azt a címet akartam adni ennek az izének (mely, fájdalom! rám nézve nem regény), hogy „egy becsületes ember gonosztettei”. Mert hát én az vagyok: becsületes ember; egyéb címem sincs: se „tisztelt hazafi”, se „szeretett polgártárs”, se „elismert szakférfiú”.

Csak becsületes ember: minden pontban; még a pontok pontjában is.

Mustrája vagyok a férjeknek, annyira, hogy azt beszélnek rólam, hogy ha meghalok, porrá égetnek, s mint Artemízia királyné tett Mauzolosz királlyal, italba keverik hamvaimat, s úgy adogatnak be, de nem a nőknek, hanem a férjeknek, mint óvó-szérumot a hűtlenség baktériumai ellen.

És ez nem is lett volna rossz regénycím: egy becsületes embernek a gonosztettei. Hanem hát ez mégis nagyon hasonlít a sviháksághoz, egy neme a hetvenkedésnek: virtuskodás olyanul, ami nincs. Sohasem szerettem a dicsekedést. Mit dicsekedjem a bűnömmel? Elég, ha a feleségem így szólít, hogy te „bűnöm!”

Inkább választottam ezt a címet „... De kár megvénülni!”

Ezzel aztán be van ismerve, hogy vén vagyok.

Biz az vagyok. Az ötvenediket járom.

De hogyha összeszedem magamat, ha a szerepántot jól megszorítom a derekamon, a szakállamat odáig, ameddig bicolor lett, kiborotválom, senki sem mond többnek negyvennyolcnál. Ebben is megmaradok állhatatosan negyvennyolcasnak.

Csak annak a melanogérnek ne volna olyan penetráns szék-fűszeg bűze, mely három lépésről elárulja, hogy az ember a haját védelmezi!

Hát én bizony nem tagadhatom, hogy a porosz háborúban már hadnagy voltam: vitézségi érmet is hoztam haza magammal. Annak is urát tudom adni, hogy hogyan szereztem.

Mikor Benedek kiadta azt a korszakalkotó ordre de bataille-t, mely szerint a katonáknak megtiltatik a pipát a patrontáskába dugni, én voltam e rendelet végrehajtásánál a legserényebb. Én magam a századomnál negyvennyolc makrapipát koboztam el a bakáim történetgyűjtőiből: be is szolgáltattam a Generálintendatúrának.

Ezért kaptam a medáliát.

Szereztem ugyan Szadovánál egy kardvágást is a fejemre; ha egy tüzérhadnagy kollégám fel nem szed a földről, az ágyújára felülterve: Nikkelnek hítták a derék embert, hát ott taposnak össze.

Holmi svihák ember azzal dicsekednék, hogy ezért kapta a vitézségi érmet; de én jobban ismerem a dolog meritumát: nem azé az érdem, aki a vágást kapta; hanem aki adta. Fődo-log a diszciplína. Az én Tapferkeitsmedaillem a 48 pipáért jutott ki.

Igaz, hogy a régimódi magyar hadvezérek más szisztémát követtek, mint Benedek: ezt bizonyítja az a megörökített adat, amely szerint Damjanich a szolnoki ütközetben, mikor az ordinánc huszára alól egy ágyúgolyó ellőtte a paripát, azt kérde a talpra ugró legénytől: „no fiam, hát ég-e a pipád?” „Az enyim ég: csak az üvé égjen!” felelt a huszár. Ami azt bizonyítja, hogy a régi magyar harcregula megengedte, hogy a katonák az ellenséges ütegek tüzelése alatt is pipázzanak.

... No hát régi legény vagyok.

De azért még nem mondtam le a világról!

Maradok a szadovai rangomnál. Főhadnagy. Penziót nem adnak: tehát aktív állapotban vagyok. Még annyira nem jutot-

tam a becsületességben, mint Gyulai Pali, hogy a férjek rám bízzák a szép asszonyaikat gardírozni. Tőlem rettegjenek!

Tehát kezdjük az elején.

Valljuk meg őszintén, hiszen úgylis hiába titkolnám, hogy énnekem a feleségem már a hetedik rubrikában következik.

Előtte már hat sorszám van betöltve.

Pedig igen korán házasodtam: alig voltam huszonöt éves.

De hát nagyon gyorsan változott a repertoár.

S igen hamar ment nálam a beleszeretés egy szép arcba.

Az első lángom klasszikus oltáron gyulladt meg: egy fekete hajú, de kék szemű görög leány volt az. A görög nyelv profeszszorának a leánya, akihez privátára jártam. (Azt kérded, hogy a kettő közül melyikhez? Hát hiszen ha az elébbit értettem volna, azt mondanám, hogy „mihez”.)

Majd azután elmondom én mindegyiknek a tragédiáját sorba, csak elébb hadd mutatom be a színlapot.

A második szerelmem volt egy pompás rác leány: ennek meg szőke haja volt és fekete szeme.

A harmadik lángom egy hővérű asszony volt. Férjes nő, erős temperamentummal. Micsoda szemei! Tűzbe ugrottam volna érte — hűtőzni.

A negyedik volt egy színművésznő. Már ennek az arcát nem próbálom meg leírni; mert az annyiféle volt, ahány szerepet játszott. Azt pedig a színpadon kívül többet játszott, mint a színpadon. Ez volt rám nézve a legveszedelmesebb láng. Képes lettem volna érte elhagyni a juridikus pályámat s elmenni vele színésznek. Amire ő is biztatott. Én persze primo amorozónak képzeltem magamat, csakhogy ő meg apaszerepkört szánt nekem. Ez volt a legcifrább történet.

Az ötödik ideálom volt egy „Sáron rózsája”. Igazán mélyen szeretett polgártársné! Az is nagyon szeretett engem. De nem érhattünk célt, mert az a bizonyos törvénycikkely még akkor nem volt szentesítve.

A hatodik volt egy szelíd tekintetű, ártatlan gyermek, akinek a komoly arcába, az okos beszédjébe voltam szerelmes. Egy septemvirnek a leánya, akinek az apja is szívesen látott. Amellett még lett volna belőlem valami. Annak volt ambíciója. Gesztenyeszín haja volt, és olyan szemei, mint az őznek.

(Te most lecsapod a tollat az asztalra, s azt mondd: „de hát megbolondultál, te öreg, hogy ilyen leleplezéseket adsz magadról? Hátha a feleséged olvasni fogja? Rád ismer a történetedről álnév alatt is.” Légy te afelől nyugodt. Ez a hat rózsza mind huszonöt év előtt virágzott számomra, és most huszonöt év múlva mind összekerültek egy csoportba a házamnál: mindennapos látogatói a feleségemnek; néha mind a heten együtt ülnek az oszonnázó asztalnál; hat fertályszázados ideálom, hetedik a feleségem: képzelheted, hogy mi mindent beszélnek azok énrólam! Meg van énnekem számlálva minden hajamszála; de annyi nincs, hogy minden bűnömet fedezné egy hajszál.)

No ez ellenmondásnak látszik a bevezetésben előadott jellemrajzommal, melyben Mauzolsz királlyal egy ugyanazon taplóbul faragott férjnek vázoltam magamat. Hja ezt csak a világ hiszi rólam: az egész világ; de azt, hogy titokban milyen gonosztevő vagyok, azt csak azoknak a párkáknak a törvényszéke tudja, akik a szívekben és vesékben és asztalfiókokban olvasnak.

Hát ez már micsoda svindli megint? Egyszerre a X-ik fejezeten kezdeni a regényt! Az olvasó, meg a kiadó becsapására van-e ez fundálva? Higgyék, hogy már kilencet átforgattak belőle, s aszerint számítsák a honoráriumot?

... Nem a! Kérem alássan; nem római X-es szám az oda-fönn, nem is egy kétlábra állított érdemkereszt, sem pedig ama bizonyos matematikai föladványokban szereplő „egy ismeretlen”, hanem valósággal az első regényszakasznak a címe: a fatális görög „Ch” betű, a hellén alfabetben = X.

Az a kiakolbólitott „ch”, amit az új magyar írók, mint szittyja ajkakhoz érdemtelen indigénát a köztünk lakhatás engedélyétől megfosztottak s helyette, váltogatva, hol a „k”-t, hol a „h”-t sorakoztatják, a használt szó természete szerint. Így például, ahol anarchiáról van szó; ott azt írják, hogy „anarkia”, (mert az kemény falat), ellenben, ahol psychologia fordul elő, ott azt írják, hogy „pszichologia” (lágý az!). A bacchanál a kezdetén íródik „bakkanálnak”, a vége felé aztán jó neki a „bahhanál”; a machinatiót pedig az határozza meg, hogy ki követi el; ha a néppárt részes benne, akkor „makináció”; de ha a púroszok csinálják, akkor „mahináció”.

De bár hamarább tették volna derék nyelvigazítóink ezt az idegen betű számkivetést! De sok keserűségtől megőriztek volna egy egész generációt: különösen pedig engem.

Azt persze nem is sejtí már a jelen ivadék, hogy micsoda nagy szenvedéseken kellett átlábbadozni a megelőző bácsiknak.

A Bach-korszakban azzal sanyargatták a szittyá legények porcikáit, hogy németül tanulni muszájoltattak. Hát persze azt tették, hogy nem tanulták meg. Az érettségi vizsgánál azonban erre is rákerült valahogy a sor. Kalkulust kellett belőle kapni, különben nem adták ki a bizonyítványt. A vizsgáztató tanár megmondá őszintén a vizitátor tanfelügyelőnek: „egy szót sem tud ez a fiú németül: nem vette be a nyaka”. „Dehogy nem tud! — biztatá a hatalmas úr — állj élém fiam Szekeres: hát hogy mondják németül azt, hogy ember?” „Mensch! — felelt rá készen a diák. — „Például: az ember próbál?” — „Das Mensch probirt.” (Ezt a tarokkból tanulta.) — „Hát azt hogy mondanád magyarul, hogy Ferd?” — „Lú!” — „Nagyon jól van, fiam Szekeres! Hiszen tudsz te németül.” S adtak neki „elégésget”.

Mikor aztán következett az új politikai korszak, a rájkszrátal, akkor a furfangos állambölcsek azt eszelték ki, hogy fordítanak egyet a közérzületen: ne szidják már a mérges dentumogerek a „német”-et, szidják inkább a „görögöt”.

Én éppen akkor jutottam az érettségi vizsga fogzási korszakába.

Maig sem tudom, hogy miért kellett nekünk görögül megtanulnunk! Hiszen nem mi járunk Athénásba Wertheimkaszákát feltörni.

Abból pedig most már komolyan kellett vizsgázni, nem úgy, mint hajdan a „Márton grammatikából”; mert ezzel az intézkedéssel magasabb kormányzati és állampolitikai célok voltak összekötve: gátat vetni az intelligencia túltengésének. Hogy ne legyen annyi jogász Magyarországon. Erre volt jó a görög nyelv.

Engem a közgyámom (árva gyerek voltam), nehogy a fővárosi erkölcstelen világnak idejekorán martalékul essem, elküldött egy vidéki városban híreskedő középiskolába; ott is, nagyobb biztosság kedvéért kvártélyra és kosztra állandósított magánál a nagytudományú igazgatótanárnál.

Nagyérdemű tudós Poprádi Esdrás uram igazán megérdemelte a címeit; mert ő maga négy katedrát látott el. Ő tanította a geográfiát, a matézist, az antikvitáteszt meg a görög nyelvet.

A beszélő orgánumának bizonyos sajátoságaért úgy hitták, hogy „szuszka”. (Ugyanaz, amit a német tájszólam úgy határoz meg, hogy „der Knyaufete”). Aki a mássalhangzókat elvetéli: az „m”-et „b”-nek, az „n”-et „d”-nek, a „g”-t „k”-nak, az „ny”-et „ty”-nek, a „z”-t „sz”-nek ejti: az „r”-et pedig úgy elköszörüli, hogy „ch” lesz belőle.

Ez az átkozott görög „ch”! Sohasem volt vele a tanár megelégedve, ahogy a görög „chi”-t kiejtettem: — úgy kell azt mondani, ahogy ő mondja az „r”-et.

Ennélfogva amit a clarissime prelegált, abból a szittyák nem értettek semmit, amiből az a jó következett, hogy kénytelenek voltak a könyvből is elolvasni az illető tudományt; mikor aztán felelni kellett, akkor iparkodtak éppen olyan szuszka (Dunántúl „tutma”) kiejtéssel felelni, mint aminő a professzor úré; amiből megint a professzor úr nem értett semmit, de azért meg volt vele elégedve. — Egyáltalában nem üldözte a studiózusokat az egzaminálással. Életelve volt: „quieta non movere”. Bejött a tanterembe: fölolvastatta a katalógust, azzal leült a pulpitusa mögé, fölnyitotta a könyvet, ahol a számárfül be volt hajtvva; rákezdte a prelekcziót, ledarálta a penzumot; mikor az óra ütött, becsapta a könyvet, leszállt a pódiumról, s elballagott.

Aki többet akart tőle megtudni, az följárhatott hozzá privátára.

Ezek között különösen a görög nyelvtanból adott magánleckék voltak látogatottak, mivelhogy reggel hét órakor volt a terminusuk; télen úgy, mint nyáron.

Nem, mintha a diákok nagyon tartanak magukat az „aurora musis amica”-hoz, s szeretnének korán fölkelni, hanem inkább azért, mert akkor még a professzor aludt. Soká szokott aludni, soká fenn volt éjszaka.

Hát aztán ki tartotta a privátát Esdrás úr helyett?

Az bizony supleáltatta magát a külön tanórán a leánya által. Ő ott aludt a mellékszobában, nyitott ajtónál, semmi vétség nem volt a dekórum ellen; aztán a professzor fia is ott volt, — egy notórius árulkodó. Az is velem egy klasszisban tanult.

Ez megint egy új fejezetnek a címe; egy görög betű, úgy mondják ki, hogy „pszi”.

Sajnálom, de nem tehetek róla; — minden nyelvet az alfabeten kell kezdeni. — Majd lesz itt még orosz „asbuki” is.

Első a helyes kiejtés.

Hárman ültünk a hosszú asztalnál, akik ezt tanultuk. Én — a fickó, — a báró, meg az Amarillisz.

Le is szokás az alakokat írni ugye, akik a regényben okvetetlenkednek?

Hát engem ismersz; valamivel csinosabb voltam, mint most, akkor még olyan sűrű szőke hajam volt, hogy beletört a fésű foga; ezúttal még lelógott a homlokomra, később aztán kefe-módra lenyíratott; de ez majd utóbb jön; bajusz, szakáll még csak akkor ütközött; karcsú legény voltam, de jól megtermett; én voltam az első táv- és magasugró a tornában. Büszke voltam a szép fogaimra, a profilomban volt valami napóleónias, ellenben a két pofám olyan kidudorult, hogy sokszor azt kérdezték tőlem: min nevetek? Most is olyan; az volt a gúnynevem, hogy „lomkiri” (L’homme, qui rit).

Az egyik szobatársam volt a „fickó”, a tanár fia. Volt ugyan keresztneve is: Agezilausz, de ezt nem használták, legföljebb a végét, megtoldva egy „pub”-bal, — az apja maga is csak fickónak titulálta. Ezt ki nem állhattuk, mert ő volt a legjobb tanuló a klasszisban. Már akkor stréber volt.

Valamennyiünk között ő volt a legvéznább termetű, nyápic

legény; azért mégis ő készült tiszti pályára lépni. Azt mondta: ezredes lesz.

A másik szobatársam volt a báró. A báró Nikkel. No ennek nem kellett gúnynév; elég volt annak a maga neve. Báró is, meg Nikkel is. Az apja württembergi volt, mint dragonyos tisztt került hazánkba; belcházasodott egy fölvidéki tótkirály családjába, s lett a fiából a legpogányabb magyar sovinszta aki csak valaha ablakokat beverni segített. Attila nevet kapott a keresztségben. Széles vállú legény volt; karja hosszú, tenyerei éktelen nagyok. Erős inai voltak, különben szikár termete; arcbőre odafeszült a koponyájához, hatalmas orral volt megáldva, s annyi bajusza volt már, hogy hegyesre kipödörhette, s követelte, hogy azt meglássák. Ez is jól tanult; a matézisben különösen előtte járt a professzornak. — Szünetszüntelen verekedtünk; ököltre, botra, birokra, a vívóiskolában karddal csupasz testre; és amellet a legjobb pajtások voltunk; egy életünk, egy halálunk, egy erszényünk — és még az is megesett rajtunk, hogy egy szeretőnk. Az egész életfonalom úgy össze-vissza van szőve, gubancolva a jó Nikkel Attiláéval, hogy le nem tudom a kettőt egymás nélkül gombolyítani; s végül is tartok tőle, hogy csomóra fog fűlni.

A negyedik volt az asztalunknál a bennünket oktató vezérszellem: Amarillisz kisasszony . . .

. . . Megálljunk elébb egy szóra. Nem így hítták az én első ideálomat. A szent keresztségben igazi kalendáriumi mártírnő nevét viselte.

Azonban hát noblesz oblisz. Hölgyek irányában tartozik az ember diszkrétus lenni.

Én a hölgyek neveit, akik ezt az én regényemet szővik-fonják, jónak látom virágnevekkel helyettesíteni.

Így lesz a görög leányból „Amarillisz”.

A szép rácnőt hívni fogom „Iringó”-nak.

Az eleven ördög lesz a „Fritillária”.

A művésznőt hívom „Passiflorának”.

A sémi hölgy neve lesz „Mirrha”.

A bölcs szüzek mintaképe lesz „Estike”. (Diákul Hesperis matronalis.)

S végül a törvényes összeköttetésem vezéralakjának érdeme szerint jut a „Pálma”.

Ekként előrebocsátottam a színlapot.

Mármost lássunk a maszkírozásához.

Amarillisz kisasszony tökéletes görög szépség volt; valódi Minerva, külsőleg és szellemben is.

Arcban ugyanaz a kép, amit a rajztanárunk másoltatott velünk krejonnal, csak a sisak hiányzott a fejéről, a négy ágaskodó paripával.

S hogy tudta szavalni az Iliászt!

No, ha én lettem volna Párisnak a bőrében, mikor a három istennő közül választani kellett, én már csak Pallasznak adtam volna az aranyalmát. S milyen bolond fordulat lett volna ebből! Ha megszőktetem az Olympról az alma matert! Most nem volnának diákok a világon!

Amarillisz kisasszony is úgy ugrott ki készen fegyverzetestül az életbe, miként hajdan Minerva Jupiter fejéből.

De ez nem az apja fejéből ugrott ki. Az anyja volt görög nő. — Igazi, Macedóniából hozott görög nő, kinek szülői, mint kereskedő-család honosultak meg a városban. Esdrás urat a görög nyelv ismerete segíté a boldog házassághoz. Amarillisz az anyatejjel együtt szívta be a görög tudományt, maga az anyja játszva tanította meg rá. A fickó már nem részesülhetett ebben a könnyű metódusban, mert az anyja korán elhalt. Amarillisz valami öt évvel lehetett idősebb az öccsénél: lehetett húsz éves, a fickó tizenöt, én és a báró (engedelmet kérek: az „ember” az „én”-nél kezdődik, és nem a „báró”-nál) voltunk tizennyolcasok.

Ezekre a statisztikai adatokra szükség van egy olyan históriánál, amelyet nem a költői fantázia nemzett, de melyet az ob-

jectiv kontempláció költött ki a pszichológia és fiziológia, valamint a pozitív helyzetek stúdiumának kemencéjében.

Mert ha például az a helyzet áll elő „most” (a század X-ik évtizedében), hogy két 18 esztendő diák beleszeret egy 20 esztendő lányba, előre tudja az olvasó a végét: — vetélytársak fekete golyót húznak — amerikai párbaj — megmaradt pár boldogságát szülők ellenzik — mennek vendégfogadóba, este vacsorálnak — reggel két agyonlőtt gyerek egymás mellett. — Ez már a rendes befejezés manapság; akár ne is olvassa az ember végig. Hanem ez még a hatvanas években nem volt általános társadalmi sablon. Mi ifjak még akkor szerettük az életet, s arra meg éppen nem voltunk képesek, hogy egy szeretett leánynak a szép fejét golyóval szétúzzuk; ha a miénk nem lehet, a másé se legyen. Ez csak a mostani kényes, nyaffadt, nyámmnyila nemzedéknek a kibúvója.

Tehát az én időmben a gyerekek közti szerelemnek, kivált ahol a lány idősebb a fiúnál, kellett valami praktikus megoldást keresni.

Ez volt mindenekelőtt a görög nyelv.

Talán emlékezel is arra az adomára, amit ez időben szájról szájra adtak az akkori osztrák kultuszminiszterről? Őexcellenciája, akinek a görög kedvenc eszméje volt, egyszer egy díszlakománál kihúzta a kronométerét a zsebéből, s így szólt: „most az én órámön félnégyre, és én bizton mondhatom, hogy ebben a percben a Gesamtmonarchia összes iskoláiban kétszázhatvanhétezer diák mondja ezeket a szavakat: *TETYΦΟΣ, TETYΦΙΑ, TETYΦΟΝ.*”

Mi is azok közé a Gesamtstudentek közé tartoztunk, akiknek összesített himnusza ekként szállt az égbe.

Amarillisz ajkairól tanultuk a helyes kiejtést. Készakarva nehezen, hogy többször szájunkba rágja azokat a kimondhatlan görög betűket.

„Khi! khi! khi!”

„Nem jól van.”

„Rhhhi! Rhhhi!” -
 Ez csúf betű.
 Olyan, mint mikor a macska fúj mérgesen a kutyára.
 Sokkal kedvesebb hangzású a „Kszí”.
 Mint mikor a kutyát uszítják „ksz — ksz!”.
 De legkedvesebb (nőajkról eltanulva) a „Pszí”.
 Én ezt mindig úgy mondtam, hogy „Puszi”.
 Kellett hogy megkorrigáljon.
 Én persze azon törekedtem, hogy ő tanulja meg tőlem „Ψ”-t
 úgy ejteni, hogy „puszi”.
 Egyszer aztán formális kiejtési vita támadt közöttünk.
 De ennek megint új fejezetet kell szentelnem.

X? VAGY Ξ? GÖRÖG X.

Amarillisz kisasszony dolga volt a mi írásbeli egzercí-
 ciumainkat revideálni és kiigazítani, nehezebb föladatok-
 nál kerékvágásba segíteni.

Én egyszer a következő sort írtam a gyakorlataimba:

„Κισσασσονυ! ην μαγάτ ἀλάλβα ιμάδομ.”

Amit ő ezzel az alája írt sorral adott vissza.

ἀλ'αλ ελλεν νινζ ορθοσσάγ!

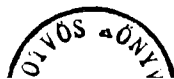
— Ohó! Ez nincs helyesen írva! — disputáltam én. — A
 „kszi” nem helyettesítheti a „cs”-ét.

Amiből a laikus olvasó is kitalálja, hogy a két görög betűs
 sor magyar frázist takargat. Az enyim azt mondja: „kisasszony!
 én magát halálba imádom”, az övé pedig így szól: „halál ellen
 nincs orvosság!”

Csak hogy a görög alfabetből hiányzik a magyar „cs” betű.

— Én nem fogadom el a „ninksz”-et „nincs” helyett.

Én azt állítottam, hogy a magyar „cs” betűnek a görög „chi”
 felel meg; ő pedig azt mondta, hogy a jóni kiejtés szerint a
 „kszi” a valóságos „cs”.

— Döntsön a professzor úr; én órá appellálok.

Amarillisz azt mondta rá: „jó lesz”.

— De énnekem nem elég az, hogy „jó lesz”, hanem fogadjunk.

— No hát, mibe fogadjunk?

— Mit kíván kegyed, ha én veszem a fogadást?

Amarillisz nagy árt szabott; egy autogrammot korunk leg-híresebb költője: Dombiratosi Leótul, akinek a daliás alakja rendes rovatképe vala a *Bolond Miska* című lapnak. Amarillisznek az autogramm-gyűjtés volt a szenvedélye.

— Megszerzem — ígértem én.

— És ön? — kérdé Amarillisz.

— Én pedig, ha nyerem a fogadást, kapok öntől egy görög Ψ -t: az én kiejtésem szerint.

Márványarc maradt. Azt felelé: „áll”.

Appellálunk a professzorra: vajon X-e vagy ξ a Cs?

— — — — —

Hiszen ha szokása lett volna Esdrás úrnak csak egyetlenegy-szer is beletekinteni az írásgyakorlatainkba, csodadolgoknak jöhetett volna nyomára; de ő ezzel nem rontotta a nyugalmát.

Tudta, hogy istentelenségeket csinálunk; inkább ránk sem nézett, hogy meg ne botránkozzék benne. A lustaság volt a szignatúrája. A két órai priváta alatt rendszeren aludt, mi költöttük föl, mikor már közeledett az iskolábamenés ideje.

Hanem délben aztán annál beszédesebb volt. Sokat evett, sokat ivott, és sokat beszélt. Csakhogy nem bort, hanem vizet ivott. Fenéig ürfítette az öblös poharat minden étel után. Valóságos krapulát ivott magának — vízből.

De aztán, amit beszélt asztal fölött, az is méltó volt a víz-részegséghez. Folyvást a muszkát dicsérte előttünk.

Ez a neizet van hivatva a jövőben arra a szerepre, amit a múltban a görög nemzetre ruházott a sors. Megalkotja macedóniai Nagy Sándor birodalmát a Helleszpontustól Kelet-Indiáig s a Hiperboreókgig.

Egységes nemzet, százmillió lélek, egy nyelv, egy vallás, egy fő, egy akarat.

Semmi beteges szabadelvűsködés; erős, öntudatos abszolutizmus. Ideálja a kormányformának.

Hatalom, mely előtt minden másnak el kell enyészni.

Hát még az irodalma! Valamennyi orosz író-t mind ismerte; azoknak az eszméi az igazi világitó tűzoszlopok a pusztában.

Itt nem állt meg; átvegyegett a gyakorlati politika mezejére.

Elhistorizálta, hogy ő végigjárta az egész magyar szabadságharcot. Nem svihákoskodott. Bevallotta őszintén, hogy nem kombattáns minőségben. A magyar kormány kinevezett minden hadsereghez egy tollfogható egyént, akinek hivatalos címe ez volt, „historiograf”; a honvédek azonban úgy hívták őket, hogy „hadi pacsirta” — ő Nagy Sándor hadtesténél fungált, mint hadi pacsirta.

Itt ismerkedett meg a vége felé az orosz tisztekkel. Fraternizáltak.

Óh az oroszok nagyon szeretik a magyarokat!

Azt mondta az egyik orosz parlamentar a magyar tisztek lakomáján: „Barátim! Mi nem azért jöttünk Magyarországra, hogy titeket leigázzunk; hanem hogy magunkhoz fölemeljünk. A ti országotok a mi egyenes utunk Konstantinápolyba. Meglátjátok, hogy mennyire meg tudja becsülni az orosz a dicső magyar népet. A magyar ezredek fogják képezni az orosz cár testőrseregét, ahogy most a finnek. Ezeknek is meghagytuk az ősi szabadságukat, alkotmányukat, országgyűlésüket. Beszélhetnek, írhatnak, nyomtathatnak a maguk nyelvén, amit csak ők értenek. Még bankót is nyomhatnak, amin egymástól vásároljanak. Teringettét! Ha a magyar mágnások befészkelik egyszer magukat Szentpétervárra, kiszorítják a cári udvarból az orosz főurakat. — A magyarok talentumait fényesen fogják ott megjutalmazni! Kapva kapják majd a magyar művészt, író-t! — Hát még a prókátoroknak micsoda aratásuk lesz Oroszországban! — És a nagy üzletek! Ahol annyi a heverő pénz, az ugar-

föld, az aranybánya s a munkához szokott tenyér! Csak Oroszországban úr az úr igazán!”

Ilyen glicériákat kellett nekünk hallgatnunk mindennap Esdrás úr asztalánál — pohár víz mellett. Csak legalább egy kis rosztopcsint adott volna hozzám!

Annyiban alkalmazta a konyháját szármata szimpátiáihoz, hogy minden héten kétszer főzetett „stsi” levest meg „barcs” levest. Ez nem is rossz. Az egyik káposztából készül, a másik vörös répából, kalbász darabkákkal.

Igy töltögette belénk kanállal az orosz eszméket.

Mikor aztán a kosztosok megszöktek az asztaltól, akkor még ott fogta a fickót, s elkezdett neki oktatást adni az orosz nyelv-tanból.

— Ennek fogod köszönni a szerencsédet, fickó!

S a fickónak ebéd után, addig az egy óráig, amíg mi balmoztunk, neki kellett feküdni az orosz nyelvtanulásnak, s magolni nyelvtornázó szavakat.

Az igaz, hogy nem is neki való volt a balmozás.

Manapság már ezt a szót is alig ismeri valaki. Az én diák-koromban pedig ez volt a multságok koronája.

A magyar „balom” szó valószínűleg a francia „ballon”-ból származik, különben Kollárék azt is a szláv nyelvnek reklamálnák

Egy roppant nagy labda volt az borjúbőrből, melynek töltelékét egy fölűjt marhahólyag képezte. Ezt ököllel kellett fölűtni a magasba; mentül erősebb volt a legény, annál magasabbra repült a balom; — és ennek azután többet nem volt szabad a földre leesni; a körben álló fiúknak a leszálló balmot röptében kellett ismét ököllel fölcsapni a levegőbe; aki elhibázta, az maga kapott ütleteget a többiektől. Gyors láb, ügyes kar, biztos szemmérték kellett hozzá; játék után föl volt dagadva az embernek az ökle. Ez volt a magyar laun-tennisz.

Hát ez persze nem volt a fickónak való multság.

Én sem tudom, hogy nekünk mire használt; ma már kiment a divatból.

Hanem, hogy a fickó jól járt a muszka nyelv tanulásával, azt már bizonyosan tudom.

Mínthogy ez az alak az elején túl nem kerül elő ebben az én történetemben, mindjárt abfertigolom, elmondva röviden a curriculum vitae-ját. Poprádi Agezilauz mindenféle iskolákon keresztülvágva magát, végre bejutott a bécsi hadügyminisztérium valamelyik bransába, főhadnagyi sarzséval. Új korszak, új kormány előálltával a szentpétervári nagykövetség is új diplomatával lett betöltve, aki egészen a maga ízlése szerint kívánta a hivatalos személyzetét megalakítani. Olyan katonai attasét kívánt maga mellé, aki tökéletesen bírja szóval és tollal az orosz nyelvet. A hadügyminisztérium lámpással kereste a muszkául értő tisztet. Nem talált mást, mint a főhadnagy Poprádit. Azt rögtön kinevezték katonai attasénak a nagykövetséghez. Amint megérkezik Szentpétervárra, s bemutatja magát a főnökének, az méregbe jön: azonnal telegrafáltat a hadügyminiszternek, hogy mit küld őmellé egy hadnagyocskát katonai attasénak? Egy nagykövetnek legkevesebb őrnagyi rangú attasé kell! Nosza fölhajtják az őrnagyokat, sorba kérdik: „Ki tud oroszul?” — „Hát az ördög!” (Az tud; de nem vállal attaséi hivatalt.) „Ki tanul meg rögtön oroszul?” — „Hiszen Kolumbusz tojása ez!” Ki kell nevezni főhadnagy Poprádit őrnagynak. S főhadnagy Poprádi megkapta az őrnagyi rangot, a pléhgalléros uniformissal együtt, persze egy utászrezdénél. Akkor jött aztán még csak dühbe a szentpétervári nagykövet, mikor az új őrnagy bemutatta magát a molnárszínű őrnagyi uniformisában. Hej, de össztelegráfteremtette az egész minisztériumot: „Hát egy pionérrel parádézzak én az orosz cár udvari báljaiban? Rögtön tegyétek át az attasémat egy huszárezredhez hasonló rangminőségben, mégpedig az orosz cár nevét viselő huszárezredhez!” No hát ezt is meg kellett adni neki. A huszármente is utána küldetett. S így lett a mi hajdani iskolatársunkból félesztendő alatt pionérhadnagyból huszárőrnagy. Ennél gyorsabb káriért, úgy hiszem, még senki sem csinált. És

mindezt azért, mert ő azalatt, amíg mi ebéd után balmoztunk, a muszka grammatikának feküdt neki. — Most már úgy tudom, hogy alezredes. S ha még soká tart a béke, bizonyosan ezredességre viszi. Ahogy előre megjövendölte magának, mint kitűzött életcél.

Én pedig maradtam főhadnagy (többet nem is érdemeltem), de a másik pajtásom, a báró, aki jól kitanult zsenikari tiszt volt, három háborúban részt vett, mint tüzértiszt, az ütege élén Königrätznél bravúrokat követett el, új puskaport is talált föl, nem vitte följebb a dolgát a kapitányságnál.

Üss hátba, kérlek! Hisz én azt ígértem, hogy regényt fogok neked diktálni, s most veszem észre, hogy interpellációt suggerálok kezdő delegátusok számára. Hát én nem értek a regényíráshoz (ketten együtt se sokat); azért, amint rajta érsz, hogy d vagálok, csak te üss hátba.

Hát ott hagytuk el, hogy vajon a magyar „cs” betű, melyet a német négy betűvel tud csak nyélbesütni (tsch), melyik írással azonosítható a görögben, a X-vel-e, vagy a ξ-vel?

Azon függ, hogy lesz-e ebből regény vagy nem lesz?

Az ám! Csakhogy mielőtt a fogadás kétséges tétele az illetékes bíró elé terjesztetett volna, Amarillisz kisasszony biztosítékot kívánt letéetni: zálogot.

No, az ő zálogát nem kellett bírói kézbe deponálni.

Hanem az enyimet. — Az volt halhatatlan költőnk, Dombratosi Kázmér (most már Kázmér?) nagybecsű autogrammjá. Előbb az legyen biztos kézben.

Megszereztem. Hogyan jutottam hozzá?

Levelet írtam a nagy költőnek, melyben úgy mutattam be neki magamat, mint orientalistát, azt a kérdést intézve hozzá, hogy vajon a legújabbban megjelent remek népballadája: „Jóska és Sárka” nem utánezata-e a hírhedett perzsa költő, Firduszi „Josszuf és Zulejka” költeményének, mely ugyan még európai

nyelvre nincs lefordítva, de amelyet ismerhetett kedves barátja, Lisznyai Kálmán palóc dalaiból, aki szintén írt hasonló balladát?

No már egy ilyen kérdésre csak kell választ adni a legmegalkodottabb celebritásnak is.

Pár nap múlva kezemben volt a felelet.

„Vigye el önt az ördög a Firduszijával együtt. Én nem olvastam soha azt a perzsa balladát; Lisznyai Kálmán pedig nekem nem volt kedves barátom; — hisz énnekem még akkor hátul gombolták a ruhámat, amikor az már meghótt. Én nem lopok mástul, csak magamtul. Dombiratosi Rafael!”

(De sok keresztneve van!)

A drága zálog tehát már kézben volt.

De nem olyan könnyű volt ám a pert levátába bocsátani.

Mert a tanár úrnak az a szokása volt, hogy ha kérdeztünk tőle valamit, akkor ő ahelyett hogy válaszolt volna, visszakérdezett.

— Tanár úr! Én egy kérdést volnék bátor megkockáztatni.

— Előbb majd én kérdezek tőled valamit.

— Tessék.

— Mit szoktatok ebéd után csinálni?

— Balnoozunk.

— Hogy híják görögül a balmot?

— „Szfaira.”

— Igen, ha labda. — De hát ha ballon?

— Akkor „Ochrezisz”.

— A macska egyen meg! Az a „ballet”. A léggömböt kérdeztem.

— „Thülákósz.”

— Hát a gólyát hogy hívják görögül?

— Pelargósz.

— Mármost a kettőből hogy csinálnál egy szót?

— „Pelargothülákósz.”

— Nagyon jól van. Mármost fogd ezt a könyvet, s fordítsd le belőle ezt a mesét. Majd azután add elő a magad dolgát.

Valami kis tömzsi könyvet húzott elő a zsebéből kutyabőrbe kötve; abban meg volt jelölve fogpiszkálóval a lap, amivel nekem el kell bánnom.

Egy régi görög mese volt a lefordítandó föladvány.

Amarillisz kisasszony segítségével diadalmaskodtam fölötte.

A görög mese macedóniai Nagy Sándor utazását írja le, ahogy a nagy hódító a Khokonoor hegységen keresztül átszállt Kelet-Indiába.

Hozatott magának egy óriási nagy saskeselyűt. Annak a hátára fölült, mint egy nyeregbe. A sas fölszállt vele a magasba. És ekkor Nagy Sándor egy hosszú dárda hegyére föltűzött egy ürücombot, s ezt előretolta a sas orra elé; abban az irányban, amerre Kelet-India feküdt. A sas elkezdte üldözni az ízletes falatot, nekieresztett szárnyakkal. S minthogy azt sohasem érhető el, tehát egyenesen elszállítá a királyt a hegyek fölött Kelet-Indiába.

— No látod! — mondá Esdrás úr, mikor a penzumot átadtam neki. — Most már érted a hüszteron-proteront? Ezen a nagysándori tradíción alapul az én találmányom, amit nem adok alább egy milliónál. Mióta keresik már a léggömb kormányozhatóságának titkát? — Nem ér semmit az okoskodás. — Gázmotor, villanygép mind haszontalanság. Én azt teszem, hogy fölviszek magammal a léggömb kosarában négy anyányi gólyát. Azokat hámba fogva odakötöm a kosárhoz. Ki lesznek jól éheztetve. Akkor előretolok egy nagy gereblyét, amelynek a fogaira hosszú zsinegre kígyók, békák és apró kacsafiak lesznek fölakasztva. Arra a négy gólya fölrebben, utána száll a családoknak, s hatalmas szárnycsapásaival irányt ad a léggömbnek; nekem aztán csak az a föladatom, hogy a gereblyével kormányozzák bölcs belátásom szerint. Ezt a találmányomat én a muszka kormánynak fogom eladni.

Én el voltam ragadtatva e zseniális eszmétől.

— Van-e nálatok otthon gólya?

— Százával, mikor kiárad a Béga.

— Hozass nekem négy darab gólyát.

Megígértem, hogy hozatok; de hazafiúi indulatom kikötötte, hogy elébb az osztrák minisztériumot kínálja meg a találmányával.

Elvégre hozzá tudtam jutni a kérdés föltevéséhez.

— Azon disputálunk a kisasszonnyal, hogy vajon a görög betűk közül melyik használható a magyar „cs” kifejezésére: a „chi”-e vagy a „kszi”?

— Szeretem, hogy ilyen tudományos kérdések iránt támad érdeklődés az ifjú szívekben. Erre a kételyre világos konkrét adattal felel meg a történelem. A görög krónikaíró így ír egy magyar nevet: *Χαβυξιγγιλας* (Chabukszingilász), amit filológusaink akként olvasnak: „Csabacsüdgyula”. És így mind a chi, mind a kszi használatot a görögök által a magyar nevekben előforduló cs betű helyett.

Mi egymás szemébe néztünk Amarillisszal.

— De én ebben az ítéletben nem nyugszom meg! — hencsegetem én. — Mi fogadtunk a kisasszonnyal. Az nem járja, hogy mind a kettőnknek igazat adjon a döntőbíró. Mi legyen akkor a fogadás díjával, ha mind a két fél párin marad?

— Igen! igen! — segített Amarillisz. — A díjnak ki kell adatni! (Ő sem akarta engedni a költői autogrammot, amit már magáénak hitt.)

— No hát az attól függ, hogy kicsodák a fogadók? vegyeskereskedők-e vagy szportmenek? Ha vegyeskereskedők, akkor azt cselekszik a kölcsönös igazság esetén, amit a nürnbergi szivar-exportőr, meg a pesti patyikus. A szivar-exportőr küldött a pesti patyikus nyakára egy ládika portoricót, harminc márka utánvétel mellett; arra a pesti patyikus meg fogta magát, küldött a nürnbergi szivarosnak harminc márka utánvét mellett egy nagy doboz bajuszkenőcsöt. Kölcsönösen megadják a díjat. Ha pedig szportmenek a fogadók, s egyszerre érnek a lovaik a jelpóznához, akkor azt mondják: „todtes Rennen!”, s nem fizetnek semmit.

— De én ez ellen kifogásolok. Én fél lófejjel előbbre vagyok. Mert én bebizonyítom a magyar heraldikából, hogy cs betű helyett mindenkor ch használtatott: a Zicsi és Pécsi neveket mindig így írták: Zichy, Péchy, és sohasem írták Zixinek, Péxinek.

- No hát elismerem, hogy fél lófejed van — szólt papa Esdrás.
- Amarillisz fizeti a díjat, föltéve, hogy nem kerül pénzbe.
- Dehogyan kerül.
- Akkor vedd meg rajta.

V. AZ ELSŐ CSÓK

Másnap korábban fölkeltem, mint a két szobatársam. Azt hittem, hogy azok még alusznak. Még nem ütött a görög lecke órája.

Kimentem a kertbe. Szép tavaszi reggel volt. A verebek csiripeltek. A jácintok, tulipánok piros csíráikat dugdosták elő a virágágyakból. Fűrge veres bogárkák szaladgáltak a földön, egymás ismeretségét keresve. A nyárfák rügyeinek balsamától csupa ámbraillattal volt tele a levegő. Az ifjú szívben is ilyenkor támad valami megszendülés, amiben ott van a tavasz melege. Bogár volna: fölébredne, csíra volna: kibujkálna, balsam volna: illatozna.

Jól sejtettem. Ő is ott volt. Amarillisz.

A jácint ágyat porhanyította kis gereblyéjével, nekitérdelve.

Nekünk szabad volt a kertbe járnunk, a leckéket könyv nélkül tanulnunk.

Én egyenesen odamentem hozzá. Kívülünk nem volt ott senki.

— Kisasszony! Én jövök a fogadásom díjáért.

Erre ő fölállt, a ruháját rendbehozta, ami föl volt tűzve, mfg térdelt, leverte a port két tenyerével magáról, s azzal a karjait hátrátéve, odaállt elé: „tessék”.

Semmiel sem volt több élet az arcán, mint egy alabástrom szoborén.

Megcsókoltam az ajkát. Hideg volt, mint a kő. Nem pirult el utána. A szempillája sem mozdult meg. Tudta, hogy mit csinál; fizeti a veszített fogadást.

Én úgy éreztem magamat e csók után, mintha uzsorás adós-ság fejében koboztam volna el egy árvaleánynak az utolsó vánkösát.

Magam pirultam el.

— No hát, kisasszony, ne higgye azt, hogy én olyan cudar önző vagyok. Legyen úgy, hogy én vesztettem el a fogadást. Itt van, nézze; odaadom magának a díjat, a költő levelét, s aztán nem bánom, ha visszaveszi is tőlem azt a szomorú csókot.

S odaadtam neki a nagybecsű autogrammot.

Erre rögtön kétfelé nyílt az ajka; az arcán kisütött a mosolygás, a keze reszketett a kezemben, mikor a zálogot átvette, s azzal egyszerre a nyakamba borult, átölelte a fejemet — s ez már aztán igazi csók vala. Csók, amely leszalad a szívig; — még annál is odább; fölgyújtja a vért, és az istenné tevő balzsamokat az idegekben.

Sohasem felejtsem el, amíg élek, ezt az első csókot.

VI. ALFA ÉS OMEGA

Ezzel a két egybekötött betűvel jelzi a szent szimboliztika a világfönntartó lényt. Úgy is van.

Az alfa és az omega a szerelem.

Aki a szerelemben az alfát kimondta, annak az omegáig nem lehet megállni.

Azért vigyáztam én magamra a későbbi dolgaimnál; vagy nem mondtam ki az alfát, vagy mindjárt az omegánál kezdtem.

Attul a perctől kezdve, amelyben én az első „cs” betűt megmagyaráztam a görögöknek, nem volt nyugalma tőlem az országban lakozó celebritásoknak. Csűstül kényszerítettem őket autogrammok kiállítására. Nincs a svihákságnak, a svindlinek, az imposztorságnak az a fajtája, amit alkalmazásba ne

vettem volna ellenük, csakhogy a névalírásukat megkapjam. Legtöbbször sikerült. Bennem egy nagy világcsaló veszett el, amennyi talentumot ki tudtam fejteni e zsánerben. Valóságos hochstaplere, szélhámosa voltam az autogrammm-szerzésnek. Az álorcásságot sem vettem meg. Egyszer rajongó kisleány voltam, ki festett nefelejcs koszorú közepébe kívánja íratni a híres nevet; máskor boldog családapa, ki engedelmet kér, hogy újszülöttét a nagy férfiú nevére kereszteltesse. — Memmeg gazdag tőzsér, ki testamentumot akar tenni, s azt kérdi, hogy minő hazai célokra hagyományozza a százezreit. Egy regényírótt azzal rohantam meg, hogy a regényében előforduló félkézkmár neve az enyimmel azonos: nyilatkozzék iránta.

Egy Szatmár megyei celebritást azzal interpelláltam meg, hogy ez a fogadás eldöntendő, miként mondatik helyesen: „csikaja” vagy „csikója”? Megkaptam rá a választ; helyesen mondjuk: „csikaója”.

S ezeket én mind beváltottam aranyra — annyi csókot kaptam értük —, mikor már a jérikói rózsaluvas lombja olyan sűrű volt, hogy nem lehetett keresztüllátni rajta.

Óh, alfa és omega!

— — — — —
Van egy szép tengeri csiga, a neve „conus litteratus” (betűs kúp). Ennek a talapján köröskörül tökéletesen rajzolt káldéi betűk vannak, egymás mellett a kezdő és végző betűk. — Még ez a tengerfenéken lakó csiga is tudja azt!

VII. A GÓLYÁS LÉGGÖMB = PELÁRGOTHÜLÁK ÓSZ

Nagyon indikálva volt részemre, hogy Esdrás úrnak a neutralitását főnntartsam. Erre legjobb stratagéma volt a kedvenc rögeszméjének a táplálása.

Mikor egy tudósnak valami fikszs ideája van, akkor ha azt előhózzák neki, se lát, se hall, mint a süketfajdkakas dürgéskor.

Hozattam neki a pusztánkról két fiókgolyát; azok megszoktak a háznál. Nyers húst, pácalt kaptak; később az egeret is elfogták.

A hím komoly természetű uraság volt: ezt elneveztük a kontempláló magaviseleteért Hamletnek. Az Oféliája ellenben minden jó és rossz tulajdonságaival bírt nemének. Sokat kelepelt, nyalánk volt, kiszedte a moslékból az ízletes hulladékot, sőt a szomszédból áttévedt kis kacsákat is elkapkodta; kutyát, macskát üldözött, a professzorhoz járó diákoknak a fejére röpült, s kalapjaikat kilikasztotta, az eltávozóknak jót csípett a lábaszarába a hegyes csőrével; gracióz tudott balettet táncolni.

Ez volt Esdrás úrnak a kegyence. Ennek a tehetségeire alapította léghajózási rendszerét.

Legelső dolog volt hozzászoktatni a golyát a hámhhoz.

A hámot először szironyból készítették. Azt a golya rövid időn megette; azt hitte, kígyó. Azután bőgőhúrból próbálták rá kantárt rakni. Az meg éppen delikatesz volt neki; földi gilisztának nézte: lenyelte. Végre sodronnyal körülfont húrral szereszámozták föl; azt már nem tudta elrágni.

Azután kipróbálták, hogy mennyi tehernek felel meg a golya húzóképesége.

Egy kosarat kötöttek a hámhhoz, s aztán repülésre bírták a madarat. Megfelelt a várakozásnak.

Most aztán komolyan hozzáfogott Esdrás úr a találmánya létrehozásához.

Hazafias kollekta útján beszereztetett a léggömb előállításához megkívántató összeg. — Szakértő kezek szabályszerűen elkészíték tafotából a ballont, behúzva recével. A gimnáziumunk vegytani laboratóriuma szolgáltatta hozzá a szükséges könléget.

A kísérlet sikerétől függött a korszak átalakulása.

Ha sikerül a léggömböt betanított madarak segítségével útba irányítani, mint ahogy lehet a földi járműveket oktalan baromokkal, ökrökkel, lovakkal mozgásba hozni, utaztatni, gyors

sítani, akkor az egész hadviselés megváltozik, s azzal együtt a politika, nemzetgazdaság, kereskedelem — sőt az egész társadalmi rendszer.

A kísérlet iránt meggyeszerzte nagy volt az érdeklődés.

Faluról begyűltek a celebritások. A városház előtti tér átengedett a hatóság által a kísérlet számára. A notabilitások és úrhölgyek számára tribünök állítottak. A helyben állomásozó lovasság és szekereszet főparancsnokai is megígérték megjelenésüket.

A nevezetes napot megelőző huszonnégy óra alatt az Ofélia nevet viselő gólya minden ételben való részesüléstől visszatarthatott, hogy annál bizonyosabban beváljon a célzatos furfang azzal a bizonyos póznára tűzött csalétkkel.

A léggömbhöz tudniillik egy fűzfavesszőből font csónak volt csatolva, melynek hátulsó részére (puppis) egy tollseprűkből alkotott kormány (timon) alkalmaztatott, az orrára (prora) pedig egy haránt fekvésű pálca helyezteték, melynek végén zsinigre kötött kígyó fickádozott.

Csalhatatlan volt a számítás.

Amint a csónakban elhelyeztetett gólya megpillantja a ragadozó kígyót, azonnal föl fog repülni és utána credni. A begyéhez kötött hámnál fogva magával ragadja a csónakot, a csónak a léggömböt, s ekként „ad hominem” (azaz „ad ciconiam”) be lesz bizonyítva a tétel, hogy ha a léghajó csónakjában egy lelkes állat (például egy ember) fog ülni, s a léggömböt négy, vagy tíz gólya röpíti tova, akkor azt tetszés szerint lehet a szélrózsa minden irányában kormányozni.

Pünkösdi szünidő volt; a szittyáknak nem volt iskolájuk; mind kijöhettek a heccre.

Én voltam a professzor úrnak a Handlangere, vagy ahogy magyarul hívják: fizikus-inas.

Óriási közönség gyűlt össze a városháztéren. A főiskolai fiatalság tartotta fenn a rendet.

A városi közkútnál töltöttük meg könléggel a ballont.

Szépen földuzzadt, s büszkén lebegett a magasban.

Nagy betűkkel volt az oldalára festve miniommal a világra szóló „Pelárgothülákósz”.

Mikor a léggömb lengő állapotba volt hozva, bekapcsoltuk a kötelekeibe a vesszőből font csónakot, amelynek az orrán ott ficánkolt egy nagy coluber nájász madzagra kötve; a kasban pedig ott gunnyaszkodott a nap hőse: a vezérszerepre szánt eszterág.

Mikor Esdrás úr vezényszava elhangzott, természetesen görögül: „afürein!” (elereszteni!), a tizenkét szittya, aki addig a léggömb köteleit fogta, egyszerre kibocsájtá a magát a kezéből, s arra az elszabadult ballon nagy sebességgel lódult föl a felhők országába, a nézősereg éljenrivallása közben.

Hanem a gólya nem repült ki a csónakból.

A léggömb ment föl egyenesen az ég felé. Tökéletes szélcsend volt.

A csónak pedig lóbálózott, mint az óra percingája.

Egyszer csak kidobta a gólyát a párkányán keresztül.

A nyomorult eszterág azouban mindenhez értett inkább, mint a repüléshez. Azt tökéletesen elfelejtette. Amint azt érezte, hogy hozzá van kötve valami légbenjáró szörnyeteghez, elvesztette minden madártalentumát; bukfencet hányt a levegőben, lábbal fölfelé, fejjel lefelé vergődött, s hagyta magát hurcolni az erősebb léggömb által, amerre annak tetszett.

Távcsövekkel néztünk utánuk.

Egyszer aztán elérte a ballon a magas régiókban azt a légteveget, ahol a különleg fajsúlya összetalálkozik az atmoszféra légnyomásával. Itt meg szokott pihenni a léggömb.

Ekkor azonban az eszterág is visszanyerte a lelki ekvilibriumát. Észrevette, hogy most már ő az úr a levegőben.

Most azután, nemhogy arra használta volna föl a szupremáciáját, hogy a pálca végén fityegő kígyót üldözze, hanem elkezdett a maga tudományával még magasabbra repülni.

Ennek aztán az lett a következése, hogy a léggömb, aki egy ilyen ellenmanőverre nem volt készen, fölfordult, s a nyitott

felével tátongett az égre. A hidrogén természetesen kiillant a fölfordított szájpadrólson keresztül, s arra a léggömb kezdte a súlyát érvényesíteni, s megint a gólyát rántotta alá, míg ismét olyan légrétegbe jutott, ahol a maradék könlég újra fönn tartotta. Innen megint a gólya cibálta fölfelé. Utoljára a lottyadttá lapult ballon ráesett a gólyára, mint egy repülő palacsinta, a spárgaháló belekeveredett a madár szárnyaiba, lábaiba, csőrébe, s együtt mind a ketten spirál-oszlopban kanyarogva beleestek valahol egy távol fekvő morotvába. Sohasem talált rájuk senki. Bizonyosan morkoláb lett belőlük.

A pelargothülákósz kísérlete gyalázatosan megbukott; oda az egymillió rubel!

Aztán a Hamlet is megszökött. Egy délután, hogy megunt vární az Oféliáját, fölnyújtotta csőrét perpendikulárisan az ég felé; tízet kelepelt, hármát ugrott, s azzal szétcsapva a szárnyait, elrepült a boldogabb hazák felé.

Biz azt soha sem küldte vissza „India cum donis”, miként hajdan a „Ciconiam Polonis”.

S ennek az aeronauta kudarcnak az én első szerelmem is nagy kárát vallotta.

VIII. ÉLETRE-HALÁLRA

Az a jerikói rózsza (ami különben nem is rózsza, hanem „lonc”) mégsem eléggé sűrű. Az a fickó egyszer ránk lesett, mikor szép hajnalban az autogrammot az autotyppal kicseréltük a lugasban.

Elárult a fickó! De nem az apja előtt. Tudta, hogy az nem fog rá hederíteni: még akkor nagy kegyében állottam (a gólyásballon bukása előtt volt); hanem a pajtásomnak súgott be. Az pedig titokban vágytársam volt.

Eddig még keveset beszéltem a báróru, csak a külsejéről. Hallgatag fiú volt; mintha csak pénzért adná a szót. Az iskolában is ilyen volt. A szöveget nem tanulta meg könyv nélkül szó

szerint, hanem kivette a való tartalmát, s a saját szövegezésével mondta el lassan, óvakodva; de azért helyesen. Szépen jártak nála Pulszky Guszti frázisremekai jogász korában. Mint katona is ilyen volt: kiszámító, de kiszámíthatatlan. Sohasem árulta el előttem, hogy ő is szerelmes a szép Amarilliszba. Még az udvarlástól is tartózkodott. Én sem dicsekedtem el neki a szerencsém-mel. Titkoltam előtte: tudtam, hogy ez gonosztett.

Mikor az embernek még gyermekszíve van, olyan helyesen meg tudja azt érezni, hogy mi az a gonosztett, ami eltitkolni való. Mikor már dicsekszik vele, akkor már pimasz. Vénsgünkben aztán (az, hogy „vénség” nincs: másod fiatalságunkban) ismét visszatérnek a kedély stádiumai. Bizonyos korban az ősz ifjú titkolja, sőt eltagadja a gonosztetteit; csak mosolyog, csak hunyorít, ha példálózna rá, s a jogosult szemrehányások ellen komoly képű hamis igazsággal mossa magát: ez a naiv öregúrság; az utolsó stádiumban aztán már ismét dicsekszik a gonosztetteivel (amiket el nem követett). Ez a pimasz öregúrság.

No, majd meglátod, hogy én tisztára mosom magamat. Még abban a stádiumban lélegzem.

Nyugodt lehetsz. Amit én neked lediktálok, egészen denaturalizálva van már. Amilyenre az egyszeri bakfis azt mondta, hogy „ez olyan ártatlan regény, hogy ezt még a mama is elolvashatja”.

Az én Nikkelem, mint mondám, sohasem magolta be könyv nélkül a leckét. Elég volt neki azt egyszer elolvasni, az értelme a fejében maradt, s azt elmondta a saját fogalmazása szerint.

Egyszer csak hirtelen megváltoztatta a rendszerét. Amint virradni kezdett, fölugrott az ágyból, felöltözött, kapta a könyvet, kiment a kertbe bifflálni. Mire én megjelentem a légyotton, már akkor ő ott lépte a nagy lábaival a száztűhosszát.

Amarillisszel aztán, aki szintén odatévedt, én egy bizalmas szót sem válthattam többé, ha csak ribizlit nem segítettem neki szedni.

Világos volt a kabala. Ez az ember engem kontrakaríroz.

No megállj, Nikkel! Ha még piculát nem vertek belőled!

Egy reggel azt mondám a bárónak:

— Hallod-e te, báró; te mostanában nagyon korán kelsz.

— A nap is korán kel. Ha az orromra süt, nem tudok az ágyban maradni.

— No hát én majd teszek róla, hogy az ágyban tudj maradni.

Lecke után néhányan, válogatott legények, össze szoktunk gyűlni a vívóiskolában. Így híttuk a gimnázium nyáron üres fáskamráját, ahol karddal, rapérral hadazni szoktunk. Egy dragonyos őrmester volt a professzorunk, akinek havonként egy forintot kontribuáltunk; kardot, fej- és karvédőt kiki maga szerzett magának.

Ha csak mancsettáztunk, akkor nem kötöttük föl a plaszt-
ront, s a bélelt sapak helyett is csak a rostélymaszkot tettük föl.

Az összeszólalásunk utáni délután, mikor a klassziból lementünk a vívodába, odasúgtam a bárónak:

— Ma plasztron nélkül fogunk vívni — egész testre; aztán egész a fegyverképtelenségig.

— Állok elébe.

Természetesen vívásleckénél nem lesik szekundánsok a harc kimenetelét; az őrmestertanár is rábizza a felekre, hogy ott üssék egymást, ahol érik; a kardok ugyan nincsenek kiköszörülve s a vívókat takarja egy vékony gyapot jankli; de mi ketten ez alkaiommal úgy helybenhagytuk egymást a tompa élű kardokkal, hogy ha az Pesten történt volna, vezércikket írtak volna róla a Nyílt-térben. Én kaptam a karomra, a mellemre, a vállamra olyan hurkákat, mint egy kolbász; bőrrepedést, amiből kiserkedt a vér; a fejemre is egy daganatot; ellenben a Nikkel viselt tölem egy emléket a nyakán, amitől berekedt, egy koup dö Zsarnákot a térdére, amitől megsántult; meg egy veszedelmes csapást a könyökére, amitől fegyverképtelenné lett.

— Urak, ez már nem tréfa! — mondá a vívómesterünk.

— Ki kell békülni rögtön! Ez a regula. — Kezet is nyújtottunk egymásnak, s „pardon”-t mondtunk.

No de én célt értem. A magam sebeit megkúráltam ötven krajcár ára arnikával meg vattával, s eltakarhattam a ruhámmal; de a báró a megsántult lábát nem tagadhatta el, neki csakugyan felcsert kellett hívatni, aki ágyba fektette, beflastromozta, bekötözte, mint egy igazi párbajban megsebesültet.

De másnap nem jöhetett ki az én találkozómat elrontani a kertbe. Én kimehettem; mert nem vallottam be semmit. A jobb karomat ugyan nem tudtam megemelni; de hiszen félkarral is lehet ölelkezni.

IX. A KATASZTRÓFA

A gólyás-ballon bukása a mi regényünk bukását is maga után vonta.

Esdrás úr lelkét betöltötte a világfájdalom, Európa-unalom és gólyagyűlölet. — Rosszkedvét alattvalóival éreztetete. Agezilausz csak úgy tudta magát a szuverén atyai zsarnokság ellen megvédelmezni, hogy kurtára lenyíratta a haját. Nem lehetett megcibálni.

Esdrás úr katalógust olvastatott, és examinált. Kapciózuskodott. (Ez is régi szó, de örökké új.)

A gyászos kimenetelű vívóoskolai párbajunk már a bukott gólya után következett. Az ágybanfekvő kosztos históriáját bizonyosan a borbély fedezte föl a professzor előtt. Hanem az indító okot, amiért ez a püföldzés végbement, másnak kellett elárulni. Sohasem beszéli ki a fejemből senki, hogy ez a Júdás a szentpétervári katonai attasé volt.

Egyszerre csak az jutott eszébe a professzor úrnak, hogy bekövetelte tőlünk az írásbeli görög gyakorlatainkat.

Én azt a negatív igazságot mondtam neki, hogy elvesztettem a magamét. Vigasztalhatatlan vagyok.

— No hát csak vigasztalódjál meg, mert én megtaláltam — mondá Esdrás úr.

S odatartotta az orrom elé. Szép kis exercíciium volt, mondhatom.

Senki sem disputálja ki belőlem, hogy a szentpétervári nagykövetség révén jutott hozzá.

Nojszen szép konzekvenciákat vonhatott le belőle!

Ott volt a mi egész ideális korrespondenciánk görög betűkben kifejezve.

A sajnos fölfedezés legelső eredménye az volt, hogy Amarilisz kisasszonyt elküldték kolostorba; beadták apácának.

Nekünk pedig, ti. nekem és báró Nikkelnek, az exámen napjára odacsődítették a sorsunk intéző zsarnokait: Nikkelnek a nyugalmazott alezredes édesapját, nekem meg a mindig nyugalmi állapotban levő tútoromat, a nagybátyámat. Azok még láthatták a kék-zöld foltokat a drága magzataik élő pergamenjén, amit azok egymásra fölrunáztak — egy pár szép szem miatt.

A két zsarnok kölcsönös eszmecserék útján abban állapodott meg, hogy két ilyen veszekedő fickót lehetetlen más irányba terelni, mint ha mind a kettőt beadják jövődőben a bécsűjhelyi katonai akadémiába.

Akkor még az a meggyőződés uralkodott a magyarok között, hogy ha van a familiában egy olyan rossz kölyök, akiből semmi rendes embert nem lehet formálni, azt be kell adni a „Stiftbe”.

Ez volt a műneve annak a rettegett intézetnek, amelyben katonatisztekot nevelnek.

Közbeesett azonban a bevégzett gimnáziumi tanév s a kezdődő katonai akadémiái kurzus közé a szokásos vakációnális két hónap.

S ennek a két hónapnak ismét egy új fejezetet kell szentelni.

Az első novella ezzel be van fejezve. (Egyelőre.) Mármost kérek egy pár napi haladékot, hogy a második novellához összeszedjem az eszemet. — Mert ez az én históriám hét különböző novellából fog állani, amik végül egy nyolcadikban mind összekerülnek, s egy kerek egész lesz belőlük.

Furcsa lesz az nagyon!

„IRINGÓ”

I. A KALUGYER

A nagybátyámat hítták az ismerősei odalenn a Bánságban „kalugyernek”. Egész helytelenül; mert a kalugyer jelent orosz papot, akinek a felesége meghalt, s akit a dogma kényszerít azontúl nőtlennek maradni és száját a húsevéstől megtartóztatni. — Márpedig az én nagybátyám soha rác pópa nem volt, soha feleséget nem vett, és így özvegy nem lehetett, ami pedig a vegetarianizmust illeti, attul olyan messze állott, mint az a debreceni diák, akinek a dárdása hozta a civától az ebédet fazékban, s keletkezett közöttük a következő szóváltás: „Quid tulisti?” — „Brassicam.” — „Est ne sus intus?” — „Minime gentium.” — „Tundas ad eperfám!” Ezt az anekdotát a vakáció alatt nekem minden héten kétszer kellett a bácsitól bevennem, vasárnap meg szerdán, amikor a töltött káposztát fölmelegítve adták föl az asztalra; hát csak vegye be a tisztelt olvasó is, ha már ismeri, fölmelegítve, s ha új volna, fogjon magának egy gimnazistát, s magyaráztassa meg, mit tesz.

Azért híhatták így a bácsit, mert egészen visszavonulva élt. Ő sem járt mások nyakára, őtet sem látogatta senki. A kaszinóba is csak pipázni járt; nem kártyázott. Hivatkozott a nagy emberek példájára. — Deák Ferenc, Kossuth Lajos, Nyáry Pál notorie nem vett kártyát a kezébe soha. Valamennyi celebris politikus mind „achartista”. (Lásd, milyen szép új szóval gazdagítottam az irodalmat!) Hej, ha most látná a Ferraris történelmi tarokkpartiját!

Szép nagy ősi háza volt; nagy kertje, külső, belső gazdasága.

A külső árendába volt adva mindig, a belső fölött pedig korlátlanul gazdálkodott a Flóra asszony.

A Flóra asszony valamikor tüzes szépség lehetett, a szerencsi-káról és az ólomféhérről ugyan előhaladt korában sem mondott le. Az arcát divat szerint csak a füléig zománcolta be, azontúl aztán kőbarna volt a bőre, s a fogai megfeketültek a festéktől. Az öltözete zsiros volt, de selyemvirágokkal és skófi-ummal hímezve, s a fején arany-ezüst fejkötőt viselt; az arany-csipke már egy kicsit zöldes volt, az ezüst pedig gyöngén vere-ses. Írással, olvasással soha nem vesztegette az idejét; de azért a számadásokat úgy ki tudta a fejében kalkulálni, hogy mikor a bácsinak egy forintból beszámolt, száztíz krajcár került ki belőle.

Ennek az érdekes hölgynek a társaságában töltötte el az én nagybátyám az egész életét.

Mert hát a cölibátust nem csak a papok jóvoltára találták föl. Akadnak az eklézsián kívül is okos emberek, akik ennek az előnyeit fölismerik, és magukra alkalmazzák.

Nem volt a bácsi életében semmi tragikus sorsfordulat, holmi poétás szerelmi csalódás. Ő egyszerűen kommodus ember volt, aki nem akart senkivel bajlódni. Asszony! Gyerek! Minek az?

Mikor lejött értem Esdrás úr vészharangozására, hogy hajam-nál fogva kirántson az enyvből, kegyes útmutatásokat adott:

„Édes öcsém, ha bolondságokat csinálsz, úgy csináld, hogy mást tégy bolonddá, ne magadat. — Magadra vigyázz. — Hidd el nekem, hogy a házasságoknak fele vigyázatlanságból származik. Valamint hogy a lábtöréseknek is száz eset közül ötvenben vigyázatlanság az okozója.”

Eszerint ő a lábeltörést meg a házasságot egy kategóriába sorozta.

Óh, be mély belátású és látnoki eszű politikus volt az én kalugyer bátyám! Ha az ő elvei szerint komponálná magát a társadalom, most nem volna egyházpolitikai herce-hurca. Az volna egyszerűen a jelszó: „Keresztények, vigyázatok, hogy házasságba ne bukjatok.”

Az is igaz, hogy ezzel az életnézettel nem állt egyedül a bácsi. El volt az terjedve magában a népben is. De biz a legszebb petrezselyem teremhetett volna ott az ő mezővárosában a plébános és a pópa házának a küszöbe előtt, a házasságra lépni kívánó párok miatt. Bevett népszokás volt, hogy vőlegény és menyasszony egy félesztendeig kitanulják elébb, hogy egymásnak valók-e? S ha a praxisban arra a meggyőződésre jutottak, hogy nincs meg köztük a kellő harmónia, akkor szépen elbúcsúztak, széjjelmentek. Az új menyecskének egy esztendeig föl sem tűzték a kontyát, s nem tették föl a fejkötőjét, s egy évig szabad volt neki táncolni a rodinában és eljárni a forókába.

Aztán volt vajákos asszony elég, aki kényes természetű helyzetben készen állt a segítséggel. Nem történt ott szerencsétlenség soha. A pap stólája többet látott a temetések, mint a keresztelesek alkalmából.

De mármost üss hátba, kérlek: hiszen csaknem beleestem a moralizálásba.

Hát bánja a szösz, hogy milyen volt az én nagybátyám, gazdasszonyostul; meg az ő egész házarája! Hanem beszéljünk már egyszer a szép Iringóru.

Iringónak hívják a virágzó korában (cringium) csodaszép-ségű burját; levele, szára kék, mint az indigó; csupa tövis, még a virága is, megszúrja a hozzányúlókat; mikor azután megszárad, a szél letöri a szárárul; megkapja, végigkergeti a fenyéren, akkor már úgy hívják, hogy „ördögsczékér, ördög-borda”.

II. A HIDEGÍTŐ CSÓK

Mikor a delibácsi kastély udvarára behajtottunk, a nagybácsi saját négyes fogatán, a pitvarból egy leány jött ki elénk, aki a bátyámnak kezét csókolt, ahogy a bricskából leszállni segített neki, amire a bátyám azt mondta: „jól van no!”

Azután nekem is segített leszállni a leány a hintóból, s nekem is kezet csókolt.

Nem is igen néztem rá, csak azt láttam, hogy katrincát visel.

Nekem ugyan még soha senki sem csókolt kezet, először esett meg rajtam. Nem tudom, más ember úgy van-e vele? De nálam még óra múlva is érzik a hidege annak a kezemet ért csóknak; olyan, mintha valami ércdarab volna oda téve. Később (pláne most!) gyakran volt már ehhez az amfibiumcsókhoz szerencsém.

Mi volt ez, szolgáló? Hogy kezet csókol a hazaérkező gazdájának; meg még a vendégénc is.

Mégsem szolgáló, mert ő parancsolgat a bátyám hajdújának, hogy szedje le a bőröndöket, útitáskákat, s melyiket hová, melyik szobába vigye.

Mint minden régi ház, úgy volt a bátyámé is berendezve, hogy a konyhán keresztül kellett a szobákba menni. Nagyon racionális beosztás. A konyha egyúttal cselédlakás is. Az az egy darab nőszemély ott a tűzhely mellett egy személyben portás, szakácsné, bejelentő komornyik, gazdasszony — meg még ki tudja mi?

Ott találtuk a nyitott tűzhely előtt.

Megmagyarázzam neked, hogy mi az a nyitott tűzhely? Neked nem magyarázom; mert magad is olyan mellett nevelkedtél föl. A mai generációnak pedig hiába elemezném, hogy mi az a „vaskutya”, „lúdlelke”, „lábos”, „tévő”, „pemeté”, akik sohase láttak ilyent.

A bátyám gazdasszonyát már a föntebbi fejezetben szinskizelttem (no nézd, megint egy szép új szóval gazdagítottalak). Hát ez most nem fogadhatta az érkező uraságot, mert ott ült abban a négyszögletű süllyesztőben, mely a sütőkemence barlangjának odúját előzi meg, s abban serénykedett, hogy a tévőt felyül vizes rongyokkal tapasztotta be, alul pedig a kemencéből kihúzott parázssal halmozta félmagassáig. A tűzhely előtt, zsámolyon állva, forgatta a nyársra kényszerített pulykát egy

kis tömpe „szuka”. Tudod, hogy a diákok között ez a titulusa a fiatal vászoncelédnek.

Eszerint az a másik leány mégsem szolgáló.

A házi doromb fölnézett rám onnan a sűgőlyukból.

— No hát! Ez az a híres gólyás úrfi? — kiáltott rám familiáris komázással.

„Gólyás-úrfi!” Hisz itt már mindent tudnak.

Majd letapostam a bácsinak a lábát, úgy siettem a konyhábul a szobába eloldalogni.

A benyíló volt az én leendő garszonlakásom. Egy ágy, egy bőr kanapé, egy asztal, egy sublód, egy csukható tükör, egy pipatartó meg egy köpőláda. Teljes komfort. Nem! Az nem volt . . . Amire a gyertyát szokás tenni lefekvéskor.

Hozzá jött az én bőröndöm. Azt a hajdú meg a hetes letette az ágy elé.

Nyomban utánuk bedugta az ajtón a fejét az — Iringó.

— Nos! Be lehet magához jönni? — kérdező kíváncsi képpel.

Ekkor aztán jobban megnéztem.

Kapitális kis leánydarab volt.

Olyan gömbölyű rajta minden, mintha esztergából került volna elő.

Ezt ugyan ti ritmuscsinálók szebben tudjátok kifejezni, például Csokonai:

„. . . úgy domboroda ki,

Mínta birsalmából harapták volna ki.”

Piros két pofácskája, akarta nem akarta, mindig nevetésre állt, a szája meg éppen csupa gúnykacaj volt a szegleteivel fölfelé húzódva; egy kis gyenge pihécske hamvadott a fölsőajka két végében, ami annak még hamisabb kifejezést adott; a két szemöldöke olyan volt, mint két eleven csík; sűrű fekete haja egy vastag copfliba fonva. Piros korall volt a nyakán. Aztán a két karja egész vállig csak egy nagyon átlátszó receficével nem takarva, de elárulva. Egy katrinca elől, a másik hátul, s ahol

azok elváltak, meglátszott a házi csipkével díszített fersing; rózsaszínű harisnya volt a lábán aranypillangós piros szattyánpapuccsal.

Ezt az én szemem egyszerre mind lemomentografálta.

— No adja ide frissen a kupferje kulcsát; (így mondta) hadd rakjam ki belőle a cókmozóját.

Kezébe adtam az óraláncomon függő kulcsot. Odaguggolt vele a bőrdömb elé, s fölnyitotta a tetejét.

Az első beletokintésre összecsapta a két kezét.

Legfölül találta a két vívókardot. Kezébe vette.

— Hát ilyenekkel kaszabolják maguk egymást össze? — szólt oda hozzám, azzal a feddőző fejbólintgatással, aminőre csak valami közel atyafiságos viszony jogosíthat föl. — No ezeket jó lesz, ha a szalmazsák alá eldugja; mert ha a nagybácsi meglátja, beledobhatja a kútba; az ám! Azt mondta. Csitt, patt! — Azzal a két kezébe fogva a két kardot, egymáshoz verte őket. — De szeretnék én is ilyen karddal vívni.

— Majd én megtanítom magát.

— Óh persze, hogy jól rám húzogasson.

— Nem. Én csak védekezni fogok: maga üthet, ha tud.

— Dejszen, ha én egyszer ráhúzólok magára, tudom, hogy megemlegeti. Nézze, milyen karom van! — S föltúrta a receficét vállig. — Látja?

Ugyan láttam.

A nagybácsi lépései hangzottak a mellékszobában az ajtó felé.

Iringó hirtelen eldugta a vívókardjaimat az ágyterítő alá.

— Siess! Ne trécselj annyit! — krákolgott a kalugyer.

Láss az asztalterítés után.

Iringó kettőt-hármat rázott a vállán. Szép a parancsosztogató, csak legyen, aki megfogadja.

A leány még nem fejezte be a fölvetett témát.

— Aztán olyan igen nagyon szép volt az a leány, aki miatt maguk úgy összekaszabolták egymást?

Ohó! Hisz ez mindenről jól van értesülve.
Ez nem cseléd.
Ez a famíliához tartozik.
Hogyan? Miképpen? Azért hárítsuk a felelősséget a kalu-
gyerre.
— Bizony szép volt.
Ez a válasz megnyújtá az arcát.
— De azért lehet szebb leány is a világon — mondám.
Erre megint mosolygásra gömbölyültek az orcái.
Iringó folytatta a kipakolást.
Szép kis zsémbelés lett belőle.
Hát bizony mikor egy diák elpakolja a cókmojkját, ott nincs
valami pedáns rend.
— Hát már a szennyest ide kellett begyűrni a tiszta közé?
Legfelül meg az opánkákat?
Volt egy pár ficsúros cipőm sárga bőrbül; azt ő opánkának
nevezte. Megnézte nagyon.
— De furcsa cipellő! Nem is férfi lábára való ez, olyan ki-
csiny. Ez női cipő!
S azzal lerántotta a pillangós papucsot a lábáról, s egy húj
alatt az ő lábán volt a sárga lábtyűm. Akkurát rápászolt.
— Ezt maga attól a bizonyos frajlátul hozta el emlékül; ezt
nem a maga lábára szabták!
Úgy rám támadt, hogy kénytelen voltam védekezni.
Persze az útra a hosszú szárú vadászcsizmámat húztam föl,
abban nagy volt a lábam.
Addig nem hagyott békét, míg le nem húztam a csizmámat
(ő is segített), s a sárga cipőket föl nem erőtettem a lábamra. Az
igaz, hogy szűken jártak. „Nem szégyenli, hogy ilyen kicsi
lábai vannak?”
Azzal folytatta a rakosgatást; az öltönyöket a fogásra akasz-
totta, előbb kikeresve a zsebiket; talált is bennük egyet-mást;
a tiszta fehérneműeket a subládba rakta. A szennyest egy zseb-
kendőbe csomagolta.

Mindig alább hatolva, egyszer csak megint talált valami megcsudálni valót.

— Hát abban a kis koporsóban mi van?

— Nem koporsó az, hanem hegedűtok.

— Hát maga szokott hegedülni? Hiszen maga nem cigány?

— A guszlicások sem cigányok.

— No hát akkor én majd tanítok magának szép nótákat; azokat húzza el, ha tudja.

— El is húzom.

Legalul voltak a könyvek.

— Ezeket magának mind meg kellett tanulni? — Huh, de nem szeretnék diák lenni!

A könyvek alul előkerültek a rajzoló eszközeim, festékto-kom, meg a rajz-albumom. Mikor azt fölnyitotta, egyszerre nagy respektusa támadt irántam.

— Hát maga festeni is tud? Ezt mind maga rajzolta? Aztán szabad kézzel? Le tudna egy embert is festeni? Élő embert.

— Az az én mesterségem.

— Engem is le tudna festeni, így, ahogy vagyok?

— Nagy gyönyörűséget találnék benne.

— Menjen már! Aztán mit kell érte fizetni? Van ám pénzem!

— Magát, szép kis leány, ingyen festem le.

— A — á! Az nekem nagyon drága . . .

(Van ennek már esze!)

A bőrönd fenekén volt még egy nagy skatulya, papírból. Hogy össze ne törjön az oldala, bele volt csavargatva abba a gyapot trikó-zubbonyba, amit a vívásnál szoktunk fölvenni. Azt le kellett a dobozrul göngyölni a leálynak.

Hogy elszörnyedt, mikor ennek az öltönydarabnak a mi-voltát meglátta. Hosszú hasítások, szögletes repesztések rajta, itt-amott barna foltok a szöveten. Egyszerre kitalált mindent.

— Ugye? Ez az a vívó-zubbony, aniben verekedett? Hogy összehasogatta az a csúnya kard! Ezek itten vérfoltok mind?

A maga saját vére? De így összeveretni magát!... Szegényke!

S mikor azt mondta, hogy „szegényke!”, a szemében valami nedvesség ragyogott.

A legveszedelmesebb baktérium a világon! Asszonykönyl! — De sokszor voltam a betege. — S hogy ennek még nem találták ki a szérumát a doktorok!

Hanem aztán szépen megjárta vele az Iringó, mikor a kíváncsisága rávitte, hogy a dobozt fölnyissa.

Abban volt, gondosan vatta közé elpakolva a gipszmodellem, ami minden rajztanodában otthonos: a küzdő gladiátor. Ezen természetesen nemcsak hogy semmi öltözet sincs, de még az epidermisz is el van távolítva róla, hogy az izmok fekvése teljesen tanulmányozható legyen rajta.

— Juj de csúnya portéka! — szólt összeborzadva Iringó.

— Tegye csak oda a sublód tetejére.

Dejusz hozzá nem nyúlt volna egy világért ehhez a szörnyű alakhoz. — Hanem egyet gondolt. Volt a nyakán egy hímmzett fulárd kendő, mely csücskéivel a keblébe vonult le; azt leoldotta a nyakáról, s aztán odakötötte a gladiátor derekára.

Persze a gladiátornak több szüksége volt arra a takaróra, mint az ő nyakának.

Így aztán kezébe merte venni, s odatette a tükör mellé.

— De le ne vegye róla — szólt megfenyegetve az ujjával —, mert különben sohasem mernék bejönni a szobájába.

Lármázhatott ezalatt a kalugyer, hogy miért nem jön asztalt teríteni a fruska! Én magam is figyelmeztettem e fölhívásra a leányt.

— Ejh! Hisz ott van az anyám, majd megteríti.

Ebből aztán megtudtam, hogy az Iringó a gazdasszonynak a leánya, ő pedig a ház elkényeztetett zarnoka. Eszmetársulat útján innenstül azt is megtudtam, hogy hát a kalugyer kicsoda.

III. A HEGEDŰ MEG A PEMZLI, MINT KÍGYÓ

Hát bizony fiatal koromban bennem is megvoltak a bohémien hajlamok.

De ugyan minek cifrázzuk a szót? Mire való nekünk az a „bohémien” kifejezés? Az csak a franciának jelent „cigányt”; nekünk pedig csehet. Mondjuk magunk magunknak őszintén: „cigány”.

Poéta, piktor, muzsikus, képfaragó, színész: az mind a nőmös cigány nemzetséghöz tartozik. Büszke lehet rá. Még tán a katonatisztnak is szoríthatnának helyet maguk között.

Én is írtam zöld koromban verseket, novellákat; virtuózul hegedültem, festettem arcképeket; deklamáltam és énekeltem. Amellett vívni, lovagolni is tudtam. Akármelyik fajtájában a cigányhivatásnak híres emberré lehettem volna. Neki is rugaszkodtam hol az egyik, hol a másik: „göröngyös” pályának; s csak az Isten őrzött, hogy végig nem futottam rajta, és most babérkoszorúval a homlokomon, de csizmatalp nélkül, ott nem volnék a végcélnál: — valamelyik rokkaut táltosápoló intézetnek a nyakán.

Hát biz a mennyei gondviselés őrzött meg tőle, hogy nagy emberré nem lettem. Mert nem szorultam rá. Tény az, hogy az éhség a legjobb Maecenas, az csinálja a híres embereket. A legtöbb zseni annak köszönheti a dicsőségét, hogy az uzorásai folyvást rángatják alóla a gyékényt. A lyukas csizmatalp a legkitűnőbb közlekedési eszköz az Olympusra.

Az apámnak volt a pesti határban egy rozszant vityillója, néhány hold telekkel, ami konkurzuális masszából maradt neki veszett fejsze nyeléül. Fizetett érte egy milimári száz forint haszonbért. Egyszer aztán a vaspályának új magazin kellett; útjába esett az én örökségem, kaptam érte kétszázezer forintot.

Akkor aztán nem versifikáltam, nem muzsikáltam többé, vért sem ontottam a hazáért, szegre akasztottam a kardot és hegedűt, azt sem tudom, hová lettek. A feleségeim bizonyosan

fölvitte a padlásra, a rajzolás pedig, ahogy a német mondja: „zeichnen”, csak részvényeken gyakorlom.

Hanem hát még anno boldog idők, akkor még remekül tudtam hegedülni. Ha kinyitottam az ablakomat, s elkezdtem a száraz fát rikatni a nyirettyűvel, rögtön visszhangot adott rá egy édes, csengő leányhang a kertből. A nagybátyámnak híres gyümölcsöskertje volt (a kalugyerek mind szenvedélyes kertészek), akkor érett éppen a cseresznye meg a meggy, annak a leszedésével foglalkozott az Iringó, az anyja meg befőtten csinált belőle.

Hol ő dalolta el az én hegedűszóm után a nótát; hol én hegedültem utána az ő népdalát. Ez a banális kezdete a falusi idillnek.

Így lesz a hegedűből kígyó.

A második stádium az volt, hogy (felsőbb beleegyezéssel) lefestettem az Iringót.

Ott ült a leány előttem egész hosszú délutánonként, ünneplő jelmezében, melyen én igazgattam valamit, festői műérzékkel. Vállat mit — ki kell szabadítani a hüvelyéből —; s aztán hogy derült arcot csináljon, bohókás tréfákat mondtam neki, néme-lyikért durcás is lett. Utoljára is a festő a modelljével lehetetlen, hogy meg ne ismerkedjék. Bókokat is csak illik neki mondani.

Így lesz az ecsetből kígyó.

Azt azonban kikötötte az Iringó, hogy a kész arckép az ő tulajdonába menjen át, s én azért a festői honoráriumot elfogadjam, szép fényes koronástallér képében.

Ez volt az egyetlen pénz, amit ezzel a tudományommal ke-
restem.

Sokáig hordtam az óraláncomon.

Az Iringóval lassankint valóságos játszópajtások lettünk. Két pajkos gyerek, aki egymást kergeti, tépássza. Csináltunk bodzafából fecskendőket, azokkal permeteztük egymást nyakon. Az Iringó megtette azt a tréfát, hogy éjszaka, mikor az előálmodomat aludtam, odalopózott az ajtónihoz (a szobám a folyosóra nyílt), s elkezdett rajta két ököllel dobolni. Én föl-

riadtam; azt hittem, zsványok törtek ránk. Kirohantam az ajtón, vadászpuskával a kezemben; senkit se találtam. Alig aludtam el újra, megint feldörömbölt. Most már karddal, puskával rohantam ki az ajtón; minden zeget-zugot összekeres-tem, schol sem találtam a koboldra.

Reggel aztán jól kinevetett.

„Itt voltam elbújva a fülkében.”

„Kaphattalak volna csak meg!”

Hogy a vadászcsizmámba tojásokat dugott, a vánkösom alá skatulyába zárt szarvasbogarakat rejtett, hogy guzsalszárbból kísértetet csinált, s azt az ágyamhoz támasztotta; meg hogy a viselő ruháimnak egyik szarát kifordította, arra mindennap el lehettem készülve. Ha rajtakaptam, rávertem.

S ez nekünk mind jó multság volt.

A kalugyer nem törődött velünk.

A mámi pedig nem ért rá.

Aztán hát mi baj?

Gondolom, hogy a te csikó-korodban is így volt.

IV. HOGY LESZ A SPANYOLMEGGYBŐL ALMA?

Már erre magad is csak kíváncsi vagy ugye, mint inkarnátus kertész?

Hát vannak, akik az almát ki nem állhatják; még ha hallják is, hogy valaki almát eszik, egyszerre elvásik a foguk. Úgy vagyok én a spanyolmeggyel. Ránézni is irtózom. A nagybátyámnak a kertjében pedig teljes gyűjteménye volt ennek a nemes gyümölcsnek. Azoknak az érés-ideje pedig különböző. Stúdi-um és szájíz kell hozzá, hogy mikor leszedni valók. Ebben jeleskedett az Iringó; azért neveztetett ki a kalugyer által legfőbb spanyolmeggy-leszedőnek. Minden délután hozott a kertből egy teletetéz kosárral. Engemet is megkínált vele. — Távozz tőlem, sátán!

Egyszer aztán valami rendkívüli finom ritkaságot hozott be a kertből. Első termése volt egy fiatal csemetének, melyre túlanglé krinolint húztak érés idején, hogy a madarak, cetoniák meg ne csipkedjék; csak egy tányérkával volt, szépen szőlőlevélre rakva.

Azt is odahozta a szobámba a kisleány, s dévaj módon kínált meg vele: „no, ezt csak megkóstolja!”

— Nem én.

— „Izabella királynac.”

— Úgy meg már éppen nem. Én spanyolnak republikánus vagyok.

— Csak egy szemet.

— Soha!

— Hát egy felet?

Hogy lehet egy szem spanyolmeggyet megfelelni?

Hát úgy, hogy azt az óriás meggyet odavette a szájába, úgy-hogy fele az ajkai közt kikandikált, úgy kínált meg vele.

A meggy éppen olyan piros volt, mint a száj. Nem is tudni, hol végződik a meggy, hol kezdődik az ajk.

Így persze hogy elfogadtam.

Hiszen nagyon jó az a spanyolmeggy! Így megfelelc.

De nem maradt abból az Izabella királynéból a tányéron kóstolónak való sem a kalugyer számára.

Ettől fogva aztán rettenetesen megszerettem a spanyolmeggyet. Nincs annál édesebb gyümölcs a világon. Még magam is segítettem szedni az Iringónak a magasabb fákrul. Én tartottam a kettős lajtorját alatta, hogy el ne csúszsék.

Le is rajzoltam ezt a gruppot az albumomba.

Így lett a spanyolmeggyből alma: az a bizonyos alma, melyet Éva anyánk megosztott Ádám apóval, a gonosz kígyó (hegedű és ecset) rábeszélésére.

Egyszer aztán minket is kizártak a paradicsomból (miféle angyal árulkodhatott ránk?); a kalugyer sejtett-e valamit, vagy Iringónak az anyja? a meggyet, cseresznyét eladták

fáján mind egy vándor kofának, s azontúl vége volt minden hancuzásnak. Az Iringót többé takarítani sem eresztették a szobámba; az anyja járt be. Azt mondta, hogy a leánynak tanulni kell már a sütést-főzést; mert itt az ideje, hogy férjhez menjen; a házasságnál pedig fődolog a konyha. Amely asszony a rác pítét meg nem tudja csinálni úgy, ahogy kell, azt az ura megveti és — megveri.

V. A RÁC PITE

Megvallom, hogy egy dologban chauvinista* vagyok: a magyar tésztaneműek appreciálásában.

Magyarországon túl még csak fogalma sincs senkinek arról, hogy miféle paradicsomi ételekké lehet átalakítani a boldog-asszony képét viselő búzaszemet.

Az erdélyi levelensült, az aranygaluska, a kecskeméti túrós béles, a debreceni fonatos, a túrós metélt, mind ideálszámba mennek; a szentmártoni mákosrétesről pláne allelujával végződő zsolozsma szól; de mindvalamennyi elől elnyeri a pálmát a „rác pite”.

(Ne fintorgasd az orrodát, édes barátom, hogy annyi hetet-havat összedarállok; meglátod később, hogy ez is hozzátartozik az én fátumom auguriumaihoz.)

Tehát a rác pite készítéséhez különös talentum, beható stúdium és szerencsés kéz kívántatik. Hogyan kell a gyúrt tésztát fátyolvékonyásra elnyújtani; akkor nem úgy, mint a rétest, azon nyersen behinteni, összegöngyöliteni, hanem előbb félig megsikkasztani, azután mindenféle heterogén húsneműeket

* Kérek minden fő- és felelős és segédszerkesztőt, korrektort és revizort, inkluzive metrompázsot, hogy ki ne korigálják ezt a szót „sóvinistának”: mert Chauvin tulajdonnév, s azoknál meg kell tartanunk az idegen betűrakást: nem írhatjuk Cassagnacot *Kasszanyaknak*, Lady Macbethet *lédi Mekbesznek*. (J. M.)

apróra összevagdalni, kemény tojássárgáját, meg nem tudom én még mi mindent közé keverni; az egyik tésztalapot ezzel behinteni, tollhegyével zsírt vagy talán tejfelt (tudja kő!) ráfecskenyezni; a másik vékony tésztapatyolatot ráborítani; az elébbi manővert megismételni, míg véges-végül az összerakott lapokból egy broszúr lesz; képzeld csak! egy broszúr, mely megehető; még szép kötése is van, azzal együtt megehető; nincs benne semmi sületlenség; együtt a realizmus az idealizmussal. — Ez a rác pite.

A feleségem öt esztendeig keresett egy szakácsnét, aki rác pitét tud művelni, míg végre talált egy igazit, s azt szerződtette a millennium végéig nyugdíjképességgel - de erről majd később. Ne félj, még kapsz a rác pitéből.

Tehát egy szép napon egy tál szépen fölívogott rác pitét hozott föl az asztalra a gazdasszony, dicsőségtől ragyogó orcával hirdetve: „ezt maga csinálta a leányom!”

A kalugyer azt mondta rá, hogy fölséges! Megevett belőle tíz darabot. Kilelte tőle a hideg.

... No hát már most férjhez lehet adni az Iringót.

VI. AZ ÉN DEVERSÉGEM

No mesze! Megint egy szép új magyar szó: „deverség”, ami nem található a Magyar Tudós Akadémia nagy szótárában. „Devernázás” az ismeretes; meglehet, hogy ennek a gyök-szava a „dever”.

Úgy látszik, hogy török szó, ámbár a szerb írók azt állítják, hogy rác szó, s jelent magyarul vőfélyt; de én kénytelen vagyok disputába elegyedni velük, s a minősítésből leszámaztatni az igazi értelmet. Ami a magyaroknál a vőfély, a vendég-hívogató, ételfölhordó, rigmus-recitáló bohókás figura: az a rácoknál a „csausz”. Ez is török szó. Ami pedig a rácoknál a „dever”: a vőlegény asszisztense, a lakodalom rendezője, a menyasszonyvezető, a tánckezdő, a vigasztaló, aki rendszerint

a vőlegénynek az öccse, azt a magyar népajk úgy írja, hogy „kisebbik uram”.

„Nem szeretem az uramat, hajahaj!
Csak a kisebbik uramat, hajahaj!”

Tudom én jobban, mint a filológusok, hogy mi a dever. (Voltam dever. Ámbátor vérségi rokonságban nem álltam a vőlegénnyel.)

Egy vasárnap délután két öreg matróna jött látogatóba a házhoz. Az egyik volt az Iringó nagyanyja. A rác nők, ha megvénülnek, úgy bebugyolálják az arcukat, hogy csak a szemük látszik ki, s azt nagyon okosan cselekszik.

Hogy mi szándékkal jöttek, azt rögtön megtudtam abból, hogy az Iringó visítózva futott ki a konyhából, mely egyúttal a hölgyek hálószobája és elfogadó szalonja is volt, s fölszaladt a padlásra, magára zárta az ajtót; estig le nem lehetett onnan csalogatni.

Mikor vacsorára híttak (a konyhán kellett keresztülmennem), ott találtam egy ládán ülve a leányt, két karja a térdén s a feje a könyökére hajtva.

— Mi lelt, babám? — szólítám meg.

Nem felelt semmit, csak a megemelt könyökével utalt a sublód felé valami új tárgyra, amit úgy hínak, hogy „mátka-tál”. Hímes tojások és csinált virágok közepett egy aranyfüsttel borított alma.

Abba az almába van beledugva egy aranypénz.

Ez a „susogó”.

Ezzel kérdi a legény a leánytól: „jössz-e hozzám?”

Mikor másnap visszajönnek a matrónák, az a kérdés, hogy az alma ép-e, vagy kettémetsződött. Ha épen maradt, ez visszaütasítás, ha kettévágva nyilatkozik, akkor jöhet a leánykérő háztűznézőbe.

Másnap ketté volt vágva az alma, s még aznap este fejés után (most már ebben is részt kellett venni az Iringónak; négy riska

volt a háznál) megjelent a két matróna, s látva a szimbólumot: a kettészelt „jabukát” a mátkatálon, örvendezve távozek el, értesítve a kapuzábé mellett settenkedő kérő legényt, hogy odamehet már az ablakra: kinyitják.

Az első ismerkedés az ablakon keresztül történik; még ez nem az eljegyzés; annak még sok előjáró teketóriája van.

Előbb kell találni egy sztári szvátot meg egy vojvodát: amaz a menyasszony, emez a vőlegény násznagya; azután kell két debeli kum: ezek a tanúk; két prikumák, a tanúk lógósa, egy csausz, vőfély, ez a vőlegény bizalmasa, egy dever, ez meg a menyasszonyé, aztán két nyoszolyóleány a menyasszony mellé, akiket megint szép török szóval úgy hínak, hogy „jengyebulik”.

Hát az nagyon természetes, hogy a sztári szvát hivatala egyenesen a nagybátyámra nézett, s következőleg, a vőlegénynek öccse nem lévén, a dever missziója énrám származott át.

Ezt az Iringó anyja előre közölte velem, lelkemre kötve, hogy másnap, amikor a vőlegény hivatalos látogatást tesz nálam, azzal szépen csókot váltsak, s bátyámnak nevezzem.

Megsúgta, hogy az bizony nem valami világcsudája szép legény, de gazdag; van tornácos háza, pajtája, góréja, hat ökre, négy lova, birkanyája, sertéskondája, szántóföldje, kaszálója, szőleje, szilvása; jó asszonytartó ember válik majd belőle.

Másnap csakugyan megismerkedtem a bátyámmal.

Hórihorgas égmeszelő volt, nálam fél fejjel magasabb; pedig én sem szedem zsámolyrul a málnát; — de amellet szertelenül sovány és laza egy alak; a két térde megnyaklott alatta, ha ment, ha állt; a dereka előregöbült, a feje lehúzta a nyakát; ez pedig hosszú vala, ökölnyi ádamalmával; cserszínű arcbőre megfeszült a kiülő pofacsontján; nagy, görbe keselyűorra minden egyebet abszorbeált, úgy, hogy állra alig maradt neki; a két szeme keresztbe kancsalított, mintha azok is arra bámulnának, hogy mekkora orr! S volt egy ritka különlegessége: az, hogy a sűrű, sarlóforma szemöldei szénfeketék voltak, a hosszú, vékony lelógó bajusza pedig savószínű.

Ehhez kellett az Iringónak feleségül menni.

Kiegészítette a kellemetességeit az, hogy rendkívül sebesen hadarta a szót; hanem annál inkább borízű hangon, s beszéd közben folyvást nevetett, úgy, hogy a nevetéstől csupa ránc lett az arca; különben egészen fiatal legény volt, úgyhogy a keresztelőlevél döntötte el, hogy bátyám-e vagy öcsém.

Az ismeretséget nagyon hamar megkötöttük a Jócával. (A kalugyernek igen jó barackpálinkája volt.) Nagy hamar kutyupajtások lettünk, s kész volt közöttünk a szincerizálás.

Azt kérdi tőlem a Jóca:

— No, bruderkám, te csak ismered jól azt az én menyaszszonyomat?

— Hogyne ismerném? Egy házban lakunk.

— De azt mondom, hogy „jól” ismered!

— Hát jónak kell, hogy ismerjem.

— De igazán jónak?

Ahogy a két keresztbeálló szemével rám nézett, el kellett értenem, hogy hova céloz.

— Már annyira jónak nem ismerem.

— Eredj már! Hiszen sokszor láttam a kerítésen keresztül, hogy kergetőztetek a kertben. El is fogtad.

— Az csak ártatlan gyerekjáték volt. Arról biztosítalak, hogy énfelőlem a jegyeseid olyan, mint a mályvarózsának a bimbója.

A Jóca keserves grimaszt csinált, s a tarkóját vakarta. Majd meg füttyüreszni kezdett. Nem tudta, hogyan magyarázza ki magát.

Egy kupica pálinka továbbsegítette a kifejezéseiben.

— Mert hát tudod, énnekem már volt egy szeretőm, akivel jegyben jártam, s aztán ott hagytam a faképnél. Annak az anyja pedig egy boszorkány. — Én azt gondolom, hogy minden asszony, akinek eladó leánya van, boszorkány. Ha aztán férjhez adta a leányát, akkor átváltozik anyóssá.

(Sajátszerű szláv mitológiai adat!)

(Talán nem is speciális szláv?)

Meg kellett vallanom, hogy még ebben az egyben nincs tapasztalásom.

— Hát ez a banya bosszúból azért, hogy a leányát otthagytam, pedig nem is igaz, hogy otthagytam, mert én becsületesen elszöktettem a fonóbul; tudod, ezt úgy híják nálunk, hogy „otmica”. De ő visszaszökött tőlem. S én aztán nem mentem érte vissza másodszor, ahogy szokás.

— Egészen értem.

— No hát ezért az anyja összebeszél azzal a vargával, aki nekem csizmát szokott varrni, s egy szárított békát dugott a csizmám talpába.

— Hát aztán?

— Nos, azt csak tudod, hogy milyen nagy baj az, hogy ha egy legénynek szárított békát dugnak a csizmájába, s rajta jár, nem veszi észre?

Azt mondtam „tudom hát”; pedig ideám sem volt róla.

Erre a Jóca bátyám kihúzta az öve mellől a pipáját, dohányzacskóját, s rágyújtott. Rézfödélű csibukja volt: török dohányt szítt, igazi „bokcsa-tütünt”.

Mikor már jó nagy füstöt csinált maga körül, akkor kihúzta a csibukból a pipaszárat, s marokra fogta.

— Látod ezt a pipaszárat? Ez igazi török-meggyfa. Hát mikor én úgy egy asszonyfélével összekerülök nyájaskodás végett, akkor az rendesen azon végződik, hogy én ezzel a török-meggyfa-pipaszárral jól végigverek a hátán.

— Az igazán különös formája a kurizálásnak.

— Az ám, olyan nevezetes meggyfa-pipaszár ez az enyim.

— No, csakhogy örömeöd telik benne.

— Dehogy telik benne örömeöm. Én csak akkor örülök igazán, ha az asszonyféle kikapja a kezemből a pipaszárat, s ő ver vele végig a hátamon. — Ez aztán gyönyörűség.

— Hát különbözők a gusztusok.

Azzal a Jóca bátyám kiverte a csibukja hamvát a padlómra, s egész becsülettudással el is taposta, mert még tüzes volt, s búcsút vett még egy kupica pálinkával.

Én aztán azzal a jó tanáccsal bocsátottam el, hogy jövőre ne viseljen csizmát, aminek varrott talpa van, hanem opánkát, azaz bocskort.

— Hisz azt bolond nélkül is tudom, de késő már. A babona megfogott, s azt senki sem veszi le rólam. No hát zbogom.

— Zbogom.

Azzal szépen dolgára ment.

Én pedig deveri hivatalom szabályrendelete szcrint vettem a menyasszony számára nászajándékot: egy pár arany fülönfüggőt szép nagy csengőkkel, amilyent csak az úri kisasszonyok viselnek.

Az Iringónak azonban még nem volt kifúrva a füle.

S a népszokás azt kívánja, hogy aki a menyasszonynak fülönfüggőt ajándékoz, annak a föladata, hogy maga fúrja ki az arának a füle gombját s illessze bele a függőt.

Én pedig mindenkor tiszteltem a hagyományokat. Mit meg nem tesz az ember az ősök iránt való kegyeletből!

Ámbár sohasem próbáltam még, szerencsésen végrehajtottam a műtétet. A függők be lettek kapcsolva.

S dicséretére mondhatom a szép arának, hogy meg se nyikant alatta.

Odafordult a tükörhöz, s tetszelegve mosolygott magára. Aztán egyet rázott a fején, hogy csak úgy csilingelt a két függő a fülében.

Természetes, hogy a nászajándékomat sajátajkúlag megköszönte: — ezúttal spanyolmeggy nélkül. — Hiszen én voltam a dever.

VIL AZ ÉN CIPŐIM

A rác lakodalom leírását elengedem a tisztelt olvasónak. Aki nagyon kíváncsi rá, üsse föl az *Osztrák—Magyar Monarchia VII-ik kötetét*, abban igen szépen és körülményesen leírva megtalálhatja azt Hadzsics Antal költői tollából; ki azt a megjegyzést teszi a népies ünnepélyre, hogy példabeszéddé vált: „Szemérmetlen, mint egy szerb lakodalom”. — Nem akarnám ilyennel jelen elbeszélésemnek eddigi aszkétai tenorát alterálni.

Még kevésbé ereszkedem azoknak a körülményeknek a részletezésébe, amelyek azután történnek a vőlegény házánál, amidőn a debeli kum, aki a menyasszonnyal kezdi a kóló táncot, védencét áttáncoltatja a nászszobába.

Csak arra az egyszerű adatra szorítokozom, hogy másnap reggel már a menyasszony hazaszökött az anyjához.

Ott volt biz az, már korán reggel meg is fejte a riskákat.

Még csak a polivacsínát sem várta be, sem a kravájt, ami a nászjé utáni ceremóniákat befejezi, amikor a vendég urak már minden tálat, kancsót összetörtek, tyúkot, libát agyonverték, s a szekereket fölrakták a ház tetejére. Pedig a polivacsínánál a menyasszonynak kell tartani a mosdótálat, melyben az urak megmosdanak (a hölgyek nem tehetik színváltozás nélkül), s aztán egy ezüst pénzt hagynak a medence fenekén. A kraváj pedig azokat az ajándékokat jelenti, amikkel a hivatalosok és atyafiak a menyasszonyt megtisztelik.

Maga az örömanya jött be hozzám ezt az intermezzót bejelenteni. Én tudniillik abban a szerencsében részesültem, hogy már éjfélkor kidobtak a lakodalmas szobából; hazamentem, lefeküdtem. Magam is úgy akartam. Bántott valami, amit nem akarok most elemezni.

— Otthagyta a polivacsínát meg a kravájt! — lamentált a mama kétségbeesve.

— Vajon mi történhetett vele?

Az örömanya bizalmas sottogással közlé a fülembé a titkot.
Azt mondtam rá:

— Tudom, tudom. A vőlegényt megbabonázta a vila.

— Az ám, az ám. Aztán megverte a menyasszonyát. ~~Az~~ meg kapta magát, kiugrott az ablakon, hazaszaladt. A Jőca utána ugrott, de beleakadt a plundrája hátul az ablak kiakasztójába, ott lógott reggelig kalimpázva, míg a priukumákok le nem vették.

Ezen aztán neveltünk nagyot mind a ketten.

Ezalatt odajött az öreganya is.

Derék, okos, tapasztalt hölgy volt.

Azt mondta, sebj! Sűrűen megcsik az ilyen dolog Delibácson. Hogy a menyasszony az első nászj után kiugrik az ablakon, s hazaszalad az anyjához. Majd visszatérítik. Megvan annak is a maga babonája.

Szerencsére a rác lakodalom nem tart csak egy napig, hanem egész hértig. Ha a menyasszony elfutott, ott maradnak a vendégek; esznek, isznak és táncolnak. Tudják jól, hogy másnap vagy harmadnap a menyasszonyt majd visszahozza a dever. Annak a hivatala ez.

A devernek pedig olyanfajta legénynek kell lenni, mint az a bizonyos Potifárné kezéből elrugaszkodott Jőzsef — lehetett.

(No ne taszigálj hát! Hisz a bibliai történetekből csak szabad idézni, amiket nyolc esztendő leányoknak tanítanak az iskolában.)

Tehát a devernek föladata az, hogy „két csillag hajnala” között vigasztalja és engesztelje az elkeseredett menyasszonyt, s bírja rá a férje házához való visszatérésre.

Ami nem megy minden varázslat nélkül.

Ha a menyasszony a devernek a cipőit fölhúzza a lábára, azok oly csoda bűbajt gyakorolnak rá, hogy hazamegy az urához.

Nem tagadhattam meg a hozzájárulásomat a kegyes föladat megvalósításához.

Pedig ebből a tudományból sem tanultam az iskolában.

Jól van: föláldozom a cipőimet.

A két csillag hajnala között hallgattam az elzúllott ara keserű panaszait, s kerestem számukra a vigasztalást, törülgettem a könnyeit, s beszéltem neki az asszonyi kötelességekről. Ékes-szóló rábeszélésem nem is maradt siker nélkül; csillag hajnalodtára rá hagyta magát beszéltetni, hogy fölhúzza az én cipőimet. Főntebb már említettem, hogy azok egészen rápásztoltak az ő lábára.

A babona tökéletesen bevált. Szép Iringó engedte magát általam a Jóca házához visszavezettetni, ahol nagy derendóciával fogadta az egész násznép.

Útközben nem mulasztottam el némi információkkal ellátni. Többek között, hogy ha jövőben látja, miként a Jóca csavarja a meggyfa pipaszárat a csibukból, ne várja be, míg ez veri meg, hanem kapja ki a kezéből, s rakja el jól a hátát vele; mert az kell annak.

No hát! Ezzel megalapítottam egy családnak a boldogságát. Ki tudja, mennyi időre.

Magamnak pedig csináltattam a delibácsi suszternél a kegyes indulattal föláldozott turista cipóm helyett egy másikat everlasztingból.

Hát biz az nem tartott tovább egy hétnél.

(Mi? Az everlaszting cipő?)

Dehogy az everlaszting cipő! A családi boldogság. Egy hét múlva megint otthon volt az anyjánál szép Iringó. Megint nekem kellett őtet kiengesztelni a goromba, nyámnyila férje iránt. Én voltam a dever. — Megint egy pár cipőmbe került a kegyes babona. Azok vitték haza az urához szép Iringót.

Akkor varrattam a suszterrel egy pár fénymázos cipőt.

Az sem állta ki nálam tovább egy hétnél.

Majdan szarvasbőr cipőre került a sor.

Követte társait az oldalt gombolt lábtyű, aztán meg a félvászón topánka.

De mikor már a hetedik pár lábbelimek a kontójával molesztálta a német varga a nagybátyámat, akinek azt ki kellett fizetni, dühbe jött, és nyakon fogott a kalugyer.

— Hát mi a hétágú ménkü! Eszed te a cipőket, vagy a pokolra jársz velük?

(Közel találgatta a dolgot.)

Én azzal vágtam ki magamat, hogy a suszter nagyon szűkre csinálja, mindjárt kidűl az oldaluk.

Másnap aztán behívott a pipatóriumaába.

— No, fiacskám, tudsz már magadtól is enni. Nem kell dajka. Elválasztalak. Itt van a számodra egy pár igazi jó lábtyű, ami tudom, hogy nem szakad le egyhamar a nohikról.*

Az volt egy pár jó fisléder katonabakancs.

— Holnap viszlek a katonai akadémiára. Pakolhatsz, búcsúzhatsz.

Hát biz ezúttal utoljára láttam az Iringót. De szép tüskerózsa volt még akkor!

* Így hívják tréfásan a lábakat. (J. M.)

FRITILLÁRIA

I. A TITKOS PATRONESSZ

Fritillária virágnév: nálam nőnév. Népies elnevezése „császárkorona”. Megérdemli a nevét, igazán fejedelmi virág; sűrű pálmaforma levélkorona közül hat aranyszínű virágharang csüng alá, ezüst harang-nyelvvél. Diószegi azonban ezt a nevet adta neki: „hatkotú”. Hát már ezt a magyar nevet, dacára minden chauvinizmusomnak, nem adhatom a regényhősnémnek: „Hatkotú asszonyság”. — Azt pedig Diószegi azért cselekszi, mivelhogy a szép virág belsejében minden szírom alatt rejtőzik egy „kotú”, amit a fűvész „mézgödör”-nek nevez.

No hát ennek a pompás virágnak a mézét nem hordják el a méhek.

No te híres botanikus vagy. Tudod, hogy miért nem kedvelik a fritillária mézét a méhek? — Nem tudod. — Hát majd megtanulod ebből az én elbeszélésemből.

Muszáj volt ám (ezerszer engedelmet kérek) ezt a botanikai bevezetést előre bocsátanom; mert ez a fritillária is egyike az én sorsomat intéző párkáknak vagy walküröknek, vagy alirumnáknak, vagy hogy hívják azokat a félelmetes tündéreket, akiknek az a küldetésük, hogy az embereket gyönyörűséggel halálra kínozzák.

Azonban tartsunk rendet.

Az Iringó lakodalma miatt egy kicsit elkéstünk az akadémiából. A beiratkozás határideje elmúlt már, s a bécsújhelyi akadémiánál numerus clausust tartanak; a határozott számon túl nem vesznek föl senkit. No de én előre jelezve voltam az igaz-

gatonál, illetőleg a dékánál, s a nagybátyám bízott abban az egy gönci hordó karlovici ürmösben, amit előre küldött a tanár úrnak kedveskedésül, hogy expiálja vele a mulasztásomat.

Ő maga is velem jött Bécsújhelyig. Jó ember volt a kalugyer, el kell ismernem aztat.

Mikor azon a híres nagy kapun behajtottunk, melynek boltozata egy egész templomot emel, éppen mise volt; a növendékek mind a templomban voltak, egyet sem láthattam közülök.

Az ordinánc fölvezetett bennünket a dékánhoz.

Ott találtuk őt a kémiai laboratóriumban.

Nem jól mondtam, hogy mise volt; mert már annak vége volt; hanem a tanulóknak ott kellett még maradniok, gyónás végett, amin a tanév kezdetével át kell esni. A tanárok azonban már hazavonulhattak.

Az én professzorom alacsony termetű katonatiszt volt; fakó arcszínű, ritka hajú, deres szakállú férfi (úgy a negyvenes évek derekán), szemüveget viselt; az egyenruhája őrnagynak valotta.

Szárazon és hidegen fogadott bennünket, előreküldött névjegyeinket kezében tartva. Nagybátyám élőszóval is megmondta a nevét.

— Van szerencsém — mondá az őrnagy. — Tegnap érkezett uraságod küldeményeképp a címemre egy hordó bor. De jobb lett volna, ha önnek a gyámfia előzte volna meg a becses küldeményt.

A kalugyer a kedvemért hazudni is kész volt.

— Mulaszthatlan családi ügyek tartóztatták vissza.

— Tudom. Lakodalom volt a háznál, s neki ott kellett vőfélykedni.

(Hát már azt itt is tudják? Honnan tudhatták már azt meg, mikor én senkinek sem írtam erről, csupán csak a Nikkel pajtásomnak?)

— Itt pedig már minden szoba el van foglalva, minden alápítványi hely betöltve, minden ágy fölött ott függ a hozzá tartozó nevével a tábla. Ha egy hatalmas szószólója nem lett volna az úrfinak, most szépen visszakocsikázhatna a Bánságba.

Nagybátyám bizalmasan vigyorgott.

— Oh nem! Nem a karlovici ürmös! — szólott az őrnagy, el sem mosolyodva, de elérve a konfidens arckifejezést. — Annál hatalmasabb befolyás őrizte meg az úrfit a hopponmaradástól. A feleségem kívánta, hogy fölvétecsék.

(A felesége! Aki engem sohasem látott. Én sem láttam. Hogy nyerhettem meg ekként a kegyét?)

Az őrnagy észrevehette, hogy micsoda ostoba pofát csináltak fülig elpirulva.

— Hát, nehogy soká törje a fejét ezen a talányon az úrfi, megismertetem a megfejtéssel. Az én feleségem szenvedélyes gordonkajátszó. Ez az úrfi pedig kitűnően hegedül, képes lesz esténként duót játszani vele. Remélem, elhozta a hegedűjét? Ha nem hozta volna, van nekünk egész hegedűgyűjteményünk. Hát ennek az érdemének köszönheti, hogy szabály ellenére fönntartottam az elkésett úrfi számára egy rezervált ágyhelyet, az úgynevezett Cannagatta szobában. Majd ebéd fölött elmondom önöknek, hogy ki volt az a Cannagatta. Ma lesz szerencsém önökhöz ebédre. A feleségem szívesen látja önöket. Csak magunkban leszünk. Rajtunk kívül csak önnek a szobatársa lesz még az asztalnál. Ismerni fogja az úrfi: Nikkel kadét.

Most már aztán olcsó volt a talány lehüvelyzése. Nikkel már itt van. Annak a révén aztán lehetett jól értesülni az én nacionálémről.

De hát mégis érthetetlen marad, hogy miként lett Nikkel az első héten ilyen bizalmas embere a dékának? Hogy még énrólam is pletykázhatott neki. Ilyen konfidencia nem szokott létezni egy katonai akadémia professzora és kadétja között.

Az őrnagy nem soká hagyott elmélkednem.

— A kadét keresse föl a szobáját, az ordinánc átvezeti; a

holmiját utána fogják vinni. A tekintetes úrral majd elvégezzük a circumstanciákat. Pont kettőkor ebédelünk.

Én még nem tudtam, hogyan kell katonásan szalutálni, még civilben voltam, az egyenruhám készen volt ugyan a bőröndben elpakolva, de míg föl nem vétettem, nem volt szabad kuszpitolnom; — annálfogva meglehetősen balogsüti módon vettem búcsút az őrnagytól.

Még jobban éreztem a gyámoltalanságomat, mikor az udvarra kijutottam.

A laboratórium földszinten volt, fölötte az emeleten az őrnagy-professzor szállása, a túlsó traktusban voltak a tantermek meg a kadétok hálótermei. A két szárny között egy nagy udvar. A professzorok lakásainak az ablakai kifelé a sáncokra nyíltak, azokra nem lehetett a diákoknak látni.

Éppen szembe találok a beözönlő kadétsereggel.

Közel négyszázan lehettek, de én ezernek láttam.

A gyónás után jöttek a kápolnából lármázva és kacagva. Mindcnik azt beszélte a másiknak, hogy miket gyónt meg a páternak.

Én még akkor civilben voltam, a férfi felöltőt abban az évben dzsekknek hívták. Még gyerekebbnek nézett ki benne az ember. Ha nő viselte, akkor úgy hítták, hogy „szótánkano” (csónakba ugró).

Persze hogy belémkötött a siserahad, akárhogy igyekeztem előle a lépcsőbejárathoz jutni.

Elöl jött egy vén diák, aki bizonyosan megrepetálhatta az iskolát, mert már bajusza is volt; széles vállú, cipóhátú fickó, csontos pofával, előreálló nagy maszton állal.

— Hát ez kinek a csibéje? — kiálta rám vigyorogva.

Én, gondolva, hogy valami előljáró, levettem előtte szépen a kalapomat. Erre aztán valamennyi kacagott rajtam! Milyen diga!

A maszton barackot adott a fejemre, ez volt köszöntésemre a fogadj Isten.

Az ordinánc felelt a kérdésre.

— Ez az a másik a Cannagatta szobából.

— A Cannagatta szobából? Hisz akkor ez is valami leány.
(Hát akkoriban csakugyan az volt a divat, hogy a fiatal férfiak középen választották el a hajukat, ami valóban leányos kiné-
zést adott a szőrtelen arcnak.)

— No, ezt megvizitáljuk előbb — röhögött pimasz módon
a vasgyúró, felém nyújtva hosszú karjait.

Nekem azonban volt egy jól betanult fogásom, amit „Rap-
pó-gambit”-nak neveztek akkoriban. Az ember az ellenfelének
a két karját megragadja, birokra kelve, akkor a jobb lábát hir-
telen a küzdőtársa jobb lábán innen helyezi, a jobb kezével
áttaszítja a térdén, az súlyegyent veszít, s mire észreveszi magát,
már ott hever a földön.

Ezúttal is bevált a Rappó-fogás.

A masztodon fölbukott.

Maga is elbámult rajta.

— Ez, istenuccse, nem leány!

Én pedig hetyke hengegessel mondám:

— Ejh, de megütötted a pondus specificumoddal a földet,
pajtás!

Ekkor a sok fiú közül kivált egy, és odalépett közénk.

— Hagyjatok ennek a fiúnak békét — szólt röviden —, én
jótállok róla, hogy ő férfi. Itt viselem a homlokomon a stam-
pigliáját.

Csak akkor ismertem rá. Ez az én pajtásom, Nikkel.

Hogy elváltoztatja az embert az egyenruha.

De az arca, tekintete, mind úgy megváltozott.

Biz annak még látható volt a homlokán a hegedés, amit
tőlem kapott emlékül a vívóiskolai párbajban.

Én pedig szétnyitottam a mellemen a plaszttront, odamu-
tatva:

— Csak kölcsönbe csett, urak; nézzétek: én meg az ő emlé-
két viselem.

Ott is látható volt a sebhely.

Erre aztán vivátot kiáltottak a pajtások, s maga a vén kadé nyújtá a kezét legelőbb, s megkövetett a sértésért; aztán kamerádok lettünk.

Nikkel pajtás karon fogott, s vitt magával a közös cellánkba.

II. A FEHÉR ÉS FEKETE POR

Az én Nikkel pajtásom még útközben, ahogy a két emeleten fölmentünk, fölvilágosított a helyzetről.

— A mi szobánk kiváltságos cella, amit csak kitüntetésül osztogatnak. Protekció itt nem használ. Császári, királyi sarjadékok is ott laknak tizedmagukkal egy teremben. Hanem vannak a dékának kiválasztottjai, kegyencei.

— Hát hogy lettél te egy ilyen rövid idő alatt a tanár kegyencévé?

— Azért lettem kegyence, mert én hiszek benne.

— Mi a manó? Tán Messiás ez a tanár?

— Persze hogy Messiás. S én vagyok az apostola. Most nem érek rá mindent elmondani. Majd ebéd után. Én is híva vagyok hozzá ebédre. Megmutatta a nagybátyád levelét. Most siess az egyenruhádat fölvenni.

Eljutottunk a szobánkba. Legutolsó volt a folyosón.

Kicsiny volt, de csinos, tiszta, két ágy egymás mellett, egy pokróc takaróval. Nagy öröömre szolgált, hogy az ágyak fölé akasztott táblák egyikére a Nikkel pajtásom nevét, a másikkra a magamét láttam fölírva. Be voltam véve in absentia. Nagy kegyelem!

Hozzáfogtam a kipakoláshoz. átöltözéshez. Előbb megmosdottam. Külön mosdómedencém volt, amibe egy csapból lehetett eresztetni a vizet. A csap fölé az volt írva nagy betűkkel: „ebből a vízből nem kell inni”. Nikkel pajtás megmagyarázta. A vízvezetékhez a parkon átfolyó patak szolgáltatja a vizet;

de az a sok fabrika salakjától, amik mellett elfolyik, egészen telítve van már mindenféle csávéval és ércmeggel. Ott áll a palack tiszta forrásvízzel, a kadétok italáról jól gondoskodnak itt. Azt a hegyek közül hozzák naponta frissen.

Megkóstoltam, víznek elég jó víz volt.

Én azonban ahhoz voltam szokva otthonról, hogy ebéd előtt szükségképpen be kell hörpinteni egy kupica pálinkát.

— Nincs egy kis gugyid?

— Gugyi? Annak a nevét se vedd a szádba. A kadétok nem isznak mást, mint vizet, az igaz, hogy fölséges jó vizet.

— Ej ha!

Ugyancsak elhültem, mert a pajtás kikacagott.

— Bizony komám, a mai ebédnél sem kapsz te abból a drága karlovici ürmösből, amit a nagybátyád küldött a dékánnak. Nem látsz te mátul fogva jövő Szent István király napjáig mást, mint kristálytisza vizet. — Ha néha „per fas et nefas”.

— Hogyan „per fas et nefas”?

— Majd megtudod — szólt Nikkel, s olyan furcsán mosolygott hozzá.

Én aztán gálába tettem magamat. Mikor az a nyalka egyenruha rajtam volt, magam is úgy éreztem, hogy valami új ember vagyok. Ejh az a kardot tartó szíj, hogy kiegyenesíti a legény derekát egyszerre. A bajuszom után kapkodtam, ami még nem volt.

Cudar érzés! Hogy az embernek kardja már van, de bajusza még nincs.

No de itt a szivar, az kontesztálja a férfiasságot. Elővettem a szivartárcám.

— Hohohó, pajtás! — akadályozott meg Nikkel. — Sose írászd magad a rágyújtással. A kadétok föl vannak mentve a szivarozás kellemetlenségei alól. Majd István-napkor délben, mikor az első pohár bort kapod, a búcsúpohárt, oda lesz téve a szalvétád alá egy virginia, arra majd rágyújthatsz, de csak akkor, mikor már fönn ülsz a kocsin.

- Hát te sem szivarozol soha? Éjjel sem?
- Nekem meg éppen nem lehet; éjjel pláne! Ahol én a fél éjszakát töltöm, ott nem szabad tüzzel bánni.
- Hát hol töltöd te az éjszakádat?
- Odalenn a kémiai laboratóriumban az őrnaggyal.
- S mit csináltak ottan?
- A „fehér port”.
- Mi a ménkű az?
- Ha nem is ménkű, de mindenesetre annak a sógora: fehér lőpor.
- Hát mire jó az?
- Még most a te paraszt eszednek hiába magyaráznom egész tudományosan, hogy mi az. Te biz a líceumban is hátramaradtál a kémiából, míg énnekem az passzióm volt. Fizikusinasnak csúfoltatok; de most ennek a tökéletességemnek köszönhetem, hogy rögtön a professzor kegyencévé lettem, mikor bevallottam, hogy én hiszek a fehér lőporban.
- Ez egy új krédó?
- Az artilleristák új krédója. Amivel merőben szemközt áll az ortodox tüzérek egyedül idvezítőnek tartott fekete lőpora. Egészen jól mondtad, hogy ez a mi dékánunk egy új Messiás. Az ő fehér lőpora harmadfélszer messzebbre lő, mint a fekete lőpor. Tudod, hogy Magentánál meg Solferinónál csúftá tették a francia vontcsövű ágyúk a mi simacsövű lövegeinket; hát most ezek ellenében nekünk olyan lőport kell föltalálnunk, ami a mostani ágyúcsövekből nagyobb lódító erővel taszítja ki a gránátot. Efölött aztán egész árkolájharc folyik a fehér por és fekete por hívői között. Mi a feketéket boncoknak csúfoljuk, azok meg a fehéreket derviseknek.
- Én pedig mindebből nem értettem semmit.
- Persze, te még pogány vagy! De majd ha keresztülmégysz a tűzkeresztiségen!
- Te tán már keresztülmentél?

— Keresztül ám. Nézd, hogy leégette a hajamat. Te is a miénk lesz.

— De köszönöm! Akkor én megyek a feketékhez!

— Akkor egyszerre kiesnél a kegyelemből. Ez a két szekta ad interncionem üldözi egymást. Siiták és szunniták úgy nem ungorokodnak egymással, mint a fehér és fekete por prozelitái. Az egyik a lőport akarja átalakítani, a másik meg az ágyúcsöveket, s mind a kettő a minisztérium alá fűti a poklot, akinek nincs pénze hozzá. Legjobb lesz, ha neutrális maradsz; mondd, hogy számár vagy, nem tudsz a kémiához, csak huszár akarsz lenni. Már az infanteristának színt kell vallani, vagy fehéret, vagy feketét, mert a puskákról is szó van.

— Hát az természetes!

— Természetes? Mit értesz hozzá? Te zöld vagy még, az is maradsz. A fehér lőport már a franciák is, a poroszok is fölta-lálták, de majd az a hibája, hogy a legkisebb ütésre fölrobban, majd meg az, hogy a vascsövet oxidálja, csak rézcsöbe használható. No hát az, amit a mi tanárunk fölta-lált, eddig legtöké-letesebb; mert nem robban föl, csak tűszikrától, s nem oxidál-ja a vasat, s percenként ezerötszáz lépésnyi sebességet ad a golyó-nak, ami háromcezer lépésnyire is Kernschuss. (Sze-glövés? vagy inkább „széklövés”?)

— Hát akkor mért nem fogadják el azonnal?

— Azért, mert még az a kérdés, hogy az állásban nem vesztie el a robbanó sajátságát? Ez a kritérium. Mert nagy készletet kell tartani töltényekben. Azért, ami fehér lőport most fabri-kálunk, azt raktározzuk, s majd a nyáron a Steinfeldén kipró-báltatik, hogy olyan jó-e, mint frissiben volt. No de most fogd a hegedűdet, menjünk az őrnagyékhoz.

Az őrnagy szállása ott volt az emeleten, a kémiai labora-tórium fölött. Az őrnagyné budoárja éppen a puskaporfőző konyha tetejében.

Igazán boldogító érzést kelthet egy asszonyságnál az a tudat, hogy az ő alkovenje alatt főzi, darálja, keveri a fehér

lőport, amihez csak egy üveg eltörése, egy reagens savany elcsöppenése kell, s ő nyoszolyástul, zongorástul repül föl (ki tudja, milyen társaságban?) az égbe, vagy — körülmények szerint — a pokolba.

...Mikor benyitottunk a folyosóról az őrnagy szobájába, mely egyúttal ebédlő is volt, már in medias res elmerülve találtuk a két urat: a gazdát meg a vendéget, egy konyakos üveg mellett.

Természetes, hogy ők csupa lőporról beszéltek. Disputáltak.

A bátyám fekete lőporos volt.

Nem mintha valami sokat járt volna háborúba, hanem, hogy volt neki egy vasbányája Krassó vármegyében, amit maga tartott üzemben, hát onnan voltak tapasztalatai mindenféle robbantószerrekről. Nagyon belevesztett az experimentumokba. Egyszer rádisputálták a bányamérnökök a lögyapotot. Nem ér az semmit! Csak legjobb a régi becsületes lőpor. Az való a mi fegyvereinkhez. Különben ezek sem érnek semmit. Montecuculi szerint annyi mázsa ólmot lövöldöznek el minden ütközetben, ahány halott otthagya a fogát a csatatéren. In ultima analysi legtöbbit értek a nyilak, amelyeket a mi szittya őseink használtak, azokat nem puffogtatták el találomra, mert mint Constantinus Porphyrogenneta följegyzé, egy ütközetben kilőtték Dárius Hystaspés bal szemét, s a nyílvevőre föl voltak vésvé e szavak: „Dárius király szemébe”.

Nagybátyám ezzel bebizonyítva nagy olvasottságát, föl hagyott a további vitatkozással, nem akarva magát a kadétok előtt kompromittálni.

Véget vetett a veszedelmes disputának a háziasszony megjelenése közöttünk.

Fritillária valóban büszke szépség volt.

(De talán itt már végződnék a fehér por fejezete? Kezdhetnénk új szakaszt. Az olvasó alaposan megunhatta már a robbantószeres témáját.)

Jaj, csak ne fuserolj te bele az én historizálásomba. Nem olyan könnyű az, mint a regényírás.

Igenis hogy van még a fehér porbul.

Az őrnagyné büszke szépség volt; reneszánsz kori frizurával, dús szőke haja magasra föltornyozva és stilszerűen fehérre púderezve. No hát, ez is a tárgyhoz tartozik, mert fehér por.

Amit pedig a két szemeiben hordott, mondhatom neked, hogy annál veszedelmesebb gyújtószert nem találtak föl a pirotechnikusok.

A két piros arca, azokkal a gödröcskéekkel, valóságos tűzakna; az egész alak egy dinamittal töltött mina; egy eleven torpedó.

Nagyobb veszedelem van itt, mint a lőporgyártó officinában.

Mikor bemutatott neki a férje, azt sem tudtam, fiú vagyok-e vagy lány.

A büszke deidő, úgy látszik, egy véleményen volt velem. Elnevette magát, mikor meglátott.

— Nézz ide! Hisz ez a valóságos Cannagatta!

Ezt a férjének mondta.

III. CANNAGATTA

Annyit hallottam ma már ezt a nevet emlegetni, hogy szinte kíváncsi lettem rá.

Azonban hozták a levest, s ez a világon a legnagyobb úr, aki még a királynak is parancsol. Sőt még a parlamentnek is parancsol. A leves a klotür. — Még többet mondok! A leves még a ferblikompániának is parancsol. „Cupász.”

— No csak tegye le a hegedűjét valahová a kadét — mondá az őrnagy.

— Aztán ösmered az anekdotát, öcsém; sohse keresd a helyed: ahová te leülsz, ott az utolsó hely — elméskedék a nagybátyám.

— Hogyne ismerném, már az öregapámat is ezzel traktálták patvarista korában.

A leves után sört hoztak az asztalra, nekünk is jutott egy pohárral.

— Kivételképpen — mondá katonás pedantériával az őrnagy. — Ma és soha többet tíz hónapig. A kadétek vizet isznak.

Aztán kegyes volt az elejtett témára visszatérni.

— Igaza van, madám. Nekem magamnak is felötlött első pillantásra, hogy az új kadét mennyire hasonlít a Cannagattá-hoz. Mindjárt le is hozattam az arcképét a képes teremből.

Azzal intett az inasnak, hogy hozza elő a portrét.

Olajfestmény volt; egy mellkép: fiatal főhadnagyot ábrázolt.

— Majd meg fogja látni a kadét — szólt hozzám intézve a szót. — Nekünk három nagy termünk van, tele hírhedett celebritások arcképével, akik nálunk lettek kiképezve. Úgy igyekezék, hogy az ön képe is ide jusson.

(Már bizony nem jutott oda. Én vagyok a legelső tízezrek egyike Magyarországon, akinek az arcképe sohasem jelent meg, sem a Politisches Volksblattban, sem a magyar élclapokban, még karikatúrának sem; ami elég nagy pironkodás.)

A Zsán odahozta az arcképet. Elég görbére volt festve. A jobb szeme a fülébe sugdosott, a szája meg utánasietett hallgatózni. Éppen nem hizlalta a büszkeségemet, hogy köztem és ez arckép között hasonlatosságot találnak. Az az egy, hogy annak is középen volt kétfelé választva a haja. — Elhatároztam, hogy holnapról kezdve simára nyíratom a fejemet.

— Ez egy igen érdekes történetnek a hőse — magyarázá az őrnagy. — Jobban mondhatnám: hősnője. Minthogy autentikus följegyzéseken alapszik, elmondhatom önöknek a történetet, akik azt még nem ismerik. Cannagatta asszony előkelő milánói olasz hölgy volt. A férje Armeeliferant, aki dacára ezen minőségének meglehetősen korlátolt vagyoni viszonyok közt halt meg. Két ikergyermeke maradt. Francesko és Franciska. Köznyelven: Cecco és Fanny. A Cecco nehézfejű fickó volt, annál élesebb eszű a Fanny. A házitanító oktatása közben

a leány együtt tanult a fivérével, hogy kedvet csináljon neki a tudományhoz. Az lett belőle, hogy a fiú mindent rosszul tanult meg, a leány pedig jól. — Tizennégy esztendő korában Ferencet felküldte Cannagatta asszony a bécsújhelyi katonai akadémiába. Az volt az özvegy vágya, hogy a fiából derék katonatiszt legyen. — De a Cecco itt sem igen akart tanulni; vívásban, testgyakorlatokban sem volt ügyes, úgyhogy egy ünnepi szünidő alatt hazaküldték az anyjához pihenni. Ott a fiú maláriát kapott, s nagyhirtelen meghalt. Az anya kétségbe volt esve, hogy nagyralátó terveit így el kell temetnie. Ekkor így szólt az anyjához a Fanny. „Hát majd folytatom én ott, ahol a Cecco elhagyta. Én is Ferenc vagyok”. Az anya beleegyezett a vakmerő vállalatba. A leány bámulatatosan hasonlított az ikerfivéréhez. Amint a bátya egyenruháját fölvéve, visszatért a katonai akadémiába, senki sem vette észre a cserét. Csak annyiban tapasztalták a változást, hogy a visszakerült Cannagatta Ferenc sokkal komolyabb volt az eltávozottnál; szorgalma, tanulmányossága által mindenkit meglepett, iskola-társait mindenben fölülmúlta, úgyhogy nem sokára mintaképpül lehetett állítani a többiek elé. Előjárói kegyét megnyerte, azt a kiváltságot élvezte, hogy egy külön cellát kapott lakásul, amelyet egyedül foglalt el. (Ez az, amelyben most a két kadét ranyáz.) Így lehetett valószínűvé, hogy három éven át el tudta titkolni a nemét. A tanfolyamot elvégezve, azonnal áttétetett hadnagyi ranggal a hadsereghez. Ott is nagyhamar kitüntette magát bátorsága, vitézsége által. Kitört a francia háború. Ferenc főhadnagy lett. Egy ütközetben, az ellenséget üldözve, megsebesült. Ekkor aztán nem lehetett a tábori orvos előtt eltitkolnia a nemét. Kitudódott, hogy a vitéz Cannagatta Ferenc — kisasszony. A dolog őfelsége elé került. Az udvarnál nagy szenzációt keltett. Határos volt a mesével. Őfelsége teljes fizetésével nyugdíjazta a vitéz főhadnagyot, aki azután ismét fölvette a szoknyát, s nagyhamar férjhez ment egy őrnagyhoz, akivel aztán élt évek hosszú során át boldog házasság-

ban, s kísérte őt mindenüvé a napóleoni hadjáratokban Végre özvegy lett, öregasszony lett. Levelében, mely az emlékezetes iratok közt látható odafenn a múzeumban, dátuma 1852, ezt a nevet látjuk aláírásul: „Cannagatta Ferenc, nyugalmazott cs. k. főhadnagy és özvegy őrnagyiné”

Ezek mind autentikus adatok Cannagatta Franceskórul.

Azért az előadás végén mégis azt mondá a bűbájos Fritillária német repülőszóképpen:

„Und wer das nicht glaubt, der zahlt einen Groschen.”

(S aki ezt el nem hiszi, az fizet egy garast.)

Úgy látszik, hogy a nagybátyám reszkirozni akarta a garast.

— Hihetetlen történet ez, őrnagy úr — szólt, egyet hőrpentve a karloviciból. (Amiből mi már nem kaptunk.)

— Hogyan? ön nem hisz az írott dokumentumoknak? — szólt fölfortyanva az őrnagy. — Az autentikus jegyzőkönyvnek? A császár Handbilletjének?

A nagybátyám meg volt szorítva, könyörgő tekintettel fordítá szemféhéig elveresült arcát az őrnagyiné felé, mintha azt instálná, hogy ha belevitte ebbe a csávéba, hát rántsa ki belőle.

Fritillária megtette neki e szolgálatot.

— A tekintetes úr bizonyosan nem abban kételkedik, hogy Cannagatta kisasszony mind e rendkívül vállalkozást egész a csatateri megsebesülésig valóban megtette, hanem hogy női volta, az adott körülmények között, oly hosszú időn át fölfedezetlenül maradhatott, egy négyszáz diáktól lakott internátusban.

— Igen, igen, így értettem! — kapott a mentőkötélhez a kalugyer, akinck különben jól húztak a lovai, csak ha a kátyúba rekedt szekerét valaki onnan kiemelte.

— Hát először is — magyarázá az őrnagy — Cannagattának egy külön cella volt átengedve, kiváló szorgalina végett, ahol szobatárs nélkül lakott. Azonfelül pedig kulcsor ád ez a tény ahhoz az abszolút morális integritáshoz, amiben a mi kadétjaink neveltetnek. Az a fiatal katona, aki a bécsújhelyi

akadémiából kikerül, mikor a hadnagyi kardbojtot megkapja, még nem ismeri a bort, a dohányt, a kártyát és az asszonyt.

— Ezt elhiszem, de a professzorok csak ismerik! — Erősíté a témát a nagybátyám, aki mindenáron szeretett volna magánál okosabb ember hírébe keveredni.

— Nos aztán? — kérdezé az őrnagy.

— Hát — hát — hát, hogy is mondjam? Akkoriban a katonai egyenruha frakk volt és feszes nadrág. Hát már csak lehetetlenség . . .

Az őrnagyné tűkön látszott ülni.

A kalugyer még tovább feszegette a dolgot. Falusi rüpők volt. Nem tekintette, hogy asszony ül az asztalnál. A két diágyerek pedig éppen nem zsenírozta semmit.

— Hát — hát az asszonyi organizmusnak vannak bizonyos szabályai, amiket nem lehet eltitkolni.

Az őrnagyné már emelkedett a székéről, hogy kiszaladjon a szobából.

Én aztán megintattam, hogy snájdig gyerek vagyok. Bátor-ságot vettem magamnak közbeszólni.

— Úgy tudom, hogy urambátyám nőtlen legény, honnan ismeri hát olyan nagyon az asszonyok szokásait?

Ez az ostobaságig naiv közbeszólás roppant hatást idézett elő.

Az őrnagyné visítva kacagott föl; az őrnagy kolerikus nevetésre dőcögtette a mellét; mi ketten kadéto is bátorkodtunk minden Vorschrift mellőzésével akkompányírozni a röhögésünkkel; csak a nagybátyám mérgeződött. Nem tudott egyebet mondani, mint azt a goromba frázist, hogy „pueri taceant in ecclesia”. (Nem is „pueri”-nek szól pedig a regula. — Aztán ez nem ecclesia, hanem refektórium.)

Ezzel azonban szerencsésen agyon volt ütve a delikát természetű napirend előtti tárgyalás.

Én pedig egy csapással figyelemreméltó szubjektivé lettem.

— Ez egy Teufelsker! — mondá az őrnagy. (Ami magyarul tán úgy mondható, hogy fenegyerek.) S aztán, hogy a

bácsi vissza ne térhessen a kényes témára, tartott neki egy tudományos disszertációt a héber Sulchán Árucliból, melyben az parancsoltatik, hogy asszonyokul in natura csupán feleséges embereknek vagy özvegy férfiaknak szabad szólni; ha nőtlenség cselekszik azt, szíjjal megkorbácsoltassanak.

A bácsi azzal akart rajtam bosszút állni, hogy beárulkodott.

— No hát akkor csak tessék az öcsémuramat jól végigkorbácsoltatni, mert ez már tudja, hogy mi az $x + y$? Azért kellett idejekorán azt a lakodalmat megtartani, ami miatt elkészültünk. Hát aztán az a hét szűk cipő, ami mind asszonylábba való volt! Te istentelen!

Én alázatosan húztam a fejemet a vállam közé, bűnbánó hangon rebegve:

— Ha tudtam volna, hogy kedves nagybátyámnál atyai érzelmeket érintek . . .

Erre a második erupciója következett a közderülségnek.

Nagybátyám átlátta, hogy jobb lesz neki a bifsztekkel vesződni, mint velem.

Fritilláriának a szeme azonban egészen hozzám szegődött. Jól be voltam már nála auffürolva. Valahányszor rám nézett, elnevette magát, csipkekendőjét szája elé tartva. Azt is mondta, hogy „Dummer Kerl”. — Ami húsz éven alul — hízogó epitheton.

IV. HEGEDŰ ÉS GORDONKA

Az egész ebédet nem írom le per longum et latum, amire annál több okom van, mert itt az a szokás, hogy a kadétnak, még ha vendégül van is híva a tanárjához, nem szükséges végigvárni az egész lakomát, a sült után az mondatik: „a kadétek fölkelhetnek az asztaltól.”

Három tál ételből jóllakhattak; édesség, fagyalt nem nekik való, kipotyogna tőle a foguk; a feketekávé, chartreuse rájuk nézve éppen méreg.

Mehetnek labdázni.

Mi ketten megtörtültük a szánkat, és szalutáltunk. Nikkel ment előre.

— Ohó! Apropos! — kiálta utánam az őrnagy, mikor én is nyúltam a hegedűm után. — Hiszen maga az a hegedűvakaró! No hát halljunk valami szép nótát. Mit tud? Valami szép magyar nótát.

Kész voltam rá.

Már akár hiszed, akár nem, én gyerekkoromban valóságos csodagyerek voltam. Azt jószolták rólam, hogy második Reményi leszek. A velencei karnevál variációit kotta nélkül tudtam végigjátszani, egészen à la Reményi, arpeggióval, pizzicatoval, ilageolettal.

— Bien! Très bien! — mondogatá az őrnagy, rábólintva.

A nagybátyám is megdicsért.

— Hogy nagy cigány vagy, azt mindig tudtam; de hogy ilyen tökéletes cigány volnál, azt nem gondoltam volna.

Fritillária szakértő véleményt hallatott.

— Igen jó iskolája van. Tud ön hangjegyekből is játszani?

— Oh igen. Hangjegyből eljátszom akár Beethoven Esz-dúr szimfóniáját, akár Chopin etüdjét.

— Az már derék . . . az én kedvenc piészeim.

Nagybátyám jónak látta kellemeteskedni.

— Szabad volna meginstálni bájos nagyságodat — hallom, hogy kitűnően gondolkázik — hogy ha ez olympi élvezettel koronázná be a mai lukulluszi lakomát.

— Igen szívesen — mondá az őrnagyné —, örülök rajta, ha közönségem akad; úgylis ritkán akad.

S kezdett az asztaltól fölcihelődni.

— Majd a Zsán kihozza a csellót — mondá az őrnagy —, tessék ülve maradni.

— A csellót kihozhatja a Zsán — mondta Fritillária —, de a hangjegyeket mégis csak magunknak kell kikeresnünk a hal-mazból.

— Magunknak? — akadt fel e szón az őrnagy.

— Igen, nekem meg a kadét úrnak. A hegedű-partitúrák is ott vannak. Tudja, tekintetes úr, a gordonka, hegedűkíséret nélkül, magában nagyon szomorú hangszer.

A Zsán pedig éppen jött a mellékszobából, egy tálcán hozva a kávésfindzsákat meg a chartreuse-ös pohárkákat.

— Csak vigye még vissza! — parancsolá az őrnagyné. — Nem szeretem, ha kávéskanálakkal csörömpölnek, mikor csel-lőt játszom. Aztán hozza ki a csel-lőt meg a két hangjegytám-lányt.

A Zsán visszavitte a tálcát.

Fritillária pedig kegyteljesen intett nekem, hogy menjek utána.

Engedelmeskedtem; tudtam, hogy itt ki viszi a kommandót.

Az a szoba szalon is volt, budoár is volt, mindenféle ízlésű bútorzattal. Zongora is volt benne. A zenevirtuózra vallott minden.

A Zsán, mint rendtudó ember, odatette a tálcát a zongorára. Mi elkezdtünk a hangjegyek közt válogatni.

Én nagyhamar rátaláltam a hegedű számára írott Chopin-változatokra.

Fritillária nem akadt a magáéra.

Nem ám, mert mindig énrajtam volt a szeme.

Micsoda szemek voltak azok! Az éhes párdur szemei, amikkel az argalit nézi. (Nem tudom, birka-e az vagy kecske?)

— No hát -- nem fog ön gyantázni? — kérdé tőlem dévaj mosolygással.

— Gyantázni? (Híszem nem volt nálam a hegedűvonóm.)

Fölkacagott.

Sohasem hallotta még ezt a műkifejezést? Nem iszik egy pohár chartreuse-t? (Persze hogy persze. Arra mifélcénk is ezt hívják gyantázásnak.)

— Szabad? — rebegtem én hülye módon. (Bizony csak birka az argali.)

Erre Fritillária fölvette egy pohárkát a tálcáról, s elsőbb a saját ajkához vitte; egy kicsit szürcsölt belőle, piros nyelve hegyét megnedvesíté a likőrrel, aztán odanyújtotta nekem.

Én hirtelen felhörpentettem a chartreuse-t.

(Mégiscsak kecske az argali.)

Most aztán tudtam, hogy mit tesz az a „per fas et nefas”.

Én a gordonkát tartom a legrokonszenvesebb hangszernek a világon; ennek a zenéje hasonlít legjobban az emberi tüdő hangoztatta dalhoz. (Nem a brúgót értem, ami már basszus hangon bömböl, hanem a bariton hangon éneklő violoncellót.)

A gordonka azonban éppen azért, mert a zenéje olyan nagyon hasonlít a bariton férfihang dalához, magában játszva, túlságosan melankolikus hatású — hogy tökéletes legyen a hatás, szelídítő közbenolvadással kell melléje csatlakozni a hegedűkíséretnek. A violin hangja aztán megint közelítél a női szoprán énekhez.

A duó együtt egy pár: nő és férfi.

Most azután képzeljük a helyzetet éppen megfordítva, hogy nő játssza a gordonkát, s férfi a hegedűt.

Nem is szólok a pózról. Az olasz úgy nevezi a gordonkát, hogy „viola da gamba”, a játszó térdei közt tartja a hangszeret. Az embernek az esze zavarodik, ha rágondol.

Az első produkció után meg volt velem elégedve az őrnagy-né. Az őrnagy is.

„Bánja a szösz!” — dörmögé vállat vonva a kalugyer.

Nekem már akadt hivatalom.

Zentúl minden este, mikor vége volt a tanóráknak, a tornázásnak, vívásnak, lovaglásnak, s vacsora után fölszabadították a növendékeket, hogy választásuk szerint mehetnek a játszóterembe, sakkot, dominót, ostáblát játszani, vagy pedig a hadjátékasztalhoz, ahol (a mappán) ütközeteket gyakoroltak, vagy a rajzoló iskolába: mi ketten Nikkellel más nemes szórákozásban részesültünk.

A Nikkel ment az őrnaggyal a kémiai laboratóriumba fehér puskaport főzni. Nyakig bele volt bolondulva a pirotechnikába.

Én pedig mentem duót játszani Fritilláriával.

A gordonka és hegedű melódias harmóniája folyvást lehangzott az éppen alattunk levő vegytani műhelybe. Az őrnagy folyton hallhatta, hogy a feje fölött szól a zene. Egy percre sem szakad félbe, sem egy taktus el nem hibáztatik.

Ez éppen olyan biztosíték, mint volt azé a földesúré, aki azt követelte a hajdújától, hogy folyvást fütyüljön azalatt, amíg a pincében bort ereszt a csapról.

Mikor mi abba hagytuk a hegedűszót, az őrnagy rögtön sietett föl a puskaporok konyhájából.

Némelykor nagyon sokáig eltartottak a zenegyakorlatok, késő éjjelig is. Én olyan passzionátus zenevirtuóz lettem, hogy semmi más mulatságra nem gondoltam. Még azt is elitkoltam, hogy rajzolni tudok.

Egykor az őrnagy mégis azt a megjegyzést kockáztatta Fritillária előtt:

— Önök nagyon is hosszú zenegyakorlatokat tartanak.

— Igen, mert egy új hegedűvel tanuljuk be a duót, amit úgy hírnak, hogy „violon d'amour”.

Potz Teufel! – mondá az őrnagy. — S mért hívják azt violon d'amournak? (Szerelem hegedűje).

— Azért, mert nem négy húr van rajta, mint a rendes hegedűn; hanem hét.

— S mire jó az?

— Majd megtudja ön, ha egyszer hallani fogja; annak a hangja még jobban összeolvad a viola da gambéval.

— Nagyon jól van.

S nyugodtan főzte tovább a fehér puskaport.

Egyszer megint elkezdett okvetetlenkedni.

— De sokszor ismételnék önök egy idő óta egy nótát; már magam is utána kezdem danolni: „lalla, lalla, lalla”.

- Az egy igen mesterséges darab.
- Mi a neve?
- Ez az Arditi „Csók-keringője”.
- „Csók-keringője?” De furcsa nevet választott magának!
- Igen; mert így kezdődik: „Sul le — sul le labbre”.
- De a szöveget csak éneklük hozzá.

Fritillária nagyot nevetett.

- „Telles choses se font, mais ne se chantent pas.”

A dicső föltalálója a fehér puskapornak nyugodtan ülhetett a lombikjai között.

Amikor „chantent”, akkor ne „font pas”.

De már most komolyan mondom ám, és „hony soit, qui mal y pense”, hogy remekül összetanultuk a duókat Fritilláriával. Még nyilvános koncerteken is fölléptünk együtt. Nagyon kedvező esztendő volt. Volt egy országos fagy, egy tartományi árvíz, egy nagy tűzvész, ínség mindenfelé. Megannyi kedvező alkalom jótékony hangversenyekre. Mindig tele volt a terem, mikor mi együtt fölléptünk. Még Bécsből is rándultak le egész társaságok, a mi hírhedett celloviolino előadásainkat élvezni.

Furcsa érzés volt az! Mikor én a nevemet a Fritillária nevével egy színlapra nyomtatva olvastam. Aztán meg az a közös partitúra. Ugyanazon hangjegyek. Ez egy neme a fakultatív polgári házasságnak. A Kapellmeister taktusverője adja rá az áldást (I ám, még a „kápolna” szó is előtordul benne.) Mikor azt az Arditi „Csók-keringő”-jét végigjátszottuk, a művészi egzaltációt közepett úgy tetszett, mintha a közönség tapsai, brávózásai biztránának, hogy azt megismételjük, egészen más régiókba, más tengerekre repülve és evezve át, az az átkozott nyirettyű szárnyá, evezővé lett metamorfoziálva. — És aztán a közös dicsőség!

(Látom a képeden, hogy te azt mondd magadban, hogy „jól van jól, Herr Kadét; de hát aztán a tanulás, hogy mint ment? A bécsújhelyi katonai diákoknak rengteteg sok tudo-

mányt be kell szedni a fejükbe, ott csak jól tanuló egyéneket tűrnek meg, a gyöngéket kimustrálják”.)

Ne félt te engem. Minden jól ment.

Mondtam már, hogy a magasabb katonai körökben, különösen az „árkolaj”^{*} terén, nagy volt a küzdelem két ellenkező szisztéma között. A pattantyúsok egyik tábora új lőporral, a másika új ágyúkkal akarta reformálni a régi slendriánt. A hadügyminisztérium rájuk hagyta az experimentálást.

Az új ágyú eszméje Uchatius ezredesé volt. (Még akkor csak ezredes volt.) Ő gondolta ki a hátultöltő acélbronz ágyúkat.

Az volt a terve, hogy az ágyúcsövet nem egészben kell önteni, s azután üreget fúrni bele, mint eddig; hanem követni kell a népies utasítást: „veszünk egy nagy lyukat, azt körülöntjük rézzel, s kész az ágyú”. Azt az úrt azután keresztülprésselt acélkúpokkal addig tágítjuk, amíg a cső belseje a mechanikai sajtolás által a réz lágyságából az acél keménységébe megy át. Így lesz belőle acélbronz; ebből aztán dupla adag lőporral lehet löni. Itt azonban az volt a legnagyobb kérdés, hogy honnan vegyük azt a lyukat, amit körülöntsünk bronzsal?

A laikus ember neveti ezt a gondot. Hát hiszen a lyuk nem kerül semmibe. Dehogy nem kerül!

Először úgy próbálták meg, hogy az öntőminta közepébe lebecsátottak egy bronzcsövet, az képezte a kalibert, ezt a csövet pedig megtöltötték egy Celsius fokra lehűtött vízzel, hogy majd az megakadályozza az olvadt ércet, hogy magát a csövet elolvassza.

Hát aztán az lett belőle, hogy amint az olvasztó-kohóbul azt a 300 hőfokú ércfolyamot belcereszték az ágyúmintába,

^{*} Mái is nevezhetném rajta, mikor ezt a szót leírom. A magyar lapok egy akkoriban megjelent katonai brosúrt, melynek az volt a címe, „Arkolay”, kegyetlenül leszidtak. Egy magyar nevű ember! Ilyen schwarzgelb munka szerzője! Pedig hát ez a név: Arkolay nem egy tekintetes úrnak a neve, hanem egy minden tüzéségi tudományt magába foglaló kollektív cím. (J. M.)

az egy pillanat alatt forró gőzzé alakította át a csőben talált jég-hideg vizet, s ez a gőz oly elementáris erőszakkal tört ki az öntő-tárnából, hogy az öntőműhely vastetejét földobta az arzenál tetejére, s agyonütött egynehány kanonirt.

Hát ez a baleset nagy öröme szolgált a fehér puskaporosoknak. Annál nagyobb elkeseredést szült az acélbronz ágyúsoknál, akik a balsiker dacára sem hagytak föl az eszméjükkel, s most már azt tervezték, hogy a lyukat képviselő csövön nem hideg vizet, hanem jéghideg levegő-áramlatot vezetnek keresztül folyton működő fűjtatóval, ahogy csakugyan sikerült is később az Uchátius-ágyú öntése. — De egy időre le voltak pipálva.

S minthogy valamennyien ennek az új ágyúnak a hívei voltak, annál fogva engem különösen protezsáltak, aki abszolúte nem értettem semmit a fehér puskaporhoz; én könnyen csúsztam át minden fogas kérdésen. Ellenben a Nikkel pajtásom, aki a fehér lőporos dékának bevallott Handlangere volt, a legkeményebb examenekben részesült.

Ha valaki az indexcinket nézte, azt hihette, hogy én vagyok az iskola címere, s a Nikkel a sereghajtó.

V. A LŐPOR PRÓBÁJA

Nem akarlak zavarba hozni, kedves barátom.

Ismerem a metódusodat.

Te úgy írod a regényedet, hogy azt ne csak zárt ajtóknál olvassák a baktisek, hanem még a mamák is olvashassák — nyitott ajtóknál.

Hja, hisz a francia regényírónak jó a dolga. Számára nyitva áll a „félvilág”. Az osztrigát eszik, s pezsgőt iszik. — De a magyar regényíró kénytelen a tisztességes emberek számára írni; mert ezekből telik ki a publikum. — Aztán eszik pörköltet, és iszik vinkót. De azért is ezer hála! — S végtére is nagy

kérdés, hogy nem jobb-e a malacság villával a tányérbul élvezve, mint könyvből falva? — Én az előbbit szeretem.

Azért nem szuggerálom se neked, sem az olvasóidnak a mi violoncello-violon tanulmányaink misztériumait. Annyit sejtene engedek, hogy egészen belebolondultam (már tudniillik a violoncellóba). Képes voltam rá, hogy valami nagy bolondságot kövessék el, ami rám nézve végzetes lehetett volna. Az őrnagynak messzelátó tervei voltak.

Ha a fehér puskapor beválik, akkor ő nemcsak ezredesi rangra emelkedik (a professzorság nem irigylésre méltó állapot), hanem félmillióval kecsegtető váilalathoz jut. Az járt a fejében, hogy ha az ő szisztemája győz, ő lesz a hadsereg megmentője. Aztán hull az égből az aranyeső, csak a tollaskalapját kell alája tartani. Szerencséje, hogy megbukott a puskaporával, Uchatius lett a győztes az acélbronz ágyúkkal.

Láttad a pompás síremlékét ugye, a bécsi Centralfriedhofban, az Uchatius tábornokét, a mindeneknél tökéletesebb ágyúk létrehozóját. El kell ismerni róla, hogy ennél pompásabb síremlék kevés van a világon. Meg lehet vele elégedve, aki alatta fekszik. Csak azt ne kérdezze valaki, hogy hogyan jutott oda?

A mi barátunkat megőrizte a jó sors ettől a fényes kimeneltől azzal, hogy a lőpora csütörtököt adott.

Egy nyári napon általános próbát tartottak az új tüzéri kísérletekből az ismeretes Steinfeldén.

Derék egy darab föld! Mérföldnyire körös-körül semmi egyéb, mint kavics, terméskő, békasó, kova. Egy szál fű sehhol. Csak itt-ott tör elő egy sárgavirágú „királydárda”; népiesen „ökörfark-kóró”.

Itt tartják a mi tüzereink a lögyakorlataikat. Amennyire a kilőtt golyó eltévedhet, élőlényt nem talál sehhol, akiben kárt tehessen. A síkon palánkok vannak keresztülhúzva, ezer-ezer lépésnyire egymástól, az első palánk kétezerre az ágyúteleptől.

A lőpróbára a növendékek is meg voltak híva.

Hölgyek is jöttek ki hintókon. Fritillária is ott volt és számos tábornoki hitvestársak és egyéb hercegasszonyok. Nikkel meg én az őrnagy hintóján jöttünk ide, az első ülésben elhelyezkedve.

A lövészterepen megállapodva, leugráltunk, az őrnagyné a hintóban maradt ülve. Onnan legjobban láthatott, jó tábori látcsővel fölfegyverkezve.

Megkezdődött a céllövés.

Először a fekete lőporral tettek próbát. A kilőtt golyók kétezer lépésen innen már ricochettíroztak, alig talált minden ötödik teke derék-lövessel a célpalánkba. — Egy ágyúcső, amit erősebb adag lőporral töltöttek meg, széjjelszakadt, s ternónak lehet nevezni, hogy senkit sem ütött agyon. Ekkor aztán a fehér lőporral tettek kísérletet. Ennek az elsütéséhez egészen a célra készült gyutacsokat használtak, mert ez a közönséges kánóc tüzetől föl nem robban. Még akkor csak elültöltő ágyúink voltak.

Frissen készült lőpor volt.

Az őrnagy Nikkel pajtást bízta meg az ágyú elsütésével; ő maga célzott. A kétezer lépésnyire húzott palánkra nagy célkarika volt festve.

„Feuer!”

Az ágyú elsült; sokkal kisebb dördülése volt, mint a másíknak, s alig adott valami füstöt, az is egy perc alatt eloszlott a levegőben.

„Bravó, bravó!” hangzott a Generalstab csoportjában; a tábori látcsövek mutatták, hogy a kilőtt golyó egy hármast talált a célkarikán. Gyönyörű egy Kernschuss volt!

A fekete lőporral nem lehet ily precízióval célózni.

Egy második, egy harmadik megint a karikát érinté.

No most próbáljuk a háromezer lépésnyi távolban levő palánkon.

A cső száját följebb kellett emelni.

Háromezer lépésnyire is bevált a lövés. Ívet képezett már, de mégis a palánkba fúródott.

Újabb hangos tetszésnyilvánítások.

Most négyezer lépésnyiről tettek kísérletet a fehér lőporral.

Ott már háromszoros palánk volt fölállítva, vastag deszkákbul, s amögött még egy golyófogó téglafal.

A kilőtt golyó keresztültörte mind a három palánkot, de még a téglafalon is rést ütött.

Ezt csinálják utánunk a fekete lőporosok!

Magam is megtértem fehér porosnak.

A generálisok siettek a mi őrnagyunknak gratulálni.

— Függesszük föl még egy kicsit a véleményadásunkat — mondá egy pápaszemes főúsz. — Ezek a lövészi kísérletek mind a frissen fabrikált tehér porral történtek, ami csakugyan csodaeredményeket mutat föl. De meddig tart ez a csodaerő? az a kérdés. Mert a löpornak raktáron kell állni, hogy a háború kitörésekor egész hadjáratra való készen legyen.

(Ismételem, hogy még akkor az armádiánknak semmiféle hátultöltő fegyvere nem volt, az ágyúba a cső száján dugták be a lőport és a golyót, azzal a bizonyos tömőrúddal, a végén kefével, amivel minden lövés után kikefélték, mint a kéményt.)

A mi fehér lőporunk összesajtolt állapotban dugatott be az ágyúcsőbe.

Előhoztak egy lőszekérrel olyan fehér lőpor tömecseket, amik már egy év óta heverték a raktárban. Egyet azokból beletoltak az ágyúba.

Most is emlékezem azokra a gúnyosan mosolygó arcokra, amik az ágyú mellett egy csoportba verődtek.

Az őrnagy irányozta az ágyút. Célzott, föltette a gyutacsot, aztán félreállt. „Feuer!”

Nikkel megrántotta a csappantyú zsinórját. Az ágyú elsült. Nem mondhatom, hogy eldördült; sőt inkább valami csúnya sercegő-szorryogó hangot adott, s nem tűz és füst lövellt ki a száján, hanem valami hosszú fehér lövet, mintha nem is ágyú volna, hanem fecskendő. A kilökött golyó pedig ott gurult

valami ötven lépésnyire a kavicsokon ugrálva, hogy azt csupa tréfa volt elnézni.

Egy tüzér utánastraladt a golyónak, elfogta, visszahozta.

Nagy volt a gaudium fölötte — bizonyos körben.

Annál nagyobb a bosszúság az ellenpártban.

Másik próba következett.

Azzal is oly pórul jártunk.

A pápaszemes főtisztnek most már nagyon megnyílt a szája; eddig csak dohogott.

— Megmondtam előre, hogy a fehér lőpor egy év alatt elveszti a robbanó erejét. Most az egész lőpormagazinnal gulyáshúst lehet főzni.

Ez a sottise egészen kihozta az őrnagyot a csigaházából.

— Gulyáshúst? — rivallt mérgesen a pápaszemesre.

— Igenis! Gulyáshúst, ahogy a figura docebit.

A tüzéreknél volt tábori bogrács, szolgálata; azt a szabadban fölállították, a bográcsot megtöltötték konzervvel, akkor a pápaszemes odahelyezettett a bogrács alá egy egész töltésre való összesaitolt régi fehér lőport; kivett a zsebéből egy viaszos gyufát, azt meggyújtotta, s égve beledugta a lőporpogácsába.

Minden ember szétriadt e merénylet előtt, mely, ha „ne adj Isten” rosszul üt ki, mindenikük ott hagyja a szeme világát, csak a pápaszemes maradt ott a bogrács mellett, egy nagy főzőkanállal a kezében.

Mikor aztán a gyufa odáig égett, ahol a lőport érte, az bizony csak nem pukkadtt szét, hanem elkezdett szép csöndesen sercegve égni, azután lángra is kapott, égett fényesen lobogva a bogrács alatt; az volt a jó, hogy nem volt füstje; nem kozmáította meg az ételt. Ez bizony kitűnő helyettesítője lesz a hadjáratban a — tőzegnek; meg lehet mellette főzni az egész menázst.

A pápaszemes még olyan malíciózus volt, hogy a hosszúnyelű főzőkanállal egyre kavargatta a bogrács tartalmát, s mikor egészen elégett alatta a fehér lőpor, levette a szolgáláról,

és sorba kínálta vele az ismét visszasomfordált illusztris társaságot: „méltoztassék, pompás jó gulyáshús!”

Az őrnagy engem keresett a szemével. Mikor meglátott, egy intéssel maga elé hívott.

Még sápadtabb volt az arca, mint máskor.

— Menjen ön a feleségemhez, s mondja meg neki, hogy távozzék el innen. Kísérje ki a vasúthoz. Aztán jöjjön vissza a kocsival azonnal. Megálljon! Madame utazzék vissza Bécsúj helybe.

— Egyedül?

Ertől a kérdéstől egészen megvadult az őrnagy. Úgy prüszkölt, mint egy hörcsög.

— Hát mi az ördög mennykő?

— Úgy értettem, hogy a Vencel. — Az volt a Privatdiener, aki a bakon ülve maradt.

— Úgy? Az mehet vele.

Én odasiettem Fritilláriához. Mondtam neki, hogy kudarcot vallottunk a löporral.

A madame vállat vont kedvetlenül, s franciául beszélt hozzám.

— Je le savais bien. Je l' avais lui dit, moi. Ça ne vaut rien. J'en étais sûre.

(Hogy ő azt tudta előre? hogy előre megmondta neki? hogy ez nem ér semmit? Vajon honnan vette a tudományát?)

Én aztán átadtam neki az izenetet, amit a férje küldött általam, hogy kocsikázzon rögtön a vasúthoz, majd én odáig elkísérem, onnan aztán a legelső vonattal Bécsúj helybe. A Vencelt viheti magával.

— No hát üljön föl. Én mehetek.

Én fölhágtam a csézába — az első ülésbe ültem, ahogy dukál a kadétnak, mikor őrnagynéval kocsikázni van szerencséje. Szemközt ültünk, a térdeink egymáshoz értek.

Aztán, amint a Steinfeldet elhagytuk, Fritillária a napernyőjét a kocsikulcs felé fordította. Nagy terebély napernyője volt, afféle en tout cas. Mind a ketten elfértünk alatta.

— Az nem baj, hogy a fehér lőpor megbukott — suttogá hozzám —, hanem, hogy a mi cselló duóink is megbuktak, az a csapás.

Arra én is gondoltam már.

— Ez után a fiaskó után előrelátható, hogy mi következik. A hadügyminisztérium abba hagyat minden további experimentálást a fehér lőporral; az őrnagy nem fogja a fél éjszakákat a kéniai laboratóriumban tölteni, hanem otthon marad, beül az én szobámba, pipázik, és altvatert iszik.

— Rosszul alszik rán?

— Nagyon rosszul. Aztán mentül többet pipázik, mentül több altvatert iszik, annál álmatlanabb. Én a csellómat az almáriumban zárhatom.

— Én meg a hegedűmet akaszthatom szegre.

— Nem is ér a cselló hegedű nélkül semmit.

Azzal a két térde megszorította a térdem.

Fatális állapot.

— A mi duóinknak vége!

S két könnyecsepp gyűlt a szemébe.

(Nagyon szerethette — azt a hegedűt.)

Magam is meg voltam rökönnyödvé.

Egészen közel hajolt hozzám, úgy, hogy a forró lélegzetét éreztem, mikor suttogott:

— De én nem fogok lemondani . . . én találok ki valamit . . . nem nyugszom bele . . . ha az ördögökkel kötök is szövetséget . . .

Én kértem, hogy lassabban beszéljen; az inas meghallhat valamit a bakon.

— Ejh, mit! Az az én emberem. Tőlem kap havonkint húsz forint extra-fizetést. Olyan hűséges, mint a kutya.

S aztán folytatjuk tovább a páros suttogást.

Az az eddigi biztos módja a találkozásnak, valószínű, hogy a mai naptól kezdve el lesz előttünk zárva.

Mit tehetünk ezentúl?

Örültnél örültebb terveket gondoltunk ki.

Egy sem vált be.

Az őrnagy nem zárkózik be többé a vegytani terembe; napal engem strázsál az iskolában, este meg Fritilláriát a szobájában.

Eddig minden gondja a fehér lőporra volt, ezentúl a rizsporra is gyanakodni fog.

Abban a nagy kaszárnya-akadémiában minden találkozás lehetetlen. Annak ezer szeme van.

De talán a parkban lehet.

A katonai akadémiának van egy hetven holdas parkja.

Abban van egy szép temető. Ahová azokat helyezik el, akik időközben a nagy katonai intézetben elhaláloznak. A halottak síremlékeit megkoszorúzni kegyeletes kötelesség. Vannak közöttük, akiknek emléke Fritilláriára nézve kedves. Szokott nekik virágokat hordani. — Az a temető olyan kedves hely. — Azokra nézve, akik még örülnek az életnek.

A Vencel közvetíteni fogja az üzeneteket.

Ezt az életrevaló eszmét tovább fejlesztettük, a vasúti peronon sétálva, amíg a vonat megérkezett.

Forró kézszorításokkal vettünk egymástól búcsút.

Engem ez persze sokkal jobban érdekelt, mint a világ minden puskapora. Lőhettek a Steinfeldén miattam, ahová akartak.

Pedig bizony mondom, hogy az az egyszeri tengerész, aki a lőporoshordóba dugott égő gyertya lángjánál gyújtott pipára, nem követett el olyan eszeveszett bolondságot, mint én ebben az órában; majd elmondom később, hogy te is megítélhesd: föl lehet-e ezt venni egy regénybe? nem mondják-e rá azt az olvasók meg a kritikusok, hogy ez hihetlenebb a háromszínű kandúrnál is?

Mikor aztán a vonat tovaragadta előlem Fritilláriát, én is visszatértem a Steinfeldre.

Ott már akkor vége volt minden lökísérletnek; a főtisztek csézái már robogtak az országúton; a laffeták szckereikhez

voltak már csatolva; az őrnagy is készen volt, Nikkellel egyben; csupán csak énrám vártak. Nem azért, mintha én lettem volna a legnagyobb úr a társaságban, hanem mivelhogy elvittem az őrnagynak a kocsiját.

Fogadtak is szép heilige Kreuz Donnerwetterrel! „Hol járt ön?”

Mondtam, hogy a bárónét kísértem, utasítás szerint, a vasúthoz, s ott őriztem, míg a vonat megjött.

– Ezer milliom mennykő? Önnek nincs semmi dolga a professzorné mellett, hanem a professzora mellett!

Hát ezt én eddig nem tudtam.

No de már most megtanultam.

A professzor mérges volt az egész úton. Nem tudtam már hová dugni a lábamat, hogy össze ne tapossa. Szemben ültem vele.

S a rossz lelkiismeret azt sugdosta a belsőmben, hogy azok a haragos csizmasarkok igazán meg vannak érdemelve.

VI. „60.”

Másnap, mikor a tanterembe fölmentem, ezt a számot találtam az iskola nagy számvető fekete táblájára kolosszális jegyekkel fölkrétázva:

„60.”

Nikkel pajtás megmagyarázta nekem: ez a szám azt jelenti, hogy még mátul hatvan napig maradunk az intézetben. István király napján végződik a szemesztrisz, akkor aztán szabadulunk haza, kivéve azokat, akiket itt hagynak, vagy gráciából, vagy büntetésből. Ezt a 60 napot tehát, mely a vizsgákkal végződik, ugyancsak föl kell használni s nekifeküdni egész szorgalommal a tantárgyaknak.

Ezentúl minden nap egy számmal kevesebb lesz fölírva a táblára, egész az 1-ig. A 0-t már nem írja föl senki.

Nekem is hozzá kellett (volna) látnom a könyvekhez. **B** miatt „is” pihenhetett a hegedű.

De más okbul is.

Az őrnagy határozottan tudtomra adta, hogy nála semmi keresnivalóm nincs; ott már minden hivatal be van töltve. A Nikkel sem járt többé a kémiai laboratóriumba. Az őrnagytól elvették a kulcsát. Megsütheti a fehér lőporát. Az most tetszett magának a Jónás próféta szerepében a töklevel alatt. A tantermen kívül schol sem volt látható. Ott pedig igen kellemetlen examináló kedvében volt, különösen az én irányomban. Mintha csak kiválasztott kegyence lettem volna, engemet mace-rált legjobban a fizikából, kémiából és matematikából, amiket ő tanított. Tőlem akart megtudni olyan dolgokat, hogy hogyan támad a jégeső? Mi okozza az északi fénnyt? Mi lehet a holdnak túlsó oldalán?

Én persze nem tudtam kielégíteni a kíváncsiságát.

Olyankor aztán komoly dorgatóriumot tartott.

— Ön hibás utat választott szellemi tehetségeinek kifejlesztésére. Ön a fantáziáját raffinírozza, holott az elismert tézis, hogy a képzelőtehetség túltengése mindig az emlékezőtehetség rovására történik. A poétáknak erős fantáziájuk van, azért gyöngye a memóriájuk. Ez a két tehetség olyan, mint az ellentétes színek, aki tolytonosan veres színre néz, ha fehér papírra tekint, zöldet lát; ha tekerére néz, fehéret, vagy hogy ad hominem szóljak, a memória és a fantázia olyan két egymást abszorbeáló fogalom, mint a tankönyv, meg a hangjegy.

Nekem kapóra jött a telelet.

— De hiszen akkor, nagyságos tanár úr, nekem mindig a tankönyvet kellene magam előtt látnom, mikor fehér papírosra nézek.

— Üljön le! — riadt rám mérgesen. — A tanárnak felelni kell, de nem visszafelelni! Ha ön a tudományos kiképződésben ily retrograd progressziót fog tanúsítani, én kénytelen leszek önt a tanév bevégezte előtt a gondnokához hazaküldeni.

Ettől a fenyegetéstől ugyancsak megszeppentem.

Hazaküldetni! most!

Hát akkor a mi merész terveinkből Fritilláriával mi lesz?

Mik voltak azok a merész tervek?

Hát mármost mégis rátérek.

De kérlek, ne csinálj hozzá valami túlságosan fancsali képet.

Meg akartunk szökní együtt a nagyvilágba.

Ezt főztük ki azon a fiaskós napon, a hintóban és peronon.

Az volt a tervünk, hogy ketten együtt beutazzuk Európát, minden fővárosban koncerteket adva. Elkezdjük Svájcban. Azért ottan, mert nyáron az a turista-nép gyűlhelye, s ott legkevésbé lehetünk holmi hivatalos üldözésnek kitéve. Előbb Varsóra gondoltunk. Fritillária orosz nő volt; de ott kellemetlenségeknak lettünk volna kitéve. Másutt pedig saison morte van ilyenkor. Párizsban télen szándékoztunk fölmerülni.

Csoda sikereket jószoltunk magunknak! Sapristi! Sakinka! Teringette! Milyen plakátok! Egy orosz hölgy, meg egy magyar fiú. Amaz a violoncellón, ez a hegedűn virtuóz.

Óriási nagy bolondság volt biz ez — de hát mondtam én valaha, hogy nem voltunk tökéletes bolondok mind a ketten?

Még rám nézve nem is elég a „bolond” jelző, én még azonfölül cudarságot is követtem el. Tönkre akartam tenni nemcsak egy asszonymak a jó hírnevét, hanem még egy derék embernek az egész életpályáját is. Ebből olyan botrány kerekedik, ami az őrnagyot lehetetlenné teszi. Velem nem duellálhat; egy őrnagy egy iskolás kadéttal. Kénytelen lesz állásáról, tisztí rangjáról lemondani.

Hogy ezt én nem láttam!

S az örítségünkben volt szisztéma.

Fritilláriának minden lépését őrizték. Lehetetlen volt a vele érintkezés. (Van is lehetetlenség a világon, ha egy asszony akarja.)

Először is a jó Vencel Fritillária zsoldosa volt. Húsz forint havonkint egy privátdienernek szép pénz! Azért érdemes egy

kis perfidíát elkövetni. Tehát leveleket kaphattam Fritilláriától, amikben arról értesített, hogy dolgunk a legjobb kerékvágásban van; részleteket élőszóval a tudvalevő helyen.

Az a tudvalevő hely volt a park végében levő kis temető.

Ott nyugszanak azok a növendékek és tanárok, kik a katonai akadémiában haláloztak el.

Fritilláriánál nagy volt a kegyelet.

Kalendáriumában minden gyásznapi meg volt jelölve egy kereszttel, amelyen egy kedves ismerős elment abba a csendes iskolába — örökké tartó vakációra.

Azokon a napokon Fritillária koszorút kötött télizöldből, s maga vitte el azt a kedves halott sírjára.

Kiválasztotta azt az órát, amelyen a növendékek a parkban gyakorlatokat tartanak.

E gyakorlatok között legnépszerűbb volt a szökevénykergetés. Erre pályadíj volt kitűzve — egy lázsis tallér.

Ha nem akadt önkényt vállalkozó kadét, sorshúzás útján választottak egyet, akinek három percnyi egérutat engedtek, hogy azalatt a parkban elrejtőzhessék. Van ott sok mindenféle menedék, palánkok, grották, bozótok, sáncok, terebélyes fák, rőzserakások, csatornák, amik mögé el lehetett bújni. Aki legelőbb fölfedezte a szökevényt, az kapta meg a tallért, a szökevény pedig kapott ütleget a pajtásaitól, amennyi elég volt neki. Ha azonban egy óra alatt nem bírták a búvóhelyét megtalálni, akkor a szökevény magától előjött, jelentkezett az auditornál, s ő kapta meg a jutalomtallért.

Azokon a délutánokon, melyeken Fritillária a sírkertben lerótta a kegyelet adóját: én voltam rendszeren az önkénytesen jelentkező.

Én pedig az ilyen alkalmat onnan tudtam meg, hogy ilyenkor a temetőőr, kinek a házikója a sírkertben belül volt, künn állt az ajtóban. — Strázsált. — Meg volt neki hagyva, hogy azalatt, míg az őrnagyné a temetőben jár, senkit be ne bocsásson; de mindenkinek a nevét följegyezze, aki közeledik, s netán

be akar menni. A sírkertnek nyolc láb magas fala van, s másutt nincs bejárás.

Nincs ám rendes embernek; de egy dezentornak!

Volt eszem, hogy nem kerültem az ajtóra, hanem megkerültem a kert falát. Hátról nagy platánfák voltak, amiknek az ágai áthajoltak a kertfalon. Híres voltizsírózó voltam. Egy ilyen platánról könnyűszerrel átjutottam a kertfalra; a belső oldalához a falnak egy fokozatos állvány volt támasztva, melyen a kertész apró cserepei voltak sorba rakva, amikben ő árvácskákat, verbénákat s egyéb sírdíszítésre szánt virágokat tenyészített. Ezen az állványon, mint egy kész lépcsőn szállhattam le a falról.

A sírkertben van egy szép nagy emlék, fehér és fekete márványból, egy híres igazgatótanáré; ennek az oszlopos fiülkéje, a lépcsőzete egészen arra van teremtve, hogy azt egy titkolózó pár bizalmas suttogásaira fölhasználja.

Körös-körül hangzott liget, csalit az üldözők lármájától. Azalatt nekem elmoumdta Fritillária, hogy melyik impresszáriótól minő választ kapott a szándékolt vendégszereplésre, minő föltételek mellett koncertezhetünk és mikor. Egész programot állított már össze a jövő szezónra. Még Amerikából is kapott kecsegtető ajánlatokat. Az egész turnénk biztosítva van már.

Engem igazán csak a „miatyánk” őrzött, hogy most valami híres hegedűvirtuóz nem vagyok — vagy, hogy agyon nem ütöttek. Mind a kettőhöz volt elég hivatásom.

Mikor aztán az óra letelt, az üldözés lármája elvonult, én megint ugyanazon az úton, amelyen idejöttem, szépen visszaszöktem, s mentem jelentkezni az auditorhoz. Társaim faggattak, hol bujkáltam? Mondtam nekik mindent, csak az igazat nem. A jutalomtallért elkuráltam fagyfaltra vagy dinnyére a pajtások közt.

Szép Fritillária pedig keresett négylevelű lóherét a sírok közt, s azt hazavitte a férjének; azzal legitimálta magát.

VII. A BŐGŐ-VONÓ

Annyi csepp józan ész maradt még nálunk, hogy meggondoljuk, miszerint be kell várnunk a tanév lefolytát, a bizonyítványom kiadását, a hivatalos hazabocsátást; mert ha előbb talállok elillanni, mint katonaszökevényt csípnek el, s abból aztán majd olyan koncert lesz, ahol nem én fogom a hegedűt, hanem a hegedű fog engem.

Tehát ez volt az operett-tervünknek a fináléja.

A vizsgák befejezte után a hazamenendő katonatiszt-növendékek este nagyszzerű mulatságot rendeznek a parkban; mely végződik tűzijátékkal, melynek rakétáit maguk a kadétok készítették (a fekete lőporosok). Ezen szemvakító és fülsikerítő produkció alatt én észrevétlenül elpárolgok a sokaság közül; egy ugrással átvetem magamat a harmadfél öl széles patakon (megtettem én azt elégszer salto mortaléval is, bukfcenet vetve a levegőben), hátul a kertajtót nyitva találom, azon kiosonok; egy fedett hintó fog várni a „Rákóczi torony” előtt, Vencellel a bakon, aki az őrnagyné bőrdöndjét az enyémmel együtt és a hangszereket tokostul előre elhozta; benn a hintóban Fritillária. Én beugrom a hintóba: azzal „alea jacta est!” vágatunk ki a vasúthoz. Ott fűtve a mozdony. Előre megrendelt különvonat áll készen a rendelkezésünkre, s míg az illetők a római fáklyákban és tűzkerekben gyönyörködnek, mi már a Semmering alagútjaiban bujkálunk, s aztán üthetik már bottal a síncinket.

Minden úgy klappolt, mint egy népszínházi premieren.

Az utolsó napja a szemesztrisznek kánikula derekán a legpompásabb multság közt telt el. Elbúcsúztunk egymástól és a tanárainktól. De engem nem vitt rá a lélek, hogy a őrnagyhoz is fölmenjek. A tanteremben vettem tőle búcsút, s a bezárt ajtajának a kulcslyukába dugtam be a két névjegyet (egyet a bárónő számára p. p. c.).

A megszökés is teljesen sikerült. A Stuwériád alatt észrevétlenül jutottam ki a hátulsó ajtón.

Minden ember az égre bámult, a rakétákban gyönyörködött.

Ott volt a Rákóczi-torony előtt az ígért hintó.

A Vencel is ott állt, a felsőkabátomat tartva a karján.

— No csak frissen! frissen! vegye föl!

Hirtelen rám segíté a felsőkabátomat.

— Itt van ő? — kérdezém tőle.

— Itt hát. Odabenn ül már. Csak tessék beszállni.

— Hát a böggő? — kérdezém én, nem látva a bakon a violoncellót.

— Az is benn van a kocsiban.

Azzal fölnyitá a kocsiajtót, és erővel betuszkolt.

Arra egy kellemetlenül ismerős borízú hang szólalt meg a hintó sötét odújából:

— Böggő nincs, de a böggővonó itt van.

Fritillária helyett a kalugyer ült a hintóban, aki egy kezével a köpönyegem gallérját ragadta meg, a másikkal pedig egy görcsös botot húzott elő maga mellől.

Én ki akartam magamat szakítani a kezéből, de akkor két hatalmas marok ragadta meg a karjaimat hátulról.

— Csak be a hintóba, úrficskám, szépen — dörmögé Vencel a fülembe. Erős fickó volt (s a tettenkapott gonosztevőnek nincs ereje), odatolt a hátulsó ülésbe. Aztán maga is beült a hintóba, velem átellenbe.

— Te gazember! Te áruló! — ordítottam reá.

De már a kocsis becsapta a hintóajtót, fölugrott a bakra, s hajtattott lóhalálában elfelé.

Én átláttam, hogy két erős férfi ellenében hasztalan a ficánkolás, s megadtam magamat. Csak szóbeli invektívákkal éltem.

— Hát áruló lettél, Vencel. Pedig olyan jól fizetett az úrnőd. Húsz forintot adott havonkint azért, hogy titkát megőrizd.

— De az uram még jobban fizetett, az harnünc forintot adott azért, hogy a báróné titkát eláruljam.

— Te gazember!

Erre közbeszólt a kalugyer:

— Ne szidd a Vencelt, öreg. A Vencel a valóságos őriző angyalod. Ő tégedet megóvott attól, hogy a magad életét tönkresilányítsd, s azonfelül egy asszonynak a hecsületét elrabold, s egy derék embernek az egész sorsát fölforgasd.

Ennél igazabbat Socrates sem mondott soha.

— Ez az őrnagy teneked jóltevőd volt — folytatá a nagybátyám a bölcs korholást. — Úgy bánt veled, mint az édes fiával. S mikor már rájött a gonoszságaidra, ahelyett hogy kitörte volna a nyakadat, ahogy rászolgáltál, kegyesen elhallgatott. Mindent tudott a felesége leveleiből. A ti bolond világiutó plánomotokat. S aztán szépen kinyitotta előtted az ajtót, amin a magad ásta labirintból kiszabadulhattál. Nem kergetett, hagyott futni. Mármost neked az lesz az első dolgod, hogy a vasúti állomáson írsz az őrnagyodnak egy szép búcsúzó levelet, bocsánatot kérsz tőle a pajkosságaidért, megköszönöd számtalan jószágát, csókoltatod a méltóságos asszony kezeit. A levelet majd elhozza a Vencel; a derék, becsületes Vencel. — No, most aztán gyújts rá, öreg; tudom, hogy tíz hónap óta nem szivaroztál.

Azzal előhúzta a szivartárcáját, s megkínált egy regalitással.

Mit tehettem? — rágyújtottam.

A vasútig aztán egész tréfás kedvvel elmondá a Vencel, hogyan hordta ő a bárónő leveleit, amiket tőle küldözött én-hozzám meg az imprezáriókhoz, elébb a férjéhez. Azt is elmondta szakértő magyarázattal, hogyan tudta a tanár a lepecsételt leveleket elolvasni anélkül, hogy az adresszátus észrevette volna, hogy az a levél föl volt nyitva.

Ezt a tudományt följegyeztem magamnak; de most nem mondom el, mert még magam is hasznát vehetem valaha.

Ekképp végződött a szép Fritillária novellája.

Mármost tudod, hogy mért nem szednek a méhek a császárkorona harangkelyhéből mézet!

PASSIFLORA

I. AZ ÉLETMEGHOSSZABBÍTÓK

Hahhó!

(Ez már szenzációs fejezetcím!)

„Életmeghosszabbítók!”

(Hát van ilyen a világon?)

Van hát. Én magam is éltem vele.

(De hisz annak, aki az életet meg tudja hosszabítani, okvetlenül milliommossá kell lenni.)

Azzá is lesz a!

Azokban tartsunk sort.

Amint a nagybátyám engemet a Circe tengeréből erőhatalommal (mint hajdan Odyszeüsz az árbochoz kötözve) a száraz földre kimentett, az volt a kérdés, hogy „quid nunc?”

A katonai akadémiából egy rezervlajtnánti pátenssel lettem elbocsájtva. A katonai pályával végeztem. Azaz, hogy a nagybátyám gondolta, hogy végeztem. Már ami az ő fogalma volt a katonatiszti pályáról. Délelőtt rekrutákat abriktolni; délután kurizálni.

Ahelyett komoly életpályát választott a számomra; a juridikait folytassuk, ahol elhagyjuk. Rájött, hogy az ilyen gonosz fickót, mint én, nem helyes dolog professzorok felügyeletére bízni; mert ott elcsábítja a professzorok leányait, feleségeit. Más szisztémát kell velem kezdeni. — Alló föl Budapestre, a világ közepébe! Beiratkozni az egyetemre.

Itt nem olyan könnyű a gyerekeknek asszonyokat, leányokat elbolondítani, mert nagy a konkurrencia.

Nem volt ám akkor még Andrásy út, tele sétáló isten-
nökkel.

Még Andrásy sem volt.

Ami szépség található a fővárosban, annak meg nagy az ára. Az a sok börziáner, a sok defraudans lehetetlenné teszi a diákkéle embernek a versenyzést.

A diák kap száz forintot havonként, abból élélmezi magát: azt a diák az első héten mind ellumpolja; a hónap háromnegyedrészcében aztán kényszermértékletességre van utalva, kénytelen otthon maradni és szorgalmaskodni. „Sine Cerere et Baccho friget Venus”.*

Több pénzt pedig nem kap! Punktum!

Én pedig már akkor az újságokból értesültem arról, hogy a vasúttársaság az apám pusztá telkét fölvásárolta kerek kétszázezer forintért. Az ott van az árvapénztárba letéve, ötös kamatra. Az nekem tízezer forintot jövedelmez évenként. Azonkívül a földbirtokom, amit örökölttem. Mnek bifláljam én az osztrák jogot? — Mikor azt anélkül is a szegletbe vágjuk. Mihelyt egyszer a Garibaldi megjön.

De hát hiába reinonstráltam: a kalugyer hajthatatlan volt a maga életnézeteiben.

— Még csak húsz esztendőös vagy. Ilyen suhancnak nem kell pénzt adni a kezébe. Vársz, amíg nagykorú fogsz lenni, négy esztendeig.

Addig az örökségem jövedelmét a kapitálishez csatolják.

Ezt így rendeli a törvény.

Valóságos Justizmord ez!

Az embert nem engedik huszonnégy esztendőös koráig élni!

A törvény kényszeríti az emberi kukacot, hogy mint a selyembogár, mindennap rágjon meg egy csomó levelet, aztán kösse be magát egy selyemgubóba, lesse, míg azt fonálkint a

* Ceres és Bacchus nélkül fázik Venus.

vizsgán legombolyítják róla a rigorózumok motollájával; akkor még egy darabig púpa állapotban heverjen lábak és szárnyak nélkül, s csak a huszonnegyedik esztendőben pattanjon ki a bábhüvelyéből, mint hímes pillangó! Ez erőszakoskodás!

No de szerencsére ennek is van ellenszere.

Vannak derék, jószívű emberek, akik a korábban élni kívánó ifjakat megszánják, s lehetővé teszik rájuk nézve, hogy az életet korábban elkezdjék. A közéletben úgy hívják ezeket a csodadoktorokat, hogy uzorások.

Ezek azok a bizonyosok, akik az élet meghosszabbításával foglalkoznak.

Mert hiszen aki nekem hetven-nyolcvan esztendőn túl fölfelé hosszabbítja meg az életemet, az süsse meg a tudományát. Hanem azok az én jóltevőim, akik a huszonnégy éves koromon innen lefele segítettek az életemet meghosszabbítani. Maig is örök hálával emlékezem meg róluk — meg egy csomó tizenkétszer prolongált s négyszer kifizetett váltóval.

A kalugyer ugyan csalatkozott, mikor azt hitte, hogy én nem tudom a jövedelmemet elkölteni, azért, mert ő rajta ül a Wertheim-kasszán, anübe az el van zárva.

II. SZÍNHÁZAINK ANNO EINSBÓL

Azt a boldog korszakot, amelyben még nem voltak „átkos közös ügyeink” (Bécsnek volt minden, nekünk semmi), szoktuk egymás között úgy hívni, hogy „anno eins”

De kár, hogy ennek a mi Budánknak „és” Pestünknek az akkori képét meg nem örökítette a Vasárnapi Újság.

Különösen a színházainkét.

Ott állt a Nemzeti Színházunk körülvéve, oldalt fogva, szembeállva a Zrínyivel, a Griffel, a Vörös ökörrrel, három

híres csárdával, amiknél modálisabbat Püspök-Ladánytól Füzes-Abonyig nem találni. Mostani oszlopos csarnoka helyén állt a Katona, Bánk bán szerzőjének szobra, melyet áldott emlékü Tomorink öntetett Züllich Róbert, akkor még egyetlen hazai szobrászunkkal; a vasköltő merész pozitúrával lép előre, ég felé emelve a — pennáját. Némelyek úgy magyarázták azt a pózt, hogy most ki akarja fecskendezni a tintáját az égbe, s csillagok lesznek belőle; mások ellenben azt állították, hogy de bizony bele akarja mártani tollát a holdvilágba, hogy fényes költeményeket írhasson vele. Ami azonban nem akadályozta a Kerepesi úton végigvonuló búcsújárókat, hogy körül ne térdepeljék, és zsolozsmájukkal meg ne tiszteljék. Azt hitték, ez a szent Kajafás.

A Lánchíd előtt Budán volt egy rengeteg nagy granárium, aminek a homlokára ormóttan nagy betűkkel volt fölírva a dicsékvő mondat: „hazafiság a nemzetiségnek”. Itt táncolta a legszebb kánkánt (Dunanan apóban) a nemzetiség a hazafiságnak.

A harmadik volt a Borjú téren, vagy hol? Egyszóval az egyik körülhagymás piacán a még-nem-fő-sem-szék-városnak. Itt röhögtem életemben a legnagyobbakat a „Háromcsőrű kacsában”.

Ezek a magyar múzsának szolgáltak.

Azután emlékezem még arra a gunyhók öregapjára, ami az Új vásártéren tehenkedett: egy deszka Parthenon. Az volt a német színház. Aztán még ott volt a krisztinavárosi aréna. Az még most is uralkodik.

Mindezt pedig csak azért hordom elé, hogy a tisztelt olvasót megkonfundáljam vele, hogy ne találghassa, hogy ki volt, mi volt, hol volt az a primadonna, aki az én negyedik novellámra tárgyat szolgáltatott. Ott volt a Thespis-szárnyékok valamelyikében.

Ezt a virágnevet választottam a számára: „Passiflora”.

Univerzál zseni volt.

Játszott mindent. Naivát, hősnőt, parasztmenyecskét. Énekelte népszínműben, operettben; még balettre is vállalkozott. (Salambó szerepében.) És mindenben remekelt.

És aztán a színpadon kívül is annyiféle szerepet tudott játszani. Amilyen a publikuma volt.

Idekinn is nagy publikuma volt.

És azokban a szerepeiben is remekelt.

Énnekem például a Kaméliás hölgyben tetszett legjobban.

Többet jártam én a színpadi próbákra, mint a leckékre. Többet is lehet ott tanulni.

Még egészen tele volt a mellem a Fritillária reminiszenciáival.

Még vissza-visszagondoltam azokra a szép álmokra, amik a művész-állványt trónussá magasztosítják.

De magamban nem hegedülök.

Ellenben most egy új Olympus nyílt meg előttem. A pieridák berke a maga egész pompájában. Istennők és nimfák, trikóban és tülangléban; éneklő, táncoló szilfidek, najádok és hamadriadok.

Nekem is volt tehetségem e mámorító pályához.

Én is szavaltam egyszer egy verset „szűkölködő horvát testvéreink” javára. S a közönség el volt tőle ragadtatva. Dicsérték (még a lapok is) a hangomat, meg a taglejtéseimet.

Ugyan kérem, van valaki a világon, akinek életében egyszer át ne villant volna a szívében az a vágy, hogy színésszé legyen?

Én annál inkább elmondhatom ezt, mert a hegedűvirtuózótól a színészig nincs több, mint egy lépés.

Kivált ha az ember szerelmes. Ugy, ahogy én voltam.

Őrjöngtem az én Passiflorámért.

Igenis: az „én Passiflorámért”.

Én tartottam neki bútorozott szállást.

Féltékeny voltam rá. Duelláltam érte.

Akkor még szabad volt párbajozni, s nem intézték el az afféreket jegyzőkönyvvel.

III. A HŰ BARÁT

Minden héten összevagdalkoztam valakivel Passiflora miatt. Hol én kaptam egyet, hol én adtam egyet.

A Passiflorának nem udvarolt senki büntetlenül.

Grófocskák, bárócskák, bankárfiúcskák tanulták respekálni a szerzett jogokat.

Passiflora természetesen ártatlan volt mindenkben.

Ő nekem hűségesen meggyóna mindig, ha valaki veszedelmesebb modorban udvarolt neki. Arra persze nem lehettem féltékeny, hogyha a színésztársai a színpadon ölelgették. Hát ez a szerepében van. Hát ha a színpadon csókolóznak is, az ellen nincs törvényeinkben védelem. A színpadi csók „egy szükséges jó” (annak, aki kapja), „egy szükségtelen rossz” (annak, aki nézi).

Ha egy férj, egy szerető féltékeny arra, hogy a feleségét, a szeretőjét a színpadon mások megcsókolják, ez nagy nyavalya.

De annak csak egy orvossága van.

Ledikálhatom a recipjét.

Az ilyen féltékeny férj vagy szerető álljon be maga is színésznek, játsszon szerelmes szerepeket, akkor a színpadon is maga fogja ölelgetni, csókolgatni a drága kincsét, és senki más. (Ezt a három sort húzd alá (kurzív), mert ebből még lesz valami.)

Én azonban nem strázsálhattam egész nap a Passiflorát. Tanulni is csak kellett, pedig sokat.

Szerencsémre volt egy biztos jó barátom. Régi, kipróbált cimbora. A derék Nikkel.

Ő mint aktív szolgálatban levő tüzérhadnagy került ki az akadémiából, s ide lett transzferálva Budapestre.

Átkozott kevés dolga-volt. A gellérthegy-i citadellának az őrzése volt rábízva.

Ördögöt strázsálta ő azt a citadellát!

Maguk a katonák is mókát csináltak belőle. Hiszen senki sem lopja el azokat a mihaszna vaságyúkat.

Hanem ahelyett valahányszor a Passiflora szobájába léptem, már rendesen ott találtam az én Nikkelemet, tiszteletteljes pozitúrában ülve a pamlag előtti fotelben, a csákója a kezében, a kardja a térde között.

Ez engem nagyon megnyugtatót.

Egy katonatiszt nagyon jó arra, hogy az orcátlan civilista udvarlókat elriassza az embernek a felesége és imádottja közeléből. Ilyet minden okos embernek kellene tartani. Ha felesége is van, meg imádottja is van, akkor kettőt.

No! Magától a Nikkeltől csak nem féltettem a szép Passiflorát.

Szegény kis szekondlájtinánt, akinek hazulról alig van annyi apanázsa, hogy egy violacsokrot vehessen prezentbe. Az csak nem konkurrálhat az én tearózsa és kamélia bukéimmal!

Aztán Passiflora praktikus ész. Tud különbséget tenni az udvarlók között. Ő olyan hűséges hozzám, mint Heléna volt Párisához.

(De hát tudja azt valaki, hogy Heléna hűséges volt Párisához?)

Egyszer ugyan már keményen összevagdalkoztunk egy szép leány miatt. De hát akkor még gyerekek voltunk. — Azóta csak megjöhett az esze — a Nikkelnek.

Aztán micsoda ügyetlen udvarló volt szegény fickó!

Az én jelenlétemben egyébről sem tudott beszélni Passiflorához, mint a rengeteg sok strapáciákról, amiket egy szegény tűzérhadnagynak ki kell állni a mindennapi übungokon, vízben, sárban; meg hogy milyen rossz a koszt a kázinban, s hogy a privátdienere hogy lopja a cigarettáit.

Nevetni való figura volt.

(Nono, majd aki legutoljára nevet!)

S aztán nem sok idő múlva, hogy én Passiflorához megérkeztem, fölkelt, fölhúzta a szarvasbőr-kesztyűjét, ajánlotta magát Passiflora előtt. Passiflora odanyújtotta neki a kisujját, melyet ő is az ujjá hegyével érintett; megmondta, hogy rapportra kell neki menni; velem kezét szorított, és eltávozott; nem akart bennünket zavarni a boldogságunkban.

Mikor aztán betette maga után a szőnyegajtót, Passiflora föl kacagott hangosan, s egész tréfát csinált belőle.

— Szegény fiú! Ön régóta ismeri? Mindig ilyen volt? Ilyen szemérmes? Milyen komikus figura! Mikor itt ül órahosszant, s csak a kalpagja lószőr-kokárdáját cirógatja, s nem mer föl nézni a szemembe. Mindig az anyjárul beszél; más nő nem létezik rá nézve. Aztán nagyokat sóhajt. Azt mondja, hogy nagyon boldogtalan. Ha kérdelem róle, mi baja, akkor elkezd arról beszélni, hogy ő milyen jó barátja önnök; hogy egymáshoz vannak forrva gyermekkoruk óta. Önért az üdvéről is képes volna lemondani. — Aztán, hogy ő meg nem házasodhatik soha. Katonatiszt csak olyan leányt vehet el, aki kauciót tud letenni. Aztán beszélt arról, hogy ön milyen gazdag fog lenni, ha gyakorúvá lesz. Szerelmes belém nyakig, szegény fiú. De a viláért el nem árulná előttem egy szóval, bármennyi avanszot adok is neki.

— De hát miért ad neki avanszokat?

— Ön azt nem tudja megérteni? Hogy milyen nagy kincs egy nőre nézve egy igaz jó barát, aki csak jó barát és semmi egyéb.

— De az viszont nagyfokú kegyetlenség, egy jó barátot sohasem teljesülő vágyak fölkeltésével megkínózni.

— Ezt mondja ön másnak, ne egy színésznőnek. Hát nem az-e nekünk a mindennapi hivatásunk, hogy minden érző szívet zsongásba hozzunk? Hogy minden fantáziát fölébresszünk? Hogy varázsunkat éreztessük? Nincs-e a szerződésemben, hogy a szerepeimet híven fogom eljátszani?

— De nem a színpadon kívül!

Passiflora földúzta az orrát.

— Ha ön úgy kívánja, én megtehetem, hogy mától fogva úgy élek, mint egy apáca: elzárkózom a külvilágtól. Nekem ez nem nagy erőfeszítésembe kerül; hisz ön legjobban tudja, hogy még ön irányában sem voltam gyöngye soha.

Ez előtt kapitulálnom kellett. Ez már igaz. Volt gyöngédség, ábrándozás, turbékolás, amennyi elég; de annyira nem jutottam, hogy egymásnak azt mondtuk volna, hogy „te és te”.

S ahány imádója csak azzal dicsekedhetett, hogy Passiflorával együtt szupírozott, az mind kénytelen volt bevallani, hogy a bizalmasságban soha sem mentek annyira, hogy a pezsgőspoharakat egymásnak a fején összetörték volna. Passiflora sokat tartott a renoméjára!

Még azt a titkot is keblembe zárta, hogy egy szép délután Nikkel hadnagy ilyen nyilatkozatot tett előtte:

— Kisasszony! én vagyok a világ leggyávább embere!

— Ha én olyan volnék az elleenség előtt, mint amilyen gyáva vagyok, mikor önnel szemben ülök, nem érdemelném, hogy egy napig egyem a császár kenyérét.

Ilyen respektust tudott ám tartani a Passiflora.

Megkövetelte, hogy a deklarált imádójának komoly szándékai legyenek vele.

Az voltam én. — Azok voltak nekem.

IV. KOMOLY SZÁNDÉKOK

Ugyan mik lehetnek azok a komoly szándékok, amik szoros kapcsolatba fűztek egy még gyámi hatáság alatt levő diákot meg egy állandó engagement nélkül való vidéki primadonnát?

Olvasd csak el, amit a megelőző fejezetben az aláhúzott sorokban megörökíték.

Igenis.

A filisztereknek, a mindennapi embereknek a vezércsilaga a „fixum”; a zseniknek a „fixa” (idea).

Az én fixa ideám az volt, hogy Passiflorát elválhatatlanul magamhoz fűzöm.

Ennek pedig csak az az egy módja van, hogyha magam is színésszé leszek.

Nincs ennél szebb életpálya a kerek földön.

Ehhez nem kell se kineveztetés, se megválasztás; nem követeltetik se index, se érettségi bizonyítvány, se tesztimónium, se diploma, s egyéb fészkes fránya; az ember kinevezi maga magát művésznek, s az lesz. Ha van talentuma, beleszületik, ha van zsenije, felnő az égbe.

Aki színész lesz, minorennisből egyszerre majorennissé lesz. — A színész nem fizet adót. (Sem adósságot.) Mindig szabad vándorművészt értek alatta; mert a fix angazsált pesti színész niár glebae (klebae) adstrictus. (A második szó tótul van.)

A színész, ha szerelmes lesz, semmi sem állja útját a boldogságának. Az megházasodik anélkül, hogy az impedimentumok, ceremóniák, diszpenzációk, dimisszoriálisok, matrikulák, reverzálisok, móringlevelek labirintusán keresztültörné magát; — ha kinyomtatják a teátrumcédulára a neveiket egymás mellé: ... y úr és ... y asszonyság, rendben van minden.

Aztán micsoda magasztos hivatás! Terjeszteni a magyar nyelvet és irodalmat; megküzdeni az idegennel, meghódítani Pozsonyt, Temesvárt. „Veni, dixi, vici!” Fenntartani a lelkesedést a nemzetben! Minden újév napján előadni Bánk bánt, március 15-ikén Bem apót, húsvétkor a Peleskei nótáriust, pünkösdkor Rákóczit, István napján a Szigetvári vértanúkat, mindszentek napján a Molnár és gyermekét, karácsonykor a Szökött katonát, s látni a nemzetet, amint sír, és amint kacag?

Az írók elneveztek minket a nemzet napszámosainak!
Mily fölséges cím! — Emlékeztet a fűrészporra!

És általában ez az egész színpadi társadalom, ez az exlex osztály, amit semmi törvény nem reguláz, egymás között mily összetartó, csak a szeretet tartja őket össze. A világgal mindig haragban, de egymással mindig barátságban. Hulló csillagokat követelnek, de hulló morzsákkal is beérik. Egy krájcervirslivel, egy krigli sörrel, kvarglival mivel, meg az aranyos anekdotáikkal olyan lakomát csapnak, hogy Bon-toux irigyelhetné őket. Sohasem fáj a fejük amiatt, hogy mit ad holnap a sors? Mit adunk mi? Ez a kérdés.

Aztán még egyet tegyünk hozzá.

Hiszen lesznek még sokan, akik az 1861-től 1865-ig lejárt időt végiglépkedték láncos lábbal, azok előtt még megrémlik, mint egy gonosz álom, hogy micsoda nyomorúságos elbűsulni való állapot kísértett akkor itt nálunk végtül végig, alul-felül. Az egész ország egy nagy nyavalyában, amit nem tud gyógyítani, szégyell bevallani.

Az egyetlen szabad ember az országban a kóbor komédiás, aki még nincs megstemplizve, megfináncolva, megmászrégetozva; a többi mind rabszolga, helóta, igavonó barom, dög!

Lehet-e csodálkozni azon, hogy akadtak heves vérű suhancok, kiknek fejükbe ment a múltak dicsősége, s aztán nekiszaladtak a felhőnek, hogy ők azt majd másfelé hajtják a köpönyegeikkel?

Bizony el akartam én szökni az iskolából vándorszínésznek.

S aztán a két szép szem is biztatott rá.

Csodálatos proteusai a szemeknek. Mennyi változatra tudtak alakulni. De hiszen azért volt színész. De még csodásabb adománya volt ezeknek a szép szemeknek, hogy az embernek a lelkébe tudott vele látni.

Ez a földolog!

Mivelhogy van és lesz egy örökké tartó háború két ellenfél között, akiknek neve „nő” és „férfi”. Míg a világ világ lesz, ez a két ellenfél folyton hódító háborút fog egymás ellen folytatni. Szó sincs békekötésről. Dualizmusról talán? Ha az egyik fél meghódol. Ezzel a princípiummal: „ami az enyém, az az enyém; ami pedig a tied — az is az enyém”.

S ha éppenséggel a nő színésznő, akkor ez a háború valóságos városrom természetét veszi föl.

Mi pedig a háborúban a földolog?

Tudom, tudom. Az a banális frázis Montecuculitól: „pénz, pénz és megint pénz”. Csak Montecuculi ne beszéljen. Ő értett ehhez valamit, amikor harminc esztendeig elpiszmogtak egy háborúval.

Láttunk mink már egy olyan háborút, amikor az egyik félnél semmi pénz sem volt, a másiknál volt minden pénz, mégis az a fél, amelyiknek semmi pénze sem volt, maga alá kerítette azt, amelyiknél minden pénz ott volt. Nem is nagyon messze volt tőlünk.

A földolog a háborúban megtudni azt, hogy mi szándéka van az ellenfélnek. Akinek legjobb kémei vannak, az a győztes. Albrecht herceg is ezzel nyerte meg a custozzai ütközetet.

No hát ilyen spionjai voltak Passiflorának a szemciben.

Az embernek a szíve közepéig látott velük.

A hízalgés, az esküdözés, az ígélet vagy igazi, vagy hamis.

A sok hamis közül kiválasztani az igazit, ez a tudomány!

S ezzel bírt Passiflora. Az igazi az enyim volt.

Én voltam az igazi bolond, aki kész voltam beváltani azt, amit ígérek: hogy megválok az életpályámtól, áttérek a szeretőmére. Amíg nagykorú nem leszek, életem a cigányéletet, támaszkodva a jótékony Bärelekre, a tékozló fiúk gondviselésére. Ha pedig nagykorú leszek, megkapom a pénzeimet, akkor magam leszek színigazgató; én szervezek társaságot, s abban aztán magam leszek a hős, primo amorózó,

színpadon és színpadon kívül; ő pedig a primadonnám, akit még a wieneni színház sem fog elszerződthetni tőlem, mert túllicitálom.

Ez volt a mindennapi álmom.

V. A PIÓCÁK

Hiszen már beszéltél róluk!

Nem az uzsorásaimról akarom én folytatni az elcsépelet témát. Igazi piócákról van szó.

Egy reggel, amint a rendes olvasmányomat sietek fölkeresni a fekete táblán (nem az egyetem fekete tábláján, hanem a hirdetmény-táblán), nagy ijedelemmel látom a rózsaszínű cédulán, hogy a tegnapi hirdetett előadás megváltozott — Passiflora betegsége miatt.

Vágtattam komfortébli-halálában a szállására!

Csöngetésemre ijedt képű szobaleány nyitotta ki az ajtót.

— Hogy van?

— Fekszik.

— Szabad bemennem?

— A doktor van odabenn.

— Kérdezze meg.

Addig a konyhában hagytak állni.

Bebocsátottak.

Passiflora ott feküdt a csipkés vánkások között, a doktor receptet írt az asztalnál; egy hosszút, egy rövidet, meg egy még rövidebbet.

Én köszöntem neki. Azt mondta rá: „szervusz”.

Félve lépkedtem az alkovenhez.

Passiflorának az arca egészen veres volt a hőségtől. Hogy ne?

Egy nagy zacskó volt kötve a nyakára, megtöltve bodzavirággal, olyan forrón, ahogy csak ki lehet állni.

— Nagyfokú torokgyulladás — mondta a doktor.

Passiflora egy hangot sem tudott adni.

— Csak tessék főnntartani a bodzavirágzacskót, s amint kihűl, másikat alkalmazni, amilyen forrón csak eltűrheti. Közben óránként egy kanállal iszogatni az elixírt, amit majd a patikából adnak erre a receptre. Azután majd jön egy kaptalazma, lenmaglisztből és egy pár mustártapasz a páciens talpára; de ha estig nem enyhül a baj, akkor okvetlen hat piócát kell alkalmazni a torkára.

A dokornak még holmi titokteljes kérdezősködése volt Passiflorától, amihez az én jelenlétem nem volt kívánatos. Én azalatt az ablakba álltam.

— Csak ki nem dugni a kezeit a paplan alól, még egy dunnát kérni a szomszédból. Ha szomjas, langyos mandula-tejet inni.

Amint a doktor betette maga után az ajtót, Passiflora lerúgta magáról a dunnát, takarót; ledobta a nyakáról a forró bodzavirágos zacskót, a két karjáról felrántotta a hálórékli ujjait, s fuldokolva rikácsolá: „meghalok!”

Én rémulten ugrottam oda hozzá; akkor egyszerre átölelte a két karjával a fejemet, és hevesen megcsókolt. Olyan forró volt a lehelete, mint mikor a szamovár tetejét felnyitják.

Még ilyen helyzetben nem találtam.

Egészen magánkívül volt. Az arca lángolt, a szemei vilámlottak. Meg voltam ijedve; nem magamért, hanem érte. Egészen komolyan vettem azt, hogy most mindjárt meg fog halni. Itt az én karjaim közt, engemet ölelve, csókolva.

Mert hisz az egészen természetes, hogy ha már egyszer meg akar halni, hát akkor legalább kiveszi az életből a maga részét, amiért érdemes volt ezen a planétán vegetálni.

Kértem igen szépen, hogy feküdjék vissza az ágyába, mezítláb van, meghűti magát; a rékliujjakkal is újra betakartam a karjait.

Akkor aztán elkezdett sírni.

De meg a három recept is a kezemben volt.

— Engedje meg, hogy elküldjem a szobaleányt a patikába a receptekkel.

(A doktor nekem nyomta azokat a markomba. Clairvoyant volt. Tudta, hogy én fogom kifizetni.)

Erre megint odahúzta a fejemet magához, valamit akart a fülembe súgni: „az a doktor egy nagy számárj!”* (Ezt ugyan fennhangon is mondhatta volna.)

Azzal a fülemnek adott egy csattanó csókot, majd megsüketültem bele.

— Ne sírjon, az ég áldja meg! Még jobban megfájdul a torka.

Hadd fájduljon! — lihegé. — Bár meghalnék.

— Meg nem hal, de elvesztheti a hangját.

Ez hatott rá.

— No hát csöngessen a szobaleánynak.

A szobaleány jól nevelt házi szellem volt, ha nem csöngettek neki, nem jött be az ajtón.

Én utasításokat adtam neki, hogy hol csináltassa meg az orvosságot: a Király utcai patikában, Török Józsefnél, ott kapni a legjobbat; itt a pénz rá. Aztán üljön fel az én komfortéblimba, hogy hamarabb megjárja az utat. Majd én addig itt maradok, bezárom utána a konyhaajtót, s aztán ha visszajön, háromszor egymás után húzza meg a csengettyűt arról tudom meg, hogy ő van az ajtón. Siessen!

Hjuj, de mérges volt Passiflora, mikor visszatértem hozzá. A kis vánkost a fejemhez vágta.

— Maga ostoba! — hörgé reszelő hangon. — Miért mondta a szobaleánynak, hogy háromszor csöngessen?

* (Betűszedő úrnak: Kérem a felkiáltójelet lefelé fordítani, hogy suttogó jel legyen belőle.) (J. M.)

— Hát hogy ráismerjek róla, hogy ő van az ajtón; ne nyitogassam az ajtót minden bolond embernek: színházi szolgálának, mosónőnek, ördögpokol kéregetőnek.

— Maga bolond! — dühösködék.

— Édes Passiflora! Maga delíriumban van.

— Az apja lelke.

— Nyújtsa a kezét. A balt.

A pulzusát akartam megtapintani, s azt jól tudtam az orvosi tudományból, hogy az embernek csak a bal kezén van pulzusa, mert azon az oldalon van a szíve.

Ide adta aztán nem a balkezét, hanem a jobbot, de úgy, hogy a fülem is megcsendült bele.

A hölgytenyér bűnét aztán logice az ajaknak kell expiálni.

A pofonütés utalvány a csókra — a vista.

Passiflora alaposan félreértette a doktor utasítását; az hitte, az én nyakamnak van szüksége a forró umschlagrat Paroxizmusban volt.

Most aztán számlálhattam az érverését.

Én bizony nem tartottam a kezemben a zsebórámát, hogy megmondhatnám, hány percig tartott a paroxizmus.

Sokáig tarthatott, mert egyszer csak felhangzott a hármas csengetés a konyhaajtón.

Passiflora nem akart elbocsátani.

— Maradjon.

— A szobaleány jött meg a patikából.

— Hadd várjon.

— De az orvosságot hozta meg.

— Az is várjon.

A hármas csengetés azonban kétszer, háromszor is ismétlődött.

— Még a kezében marad a csengetryűhúzó.

— No hát menjen a pokolba, nyissa ki az ajtót.

Én siettem az ajtót kinyitni; de meg is lettem érte jutal-

mazva szép meglepetéssel. Nem a Katika volt a türelmetlen csengető, hanem a — Nikkel pajtás.

Olyan ostoba képet csináltunk egymásra, amilyent csak lehetett. A Nikkel azt rebegette zavarában.

— A Katika . . .

Amire én visszakadenciáztam.

— A patika . . .

(Hát az ő jeladása a hármas csengetés?)

— Passiflora beteg?

— Az ám! beteg.

— Én most hallottam a lovardában.

— Én meg a Wenzel professzor előadásán.

Olyan szemtelenül hazudtunk egymásnak, mint két, ugyanegy portékában utazó vigéc.

— Mi baja van Passiflorának? — kérdezé tőlem Nikkel.

— De ne állj itt az ajtóban, hanem gyere be — nógattam én.

De ő csak állt ott kint a gangon, mint egy tűzkárvallott kéregető.

— Te benn voltál nála?

— Hogyne lettem volna? Csak nem ülök itt a konyhában a sparherd előtt.

— Beszéltél a doktorral?

— Ő beszélt; én hallgattam.

— Mit mondott a doktor?

— Azt mondta, hogy nagyfokú torokgyulladás van Passiflorának.

Erre a szóra a Nikkelnek az arca olyan fakó lett, mint a csizmataalp. Hátrahőkölt.

— Torokbaj? Hisz az ragályos lehet. Te nem félsz?

— Én nem tudom. Mit értek én a nyavalyákhoz?

— De én tudom; mert én mindjárt megkapom a torokbajt, ha csak beszélnek is róla.

— Hát be sem jössz az ajtón?

— Nem én, ha Mahumed paradicsomának az ajtaja volna is.

— Meg sem nézed a Passiflorát?

— Amíg meg nem gyógyul a nyaka.

— Hát visszafordulsz az ajtóból, és elszaladsz?

— De még teveled sem szorítok kezet; hisz már te is megkaptad a bacillusokat.

S ugyancsak haladt a sarkával előre a barátom.

— Hallod-e te Nikkel pajtás; ha te katonának is olyan gyáva volnál ellenséggel szemben, mint amilyen vagy udvarlónak Passiflora ellenében, nem érdemelnéd, hogy egy napig egyed a császár kenyerét.

Nikkel pajtás a fülét hegyezte; mintha ráismerne erre a citátumra. Aztán a szája egyik szögletét félrehúzva, a másikon meg hegyesre pödörve azt a kis bajuszát, olyan furcsa-furcsa mosolygással nézett rám.

— Hát csak eredj vissza pajtás; ápodl a szép Passiflorát; ott egyikünk fölösleges.

Azzal egy gyors Flankenbewegunggal rükkverckoncentráta magát a lépcső felé. Engem ott hagyott az ajtóban.

Bizony nem szaladtam utána; de az ajtóban sem maradtam.

Ez az átkozott hármás csöngetés nem ment ki a fejemből.

Valami furfangos stratagémát gondoltam ki.

Nem zárom be az ajtót.

A csöngettyűt pedig elnémítom olyanformán, hogy a hosszúnyelű seprűnek a szakállas keféjét beledugom a szájába. Most már rángathatják felőlem. Ellenben, hogy ha a Katika megérkezik, azt mégis megtudjam, togtam két bádoggannát; az egyik tejes, a másik petróleumos volt, üresek; azokat az ajtó elé állítottam, egymás tetejébe, ha valaki az ajtón benyit, majd csinálnak azok zörgést.

Azzal visszamentem a szobába.

Passiflora türelmetlen volt már.

— Hol van az orvosság?

— Nem a Katika jött.

— Hát ki csengetett?

Nagyot nyeltem. Mit hazudjak, hogy fel ne ingereljem?

— A színházi szolga volt.

— Ejnye, te hazug kutya!

Először szólított pertu; igaz, hogy nemigen szép cím kíséretében, de majd jön még szebb is. Folytatá a szép szót.

— Hát hol vette volna a jogot a színházi szolga háromszor megrántani a csöngettyűt?

Észrevette, hogy elszólta magát, s nekem már a nyelvem hegyén volt a kérdés, hogy „hát ennek a kanonírnak van joga háromszor csöngetni?” Megelőzött. A kardvívásban úgy híják ezt, hogy „elővágás”.

— A Nikkel volt itt! . . .

Ezzel aztán föl voltam szabadítva, hogy a jó pajtásomat lepecskondiázzam. Nem én árultam el.

— Igen. Ő volt itt. A gyáva! Amint meghallotta, hogy magának a torka fáj, úgy elszaladt, mint egy szekerész.

Passiflora nem ítélte el e megfutamodást, még pártjára kelt.

— Szegénynek gyakran szokott torokgyulladásra lenni, s azt idegen embertől könnyen megkapja az ember. Lehet ragályos.

— Hát ha én nem félek a ragálytól, hogy megkapom magától a torokgyíkot?

Erre olyan ördögi kedvességgel mosolygott rám, halkan suttozva.

— Hiszen te nem vagy idegen.

Ezzel aztán lefegyverezte minden rebellis indulatomat; bosszúság, féltékenység elnémult; csak a rabszolga szerelem maradt meg.

Megmutattam, hogy én nem félek a lélegzetét beszívni.

S erről igazán orvosi értekezést lehetne írni. Hogy az anginát hogy lehet kigyógyítani szájacskával. (Gondolom, így hívják a pharmaceutikában magyarul az „osculumot”).

Ahol nem lehet hirtelen kapni kataplazmákat, vezikatóriákat, sürgős esetekben . . .

Egyszer aztán csak „drum-bum-csirr-csörr!”, mintha a sístergő menkő ütött volna be, a konyhaajtóval fellökte valaki a bádoggannákat.

— Vénus anyám! — sikolta föl szép Heléna: azaz hogy Passiflora; s valami más nevet invokált, de nekem úgy tetszett.

Szaladtam ki a konyhába. Persze hogy a Katika jött meg a patikából. Éppen jókor érkeztem, hogy röptiben elfogjam, nehogy kiszaladjon a gangra, s fölördítsa a házat, hogy rablók vannak a konyhában. Megértettem vele a dolgot. Gyors fölfogású személy volt. Egyszerre kapiskálta a kauzális nexust a hármás csöngetés, a bartvis, meg a bádoggannák között. „Tudtam, hogy ez lesz belőle.”

Odatette a kezembe a patikából hozott két orvosságos üveget.

Én siettem be Passiflorához.

— Itt a jó medicina!

Magam siettem neki beadni az ezüstkanállal a gyógyszerert.

Persze, hogy összetévesztettem a dekoktumot a gargarizáló lélöttyel. Az utóbbit adtam be neki az evőkanállal. Az hiszem, mindegy volt az. De észrevette a zamatjáról, s összezsidott. Azt mondta, hogy semmire sem vagyok használható: Kikergetett, hogy csináljam meg a kataplazmát.

Szót fogadtam.

Kimentem a Katikához.

— Hozott mustárt?

— Igaz! Itt van.

— Hát lenmaglisztet?

— A meg emitt van — szedte ki a zsebéből egyenkint.

— Hogy kell ezt megcsinálni? — kérdezém.

— Az egyiket hidegen, a másikat melegen — felelt Kati.

— De ehhez valami vászon is kell.

— Igazság az. Honnan vegyük?

— Rántson elő egy inget a szennyesből!

Azt széthasogattuk.

Én aztán elkezdtem a pépet fölkenni egy hosszún hasított vászondarabra.

— Az nem jó! az nem jó! az az alja! — kiáltott rám a szobalány.

— Hát azután?

— Az alja gyapotvászonból van. Az nem jó burkoláshoz. Csak az eleje van rumburgi vászonból, az jó flastromnak.

Még ezt sem tudtam. Mennyit tanul az ember praksisból.

Aztán fölkentük a két csodaszert a vászonra. Hidegen a lenmaglisztet, melegen a mustárt. Azt is megfordítva kellett volna. Ezeket már a Katika vitte be.

Egy perc múlva bömbölve jött vissza. A fejéhez vertek mindent.

Pedig igazán mondom, jobb lett volna megfordítva.

Itt aztán az orvosi tudományom teljesen véget ért. Sohasem gyakoroltam magamat betegápolásban.

Eszembe jutott, hogy még nincsenek kimerítve a receptek.

Dekoktum — gargarizma — kataplazma — szinapizmus . . . még van valami hátra! A „hirudó”.

— Elhozta a piócákat? — kérdém a szobaleánytól.

— Én? piócákat? Hát ha minden omnibuszkocsis egyszerre herceggé lesz?

— Hiszen üvegben adják azt.

— De engem kitör a nyavalya menten, ha csak ránézek is! Aztán papirossal van az letakarva, keresztülragja magát rajta.

— Hát ha föl kell rakni a piócát a kisasszony nyakára?

— Én ugyan hozzá nem nyúlok . . .

No szépen vagyunk! Akkor ez a hivatal is az én nyakamba szakad.

Most aztán magamnak kellett elszaladnom a patikába fölvásárolni a nadályokat. A patyikus utánam kiáltott:

— Aztán ne tessék elfelejteni a grájzlernél beszólni tíz krajcár ára taplóért.

— Mi a frányának?

— A vérzés elállítására.

Még egyszer visszakiáltott a patyikus:

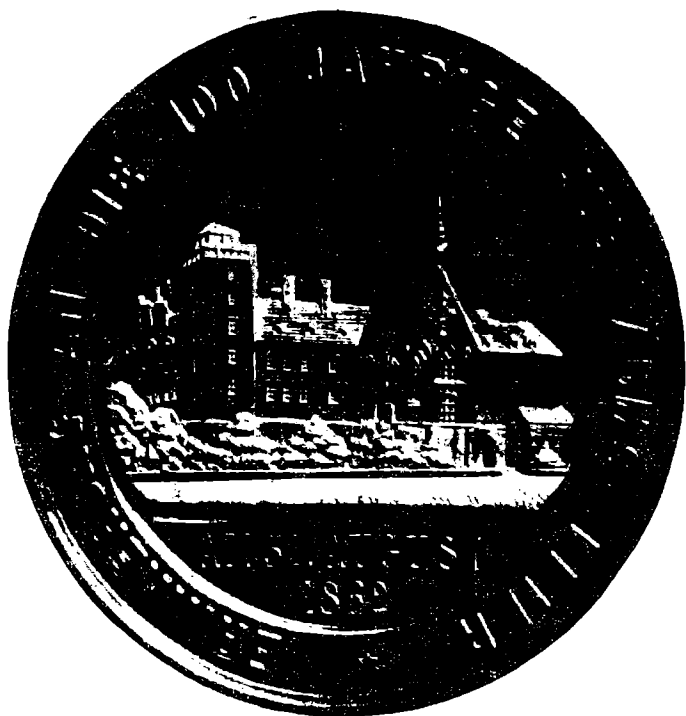
— De ne bükkfataplót tessék venni! hanem zsidóbőrtaplót!

— Értem, értem.

Mire visszakerültem hozzá, már akkor tele volt a szobája részvevő látogatókkal. Színésznő kollégái: a naiva, a komika, a kegyes anya, a rivális mind sorba ülték a pamlagot. Direktor, rendező, karmester egymásnak adták a kilincset. Azok mind tudtak valami csálhatatlan gyógyszer torokgyulladás ellen. A komika hozott magával bürökflastromot, ami őneki mindig használt, úgy hívják, hogy „minuten flaster” (a melilotisról); a második primadonna megajándékozta Morison pilulákkal, amiknek a hatása csálhatatlan; a naiva pedig egy egész eleven homeopata doktor hozott magával, akinek a labdacsaitól délutánra úgy elműlik a torokfájás, hogy este fölléphet Passiflora a „Tücsök”-ben. (Ez volt a force-szerepe.)

Ő azonban mindvalamennyit biztosította, hogy holnap reggelre meg fog halni.

Engem szóhoz sem hagytak jutni a piócáimmal. Kinéztek a szobából. A direktor hónom alá öltötte a karját.

A bécsújhelyi Mária Terézia Katonai Akadémia
(T. Leysek domborműve)

Az osztrák hadsereg fővezérei, középen Benedek Lajos
táborszernagy

— Gyerünk innen, amice. Itt mi alkalmatlanok vagyunk.
S elhurcolt magával. Nem gorombáskodhattam vele,
mert nekem is prezumpatív direktorom volt.

De délután, amint a Szikszaynál letettem a kanalat, rögtön siettem a Passiflora betegágyához.

Akkor meg csupa mosóné, putzwäsch-tisztítóné, varróné, zsidóné, kosztadóné, masamódné állta körül az ágyat; megint nem juthattam hozzá.

Öt óra tájt ismét szerencsét próbáltam.

Hát nem ott ült már valamennyi női tagja a társaságnak a kávé asztalnál? Nem kompromittálhattam Passiflorát.

Hét órakor aztán bizonyosra jöttem vissza. Olyan darabot adtak, amiben valamennyi mind szerepelt. Üres maradt a szobája.

De már akkor igazán halálán volt Passiflora.

Az arca egészen ki volt kelve magából, a szemei lázban égtek; „megfulladok”, lihegé, mikor odaléptem a fekhelyéhez.

— Mindjárt fölrajuk a piócákat — mondtam én, előhúзва a zsebemből a két üveget. Az egyikben voltak azok a vérszopó szörnyetegek, számszerint hatan, a másik pedig azoknak a fölrajására szolgált. (Napközben informáltattam magamat egy medikus kolléga által, hogy miféle sorkamorkái vannak ennek a mütétnek.)

Előbb meg kell a bőrt nedvesíteni cukrosvízzel, hogy a nadály beleharapjon, azután egyenkint minden nadályt beletenni a szűk fiolába szájával fölfelé fordítva, s akkor az üvegsét precise a páciens nyakára illeszteni.

Probavi et successit.

Rettenetes látvány, mikor egy szép hölgynek a tokáján így lóg sorban hat ilyen fekete szörnyeteg; vonaglanak, szívnak, pocakosra duzzadnak, kinyúlnak meg összehúzódnak. Szörnyű egy collier!

Nem is azokat néztem én, hanem Passiflora arcát, s nagy elégtételemmre szolgált percről percre láthatni, hogy változik

az kedvezőbbre; a lázas veresség elmúlik rajta; a szemek tüze lelohad, a szempillák álmosan lecsukódnak, az ajkak szétnyílnak; a páciens szépen elalszik. Derék piócák! Sohasem fogom többet az uzsorásokat piócáknak nevezni.

Már most aztán igazán ott kellett maradnom, hogy a piócákat strázsáljam; mert azok el nem távolíthatók onnan, ahová egyszer bekapnak, amíg maguktól le nem válnak. Aztán mikor egy-egy lekanyarodik, azt hirtelen el kell fogni, hogy a rékli hímzett fodrait össze ne vérezze. A harapás nyílásán még folyik a vér magától, azt szivaccsal föl kell itatni; a lehullott vérszívót egy csészébe dobni. Néhány perc múlva aztán a vérző sebet egy csipetnyi taplóval betömni, ami a vérezést elállítja, s ezt öt ízben ismételni.

Mit meg nem tesz az ember, mikor szerelmes? Máskor egy nadállyal világgá kergethettek volna.

Passiflora pedig azalatt szépen aludt. Megtapintottam a pulzusát: egész rendesen veregetett. Megszűnt a láza. Letörültem az izzadságot homlokáról a zsebkendőmmel. — Aztán hagytam aludni. — A gyertyát elvittem az asztalra, hogy ne süssön a szemébe.

Hát mármost ezekkel a piócákkal mit csináljak?

A medikus azt mondta, hogy újabb használatra való képesség tekintetéből sőt kell hinteni a hátukra: akkor kiadják magukból a vért. Azt is megtettem. — Milyen szép piros vére volt!

Egy gondolatom támadt.

Én ezeket a drága vércsöppeket nem hagyom elveszni: megörökítem. Találtam egy üvegcsét, amiben mandulaolaj volt: még volt belőle valami a fenekén. Abba csorgattam át a halhatalanságnak szánt drága kincset; az olaj felül marad: megőrzi az elpárologástól; örökké cseppfolyó marad, miként Szent Januárius vére Nápolyban. — Sit venia verbo az anatólgiáért.

Ez az enyim; ehhez nekem jogom van. Ezt én holtomig őrizni fogom. — Ez ő maga. — „Pars pro toto.” Ha a tenye-

remre teszem ezt az üveget, mintha őt magát tartanám a kezemben; az alvó Hófehérkét üvegekoporsóban. — És ha valamikor hűtelen lesz hozzám, ezt el fogom temetni ünnepélyesen egy vadrózsabokor alá. Az én halottamat.

Egészen szentimentálissá tett ez a gondolat.

Jó hosszú ideig alhatott már, mikor nyöszörgését hallottam. Odasiettem hozzá lábhegyen.

Meglepetve mosolygott:

— Te vagy itt?

-- Hát ki volna más? Fáj még a torka?

— Nem érzek semmi szúrást.

-- Aludt valamit?

Nagyon jól.

— Kell mandulatej?

Megivott egy egész pohárral.

Azután arra kért, hogy emeljem föl, változtassam meg a vánkosát, amelyik alul volt, azt tegyem fölül.

A betegápolással sok bizalmaskodás jár együtt. Ez benne a jó.

— Nem mégy még haza? — kérdezé tőlem.

— Nem hagyhatom magára. A szobalány be nem jön egy világért a piócák miatt.

— Sok vért szívtak a nadályok?

Mutattam neki a csészét.

— Hisz ez nagyon kevés! Alig néhány csepp. Ez nem jól van.

Ekkor aztán csak előmutattam neki a zsebembe dugott fiolát. Nem haragudott érte, inkább elérzékenyült. Két tenyere közé fogta a fejemet.

— Kedves kis számaram! Te meg akarod tartani emlékül az én véretem. Tartsd meg. A tied az. Mint a többi.

Ettől az órától kezdve aztán tegeztük egymást.

Megkaptam a címemet: „kis számaram”.

Ezentúl mindig úgy szólított — ha egyedül voltunk.

Ez a legmagasabb titulus a világon.
Híttak már téged „kis szamaramnak”?
(Kicsinek nem.)

Passiflora is kapott tőlem ez órában egy emléket — amit holtig fog viselhetni: annak a hat piócacsípésnek a helyét. Az ott marad, mint hat szem igazgyöngy, a nyakán, amíg csak él.

VI. AZ ÉDES TITOK

Ez az idill tartott egy darab ideig.

Boldogságom még azzal is meg lett tetézve, hogy ezt az impertinens „szekerészt” (így csúfoltam a Nikkelt) valahára mégiscsak elvitte az ördög a láthatáromról. A tüzérezredével együtt fölkommandírozták a legsötétebb Csehországba. Többet nem kellett rá féltékenykednem.

Egy szép napon aztán Passiflora egy édes titkot súgott a füleembe. Azt a titkot, ami egy szerető férfinak a lelkét üdvadó büszkeséggel tölti el egyszerűen. De egyúttal arra is inti, hogy most már komolyan kell gondolni a jövődre.

Passiflora nagyon meghalaványult. Néhány nap múlva nagy leckét tartott nekem.

— Kis szamaram, most már elő kell vened a jobbik eszedet. Járj az egyetemre szorgalmasan, s a hosszú estéket szenteld a könyveidnek; tedd le a vizsgákat. Én már úgysem soká maradok Pesten; mert ezt a rozoga barakkot itt a piacon lebontják; elég szép volt tőle eddig is, hogy mindnyájunkat; színészeket, publikumot agyon nem ütött. Ide a mi Thespis kordénk vissza nem nyikorog többet. Utánam pedig nem jöhetsz, mert én káriért akarok csinálni, s ahhoz egy deklarált imádó csak cölönk, s majd magamnak is egy időre vissza kell vonulnom csöndes magányba a színpadról. A magyar publikum nagyon prüd; megköveteli az erkölcsösség

látszatát. Engem nem szabad kompromittálnod. — Arról is tégy le végképp, hogy színésszé légy. Úgyis csak az én kedvemért tennéd. Őszintén megmondom, hogy nincs rá hivatásod; láttalak műkedvelői előadásokban; Kulissenreisser voltál. Kikapartak; de az csak alkalmi tetszés volt, jótékony célra összeverbuvált ismerősök részéről. Vidéken nincs jótékony célú publikum, nincsenek jó pajtások ingyen klakőröknek. Semmi képzettséggel nem bírsz. A színpadon sok a kezed, kevés a lábod. Legföljebb másod-, harmadrendű színész válna belőled, aki az első szerelimest csak a feleségénél játssza. Az lehet becsületes férj, hanem az cudar szerepkör. Hidd el nekem, hogy annak a pudlinak, aki a szakácsné után viszi a kosarat a szájában, különb állapotja van, mint annak a segédszereplő színésznek, aki egy primadonnának a férje. Aztán nekem is vannak ambícióim, amik a vándor művészi élet horizontján túlterjednek. Azért láss utána, hogy komoly, derék embert csinálj magadból. Akkor jöjj elélem, amikor azt mondhatod, kész ember vagyok.

Satöbbi, satöbbi!

Egyszóval úgy lehűtött ilyenfajta okos beszédekkel, hogy tökéletesen megkocsonyásodtam, s fogadást tettem neki, hogy komoly tanulmányok után látva, igyekezzek magamat méltóvá tenni a szerelmére.

Addig is azonban, mint komoly emberhez illik, gondoskodtam róla anyagi tekintetben, hogy a Passiflora el legyen látva a szükséges költséggel. Kivált arra az időre, amidőn a színpadról félre kell vonulnia.

Hogy ezt miként intéztem el, kiskorúságom dacára, annak is elmondom a módszerét, amire Pinkász úr tanított meg.

Pinkász úr nem ordinaré uzorás, ő előkelő ékszerárus. A gavallér ember odamegy hozzá: ékszereket akar vásárolni. Kitarja kincseit; enged válogatni belőlük. Nincsen pénze az ifjúnak? Van hitele! Óh, a Pinkász nóbel firma! Elvárhat két esztendőig is. Összevásárolhat nála a fiatal dzsentimen négy-

ezer forint ára smukkot. Beírják a nevét a főkönyvbe. Nem kérdezik, hány esztendő, Mi köze a juvelírnek ahhoz, hogy van-e már bajusza a vásárlónak vagy nincs? A négyezer forintos ékszer aztán elviszi a gavallér az országos zálogházba; ott megbecsülik; megér kétezer forintot, adnak rá kölcsön ezeret. — Mikor aztán megint szorul a kapca, akkor a gavallér előveszi a zálogházi cédulát, fölkeresi a Nyakigláb zugzalogüzletét, ott meg a cédulát vágja be, ott megint kap rá ötszáz forintot, amiből százat kamatul ott fognak, megint marad négyszáz. — Ilyen a kétnyíretű birka!

Mikor vége volt a szezonnak, érzékeny búcsút vettünk egymástól Passiflorával. Hónap prímája lévén, nagy úr voltam. Elkísértem Passiflorát Püspök-Ladányig. Ott kiszálltam, a társaság továbbment. Egy hétig tanulmányoztam a fölöttem érdekes Püspök-Ladányt, minden délután a kalarábé vonattal lerándulva abba a vidéki metropoliszba, ahol Passiflora játszott, azért, hogy esténként egy bukétot dobhassak neki az első fölvonás után: míg aztán össze nem szidott, s haza nem kergetett Pestre.

Első sétám a színháztér felé vitt.

A színház nem volt már sehol. Azt már lebontották azalatt.

Egy nagy szerű volt a helyén, terítve dicsőséges szeméttel, amiben rongyászok turkáltak kampós botokkal.

Odamentem közéjük; hátha azok között a rongyok között, amik a világot képviselik, találnék valami emléket. — Csakugyan! Egy rongyász előkapart a szemétből egy atlasz cipősarkat. Emlékeztem rá. Egyszer Passiflorának odaszorult a kulisszahasadékba a cipősarka, és leszakadt. — Nevezetes eset volt az, mert úgy kellett neki végigjátszani a fölvonást, hogy az egyik lába három hüvelykkel rövidebb volt, mint a másik. Kínáltam a rongyásznak a leleményeért egy dupla piculát. Ideadta. Meglehet, hogy hamis volt. A cipősark is, meg a picula is. De mi boldoggá voltunk téve. A rongyász is, meg én is.

Még azután másnap is, meg harmadnap is elvándoroltam a lebontott színház helyére; a rongyások nem voltak már ott, magam turkálhattam a szemétben. Az értékes tárgyakat: tüllanglé-rongyot, tapacíros-szeget, fülesgombot, miderfűzőt, cipőcsattot, arcfestékes tégelyt, frufru-fésűt, chignon-hajtűt már mind elhordták belőle, csak az eltépett papirosok hevertek még ott, bizonyosan szerelmeslevelek, amiket a kuliszszák hasadékain le szoktak dobálni.

Azt kutattam, nincs-e azok között olyan levél is, ami ő-hozzá íródott?

Ugyebár, ez már-már annak a jelensége, hogy meg voltam gyöngén gárgyulva?

Majd jövök még erősebbekkel is.

Mikor elbúcsúztunk egymástól, szent esküvéssel fogadtuk föl, hogy mindennap fogunk egymásnak levelet írni. Én meg is tartottam a fogadásomat. Mindennap fölvittem a leveletemet a postára magam. (Még akkor levélszekrény nem volt, úgy voltunk megegyezve, hogy a leveleink poste restante érkeznek.) Minden istenáldotta nap megkérdeztem a Schalterlővétől, hogy nincs-e poste restante levelem? — Nix iszt ta! — volt rá a felelet.

Nix iszt ta!

Egy hétig folyvást azt hallani, hogy nix iszt ta! Hisz ez egy szentet is kihozna a türelméből.

Mi történhetett vele, hogy nem ír?

Talán csak nem halálos beteg?

Vagy elfelejtett volna?

Hűtelen lett hozzám?

Minden újabb levelemben hevesebben unszoltam, hogy írjon már, mert engem a kétségek Eumenidái marcangolnak. Nem felelt rá.

S azalatt minden nap eljártam a Borjú térre, a lerombolt színház helyére, turkapiszkálni a szemétté vált biledúk között.

Egyszer aztán ezt a mulatságomat is megirigyelte a magisztrátus.

Nem tudom, mi ütött hozzájuk. (Még akkor nem voltak „városatyák”, csak „városdajkák”.) Egyszer csak összeseperték a Borjú téren a szemetet, és elhordatták.

Most azután egészen elvesztettem a lábam alól a földnek a centrumát.

Elővett a melankólia.

Szerelmes voltam.

A lelkiismeret furdalt.

A kétségek marcangoltak.

Gyűlöltem a világot.

Nem állhattam tovább ezt a tortúrát.

Hát hiszen ha a mártírokat máglyán megégették, a még egészen kompatibilis állapot volt nekik; de hogy egy árva mártírnak mindennap reggeltől estig sütögessék tüzes harapófogóval a szívét, az mégis túlságos pretenzió!

Én azt tovább nem tűröm!

„Aut Caesar, aut Tóth Pál!”

Leszek Tóth Pál.

Vigye el az ördög az egész osztrák jogot! Hét ördög a római jogot! Hervenhét ördög az egyházjogot! Én nem ismerek más jogot, mint a jus naturae!

Levelet írtam a nagybátyámnak.

Nagyon szép levél lehetett. Nagyon sajnálom, hogy párját meg nem tartottam. — Abban kifejtettem összes világnézeteimet.

Az összessége az volt a levelemnek, hogy én nem maradok többé a jogászai pályán, hanem átmegegyek a művészi pályára; mert énnekem semmi vokációm nincsen az elébbihez, de annál nagyobb misszióm van az utóbbihoz. És hogy engemet ettől az elhatározásomtól semmi földi és égi hatalom el nem tántorít.

Ezt a blaszfémiát én valósággal írásba is tettem.

A nagybátyámhoz írt levelemet magam vittem el a postára.

Mielőtt föladtam volna, elébb ismét kísérletet tettem annál a ketrecnél, amelynek a rácsa mögött a poste restante levelek őriző sarkánya tartózkodott.

— Nincs poste restante levelem? — kérdezém dobogó szívvel.

— Ugyancsak van! Tessék!

S azzal odadobott elém egy gyanús hosszúságú paksamétát.

Az a sunda szürke papiros, de még inkább a macskakarmolta címezés megdöbbenő volt rám nézve; véglegesen gondolkozóba ejtett a reverz oldalán levő pecsét, mely ostya minőségben egy ormótlan nagy kétfejű sast reprezentált. Ez nem a Passiflora címere.

Siettem fölszakítani.

Nagyon rövid epistola volt; a bécsi főhadparancsnokságtól.

„N. N. rezervista hadnagy, e levél vétele után 24 óra alatt siessen magát az ezred parancsnokánál jelenteni — Pardubitzban.”

Erre az egyre nem gondoltam; hogy rezervista hadnagy is vagyok. Mégpedig huszárhadnagy — és terepfuttató.

Hát mégiscsak van még a világon magasabb hatalom, mely megtiltja a meggárgyult diákoknak, hogy a fejükkal keresztültörjék a falat!

Nekem be kell rukkolnom huszonnégy óra alatt!

... Ausztria mobilizál!

Ez olyan jó volt, mint mikor valakit azzal költenek fel a mély álmából, hogy egy egész lavór vizet a nyakába öntenek.

Engem már visznek.

A nagybátyámhoz írott desperátus levelemet azért csak föladtam a postára. Ha már megírtam: élvezze is az öreg.

Hanem aztán siettem a távíróhivatalba.

Nem volt ám még akkor a pompás postai palota a világon; hanem a levélposta ott rejtőzött a Hatvani utca sarkán, egy Mária Terézia korabeli ócska házban földszint; éjjel-nappal égett benne a gáz. A távirda pedig kinn volt a Duna-parton, amit még akkor senki sem nevezett Ferenc József térnek.

Ott megírtam a telegramot a nagybátyámhoz.

„Berendeltettem ezredemhez Pardubitzba. Háború küszöbön. Táviratilag küldendő ötszáz forint Tiller Mórhoz, uniformisra.”

A telegram hamarább fog érkezni Delibácsra, mint a levél. Elképzelhető a hatás.

A kalugyer, mikor a táviratot elolvassa, hogy fogja szidni öblös basszus hangon az oberste Kriegskommandót.

Mikor aztán az utána sántikáló levelemet elolvassa, hogy fogja vékony fisztula hangon magasztalni az oberste Kriegskommandót, az ilyen meggárgyult suhancok földi gondviselését.

Én pedig azonnal fölvásároltam Tiller Mórnál a huszárhadnagy uniformist. Azzal futottam haza bepakolni a bőröndöt.

Otthon várt egy levél, amit a rendes postakihordó hagyott ott. Passiflora írását láttam meg rajta. Előbb a pakolást végeztem. Csak azután olvastam el. Persze hogy semmi sem volt benne. Olyan levél, amit azzal a gonddal írtak, hogy ha el talál tévedni, senkit se kompromittáljon. A megszólítás: „Tisztelt barátom.” Semmi „Kis számaram”.

Nem értem rá válaszolni.

VII. A BISMARCK PÁNCÉLINGE

A háború a levegőben lógott.

Mindenki beszélt róla.

A bécsi állambölcsek (Bécs mindig tele volt bölcsekkel), miután segítettek a poroszok számára kikaparni a forró gesztenyét a parázsból Schleswig-Holsteinban: megérték azt az elégtételt, hogy a porosz kikomplimentírozta őket Németországból, azzal a jóakaró utasítással, hogy keressék a monarchia súlypontját Magyarországon.

Ezen aztán a két német összeveszett egymással afölött, hogy ki a nagyobb német.

A magyarok persze azt vallották, hogy bárcsak jól megverne a nagyon-igen-nagyon-német minket még-nem-igen-nagyon-németeket.

Hát, hogy rusztikus példával éljek, a kendert meg kell előbb tilolni, a szőlőt meg kell taposni, hogy rendeltetésének megfelelő valami legyen belőle; s aki ezt elköveti, az a kendernek és a szőlőnek a jóltevője.

Ilyen jóltevője volt Ausztriának Bismarck.

Erről már előre beszélt minden ember.

Sőt még az is köztudomású dolog volt, hogy vannak fanatikus konspirálók (nem magyarok! németek), akik Bismarckot meg akarják ölni orozva, mint akit a két német állam között kitörni készülő testvérháború démonának tartanak.

A régiek emlékezni fognak még báró L—i Árpádra.

Ez volt az egyetlen praktikus forradalmár a magyarok közt. A többi mind teoretikus volt.

A külseje is elárulta. Zömök, izgékony alak volt, acélizmokkal. Ha szóba állt veled, ha kapacitált, úgy meglökdösött, úgy megmarkolászott, hogy kék foltokat vittél haza a diskurzusból.

Egy szép áprilisi napon beállít L—i Árpád Bismarckhoz Berlinben, aki a magyarokat mindig vendégszeretően fo-

gadta, elmondva látogatója előtt, hogy őtet is milyen szívesen látták a magyarok hajdanában Kecskeméten. Hosszú pipaszárú szipkából szította a kegyetlen brandenburgi termési szivart.

Rövid bevezetés után rátértek a készülő háborúra.

L—i Árpád arra kérte Bismarckot, hogy csak jól dömökölje ki a hátunkból a csömört, mert ez a legjobb kúra a világon. Amire Bismarck azt felelte neki: „Ja, siens beruhigt; wir werden sie schon hauen”. (Nem állíthatom egész precise, hogy nagy S-sel mondta-e a „Sie”-t, vagy kicsinnyel.)

L—i Árpád erre még jobban kigombolkozott Bismarck előtt; tudniillik a mellényét is kigombolta. Az alatt volt látható egy páncéling. L—i Árpádnak a saját találmánya.

Nem titok; elmondhatom. Hat sor atlaszselyem, sűrűn összevarrva keresztül-kasul selyemcérnával; ez képezte a páncélt.

Ezt hozta ajándékkul L—i Árpád Bismarck grófnak. (Még akkor csak gróf volt.)

— Háborúban puskagolyó ellen ugyan nem véd meg; de pisztolygolyót, revolver-löveget visszautasít. Jó lesz ezt a testén hordani; mert orgyilkosok kerülgetik.

L—i Árpád fölszólítja Bismarckot, hogy próbálja ki ezt a páncélinget őrajta magán egy revolverrel.

Bismarck a próbát nem tette meg; de azért elfogadta az atlasz-páncélt az egzaltált magyartól.

És néhány nap múlva csakugyan megesett rajta, hogy az utcán egy elkeseredett német diák három lépésnyiről rálőtt revolverrel háromszor. Bismarck (így írták a lapok) a szeme közé nevetett a merénylőnek. A golyók lepattantak az atlaszpáncélról.

A diákot, aki Bismarckot le akarta löni, Kulmannak hitták.

A „vas gróf” még akkor csak ötven esztendőös fiatalember volt. — Bizonyos tekintetben kollégám. — Én is megtet-

tem azt, hogy a pesti színház primadonnájával együtt egy lapon lefényképeztettem magamat — ugyanabban az esztendőben, amelyben „Ő” Biarritzban járt Napóleont lekenyerezni; mely incidensről Andréhoz írt levelében azt mondja: „De azért bizonyára gondom lett volna rá, hogy kívül maradjak a ránk szegzett üveg hatáskörén, ha nyugodt pillanatban meggondoltam volna, mily botrányt okozhat e gyerekség sok jó barátom körében.”

Csodálom, hogy olyan zseniális, ötletdús embernek, mint Bismarck, nem jött kapóra az a magyarázat, hogy az attentátumoktól féltében vette maga mellé azt a társat. Egy fotográf-masínával a legszebben lelőhtik az embert. Biarritzban annyira óvakodott az orgyilkosoktól, hogy egyedül soha ki nem ment az utcára, s az ablak elé le nem ült.

Csak hogy az én páros fényképemnek még azután folytatása is lett.

Egy szép júniusi napon levelem érkezett egy nagy magyar alföldi városból, per avia et devia, az állomáshelyemre.

Passiflora írta hozzám a levelet, melyben értesít bizonyos fölöttébb örvendetes családi eseményről, ezzel a megszólítással: „Egyetlenem”. Mellékelve volt a borítékban egy fénykép, az ő saját arcképe, egy bepólyált babát tartva az ölében, aláírva: „a mi kis Violánk”. — Violának keresztelték szegénykét. — Ott volt a keresztlevele is, júniusi kelettel, az üresen hagyott rubrikába plajbásszal beírva az én nevem, Passiflora kézvonásaival. A kísérő levél a legmelegebb ömledésekkel s a legőszintébb nyíltsággal volt fogalmazva. És aztán mellékelve volt még egy nyugtatvány húsz forintról Baracska né asszonyságtól június hónapra, ki a keresztlevélben mint keresztanya volt megnevezve.

Passiflora leveléből értesültem, hogy a gyermek ott marad a keresztanyjánál. Passiflorának szerződése van Aradon. Egyelőre eltűnik szem elől, úgyis színház-szünet van.

Természetes dolog.

Ez a levél igen komoly embert csinált belőlem.

Rögtön küldtem Baraeskayné asszonynak száz forintot.
Legyünk előre.

Passiflorának nem írhattam, nem tudtam az adresszét.

Nekem nem volt színház-szünet. Az ágyúk megkezdték
az ouverturát.

MIRRA

I. HÁBORÚ, MEG MINDENFÉLE

Hogyan is szedjem csak össze a gubancba szakadt fonalakat?

Mert hát én nem értek a regényírásához; sohasem próbáltam. Csak úgy historizálok a történt dolgokat, ahogy egymás után következnek.

De hát azt nem tudom éppen, hogy miképpen következnek egymás után?

Azon végeztem, hogy háborúban vagyok; ágyúmoraj hangzik.

No de mielőtt a nyeregbe fölkapnék... hadd kezdjem ott, hogy egy levelet kaptam az ideálotmtól egy kettős arcképpel.

(Ugyan mi köze annak a háborúhoz?)

Nagy köze van hozzá.

A katonáknak babonáik vannak.

Mikor hadjáratba mennek, a dolmányuk balzsebébe egy böi arcképet szoktak rejteni talizmánul. Ha nem szentkép, annál hatályosabb talizmán. Ez távol tartja tőlük a szanaszét repkedő golyókat. Én azt a kettős arcképet s a hozzátartozó levelet rejtettem a szívem fölé.

Ezzel ugyan el is hallgathattam volna; mert nem válik valami különös dicséretemre, hogy félttem a golyótul; de hát megvallom őszintén, hogy fél attul minden katona, amíg benne nincs a hajcihőben.

Azután még egyet.

Mielőtt csatába indulnánk, elébb minden huszárnak meg-

vizitáltattuk a patrontását, hogy nincs-e bele pipa dugva. Az őrmester vizitált. Benedek tábornagy szigorú napiparancsban tiltotta meg e kihágást. — Persze hogy mindenkinek ott volt a patrontásában a pipája. Az őrmester egyet sem látott meg. A huszártiszteknek is van patrontása. Az meg a pisztolytöltények számára való. Az őrnagy azoktól is megkérdezte: rendben van-e a patrontás? — Persze hogy mind rendben volt. — Persze hogy mind tele volt szivarral. — A huszár nem gondol a lövöldözésre. — Csak az én történetemben nem volt szivar. Hanem abban volt elrejtve az én legdrágább ereklyém: az a bizonyos üvegcese, azzal az emlékül megtartott isteni nedvvel, mellyel egykor Cythére fölkarcolt lába a rózsát pirosra festette. Ezt mindenütt magammal hordoztam.

Hiába nevensz ki, kérlek! Ezek az én amulétjeim engemet az egész csehországi hadjárat alatt csodamódon megvédelmeztek. Nem fogott rajtam ellenség golyója. — Amit főképpen annak tulajdoníthatok, hogy az egész hadjárat alatt a sadowai napig nem láttam ellenséget. — A lovasság egyáltalában kevés alkalmazást nyert; az én svadronyom pedig csupa újoncokból és tartalékosokból állt; azt ágyúfedezetnek használták. Mikor előre mentünk, akkor én a hátvédet képeztem; ha pedig hátráltunk, akkor az előcsapatot. Így sosem kaptam az ellenségből még kóistolóra valót sem. — Igazán lett volna időm és alkalmam ezt a hadjáratot leírni.

Mert hát egy regényíró, aki sohasem volt háborúban, valami szépen le tudja írni azt, hogy milyen az a háború; de aki maga benne volt a melegében, az ugyan nem tudja, hogy volt, mint volt.

Én ugyan még annyit sem tudtam soha, hogy a lovamnak a feje felé van-e előre, vagy a farka felé.

Mindig elfut a méreg, mikor azt olvasom, hogy hadi léggömböket fognak használni a jövő háborúban; ennyi meg ennyi millió kell ballon captifokra, kormányozható lég-

hajókra. Mire legyenek ezek jók? Az ellenségre granátokat hajigálni az égből? — Hisz innen a földről sokkal jobban oda tudunk egymásra célozni a mostani ágyúkkal, míg egy haladó léghajóról lefelé célozni, iszonyú komplikált földadat. — Hát, hogy az ellenség hadiállását kikémleljék onnan a magasból. — Ugyan mit akarnak meglátni onnan a három-ezer méternyi távoból? Hiszen minden katonaköpenyeg szürke, onnan nem látnak egyebet, mint egy boly hangyát. Ha pedig alábszállnak, onnan lepuskázzák őket a mostani rettenetes fegyverekkel. A mostani puskagolyó izzó, az fölrobbantja a ballon gázát. Aztán a legtöbb csapatmozdulatot éjjel hajtják végre. A sadowai ütközet fátumát a swiebi erdőben harcolták végig, ahol tizennégy porosz zászlóalj tartotta magát fél napon át, s ura maradt az erdőnek negyvenkilenc osztrák zászlóalj ellen, pedig ezek oroszláni bátorsággal harcoltak, s fele elhullott a küzdelemben. Se Benedek, se Bismarck nem tudta, mi történik az erdőben; pedig ott volt az orruk előtt. Nézték a távcsővel. A porosz király már nyugtalan volt dél felé, s odaküldte Bismarckot Moltkéhoz, hogy kérdezze meg tőle: „mi lesz már?” De Bismarcknak nem volt bátorsága meginterpellálni a jégembert, hanem ahelyett megkínálta a szivartárcájával, és Moltke végigropogtatta a szivarokat, s amelyik legjobb volt, azt kiválasztotta. Bismarck visszalovagolt a királyhoz, és referált: „Jól vagyunk már. Moltke megropogtatta a szivarokat előbb, mielőtt egyre rágyújtott”.

Maslovédnél a nagyváradi ezredet félóráig lövette a szomszéd osztrák dandár tüzérsége; nem ismert a saját katonáinkra ezer lépésnyiről, a sík földön, fényes nappal.

Mi pedig Chlumnál gyönyörűségesen belementünk vállra vetett puskával, hüvelybe dugott karddal egy porosz hadtestbe, amelyet a magunkénak néztünk. Ez az egy eset az, amit a saját tapasztalatomból el tudok mesélni, meg a pajtásaim utólagos tudósításából.

Hát amit mink ki nem tudunk venni ötszáz lépésnyiről a sík földön, hogyan tudhatná azt meg az a Montgolfiér ott a felhőben három kilométernyi magasságból?

Hogy történhetett meg ilyen tévedés?

Hisz ez az egész sadowai ütközet a valóságos „tévedések vígjátéka” volt (a mi részünkről), hogy mikor visszagondol rá az ember, a fejét szeretné a falba verni, s úgy kacagni, míg bele nem őrül.

Vakon mentünk neki erdőnek, mélységnek, mocsárnak, ellenségnek; generálisaink, dandárnokaink, főtisztjeink derék emberek voltak, hősök voltak, elől rohantak; ott hullottak el a szemünk előtt, a Festeticsek, Brandensteinok, Groebenek; de senkinek sem használtak dicsőséges halálukkal. Élniök kellett volna inkább!

Az ellenség láthatatlanul csúszott közelünkbe. Itt egy csöndes bozót előttünk; amott egy hullámzó rozsvetés az oldalunkban, egy kanyargó patak folyása, nefelejcses, reketytyés parttal, s mikor odaérünk, megelevenül bozót, vetés, rekettyés, s emberirtó golyózápport zúdít reánk. Amott jön mögöttünk egy kis köpönyegnyi felhő; csik belőle a pásztás eső, aztán mikor közel jön hozzánk, villámlani kezd, hull a zápor; igen, ágyúk villáma, golyózápor. Annak a kis felhőnek a takarója alatt egy ellenséges dandár jött a hátunkba.

Mit segíthetne itt az égbenjáró aeronauta, mikor maguk a mennybeli hatalmak is ellenünk fordulnak?

A „chlumi köd!” Amire a fővezér hivatkozik az ütközet utáni jelentésében. Magam is láttam azt, ami az ellenséget láthatatlanná tette: a ködöt. (Június harmadikán ködöt!) Csak akkor vettük észre, hogy akiket utolérni sietünk, nem az osztrák sereg dandára, hanem a poroszé, mikor azok arconalba fordultak felénk, s elkezdtek minket löni.

Rettenetes zűrzavar támadt e gyilkos meglepetésre.

Azt már tudtuk, hogy a hátunk mögött a poroszok nyomulnak előre. — Azt sem a kémeink által tudtuk meg, ha-

nem maguk a burkusok izenték meg a közénk röpített gránátjaikkal. Kár, hogy víztikártyát is nem ragasztottak a gránátokra, hogy megtudhattuk volna, kihez van szerencsénk. Ki kopogtat odahátul? — Az a porosz trónörökös volt.

Mi hosszú marsoszlopban haladtunk előre az országúton; elől három üteg nyolc fontos ágyú.

A negyedik üteg a hátvédnél volt a tartalékos huszársvadrony fedezete alatt, melynek én voltam egyik hadnagya.

A porosz lovasság tömegben közeledett a vetésen keresztül.

Ekkor történt az a hadjáratokban hallatlan remek hőstett, amit Groeben ütegpáncsnok véghezvitt. Egyedül a lovas üteggel, minden lovassági fedezet nélkül, odavágtatott a támadó ellenséggel szembe kétszáz lépésnyi közelbe; ott lekapcsoltatta az ágyúit, s elkezdett közékartácsoltatni a támadó lovasságnak: azt elseperte, szétzavarta; akkor a lovasság mögül gyalog zászlóaljok nyomultak előre, s elkezdtek azt az átkozott gyorstüzelést a gyútús puskáikkal. A magában álló üteg ezekkel is elfogadta az egyenlőtlen harcot, s addig szórta a kartácsait az ellenség soraira, míg az utolsó tüzer is el nem esett az ágyúk mellett; köztük maga az ütegpáncsnok, a hős Groeben. A nyolc ágyú mind ott veszett, mert a lovakat is mind lelőtték. Hanem ezzel a dicsőséges önfeláldozással meg lett mentve a másik két üteg, s azzal az egész osztrák dandár; a csapatokat lehetett rendezni, a futamodást rendes visszavonulásra alakítani, a lovasságot arconaliba állítani.

Én ezt ott láttam körülbelől olyan távolból, mintha a svábhegyi „Kakukk” villától néznék a Vérmezőn folyó csatát. — Az valami csodálatos érzés, egy ilyen szemünk előtt lefolyó hőstett példája; egyszerre megszűnik szívünkben minden remegés; ismeretlen tűz lepi meg zsigereinket, szomjazzuk a vért, óhajtjuk a halált, a düh megszállja agyunkat, hogy szemünk előtt vérben úszik az egész világ; még az eget is lángveresnek látjuk.

A szemközt jövő ellen leszerelt ágyúinkat elfoglalva visszavonult. Elérte célját; megszállta az előtrüнк fekvő várost, Chlumot, melynek a túlsó oldalán állt Benedek a táborkarával.

Ekkor a hátunk mögött dördültek meg az ágyúk. A visszavonulási utunk is el lett vágva; ott közelítettek a porosz trónörökös csapatai. Egy üteget az országúton állítottak föl: az hajigálta a sistergő granátait közénk; fedezetéül szolgált két svadrony testőrhuszár.

Mi voltunk legközelebb hozzájuk: én az újonc svadronnyommal, meg a negyedik lovas üteg.

Rendes stratégia szerint az lett volna a föladat, hogy a mi ágyúink feleseljenek az ellenség ütegeivel. De már ekkor ki volt forgatva minden taktikai szabály a kerékvágásból. Előre! hangzott a kapitányok parancsszava; a mi huszárcsapatunk nekieresztett kantárral vágatott egyszerre az ellenséges ütegek, s egy mesemondási rövid idő alatt elértük az üteget, levágtuk a tüzéreket, s azzal neki a porosz huszársvadronynak, mely átkozott nyugalommal állt az országúton és az árok jobboldalán.

Az volt a taktikájuk, hogy a másik svadrony a hátunkba kerül, s körülfogják, foglyul ejtik a mi egész csapatunkat.

Ekkor aztán ismétlődött ugyanaz a hősi csoda, ami egy órával előbb a szemünk előtt végbement, a példa gyűjtött: az ütegpáncsnok, aki mögöttünk járt, észrevéve, hogy a második porosz svadrony a hátunkba akar kerülni, letért az ágyúival az országútról, s — szórul szóra úgy, mint Groeben — szemközt vágatott az ellenséggel, kartács-távolra lekapcsoltatta az ágyúit, s mind a nyolccal közé zúdított a lovasságnak. Ugyanaz a siker! A második porosz svadrony megharmadolva rebbent széjjel, s menekült minden irányban.

A mi újonc huszárcsapatunk pedig, a porosz üteggel alaposan végezve a dolgát, rohant a porosz lovasságra.

Flegmatikus legények azok a burkus huszárok; úgy álltak ott glédában, mintha paradéra volnának sorakozva; még a kardjukat sem húzták ki. Ellenben revolvert tartottak a kezükben, s mikor százlépésnyi formán lehattunk tőlük, gyorsan egymás után kilőtték mind a hat csövét a forgópisztolynak; nem emberre céloztak, hanem lóra. Az én paripám is kapott két vagy három golyót; egy az orrát zsúrolta. Ettől legjobban megvadult; förlágaskodott, a fejét hátravetette, aztán, hogy sarkantyúba kaptam, megfordult a két hátulsó lábán, hogy azt még a cirkuszi ló sem produkálja szebben, s azzal keresztülugrott az országút árkán velem, s vitt — igazán lóhalálában — neki a sík mezőnek, aztán bele a kartácsból szétzavart porosz lovasgomolyba, ahol egyszerre három-négy ellenség között találtam magamat. Azok is úgy meg voltak rökönyödve, mint én — ijedtében dühös az ember. Én is vágtam, ők is vágtak. Öltém-e meg valakit? Bizony nem tudom én. A szekundánsok nem vettek föl róla jegyzőkönyvet. Azt tudom, hogy csak fejet vágtam. Egyszer aztán én is kaptam a fejemre egy kardvágást, hogy meglódult tőle az agyvelőm, s abban a percben a lovam összeroskadt alattam; nem bírta tovább a kapott golyókat, s lerogytában engem is maga alá szorított.

A porosz huszárok odábbrobogtak; én magamra maradtam. Eszméletemnél voltam, de a lábamat nem bírtam kihúzni a ló hullája alól. Láttam, hogy a magyar huszárok keresztülvágták magukat a porosz huszárokon, s azzal rohanak előre. Ki tudja, hová? Sokan elhullottak közülök; egynehány még verkedett, a tömegtől körülfogva.

A szétkartácsolt porosz lovasság mögött azonban csatláncban közeledett egy csapat porosz lövész.

Én halálos veszedelmemben is kíváncsian néztem a következő jelenetet.

A mi ütegünk kapitánya hűségesen utánacsinálta Groebennek a bravúrját.

Fölcsatoltatta az ágyúkat, s „előre” vezényelt. Ő támadta meg a porosz gyalogságot, ágyúkkal, fedezet nélkül.

Láttam, amint a nyolc ágyú elgördült a mezőn, közelemben.

A legszélső ágyú mellett lovagolt Nikkel hadnagy, a trombitással.

Mint már többször fölhoztam, ennek az embernek a sorsa végzetesen össze van fonva az enyimmel; a fátum olyan takács-csomókat, olyan matrózhurkokat gabalyít a kettőnk életfonalából, hogy azt még karddal sem lehet szétoldani, mint a gordiuszi bogot.

Az én barátom észrevette, hogy én ott fekszem a lótól leszorítva, vértől elborított fejjel.

„Állj!” kiáltá a tüzéreknek.

Az az egy ágyú megállítódott, a többi hét előrevágtatott.

Nikkel leugrott a lováról, odadobva a kantárt a trombitásnak.

Azzal odarohant hozzám — megkapta két kézzel a lódingomat, s kirántott a lovam alul.

Egy vártüzér leugrott az ágyúról: hárman ültek rajta; odafutott a hadnagyhoz segíteni.

„Csigavér!” dörmögte az öreg, s kirántva a zsebéből a dohányzacskóját, egy marék vágott dohányt vett ki belőle, azzal teletömte a nyílt sebet a koponyámon; Nikkel hirtelen bekötözte azt a zsebkendőjével. Akkor aztán fölültek az ágyúra, a három tüzér közé.

Ezzel annyi idő telt el, hogy azalatt a másik hét ágyú egészen kartács-lőtávolra érhetett az ellenséghez.

De a hét ágyú közül csak kettőnek volt ideje egy lövést tenni az ellenségre.

Egy perc alatt (egyetlenegy perc alatt) halomra volt lőve mind a hét ágyúnak valamennyi tüzére, szekerésze, lova. Maga az ütegparancsnok is megöletett. Íme a Groeben bravúrjának az ismételt előadása.

Csak az az egy változat volt benne, hogy innen egy ágyút megmentettek: a Nikkélét, mely nem került a gyútús puskák hordtávolába.

Nikkel, látva a katasztrófát, „fordulj”-t vezényelt, s az egyetlen megmaradt ágyúval visszavágtatott a dandár zöméhez. Az én életemet is megmenté.

Nagy áldozatot hozott vele a barátságának, mert az bizonyos, hogy emiatt legalábbis megrovást fog kapni. Hogy merete megmenteni azt a nyolcadik ágyút? Holott neki az volt vezényelve, hogy rohanjon a bizonyos halálba, vesszen el ő is ott, ahol a társai! A katona ne okoskodjék, ne szemfüleskedjék; hanem teljesítse vakon a parancsszót. Bizonyosra vehető, hogy szegény Nikkel azzal, hogy az ágyúját hazahozta, s hogy engem is fölszedett: eljátszotta az egész katonai karrierjét.

II. MIRRHA

Jó lesz talán erről az unalmas témáról nem beszélni többet (a háborúról).

Nem töltött káposzta ez, hogy mentül többször fölmelegítik, annál ennyivalóbb legyen.

Csakis annyiban tartozott ez a véres epizód az én tréfás regényemhez, hogy urát adhassam, hogyan kerültem én az én Mirrhám ismeretségéhez.

Königgrätzre vonultunk vissza. Azt mondják, hogy nagyon keserves utazás volt. Én nem tudok róla semmit, mert eszméletemen kívül érkeztem oda. A kórházak már mind zsúfolva voltak sebesültekkel. A magánosok szamaritanus érzelméhez kellett folyamodni. Engemet egy zsidó házalóhoz szállásoltak be.

Soha derekabb emberrel nem találkoztam az életemben.

Ő maga batyuval hordta a hátán az úri házakhoz a kelméket; közvetített ezüstneműt, ékszervásárlást; antik búto-

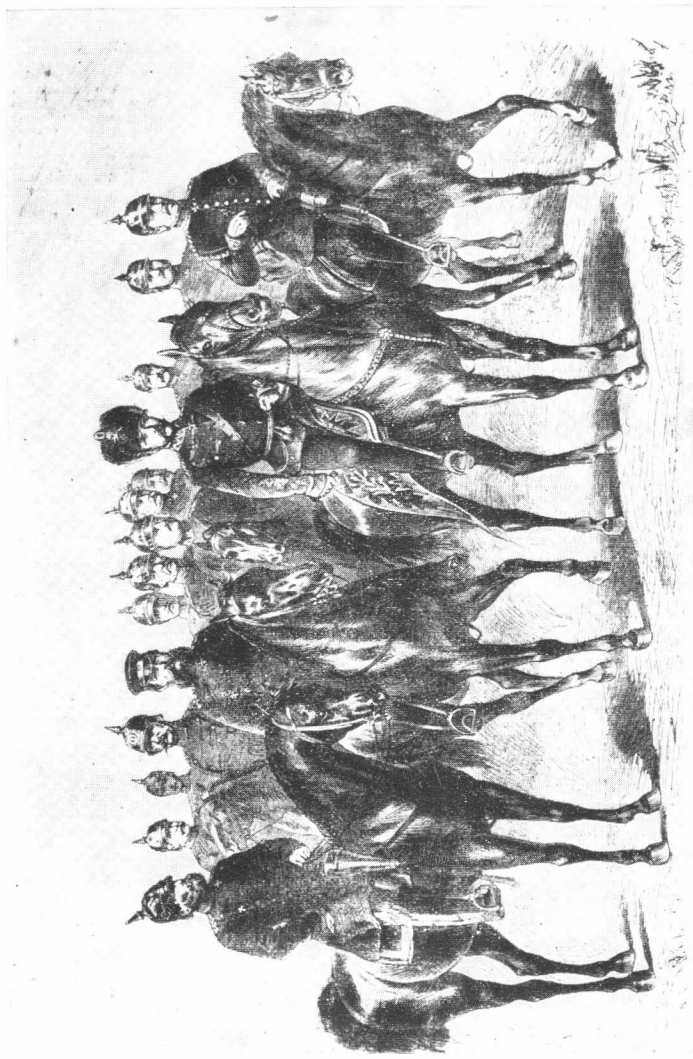
rokat szerzett és eladott; egész nap talpon volt, járta az utcákat és emeleteket, de uzsorával semmi szín alatt nem foglalkozott; tékozlókkal, bolondokkal szóba sem állt; csak ebédre, vacsorára került a családjához haza; akkor aztán együtt voltak mind. Volt két fia meg egy leánya; özvegy volt. — A leánya vitte a háztartást. A fiúk iskolába jártak. Mikor hazajöttek az iskolából, akkor velük együtt érkezett meg egy nevelő, aki a tálalás idejéig a francia nyelvből leckét adott nekik, s korrepetálta velük a tanulmányaikat. Mikor az apa hazaérkezett a hátán a batyuval, a leány föltálalta az ételt; addig főzött a konyhában. A nevelő is ott étkezett. Egyfélét ettek; de az jól volt elkészítve. Ebéd után jött a zongoramesternő, s a leánynak leckét adott; azalatt a fiúk matézist tanultak a nevelő felügyelete alatt.

Az a batyuhordó zsidó a fiainak nevelőt, a leányának zongoramesternőt tartott. Délután a leány hímzett. Pénzt keresett vele.

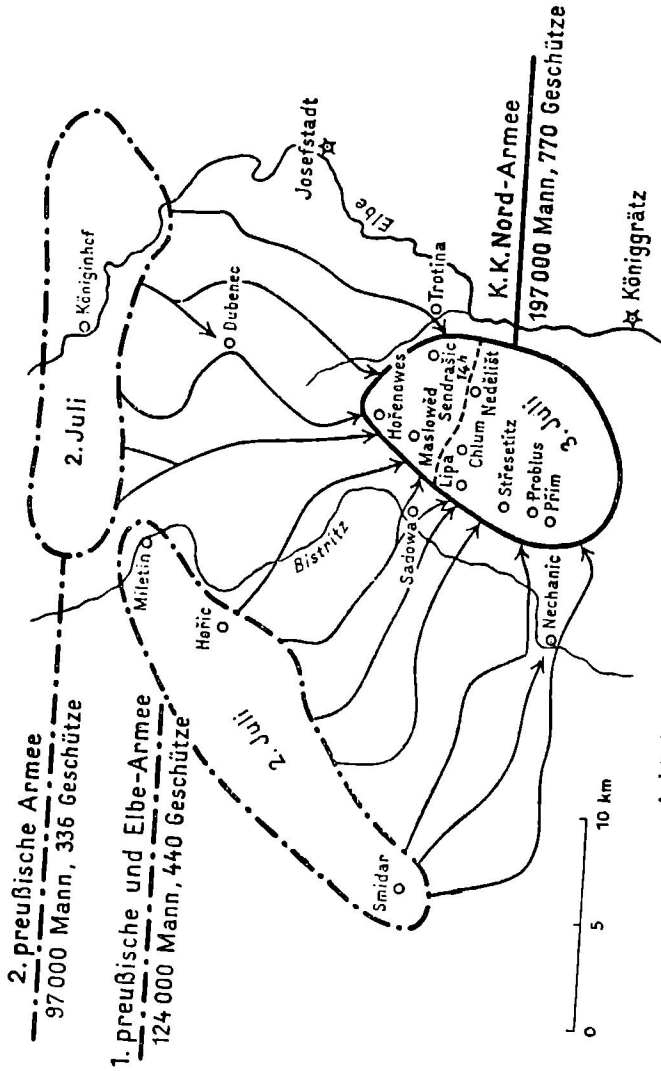
Egy szobában laktak mind a négyen, abban volt három ágy; az egyik tolófiókkal ellátva, a két fiú számára. Volt még egy másik szobájuk is, de az zárva volt rendesen. Abban álltak az apa mindenféle árucikkei: kelmék, szőnyegek, ékszerek, ezüstneműek, régiségek zsúfolva.

(Én nem szeretem regényben a nagyon aprólékos részletezést; azt rendesen olvasatlan átlapozom; de ezek mind hozzátartoznak az én történetemhez. Én ebben a szobában töltöttem el egy egész hónapot.)

Mikor ide hoztak, eszméletemen kívül voltam. Késő éjjel volt, mire Königrätzbe bevergődtünk. Hogy kerültem ehhez a házhoz, azt nem tudom. Már akkor a sebláz előfogott, hagymázban voltam. Csak arra emlékezem, hogy óraszámra — egy örökkévalóságig vert az eső, s az nagyon rossz volt; rázott a kocsi, az még rosszabb volt; egyszer aztán száraz ruhát adtak rám, az jólesett; meleg ágyba fektettek, az meg éppen boldogság volt.

A porosz hadsereg fővezérei

A königgrätzi csata színtere 1866. július 3-án

Abból az ágyból a zsidóleány kelt föl, akit én Mirrhának hívok. Azért volt olyan meleg a helye.

A három ágy közül egyet át kellett engedni a sebesültnek, a leány engedte át a magáét.

Ő maga pedig azután úgy aludt, hogy három széket oda fordított az átengedett ágy felé, s azokra feküdt. Együttal ápolónóm is volt.

Én napokig teljes delíriumban voltam.

Azokból a kaotikus lázalmokból különösen egy vízió maradt meg állhatatosan a fejemben. Vannak olyan nagy iskolai térképek, amiken a földnek mind a két félgömbje látható egymás mellett. Minthogy a föld felületének nagyobb része tenger, a két félgömbön a kék szín uralkodik.

Ezt a kettős kék szférát láttam én minduntalan hagymázos ködképeim között újra meg újra megjelenni. Majd mint kidomborult félgömböket, amik a végzetlenségből közelítenek felém; látom az ismeretlen virányokat bennük, beljük szédülök, a lelkemet kivonzzák belőlem; rettegek tőlük, ha még közelebb jönnek, apróra fognak törni, ha rám esnek, összezúznak; majd meg úgy látom, mint két távozó világot, ami már fölvette magába a lelkemet, s viszi magával a végtelenségbe; látom egyre kisebbé lenni, és még mindig látom benne a kék tengert, a zöld ligetet, kétségbeejtő miniatúrában; a félelem, rettegés, a vágý és a gyönyör pokolbeli korcsszülött érzése kínoz, akár közelíteni, akár távozni látom. Ki akarom találni a láz fantáziájával, hogy mi az, amit látok. Egy iszonyú nagy bagolynak a két világító szeme? Egy óriási bálvány istennőnek: Mylittának, Astarténak a szemei zaffírból?

Míg egyszer aztán napok múlva, mikor az erős természet győztes maradt a halálküzdőlemben, agyamról eltisztult a hagymáz, egy egészséges, hosszú, álomlátástalan alvás után fölvettem a szempilláimat, s láttam a szemcimmel valódi világot; akkor tudtam meg, hogy az a két csodálatos szféra,

ami untalan visszatér hozzám, a szegény kis Mirrhának a két szeme.

Nem tudom én ennek az arcát leírni.

Van egy díszművem; régi már, amikor még az acélmetszetek divatban voltak. (Micsoda ideális kor volt az! Most már leszorította a gyönyörű acélmetszeteket az utálatos heliogravúr.) A könyv címe: „Die Frauen der Bibel” Abban van „Miriám” képe. Ehhez hasonlított tökéletesen az én Mirrhám.

Joggal nevezhetem az én Mirrhámnak.

Soha egy nő sem volt oly igazán, oly érdek nélkül, ok nélkül, gyönyör nélkül az enyim, mint ez a szegény kis zsidó-lány. Aki egész éjket ott virrasztott át mellettem, egy halálos sebben nyavalygó férfi mellett; ápolt, mintha anyám, mintha testvérem volna. Nem kérdezte, szokás-e az? Összefér-e az illendőséggel, amit velem tesz? Nem gondolt rá, hogy ez a nyomorék, akiért ő nőiségét föláldozza, ha az ő ápolása mellett fölgyógyulhat, nem lesz-e fenevaddá; nem fogja-e azt a szép fehér kezet megmarni, melyet az én vérem kívül más szenny nem ért soha?

Majd beszélék még erről többet.

Mikor legclőször eszmélni kezdtem arra, amit a szemeim-mel látok, mosolygó arca ragyogott elém. Azt mondta, hogy a doktor megengedte, hogy levest kapjak. Azt hozta elém csészében. Az egyik kezével a fejemet fölemelte, a másikkal úgy itatott. Előbb maga belekóstolt a levesbe, hogy nem forró-e.

Azután tiszta inget adott rám. Hol vette? Nem tudom. Mert az én exuviáimat valahol a burkusok mutogatták tréfeumaik között.

Majd megújította a jégburkot a fejemen. (Még akkor Semmelweis antiszeptikus kötőlékei nem voltak használatban.)

Azalatt megérkezett a zsidó orvos. (A tábori orvosok a kórházakban voltak elfoglalva a tömérdek sebesülttel; azt sem győzték.)

Az orvos igen jómodorú ember volt. Megvizsgálta a sebet. Meg volt velem elégedve. Megbiztatott.

— Hadnagy úr szerencséről beszélhet. Üszögtől vagy orbáncztól féltettem; de az szerencsén elmúlt; a seb rendes lefolyással gyógyul. Önnel igazán csoda történt. Csak legyen nyugodtan.

Én magamban gondoltam valamit.

„Csoda bizony! Amulétem volt! Az szabadított meg.”

Az orvos aztán utasításokat adott Mirrhának, hogy mit kövessen el velem. Azzal magunkra hagyott. A fiúk iskolában voltak, az apa ócska fehémeműket vitt a kórházba, amit hitsorsosai és kuncaftjai között gyűjtött össze, mint szamaritánus adományt; arra van most legtöbb szükség. A leány tépést csinált a hímzőasztalnál. Az most a legdivatosabb mulatság.

III. A HEROIKUS KÚRA

Mondjuk, hogy „lókúra”; minthogy rajtam lett végrehajtva. Jó sikerrel.

De ezt nem a zsidó doktor követte el velem. Nem is Mirrha. Majd rájövünk arra.

Nekem a doktor mondása motoszkált a fejemben.

Önnel csoda történt.

Az eszmetársulat egyenesen rávezetett az amulétemre.

„Kisasszony!” — susogtam az ágyból.

Szó nélkül odalebbent hozzám, s rám hajolt, hogy hangos beszéddel meg ne erőltessem magamat.

— Nem tudja kegyed, hogy mikor idehoztak, s a ruháimat levették rólam, mi történt a dolmányom zsebében található puggyillárisonmmal?

— De igen. Az a tüzérhadnagy úr, aki önt idehozta, kivette a tárcát önnek a dolmányzsebéből, s átadta az atyámnak megőrzés végett. Az atyám megszámlálta, hogy mennyi pénz van benne, s erről elismervényt adott a hadnagy úrnak.

Ez engem nyugtalanított.

— Nem találtak abban a tárcában egy levelet is, borítékba téve?

— Úgy tudom, hogy igen.

— Nem nyitották föl a borítékot?

— Nem.

— A hadnagy sem tekintett bele?

— Az sem.

Megkönnyebbült a lelkem a biztosításra.

— Kisasszony! Nem kaphatnám én a kezemhez azt a borítékba tett levelet?

— Most rögtön nem. Mert az apám önnek a tárcáját mindenestől elzárta egy Wertheim-ládikóba, s annak a kulcsát átadta a hadnagy úrnak, akit úgy hírnak, hogy Nikkel.

— Nem szokott Nikkel hadnagy úr hozzám ellátogatni?

— Minden reggel hat órákor. Máskor szolgálatban van. Ma már volt itt. Önnek türelemmel kell lenni holnap reggelig.

Eszerint én egy egész éjjel kénytelen vagyok nélkülözni az amulétjeimet.

Mikor a halállal küzdöttem, az általános érzés az idegeimben hasonlított a gyönyörhöz. Emberfölötti bátorságot éreztem a lelkemben. Hívogattam kézszorításra azt a rejtélyes alakot, akit a klasszikus korban angyalnak ábrázoltak, lefelé fordított fáklyával, mi pedig rémalaknak festünk. Mindegy volt, akármelyik jön; itt a kezem. Lássuk, melyikünk lesz, aki nem állja ki a másíknak a kézszorítását. Diákkoromban sokszor próbáltam ezt. Nem volt pajtás, aki a kézszorításom elől vissza ne húzódott volna. Úgy látszik, hogy ő kegyetlensége sem állhatta ki. Visszavonult.

Mikor aztán gyógyulásra váltam, akkor az ellenkező érzés vett rajtam erőt, az elűzhetetlen félelem. Olyan rettegővé lettem, mint egy rossz kölyök, aki a mumustól fél. Tárgyatlan, alakatlan rémek kísértettek.

Legkínzóbb aggodalmam volt az, hogy az amulétem nincsen velem. Az a kettős arckép. Ha azt idetehetném a szívem fölé, az engem megoltalmazna. Pedig olyan közel van hozzám, itt a mellékszobában. De be van zárva. Egyre azon törtem a fejemet, hogy lehetne egy Wertheim-ládát kulcs nélkül fölnyitni. Egy egész hosszú éjszakát kell végigkínlódnom, míg hozzájuthatok.

Az elmúlt éjszakákon mély, lázas álmaim voltak. Ezen az új éjszakán egy percre sem bírtam elaludni.

Mirrha nem győzte az arcomról törölgetni a verítéket.

Ott volt mellettem a három székből csinált fekhelyén.

Minden óraütésre hozta az orvosságot, amit csöppenként megszámlálva kellett beadni. Koronkint megújította a jeges borítékot a koponyámon. Éjjeli mécs égett az éjszekerényen. Ha szomjaztam: citromvizet adott. Nem bírtam az álmatlanságot eltűrni. Arra kértem, hogy beszélgessen velem.

Ugyan miről konverzáljon egy fiatal leány egy idegen, seblázás férfival egy mélységes éjszakán át?

— Van önnek édesatyja? — kérde Mirrha.

— Nincs.

— Hát anyja?

— Azt sohasem ismertem.

— Hát azért lehetett ez?

— Micsoda?

— Hogy ön ide jutott.

— Aki csatába megy, ide jut.

— Hát minek ment ön oda?

— Mert oda kommandíroztak.

— Valóságos katonatiszt ön?

— Nem. Jogász vagyok. Még iskolába járok.

— Lásza, az én bátyáim is iskolába járnak; az egyik orvos akar lenni, a másik kereskedő; ezeket nem viszik soha a csatatérre.

— Hogy lehet az?

— Úgy lehet, hogy az én apám mind a kettőért lefizette a katonaváltás-díjat, az ezer forintot. Pedig az én apám szegény ember. Nehezen keresi a pénzt. Mégis összezszugorgatta azt a két darab ezrest, amit törvény szerint, igazság szerint váltságul letesznek az olyan fiakért, akikből a szülők nem akarnak katonát csinálni. Hát önöknél nem ismerik ezt a törvényt?

(Ezt a törvényt? A „lex Schmerlingiánár”. Melynek érvényében ezer forint lefizetésével minden gondos családapa megszabadíthatja a jobb sorsra szánt magzatját a haza védelmének, a trón oltalmazásának véres kötelessége alól. Menjenek verekedni, akiknek a dulakodás a passziójuk; akiknek a világ egy nagy korcsma, s a multság vége fejbeverés. — Óh te bölcs államférfi, te jóltevője az intelligens ifjúságnak! De kár, hogy nem vagy itt már. — Most nem volna rajtunk a keserves 25; — már tudniillik nem a hajdani olvasatlan 25, hanem a nagyon is agyonolvasott 25. §.)

(Ugyan kérlek, könyökölj oldalba, hogy ne politizáljak!)

Valahogy mégiscsak rám virradt a reggel; egész éjjel a Mirrha tartott mesével, napihfrekkel, suttogva, hogy a többieket föl ne zavarja, akik a szobában alusznak.

Négy órakor már világos volt. Mirrha legelőbb fölkelt, kiment a konyhába; valószínűleg ott végezte el a toaletjét. A diákok öt órakor keltek, s nekifeküdtek könyveiknek. Félhatra fölkelt az apa, s egy óranegyedig fennhangon imádkozott. Akkor bejött a konyhából Mirrha a tejeskannával; az asztalra tett csészéket teletöltötte, a zsemlyés kosarat föl-tette; három perc alatt mindenki végezte a reggelijét; a fiúk hónuk alá csapták a könyveiket, elsiettek; a házaló vállára

vette a batyuját, s ment üzérkedni. Mirrha az én számomra köménymagos levest főzött, ami nekem nagyon jól ízlett.

Amint az óra harot ütött, sarkantyús lépések hangzottak a konyhában; kopogtattak: „szabad”. Az ajtón belépett Nikkel.

— Nos, öreg ház! Hisz te már egész helyre legény vagy! — szólt, mikor meglátta, hogy már levest kanalazok. — Kisz-tihand Frájla.

— Csakhogy itt vagy! — rebegetem én, elsoványult karomat eléje nyújtva.

Mirrha azonban egyszerre kifutott a szobából, oly rögtönösen, hogy el nem tudtam gondolni, mi lelte.

Én nem találtam ki az ő gondolatját; de ő kitalálta az enyimet. Az apja után szaladt az utcára, hogy visszahívja.

— Add ide pajtás azt a kulcsot, amit magadhoz vettél — mondám Nikkelnek. — A tárcámat szeretném megkapni, ami el van zárva.

— Sürgetős szükséged van rá?

— Igen sürgetős.

— Csakhogy a szobakulcs meg a gazdádnál van, s az a mai nap csak estefelé kerül haza. Most beszéltem vele az utcán.

— Csak estére! — sóhajték föl. — Hát még egy egész nap ne bírjam a talizmánomat!

— Miért olyan sürgetős neked az a tárca? Ha pénz kell: adhatok. Nálam van a nyolcadik üteg pénztára, s a legénységnek igen nagy oka van rá, hogy a lénuugját bennhagyja.

(Az ám! Azok már igen szépen el vannak kvártélyozva a chlumi pázsit alatt.)

— Nincs nekem pénzre szükségem; mire fordítanám? Hanem egy levelet szeretnék belőle kivenni; abban van egy arckép.

Erre a szóra elébb elnevette magát Nikkel, aztán egyszerre komoly feszességet vont az arcára.

— Jaj, de gyerek vagy! — De ilyenek ám a többi sebesültek is mind: valóságos gyerekké lesznek, mikor gyógyulni kezdenek. Képeskönyveket kérnek meg játékszereket, muzsikáló szájharmonikát. Hát neked meg arckép kell. Szép hölgy arcképe?

— Meg egy szép gyermeké — rebegetem én.

— Meg egy szép gyermeké? — ölbeli babáé?

Ez az én amulétem — mondám én, a jó barát kezét megszorítva forrón.

Ő pedig olyan kiállhatatlan gúnyos szánalommal nézett az arcomra, hogy kedvem lett volna fölugrani s a tarkát megragadni. Észrevette, hogy orrolok.

— Jól van, jól, pajtás. Nem csúfollak én ki azért, hogy babonás vagy. Én is az vagyok. Nekem is itt van a tárcámban egy ilyen amulét. Egy arckép. Addig is, míg a magadéhoz jutsz, odaadhatnám kölcsön az enyimt.

S kivette a belső zsebéből a nagy pugyillárisát, amiben az üteg kasszája volt.

— De mégsem „most még” — dörmögé, ismét visszadugva bőrtárcát a zsebébe.

Különben: sem fogadtam volna el ezt a kölcsönt.

— Te szamárr! A te amulédet engem nem idvezít.

— No hát csak gyógyítson meg a magadé.

Ezalatt Mirrha visszaérkezett az apjával, akit utolért az utcán.

A házaló azt hitte, hogy becsületbeli adósságot kell visszafizetnem, azért akarok olyan sürgetősen hozzájutni a tárcámhoz. Ha tudta volna, hogy csak egy arcképrejű levelet akarok belőle kivenni, bizony nem cepelte volna vissza a batyuját.

A Mirrha kitalálta a kívánságomat. Hisz egész éjjel arról hallott fantáziálni.

Akkor aztán fölnyitották a szobát és a ládát; a gazdám kezembe adta a tárcámat. — Nagyon furcsán csóválta aztán

a fejét, mikor azt látta, hogy a pénzhez hozzá sem nyúlok, csak egy levelet veszek ki a tárca rejtékéből; azt elébb az ajkamhoz szorítom, s aztán az ingem alá csúsztatom. Aztán a tárcát ismét visszatettem a kezébe.

A jó ember magasra emelte a kezeit, halkan mormogva: „Min haólám wead haólám.” (Egyik örökkévalóságtól a másikig.)

Azután ismét bezártak ládát, ajtót, s a házaló és Nikkel együtt hagyták el a szobát. Én egyedül maradtam Mirrhával. Most már nem egyedül.

Mert ő is ott volt: — Passiflora.

Akkor aztán, amint ez a bűbájos amulét ott feküdt a szíven, egyszerre meglepett az álom; a szemeim leragadtak, s aludtam oly mélyen, csöndesen, hogy semmi zaj körülöttem föl nem ébresztett.

Mikor végre fölneszeltem az álmomból, azt láttam, hogy a nap besüt az ablakon.

Amint nyüzsögni kezdtem, Mirrha odajött hozzám.

— Reggel van már? — kérdezém.

— Nem! Este van. Hét óra lesz.

Tehát tizenkét órát aludtam egyhuzomban.

— Nem akartam önt fölkelteni, olyan jól aludt. Az orvos is itt volt azalatt. Azt mondta: Többet segít most az álom minden orvosságnál. — (Ah az én amulétom!)

No de mondhatom, hogy rossz amulétet választottam magamnak. Először fejbe hágy vágni a burkusnak, azután meg még betegebbé tesz, mikor azt várom tőle, hogy meggyógyítson. Úgy nyomja a szívemet, mintha a hét főbűn terhét viselném rajta.

Egészen nyomorultnak érzem magamat. Az orvos azzal biztat, hogy a sebem egész normális hegedési procedúrát követ; én pedig ellenkezőleg azt érzem, hogy napról napra jobban közeledem a végemhez.

Egyszer Mirrha odahozta elém a tűkört. Én kívántam.

Nem ismertem magamra. Hisz ez az a bizonyos Lázár! Ebbe a pofába ugyan nem lehet oka senkinek se beleszeretni!

Végre rájött az orvos, hogy valami nehéz kedélybajnak kell a gyógyulás útjába állni. Neki persze nem gyóntam azt meg.

De a Mirrha egyszer-egyszer rajtakapott, hogy a vánkósom alá tett arcképet előhúszom, nézegetem, s utána még nyugtalanabb leszek. Ápolóm volt: ez jogot adott neki, hogy kivallasson.

— Ugyebár, önnek az a fénykép okoz nyugtalanságot?

Olyan szívbéli jósággal kérdezett, hogy válasz helyett odaadtam neki a fényképet.

Elbámult rajta.

— Ez az ön felesége? — kérdezé, még nagyobbra csínálva a szemeit, mint maguktól voltak.

— A gyermek az enyém. A nő színésznő. A gyermeket elhagyta dajkaságba. Maga elment komédiázni. És engem most az a gondolat kínoz, hogy ha én itt meghalok, ez a szegény kisgyermek nyomorultul el fog pusztulni. Ki gondoskodik róla tovább?

— Majd beszélek én erről az apámmal. Ő tud ezen segíteni.

Azt mondtam rá, nem bánom; de nem volt semmi hitem hozzá, hogy egy házaló mit segíthetne ezen a bajon.

Hanem a házaló egyúttal az Assicurazioni Generali ügynöke is volt, s a leánya értesítése után kész tervet hozott elélem.

— Ön egy újszülött sorsát akarná biztosítva látni. Van arra mód.

Azzal előkereste a prospektusból az idevonatkozó tábellát.

„Havonkinti húsz forint ellátási díj újszülöttnek mennyi időre?”

— Hát mennyi időre? Amíg férjhez nem megy.

„Évi befizetés ennyi.”

— Hát az egyszer mindenkorra leteendő összeg?

Rákeresett: ennyi.

„Azon esetben, ha a biztosító elébb meghal?” Ennyi.

— De ha a biztosító még kiskorú, s az összeget le nem teheti?

— Tehet végrendeletet mint kiskorú is, s azt az örökösök tartoznak teljesíteni.

Ez jó megoldás lesz.

A házigazdám magára vállalta, hogy az egész ügyet egy közjegyzővel rendbehozza; nyugodt lehetek felőle. Több ilyen esetnél volt már közbenjáró.

Ezzel nagyon megnyugtattott. Megjött az étvágyam, s északa tudtam aludni.

Másnap a házigazdám már az elkészített okiratokkal jött hozzám, amik aláírásomra vártak. Ott volt a végrendelet is, melyben a keresztlevélben megnevezett gyermek javára 240 frt évi járadék biztosítottatik férjhezmeneteléig.

— Hát férjhezmenetelek? Egy kelengye? — kérdező az ügynök.

— Az is jó lesz.

— Mennyi? Tízezer forint?

— Legyen húszezer.

— Szép.

— Örököseim, akiket nem ismerek, kétszázezer forint készpénzt lennek utánam; abból kifizethetik jó lélekkel.

Most még csak a testamenti executort kellett megnevezni az okiratban.

Én egyenesen Nikkelre gondoltam. Ő már értette az én dolgomat. És nagykorú volt.

— Nagyon helyes — mondá a házaló. Mirrha is azt mondta rá, hogy az lesz a legjobb.

Én nem akartam holnap reggelig várni, amikor Nikkel a szokott órában eljön meglátogatni, hanem arra kértem a

házigazdát, hogy keresse föl rögtön a barátomat, s amint az hivatalától szabadulhat, hozza ide, a közjegyzővel együtt.

Nyugtalan voltam. A hegedő seb úgy lüktetett a fejemben, mintha minden érítés egy pörölycsapás volna. Attól félttem, hogy holnap reggelig meghalhatok, s akkor mi lesz abból a nyomorult féregből?

Délután előkerült a házigazdám Nikkellel és a közjegyzővel együtt.

— Nos, öreg! Hát mi az a sürgetős dolog? Nyakunkon a burkusok? — kiabált a pattantyús, brutális tréfa hangján. — Miért hívtattál olyan sürgetősen?

Hát ha már akkor meg lett volna írva a *Köszívű ember fia* regény, azt hihetné valaki, hogy abból plagizálom ezt a jelenetet, ami akkurát úgy folyott le (részemről), ahogy ott le van írva egy halálra sebesült vitéz kétségbeesésének tüneteivel, aki könnyelmű anyjától elhagyott poronyát pajtása védelmébe ajánlja.

„Ennek a gyermeknek a sírása még a föld alatt sem enged nyugodnom!”

No de én ezt nem loptam Palvitz Ottótól; mert ez két évvel előbb történt, mint az említett regény íródott; ez énnekem saját szájából szakadt mondásom, s az egész jelenet az én eredeti invencióm.

De a befejezése a szcénának aztán erősen különbözik attól a másiktól. Annyit mondhatok, hogy sokkal drasztikusabb amazénál.

Jelen voltak e drámai előadásnál Mirrha, az atyja, Nikkel, a közjegyző, aztán meg én.

Nikkellel végighallgatta az egész expektorációm, az ágyam szélén ülve; a közjegyző az asztalnál ült a dokumentumokra könyökölve; a házigazda a biztosítási kötvényt szorongatta a kebeléhez. Én előhúztam a vánkosom alól az én ereklyéimet: a Passiflora levelét, az arcképet, a keresztelő-

levelet, s mindazokat Nikkelnek nyújtám, kérve, hogy mel-
lékelje az aktákhoz, mint dócékat.

Nikkel elolvasta a levelet, megnézte az arcképet, a ke-
resztelvéibe is belenézett, s aztán ledobta mind a hármat az
asztalra.

A közjegyző hivatalos applombbal intézé hozzá a kérdést:

— Elvállalja ön a testamenti executor szerepét?

— Dehogyan vállalom!

Mindenki bámulva nézett rá; én elszörnyedve kiáltottam rá:

— Nem vállalod el?

Nikkel körülnézett, mintha a jelenlevőket akarná föl-
kérni, hogy vonuljanak át a másik szobába; hanem aztán
vállat vont, s cinikus egykedvűséggel mondá:

— Eh mit? Komédia! legyen hozzá publikum.

Azzal odalépett hozzám, megfogta a kezemet erősen.

— Nem biz én, pajtás, nem leszek a testamentomod vég-
rehajtója. Először is azért, mert neked semmi okod sincs
végrendelettel foglalkozni. Meg fogsz gyógyulni. Két hét
múlva lovon ülhetsz, s aztán élhetsz akár Matuzsálem koráig,
hacsak párbajban agyon nem lönek. Verd ki a fejedből ezt a
hőbörtös gondolatot. Ami pedig azt a lelkifurdalást illeti
e miatt az árva poronty miatt, nyugtasd meg magadat egé-
szén, nem a te bűnöd az, hanem az enyim. A hozzád írt levél
meg a keresztelőlévél két hónappal későbbi keletű, mint a
születési nap. Hasonló arcképet én is kaptam, csakhogy hat
héttel hamarabb, mint te. Itt van. Nézd meg. S hogy még bi-
zonyosabb légy felőle, itt van a levél is, amiben az arcképet
küldték, olvasd el.

Elém tárta a levelet, Passiflora ismerős cifráival. Csak
a megszólítást olvastam el belőle: „Kedves kis szamaram!”

— Kedves kis szamaram!

Föl akartam ugorni az ágyból. Nikkel lefogott, s a két
szemével az én szemembe nézve mezmérikáló erővel, a szá-
jamba beszélt.

— Igenis: „Kedves kis számaram”; te pedig voltál az ő „nagy számara”; most is az vagy, akit egy szívtelen komédiásné megbűvölt, s te meg akarsz halni csupa szuggesztióból.

-- Megöllek! — hörgém dühösen; aztán, hogy nem tudtam a sovány kezemet az ő erős markából kiszabadítani, elbágyadtan rebegém: „megöltél”.

Nikkel pedig megcsókolta jobbrul-balrul az orcámat, s gyöngéden sugdosá az arcomba:

— Dehogy ölsz te meg engem, dehogy öltelek én meg téged, pajtás. Meggyógyítottalak. Tudom, hogy heroikus kúra volt: lókúra; de hát neked az kellett. Mármost ne vessünk egymás szemébe egyet. Nem eresztelek el addig, amíg nem nevensz. Hahaha! Nevensz te is. Megcsiklandozzalak?

A két férfi a jelenet kezdetén úgy megijedt, hogy mind a ketten átfutottak a benyílóba. Mirrha pedig az ablakmélyedésbe húzta magát, és onnan nézte az én tehetetlen dula-kodásomat Nikkellel. Annyi helyes érzelme volt, hogy nem jött segítségemre. Megértette, hogy a Nikkel most engem gyógykezel: masszíroz.

Aztán én is megcsókoltam Nikkellek az arcát.

Ekkor aztán elbocsátotta a kezeimet; megigazította a fejemen a félrecsúszott kötőléket.

— No lásd, fiacskám! Milyen jó volt, hogy azt a tályogot fölmetasztottuk. Hadd tisztuljon a rosszasaágtól a véred. Ugye, hogy nem szúr már ott belül? Ha fáj még, csak szólj! Még mélyebbre is vágatok a késsel. Akarod, hogy elmondjam, mennyit neveltünk fölötted, rajongó bolondon, aki el hagyta magaddal hitetni, hogy egy pattanrys hadnagy olyan gyáva egy szép, ingerlő hölgygel szemben, hogy nem érdemelné egy napig a császár kenyerét, ha az ellenséggel szemben is olyan gyáva volna? És te azt elhitted, még citáltad is a szemembe. No hát mármost végy egy nagy lélegzetest! No még egyet. Azután majd fordulj a fal felé, aludjál

szépen. Azt a lelkiismeretmardosást hagyd egészen énnekem. Az én lelkem pachidermis, vastagbőrű. Tudod, hogy a disznó nem fél a kígyómarástul; megeszi a kígyót mérgestől együtt. Ne legyen neked szívfájásod amiatt a gyerek miatt. Majd pártját fogják annak. A színésznő leánya már féléves korában annyit tud komédiázni, hogy lefőz vele mindenkit; egy éves korában már énekel, másfél éves korában balettet táncol, és zsarnoka lesz a háznak mindvégig.

Ennyi gyöngédség után mégsem mondhattam neki egyebet, mint azt, hogy „óh te országos gazember!”

— Országos gazember vagyok? Azért, hogy idejekorán fölnyitottam a szemedet? Azért, hogy nem engedtem rajtad azt a tréfát elkövetetni, amit a parasztasszonyok praktikáznak, mikor a kotló elhagyja csibéit, s akkor egy kappannak pálinkás zsemlyét adnak? Akkor lettem volna ugye becsületes ember, hogyha engedlek utána szaladni? rád hagyom, hogy vedd el? add neki a nevedet? Magam pedig ott maradok becsületes házibarátnak? S aztán játszom veled azt a gyermekkori bújósdit, amihez azt a nótát énekeltük: „eb hátán fecskéfészek, minden ember látja; csak maga nem látja?” Te így tettél volna, ugye? Te országos becsületes ember!

Nem tudtam rá mit felelni. Le voltam pipálva. Persze hogy én így tettem volna. Nem is „volna”, hanem „volt”

Csak azt tudtam nyögni:

— Mért nem hagytál ott veszni a csatatéren?

— Ördögök csiklándozzák meg a te szentimentális talpadat! Most még te is ungorkodol velem amiatt, hogy föl-szedtelek a halottak közül! Nem elég, hogy ezek odafönn mindennap macerálnak, mortifikálnak, sikanálnak ezért a szamaritánus tettemért; kicsi híja, hogy főbe nem löttek érte, de még megeshetik, hogy infám-kasszálnak; hanem még te is előállsz sápítózni, hogy mért nem hagytalak ott?

Beláttam, milyen igazságtalan vagyok hozzá. Odanyújtottam a kezemet felé.

— Bocsáss meg, pajtás. A beteg ember igazságtalan. Megszabadítottál egy rémtől; de egy iszonyú üresség maradt utána a lelkemben.

— Majd betelik az magától.

Azzal megszorította a kezemet, s mintha eszmetársulat nyomán keresné az üresség betöltőjét: a szemével kereste Mirrhát, ki az ablakfüggöny mögül leskelődött; nem gondolta rá, hogy a csipkefüggöny átlátszó. Nikkel úgy tett, mintha nem látta át a függönyön. Nekem azt mondta, hogy „Csau”, Mirrhának pedig nem köszönt. Azzal eltávozott.

Én nem láttam, hogy Mirrha ott van; háttal voltam az ablaknak.

Azt hittem, hogy egyedül vagyok a szobában.

Nem tudtam magamat visszatartani többé.

Elkezdtem zokogva sírni.

Hiszen mi erős férfiak is sírunk ám, mikor senki sem látja.

Egyszer aztán azt vettem észre, hogy ketten sírunk.

Egymás nyakába borulva.

Ő azért sír, hogy engem vigasztaljon.

S nekem ez a vigasztalás jólesik.

Azon veszem észre magamat, hogy megcsókoltam a kezét.

Mit adhattam neki egyebet, a könnyeiért?

Akkor aztán tartott nekem egy kegyes beszédet, hogy legyek nyugodtan; a fölindulás megárt.

Én viszont biztosítottam felőle, hogy most már egészen fölgógyultnak érzem magamat, s hoinap föl fogok kelni, s aztán rendes ember leszek.

Arra ő kihúzta a kezét a kezemből.

— Kérck öntől valamit — mondám a leánynak.

— Mi a kívánsága?

— Hozza ide nekem onnan az asztalról azt a levelet meg az arcképet.

Belenézett a szemembe mélyen; kitalálta a gondolatomat.

— Ön össze akarja azokat tépni?

— Igen. Apró darabokra fogom tépni.

Erre olyan áldott, szelíd, kérlelő tekintetet sugárzott rám.

— Ne tegye ön azt!... Hiszen olyan nagyon szerethette... Boldog volt vele... Amit vétett ön ellen, azt hamar elfogja felejteni; de a boldogságára örökké vissza fog emlékezni. Ajándékozza ön nekem ezeket.

Olyan szépen tudott kérni, hogy én neki adtam azokat a tárgyakat, amik tegnap még amulét voltak rám nézve; drága kincs, ma pedig szemét, undokság.

— De már azokat a hivatalos irkafirkákat csakugyan összetépem. A végrendeletet és a biztosítást.

Erre a zsidó leány odajött hozzám, s a mutató ujjának a hegyét odatette a homlokomra.

— Uram; ön nemesember. Gavallér. Illik-e az egy nemesemberhez, hogy bosszút álljon egy gyermekben, akit még tegnap szeretett, azért, mert ma meggyűlölte az anyját? Visszaveszi-e egy gavallér az adott alamizsnát, egy koldustól?

Ejh, de meg voltam pírítva! Hogy nekem egy zsidó leánytól kellett megtanulnom, mi a nemesember szokása.

— Önnek nemes szíve van, Mirrha... Szégyenlem magam ön előtt...

Ekkor aztán megsajnálta azt a vért, amit a szégyen az arcomba kergetett. Le akarta azt a pírt törölni onnan. Elnevette magát. Éles hangot erőltetett a beszédéhez.

— Óh bizony nem a nemes szív mondatta ezt velem; mire való volna az az ön fajtámnak? Hanem, hogy az apámnak cbből a biztosítási üzletből provízió jár, hogy az kárba ne vesszen.

De most már a Mirrha arca lett lángvörös. Hazudott.

Dejsten, nem teszel engem bolondd! Nem az a kis önérdék mondatta ezt veled, hanem a te gyémánt szíved!

— Hívja be az urakat — mondám Mirrhának. S aztán aláírtam az okmányokat. A „Viola” el van látva egész életére. Agyiő, madám! Nem álmodunk többet egymásról.

IV. TRÉFÁS TEMETKEZÉS

Bizony valóságos operáció volt ez! Kivágtak egy darabot a szívemből, összevarrták, bekötötték. Ezt mind a Nikkel hajtotta végre. Nem tudom, melyik doktor csinálja utána? (akiket budapesti nyelven „Menschenschneidereknek” hívnak.)

Nagyot aludtam utána, s mikor fölébredtem, megettem egy egész csirkét, becsinálva. (Ritkaság volt pedig a baromfi akkor, egy ellenségtől körülzárolt várban.)

A gyógyuló fejszem sem igen sajgott már. „Ebcson beforr!”

A lunátikus érzések, hallucinációk eltisztultak az idegeimről. Csak bizonyos restelkedés maradt hátra a kedélyemben.

Szégyenlettem magamat ez előtt a zsidó leány előtt.

Mennyire leszállhattak előtte az akcióim!

Hogy henegettem eddig a gonosztetteimmal!

Milyen deklamációt csaptam, onnan az akasztófáról!

S most leszállitanak onnan, szégyenszemre, nem én következem oda, hanem más. Az már lóg! Az én fogasomon. Cudar egy csalás! Hogy az embernek még az akasztóházhoz való jussát is elveszik. Még a pokolbeli örökségétől is elütik.

Hogy lenéz most engem ez a leány!

Pálinkás zsemlyével kotlóssá tett kappan!

Az ördög vigye el ezt a Nikkelt a népies hasonlataival.

Csak legalább sírni ne látott volna!

S még ő is együtt sírt velem!

Micsoda emlék! Micsoda furcsa viszony! Egymás nyakába hullattuk a könnyeinket.

Olyan derült arccal jön oda hozzám. Azt hiszem, hogy magában kinevet.

— Miért nevet, Mirrha?

— Azért, mert örülök. Az orvos megengedte, hogy fölkelhet, s kijöhet egy órára a kertbe; gyönyörű meleg idő van.

No ez nekem is örömhír volt.

Hát biz engem úgy kellett felöltöztetni, mint egy gyermeket. Természetes. Újszülött vagyok. Alig több kéthetesnél.

Mirrha segített felöltözni. Olyan áldott jó gyermek volt!

Milyen nehéz a horizontális embernek beletanulni az egyenes állásba! Nem is megy elcinte. Egyik kezemmel a botra kell támaszkodnom; a másikkal meg a Mirrha vállára. Úgy lépek, mint aki hepehupás jégen jár: a sarkam alul ki akar csúszni a föld. Kérnem kell Mirrhát, hogy a karjával ölelje át a derekam.

Így botorkáltunk ki a kertbe.

Nagy feladat.

A folyosórul három lépcsőn kell leszállni a kertajtóig.

No, barátom! Aki a bécsújhelyi patakot saltó mortaléval, bukfcenet vetve ugrottad át, hogy szállsz le ezen a meredeken most?

Megpróbáltuk vállvetve. És sikerült.

Nagy volt a meglepédesem, hogy a kertbe jutottam. Szép virágoskert volt. A szomszéd tűzfalát egy rózsalugas futotta be. Az éppen tele volt virággal. Az a szimpla rózsza volt, amit minálunk pecsétrózsának hívnak; se színe, se szaga nem vall a rózsára, a színe spanyolviaszk, az illata bodzalckvár. De azért gyönyörűség volt az nekem. Egy karosszék volt odahelyezve a számomra: abba leültettek.

Mirrha leszakított egy pecsétrózsát, s odatízte a gomblyukamba. Nem huszárruha volt rajtam; hanem invalidus zubbony, a fejemen pedig holtzmützli: a kötött sapka fölé téve.

— Mondja csak Mirrha, miért nevet maga mindig, mikor rám néz?

— Azért, mert örülök, hogy önt már lábadozni látom.

- Hát nem azért nevet rajtam, hogy engem sírni látott? Erre nagyon komoly arcot csinált.
- Ah! Hogy nevetnék én azon?
- Hát nem nevetni való figura egy férfi, aki sír?
- Hiszen ön egy halottat síratott.
- Akár csak Arany népdalából vette volna:

„Volt szeretőm: esztendeig sirattam,
Ő volt az én mindennapi halottam.”

Ha a beryár bevallhatja: a huszár mit szégyenlené?

Rittig! Most jut eszembe! Fölfogadtam én ezt egyszer! Tudod, mikor? Azon a keserűédes éjszakán!

Amikor megloptam a vérét! Amit elrejtettem kristályüvegcsébe. Magammal hordoztam. Azt hittem, őt magát tartom a kezemben.

Mit fogadtam akkor?

„És ha egyszer hűtlen találsz hozzám lenni: akkor eltemetlek, mint kedves halottamat, virágos vadrózsa tövébe.”

S a vadrózsa ugyancsak virágzik . . .

Mirrha odahozott egy kis zsámolyt, s odaült a lábamhoz.

— Szereti maga a regényeket? — kérdezém tőle.

— Nagyon szeretem. De csak szombaton lehet olvasnom, amikor nem szabad dolgoznom.

— Hát ha szereti, én majd most elmesélem magának az én regényemet, aminél furcsábbat nem kapni a kölcsönkönyvtárban.

S aztán elmeséltem neki az én regényemet a Passiflorával. Nagy érdeklődéssel hallgatta.

— A vége a regénynek itt folyott le a kegyed szeme látára, füle hallatára.

(Akkor nem sejtettem, hogy ennek a regénynek még valamikor folytatása is lesz, s bolond vége lesz ennek nagyon, s ehhez a bevégzéshez megint nagy befolyása lesz Mirrhának.)

Mirrha azt kérdezte tőlem:

— És mi lett abból az ereklyéből, amit ön oly drágaságul tartogatott?

— Hiszen azért meséltem ezt végig kegyednek, hogy valamire akartam kérni. A tölténytáskám ott lesz az egyenruhámon, fegyverzetem mellett. Legyen szíves abba beletnyúlni: ott megtalálja azt a fiolát. Hozza ki nekem.

Mirrha fölment a kertből a házba.

Én pedig azalatt, amíg ő odafönn járt, találtam egy ásót, azzal csináltam egy arasznyi sírgödöröt két rózsabokor közé.

Mire visszajött a leány, készen voltam vele.

Dugva hozta el a fiolát, hogy meg ne lássa valaki.

Zsémbelni kezdett, hogy meglátta az ásót a kezemben, s a megásott sírgödöröcskét.

— Ön dolgozott? Az nem volt szabad. Én elvégeztem volna.

— Kegyed az, akinek nem szabad a dolog. Ma szombat van. Én pedig ma ezt el akarom végezni.

-- Mit?

— A temetést. Adja ide.

Azzal letérdeltem a földre. Az üvegcsét, azzal a féltve őrzött drága ichórral belefektettem a gödörbe, s a kezemmel ráhárítottam a földet.

Megadtam neki a végső tisztességet.

„Sit tibi terra levis!”

„Ő” bizonyosan nem is sejti, hogy én ma őt ünnepélyesen eltemettem. Ma éppen nevenapja van. Bizonyosan az ajándékokban gyönyörködik, amikkel a számos tisztelői megörvendztették.

Mirrha elérte, hogy mit csinállok.

Elfelejtette, hogy szombat van: a zsidó leánynak nem szabad ma munkát végezni. És még milyen munkát! Késével őt orgonavesszőből kicsiny keresztet faragott, s odaadta, hogy tűzzem a sír fölé.

Én szétbontottam a vesszőkeresztet, s elszórtam a darabjait.

— Tán nem katolikus hitű? — kérdezé tőlem Mirrha.

— Nincs annak semmi hite.

Azzal lenyomkodtam a lábammal a kis sírt egész laposra.

— Gyerünk a szobába.

Hanem amint másnap ismét levezetett a jó Mirrha a kertbe, a napsugárban sütkérezni: arra a letaposott sírra egy passiflorát találtam elültetve . . .

— — — — —
Mennyi gyöngéd vigasztalást, mennyi hűséges ápolást találtam én ennél a kedves teremtsénel! Én szegény sebesült, vérvesztett, testben-lélekkben rokkant nyomorék, aki öneki mindezt nem adhatom vissza.

Egyszer példálóztam előtte, hogy nem tudná-e egy szerető szívért elhagyni a hitét?

A fejt ingatta, s a parazolja hegyével ezt írta a homokba:

IV. parancsolat.

(Tiszteljéd atyádat.)

Hogy nem tudott az a Mózes a X parancsolat közé még egyet odaszóritani.

„Férfi szeresd a te asszonyodat, asszony, szeresd a te férjedet!”

Vagy hogy erre nem kell törvény?

— — — — —
Két hét múlva helyreállt a béke. A város fölszabadult az ostromzár alól: a lábadozó sebesülteket hazaszállították az illetőségükbe.

S ezzel a Mirrha novellájának — vége.

HESPERIS

ELÖLJÁRÓ BESZÉD

Dejszen várhatsz arra a Hesperisre!

Arra csak egy esztendő múlva kerül a sor.

Szerencsére a regényben az esztendő nem tart tovább három napnál. (Éppen, mint a vasorrú bába házánál.)

Előbb a tisztelt publikumnak föl kell kanalazni egy tele tányér pszichológiai és fiziológiai értekezést. (Aki a levest meg nem eszi, nem kap húst!)

Mert azt csak valahogyan igazolnom kell, hogy énbelőlem, a nagy szétlóból, hogy lett egyszerre mustrája a szolid ifjaknak, akivel a többit ijesztgetik? S hogy ennek következtében hogy fészkelte be magát az életem curriculumába egy olyan üres esztendő, amelyben nem történt velem semmi, s amely alatt nem fordul elő más női név, mint az „alma mater” (ahogy a múzsafiak tisztelik az egyetemet).

Nagyon valószínű, hogy az a becsületes kardvágás, amelyet az én áldott ellenségem, a burkus huszár hagyott emlékül a koponyámon, olyan anatómiai befelé képződést okozott a fejcsontomon, mely a „hencegési orgánum”-ot a minimális működésre szállította alá.

Azonban nemcsak ez a materiális, de egyéb morális következése is lett ennek a végzetes sebhelynek.

Én ezáltal a társaságban egyszerre a tiszteletreméltó egyéniségek kategóriájába rukkoltam elő. Mindenütt úgy fogadtak, mint egy harcban kipróbált hőst. „Ah!” Ezzel fogadott minden ember. Úgy bámultak, mint egy portentumot. Csodadolgokat beszélhettek rólam a tisztelőim.

Aztán egy vitézségi érdemrendet is küldtek utánam, s azt nekem föl kellett tűznöm az uniformisomra, s egy csoport vitézársammal együtt lefotografáltatnom magamat egy gruppan, akik mind velem együtt mitmacholták azt a bravúrstiklit a chlumi nagy ködben s a maslowedi hajécuban. Csak később olvastam a hadi bulletinéből, hogy mink akkor magát a porosz trónörökösöt támadtuk meg. Meg nem vertük, de legalább megmutattuk neki, hogy nem félünk tőle. Ahányan megmaradtunk a huszárszázadból, mind elfértünk azon a fényképlapon. Mind föl voltunk dekorálva.

Az ilyen nagy tisztesség szintén szolid magaviseletre kényszeríti a fiatalembert.

Hozzájárult egyrészt a becsületérvés is.

Nagybátyám igen emberségesen viselkedett irányomban e katasztrófa óta. Feljött hozzám Pestre (én még nem voltam obsitolva), úgy beszélt hozzám, mint komoly férfiúhoz, a tárgyalás fonálát ott körve össze, ahol elszakadt: annál a bizonyos levélnél, amiben tudattam vele, hogy megyek a színpalak közé házasságot kötni.

— Ugyancsak megijesztettél ezzel a levéllel, öcsém.

— Remélem.

— Annál jobban megörvendezettél azzal a távirattal, hogy visznek a háborúba.

— Gondolom.

— Azt hiszem, hogy kigyógyultál ebből a bolondságból.

— Tökéletesen.

— Én mindent tudok.

— Én meg még annál is többet.

— Nem akarod feleségül venni a dívát.

— Nem érzem magamat Zeüsznek.

— Hanem a kisleányáról gondoskodsztál?

— Azt nemesemberi kötelességemnek ismertem.

— Szeretem, hogy nemesemberi hajlamokat ápolgatsz. Tudod, hogy miben különbözik a nemesember a többitől?

— Tudom. Abban, hogy ha a szavát adja valamire, azt megtartja.

— No hát, hogy te is megtarthatod a szavadat, hát add nekem a szavadat. Én elvállalom minden kötelezettségeid lebonyolítását. Fedezem azokat a saját vagyonomból, hogy a te örökségedet intacte adhassam a kezeidbe. Elvállalom a ratifikációját az Assicurazioni Generalivel kötött tontinádnek is ama bizonyos életjáradék és eventuális kelengye iránt, de már ezt a magadéból kell fizetned, mert én kilencvennégy esztendeig akarok élni (az apám is addig élt): addig nem örökölsz utánam. Hanem mindezekért a koncessziókért vizonzásul egy nemesi becsületedre fundált ígéretedet akarom intabulálni. Ha nemesi szavadat adod, hogy mától számított egy esztendő alatt leteszed a vizsgákat jó sikerrel!

— Szavamat adom. Itt a kezem.

Ezzel aztán paroláztunk. S ezzel én el voltam adva egy álló esztendőre Mnemosynének, Themisnek, Minervának s mindazoknak az istenasszonyoknak, kik a hálójukba kerített ifjak ereiből a vért kiszivattyúzzák, s helyébe az istenek ichorját injiciálják.

Én hát — a becsületszavamért — egy álló esztendeig nem cselekedtem mást, mint ettem a tudományt merő kanállal; bálványoztam Wenzelt, Paulert, Kerkápolyt; — Pulszky Gusztiból pedig valódi kultuszt csináltam.

Hol maradna hely ezek között szép hölgyek számára?

De hogy a legvalódibb okát is bevalljam ennek az én pillangóbul hernyóvá visszaváltozásomnak: nem annyira az a csapás igazította helyre az én fejemet, amit az áldott ellenségemtől kaptam, mint amit az átkozott jó barát sújtott le rá a végzetes leleplezésével.

Belém volt ójtva a széruma, az ellenszere a szerelmeskedésnek. Annak a tudata, hogy valaki más az arany, én csak a talmi vagyok. Nem is úgy: hanem hogy annak a szép hölgynek, aki nyájasan tekint rám, van már egy Nikkele, akit velem akar megezüstözni.

Mennyire lehetetlennek tartottam én, hogy ez az aszszony rajtam kívül mást szerethessen! Hiszen annyira nekem ajándékozta lelkét, vérét, hogy velem kellett vagy idvezülnie vagy elkárhoznia. Az őrüléshez voltam közel miatta! — Hogy jártam a lebontott színház szeméthalmára egy leszakadt cipősarkát keresni! Hogy neveztem amulétemnek az ő emlékeit! — És ő nevetett rajtam! Duettben nevetett az igazi kedvesével! Mikor ez eszembe jutott, szerettem volna a fejemet belebuktatni egy kád jeges vízbe.

Azt meg is tettem. Rettenetes Priessnitz-kúrát követtem el magammal. Hideg víz, úszás, távgyaloglás volt az egyedüli mulatságom. Télen-nyáron a puszta pallón háltam, a rajztáblám volt a fejem alatt a vánkos. A bort gyűlöltem, mint a mérget. Hogy színházba nem jártam, az magától érthető.

Ilyenformán aztán be tudtam váltani az adott szavamat, hogy egy év alatt minden jogásznak való tudományból leteszem a vizsgát. Letettem, kitűnő sikerrel.

Nem láttak engem ez idő alatt még csak egy házi bálban sem, csak egy Krünzchenben sem. Ha hívtak, azt mondtam, nem tudok táncolni. Arra is jó kifogás volt a fejemre kapott vágás.

Óh ezért én nagyon sok hálával tartozom annak, aki adta.

Ilyen unalmas históriának a hőse lett belőlem egyszerre.

De lesz ez még unalmasabb is, csak hadd gémberejdek bele, hadd fanyarodjak bele. Tudok én is olyan impresszionista képeket festeni, ahol a lehámozott emberalaknak csak a héja van meg, ráragasztva a levegőre. A négy ujjá egymásba ragadva, a szája egy fekete gomblyuk, a szemöldöke egy strikla.

A nagybátyám teljesen meg volt velem elégedve.

Amint a bizonyítványaimat megkaptam, stante pede karonfogott, magával vitt a főváros egyik legelőkelőbb jogtanácsosához, ki régi jó ismerőse volt, de akinek mindezideig nem akart bemutatni.

Hogy miért nem akart? azt majd el fogja ő mondani.

Előbb azonban jónak látta engemet beavatni a saját fiziológiai tanulmányaiba a prókátorok felől.

— Mert hát, tudod öcsécském, a prókátornépnek többféle kategóriái vannak; az „ügyvéd” az csak csipeget, a „fiskális” az ellenben markol, a „jurium direktor” nyalából, de a „jogtanácsos” az már kazaloz!

Hát bizony csak kazalozunk.

— Tudod, öcsécském, az a te leendő principálisod a legalaposabb tudományú és tapasztalatú jogtudósok egyike a fővárosban, aki teljesen a helyzet magaslatán áll. Ennek a kisujjában van nemcsak a köz- és váltójog, de minden kereskedelmi törvény; a külföldi kódexek, a biztosítási szabályok, a tengerészeti jog, az angol, francia, német törvénykezési praxis, minden fufangjaival, teketóriáival, amikben egy közönséges fiskális ügy elvész, mint mikor a vadászkutya hírnár közé kerül. Milyen örökségi pereket tudott az megnyerni, öcsécském! Más ügyvéd bele sem merte volna vágni a fejszéjét. Hiszen majd meglátod. Egy esztendő alatt annyit tanulsz nála, amennyit négy év alatt nem tanultál az univerzításon.

(Amire én szerényen megjegyeztem, hogy az az én hibám, nem az egyetemi fakultásé.)

— Hát tudod, öcsécském, addig, amíg a vizsgákat le nem tetted, nem akartalak a jogtanácsos barátomnak a házához bevezetni. Könnyen megzavarhatott volna a szorgalmatoskodásodban. Mert hogy előre tudassam veled a helyzetedet, neked, mint gyakornoknak, ott kell laknod az ő házánál (házánál igenis, az a kétemeletes az ő tulajdona), és az ő asztalánál étkezned. A jogtanácsosnak pedig van egy csodaszép fiatal felesége, akihez foghatót még sohasem láttál. No no! Csak ne szimatolj egyszerre! Az nem vadászni való vad!

Én biztosítottam felőle a nagybátyámat, hogy habár maga volna is a principálisom felesége a csábos Koleikháb, Po-

tifár úr felesége, én az lennék irányában, ami volt József, a Caféát Panéákh. Soha a szememet sem fogom hozzá fölemelni.

— Én erre ismét kész vagyok nemesi szavamat lekötöni.

Amire az öregem, kurta bajuszát furcsa gesztussal pödörgetve, azt mondá: „Csak hagyjuk ezt a fogadást in suspenso, öcsécském”.

Sedriai műszó!

— Leszámoltam az asszonyokkal.

— Egyelőre. Jól tetted. Minek is az? A tengerészek esztendőszámra nem látnak egy asszonyt. Hanem ez nem olyan, mint a többi. Ez kivétel. Az udvarlók úgy dongják körül, mint a rózsabogarak a „Königin der Rosen”-t. Csak a töviséből kapnak. Ha kedve tartaná, négyesbe foghatná az imádóit, úgy parádézhatna velük. Nem teszi. Példánya a női erénynek. Majd meglátod. Ha udvarolni próbálsz neki, úgy megfagysz mellette, mint a vaníliafagyalt. Hanem ha rezerváltan tartod magadat, akkor fölcsapod előtte az „égót”. A férje pedig, aki principálisod lesz, egy beteges ember. Valami olyan krónikus baja van, ami egy vagy két esztendő alatt okvetlenül elviszi.

Ez a szó nagy szeget ütött a fejembe.

Akkor én minek állok be ehhez az emberhez gyakornoknak?

— Kár érte — folytatá az öregem —, mert igen szép praxisa van. Ki fogja tovább vezetni az irodáját?

Ez volt előtte a legnagyobb aggodalom.

— Tudod, öcsém, nekem van számodra egy horoszkópom. Hanem még csak embrióban van.

(Vajon tudja az öreg, hogy mit jelentenek ezek az idegen szavak? Azoknak a használatában nagy latitudót szokott engedni magának.)

Iparkodtam lehetőleg buta képet csinálni előtte, ami anyyira sikerült, hogy az öreg kipattantotta, hogy mi az a horoszkóp.

— Te fiú! Ha okosan viszed a dolgodat, te fogsz lenni a szép Pálmának a második férje, s a hírhedett irodának a principálisa.

Ezzel a szóval aztán teljesen dühbe hozott! Hogy engem majd úgy visznek valahová, mint a Bájraim-ünnepi ajándékul szánt rabszolgaszüzet az „arany kapu”-hoz. Előre desztinálva!

Ki is fakadtam.

— No már, bátyám, én sohasem ismertem az Erbschleichereit (nincs rá magyar szó: örökség után csúszás-mászás), de ennek a legcsúfabb neme az, amit az ön horoszkópjára nekem szuggerál, hogy én egy becsületes embernek, pártfogómnak hátrahagyandó özvegyére spekuláljak!

Eukfejcs! Hát mondtam én, hogy spekulálj rá? Én csak a horoszkópot állítottam föl. Tanultál görögül. Hora = óra, szkopein = vizsgálni. Ami a csillagokban meg van írva, az megtörténik. Ez asztronómiai kiszámítás. A csillagász kalkulálja előre, mikor kell Jupiternek a hold háta mögött keresztülmenni. S Jupiternek a kiszámított órára — akarja, nem akarja — bele kell ütni az orrát a holdba. — Pedig a Jupiter csak különb legény, mint te.

— Dehogyan különb! A Jupiter csak egy planéta; megy, amerre muszáj; de én egy üstökös vagyok, aki arra megyek, amerre nekem tetszik.

Az öreg nagyot nevetett:

Majd mondtam rá valami bolondot, de csak nem mondom el.

— No hát én majd megmutatom, hogy az egész gyakorlatosságom alatt soha szemébe sem fogok nézni a nekem szánt kandidátus özvegylendő menyasszonynak.

— Mutasd, mutasd! — Az öreg úgy packázott velem, mint a pók a légyel, aki már a hálójába került. Én azt tettem aztán, hogy mondtam neki egy gorombaságot, amiért, ha egy csöpp gentleman-vér van az öregben, rögtön otthagya, s megszakít velem minden rokonsági összeköttetést.

Kirántottam a karomat a kezéből, s ráförmedtem pimaszul:

— No ez egy olyan monstruózus idea, amilyen csak egy kalugyernek az agyában foganhatott!

Dehogy volt az öregben az a bizonyos fölfortyanható csöpp vér! — Szatírásan kuncogott; ismét visszadugta a karom alá a kezét, s tolt előre. Többet el nem eresztett. Vitt magával, mint a konstábler a kurrentált szökevényt, míg oda nem állított a leendő principálisom elé.

— Itt hozom az én legkedvesebb öcsémet.

II. A SZÜRKE EMBER

Azt hittem, hogy nem is embert látok magam előtt, hanem csak egy embernek az árnyékát.

Szürke volt a kabátja, szürke az inggallérja, szürke az arczsine, a haja, a rövidre nyírt szakála, bajusza, s szürke szemüveget viselt; még az óralánca is platinából volt, hogy az is szürke legyen. Mikor megmozdult, olyan volt, mint azok a kísértet-sablonok, akik Macbethben (az operában) végigsasíroznak a színpadon.

Arckifejezéséből minden orvosi tapasztalat nélkül föl lehetett ismerni az életműszereiben dúló vést; mélyen bele voltak vésve a kín redői, azok a sebhelyek, amiket egy lassan gyilkoló kakodémon karmai vájnak oda.

De szelídítette e kifejezést egy szép metszésű száj mosolygása, melyben öntudatos jószág volt. Tudta, hogy aki rátekint, megijed. Biztatóan mosolygott. Nem kell miatta aggodni.

A nagybátyámmal régi jurátuskorabeli pajtások voltak; együtt cenzúráztak; azóta is levelezésben álltak.

Az első rövid szökváltás után könnyen kitaláltam, hogy a principálisom nagyon alaposan van informálva aziránt, hogy

ki vagyok, mi vagyok. Ő volt az elintézője az uzsorásaimból való kibontakozásomnak; azt is tudta, hogy a drága kölcsönöket miféle szentetlen célokra fordítottam! azt a biztosítási ügyet is ő bonyolította le, és a tőkepenzemet is ő fruktifikálta, állampapírokba elhelyezve, amik (akkoriban) sokkal többet jövedelmeztek, mint az árvapénztárban.

Mindjárt elfogadásul megismertetett a házi szokásokkal.

Az inas átveszi a bőrdörmöt, s a szobámban elhelyezi az öltönyeimet. Szobámnak külön kijárása van a folyosóra.

— Ön itt fog nálam étkezni; mert kell, hogy minden időben rendelkezésemre álljon; önnél fog állni a stampiglia; a prokúrával is meg lesz bízva. Az inventáriumot kezeli; a napi postát átveszi, a bevényeket aláírja és regisztrálja; a bélyegeket evidenciában tartja, s a kézipénztárt kezeli; arról könyvet vezet. Később aztán egyéb hivatásköre is fog nyílani. Egyelőre ezzel is el lesz foglalva az egész ideje.

Azért kell, hogy a háznál étkezzék. A többi segítők, kiknek szabott óráik vannak, mehetnek azokon kívül, hová nekik tetszik. Ebédhez, vacsorához csöngetnek. Mikor én étkezem, egyszer; mikor a nőm: kétszer.

— Én az egyszeri csöngetésre jelenek meg.

— Nem biz az, ifjú barátom. Mert az én étkezésem nagyon különleges; azt én egyedül végzem. Orvosi rendelet szerint. Nekem külön konyhám van, s az én vendégésem nem egészséges ifjú gyomornak való. Ön a feleségem asztalánál fog rendszeren étkezni.

Egyszerre fejembe lőtt a vércim.

A principálisom maga utasít, hogy a nejével együtt ebédeljek, mint rendes asztaltárs. Hisz ez már a horoszkóp!

Bizonyosan észrevette, hogy fülig pirultam; mert eddigi jószágos mosolygását még egy szardónikus gunyorral is kellemesebbé téve, megnyugtatólag mondá:

— A nőmnél rendszeren van társaság. Ismerős hölgyek. Jó barátnéi. Délben is, este is. Rendszeren ott fogja ön találni

az elválhatlan hölgyet: Adelphe Philine-t, az athosz-hegyi kék apácák provinciálisnőjét, a feleségem mellett.

— Nojszen, te tudsz görögül; elbeszélgethetsz vele! — kotytyant közbe a kalugyer. (Szerettem volna a tyúkszemére hágni.)

Azzal a szobámba küldtek. Nekik még elintézni valóik voltak, amikhez nem kellett az én jelenlétem.

III. EGY CSAPÁS HELYETT KETTŐT — A LÉGYNEK

Az udvariasság szabályai azt diktálták, hogy ahová ebédre vagyok hivatalos, ott elébb vizitet tegyek a háziasszonynál, s bemutassam magamat.

Az irodaszolgát vettem elő, attól kérdeztem meg, hogy mikor fogad őnagysága.

Az azt mondta, hogy ő erről nem tud semmit, mert ez nem az ő szakmája, hanem értekezem róla a komornyikkal; az asszonyiséghez azon az átelleni ajtón kell bemenni.

Becsöngettem. A komornyik igen komoly magatartású úr volt. A névjegyemet megtekintve, magas leereszkedéssel mondá, hogy igenis van már tudomása a létezéséről; megkapta az utasítást, hogy egy terítéssel többet tessen az asztalra, s kétféle bort, fehérét és vöröset. S egészen a helyzet magaslatán állva, a választ is megadta a kérdésekre, amire legmagasabb helyről előre föl volt hatalmazva. — Tisztelgő előzetes vizitetem őnagysága ez órában nem fogadhatja, mivel ilyenkor a konyhában ellenőrzi a nagyságos úr számára, higiéniai tekintetek mellett készített ételleket; azután pedig, mikor a nagyságos úr étkezik, átmegy annak a szobájába, s ott marad, amíg az az ebédet be nem fejezte, pontosan fölügyelni, hogy az orvosi rendelet szabályai megtartassanak. Mikor ennek vége van, akkor rögtön következik a második ebéd, a második csöngetés. Ez tehát az én vizi-

temnek meg kell előznie. Fönn maradna az az expediens, hogy a nagysága távollétében sétálnék be a szalonba, s ott mutatnám be magamat Adelphe Philine fejedelemnőnek, ki itt az úrnő alteregója, s a látogatókat elfogadja, azonban (s ezt diplomatai bizalmatlansággal súgá meg sub rosa) az apáca-fejedelemnő, nevemnek hallatára, határozottan megtagadta az elfogadás helyettesítését.

A mennykőbe! Hát már az Athosz hegyéig elhatott volna a gonoszságaimnak a híre?

Azonban ez az expediens ajánlatott számomra a komornyik részéről: hogy az első csöngetés után menjek be a nagyságos úr szobájába, ott fogom találni a nagyságos asszonyt. S bemutathatom neki magamat, s ezzel a társadalmi illem és etikett szigorú szabályainak elég lesz téve.

De jó, hogy okos emberek vannak a világon!

Én hát csak az első csöngetésre füleltem.

Amint az elhangzott, alig engedtem magamnak annyi időt, hogy a bajuszomat fölfelé keféljem, siettem a principálisom szobájába, ahol egyedül szokott étkezni.

Már akkor ott volt a nagyságos asszony — „Pálma”.

Rossz regényíró volnék, azt elismerem, aki előre kibeszélem a mesémnek a végét. Már a bevezetésnél közhírré tettem, hogy „Pálma” a hetedik. Az a feleségem.

Amit csatányos meglepetésül kellett volna visszatartanom, elárultam előre. (Mintha csak ismerném az olvasónőknek azt a szokását, hogy legelőbb is a végét olvassák el a regénynek.) De hát én csak úgy históriázhatok, ahogy nekem jön. Úgy mondom el, ahogy tudom.

Mikor legelőször megláttam ezt a hölgyalakot, azt éreztem, mintha minden tagomban egy-egy szív volna; úgy meg voltam lepette.

Tökéletes klasszikus szépség volt. Nem tudom máshoz hasonlítani, mint a kapitóliumi Vénus-szoborhoz; a szobornak a márványsimaságával és márványhidegségével.

S hogy még teljesebbé tegye a csalódást, nem viselt sem korzetet, sem krinolint. Volt merészsége dacolni az egész civilizált világ divattörvényével; végig mert menni az utcán; bátorkodott megjelenni a társaságokban azok nélkül az acél- abroncsokra feszített volantok nélkül; a nélkül a természet- szabályozó halcsontpáncél nélkül. Ez a legkihívóbb agacéria lett volna, ha nem paralizálja az a hideg északfényi tekintet.

Igazán mondom, nem tudom, mit mondtam neki az első ön bemutatásnál. Azt hiszem, hogy a neveimre sem emlékeztem.

Segítségemre jött a principális közbeszólása. (Közbe? Hát szólt valaki valamit?)

— Éppen önről beszéltünk a nőmmel. Az új joggyakor- nokom.

A hölgy egyszerre nem nyújthatta a kezét, mert az egyik- ben tartotta az ételes csészét, a másikban pedig kanállal szűrögette a bulljont, ami még nagyon meleg lehetett; azt előbb meg kellett langyosítani, így nyújtotta a férjének szűr- csölésre, miután maga egy kanállal megízlelt belőle egy csöp- pet. — Csak azután nyújtotta nekem a kezét.

A kéz meleg volt és nedves. Hideg szív tanújele.

Én egy kézcsókot leheltem rá messziről.

Azzal helyet mutatott az asztal mellett, magával szemben. Közül a principális ült.

Egyéb nem volt napirenden, mint az étkezés.

Az irodaszolga valami sürgős paksamétát hozott be. Az úrnőnek egy szemöldökintése visszariasztá; az ebédet nem szabad megzavarni.

Én végignéztem, hogy segédkezik a hitvestárs a férjnek az étkezéskor; hogy vágja ki számára a rosztbifból azt a kö- zeplső falatot, amit meg szabad neki enni. Aztán tölt neki a poharába egy szűk nyakú palackból fehér bort; keveset. Ő ismeri a mértéket. A bort ronszenyói vízzel kell neki inni. Az ott van egy kicsiny négyszögletű sötétkék palackban. A

hölgy homlokán a két szemöldök között egy minervai ránc mutatkozik; a csöngettyűt megnyomja az ujjával. Én kitalálom a homlokredő titkát; látom, hogy a dugó nincs kihúzva az ásványvizes palackból; megelőzőm a zivatart; kihúzom a zsebemből a tollkésemet a dugóhúzóval (azt minden magyar hord a zsebében), s mire az inas bejön, kiszabadítom a dugaszt, ami e y halk „köszönöm”-mel lesz megjutalmazva. Akarok belőle tölteni a principális borospoharába: attól már letiltanak; „csak én tudom a mértéket”, s aztán ő maga tölt a kék palackból a bor közé az ásványvízből, amitől a neszmélyi aranszíne egyszerre haragoszölddé válik. Hát biz annál tudni kell a mértéket, mert annak a víznek ásványalkatrésze arzénikum. Annak a kredencolását a feleség nem bízza másra. — Még magára a beteg férjre sem.

Így folyik le az egész ebéd. Akárcsak a patikában készítették volna. Végre megengedtetik, hogy egy szivarra gyújtson. A feleség megnézi a zsebóráját. Egy óra. A következő szivarra csak öt óra múlva lesz szabad rágyújtani. Azt is helyébe hozzák majd a délutáni ozsonnával együtt; az pedig forralt, lefőlözött tej.

Az úrnő föláll; felém fordul: „uram”.

Én veszem a kalapom, bókolok, az ajtó felé hátrálok; távozás közben szabad látnom, hogy az úrnő odatartja az arcát a férjre elé, a férj csókot nyom elébb az arcára, azután a kezére, s aztán a felesége karjába akasztva a kezét, fölkel az asztaltól.

Negyedóra múlva hangzik a kettős csöngetés; én átsietek az úrnő lakosztályába. A komornyik nyájas arccal fogad.

Van más vendég is? — tudakozódom tőle.

— Igenis. Adelphe Philine fejedelemnő.

Ajtót nyitnak előttem: belépek. Szemben találok magammal a háziasszony oldalán a kék és fehér köntösbe öltözött Adelphe Philine fejedelemasszonyt. — Most van aztán okom eltánni szemem-szám.

Hisz ez az áthosz-hegyi apáca-fejedelemasszony az én egykori görögnyelves ideálom: Amarillisz.

„Heuréka!”

Hat év múlt el azóta, hogy utoljára láttuk egymást.

Amarillisznek azóta tökéletes szépséggé kellett kifejlődni; az is volt; csakhogy olyan fehér lett az arca, olyan félig átlátszó, mint a tejopál.

A lelkiismeret megmozdult bennem: ez a fehér arc engemet vádol.

Az én hebehurgyaságom volt az oka, hogy Amarilliszből apáca lett. Ha az én bolond fejem nem keresztetzi az ő életútját, most talán piros arcú menyecske volna valahol a Szerémségben.

Világoskék gyolcs köntös volt rajta, hosszú bő ujjakkal, a nyaka körül fehér csipkegallér s onnan hosszan aláomló fehér lebernyeg, úgyhogy a természetnek semmi idoma nem volt kivethető. Egy nagy zafírokkal kirakott aranykereszt függött a mellén, a fejét fehér csipkés kék burkony takarta, mely a nyakát is körülfogá. A hajából semmi sem látszott.

Szegény Amarillisz!

Azonban már egy óra múlva megbántam, hogy sajnálkoztam rajta. Egészen beletalálta az magát a hivatásába.

— Hiszen mi öreg ismerősök vagyunk!

Ezzel fogadott.

(Furcsa nyelv az a magyar! Amire a németnek csak egy kifejezése van: „alt”, azon nevez időt, lovat, bort, ruhát, embert, arra a magyar mind külön jelzőt használ: régi idő, vén ló, ó bor, ócska ruha, öreg ember; ha elcseréli őket, az gúny számba megy.)

Mondhatta volna úgy is, hogy „rég” ismerősök, de talán azt akarta vele sejtetni, hogy a görögök nem tudják a magyar szinonimákat megválogatni; vagy hogy mi öreg, rengeteg öreg emberekké lettünk azóta, hogy egymást nem láttuk, hogy az idők távolsága miatt a kezünket sem nyújthatjuk egymásnak.

Nem is vette elő a kezét azokból a bő ujjakból.

Hanem a nyelvével annál inkább megisztelt.

A csodálkozó háziasszony előtt sietett fölvilágosítani az enigmát.

— Adjunktus úr az én atyámnál volt kosztban, mint fiatal diák, s akkor én korrepetáltam vele a görög nyelvből.

— Ah! És nagy sikerrel?

— Meglehetőssel. Csak a kiejtése volt hibás.

(Ez már vaknerőség!)

Siettem szárnyát szegni a repkedésének.

— Én ugyan mindent elkövettem a tökéletesítésére, s a tanításban sem volt hiány.

(Megérthette belőle, hogy emlékezem a „psi” konzonáns történetére.)

— Azért érdekel ez a kérdés — mondá a háziasszonyság —, mert én is kedvenc tanulmányul választottam ki magamnak a görögöt. A fejedelemasszony fölügyelete alatt Homér „Iliász”-át fordítom.

(Rettenetes asszony!)

— Ismeri ön Homér Iliászát? — vallott az úrnő.

— Óh, hogy ne ismerném: „Ménin aide thea Peliadéó Achilléosz Úlomenén, hé múrin Achájoisz algen ethéke, Pol-lász d' ifthimusz pszúchász aidi proiapszen, Heróon . . .” Le is fordítottam magyar hexaméterekre: „Zengd istennóm a Péliszfi Achillesz haragját. A veszedelmezt, mely sok achájnak adta halálát. S sok hősnek fennkölt lelkét elküldte pokolra, Jó idején.”

— Ah ez derék! Hisz akkor ön nekem nagy segítségemre lehet.

(Alászolgája. Észrevettem, hogy beleestem.)

— Nem biz én, nagyságos asszonyom. Nem akarok svindlerozni. Ez a három sor az egész, amit Homéroszból tudok. Ami görögöt tudtam, azt már mind elfelejtettem. Kárbavesztett rajtam a fejedelemasszony tanítása. Azóta nem gyakoroltam magamat benne.

— Igen, igen — jegyzé meg rá Adelphe Philine Amarillisz.
— Más kedvencebb tanulmányok foglalták el a helyét: a rác nyelv, a violoncello, a szavalóművészet, sőt a héber nyelv is, s kitűnő tanítói lehettek.

(Megannyi viperacsípés!)

(Hisz ez az athosz-hegyi szent alaposan értesülve van az én facinoráimról! No itt nekem szépen meg lesz vetve a fejem alja. Talán már meg is van?)

A jogtanácsosné jó szíve nem engedte, hogy így féllábra állítsanak, mint egy leckenemtudó széksza diákot.

— Hiszen a hadászati pálya is elvonhatta önt eléggé a költészet művelésétől.

S odatekintett a még nagyon jól látható sebhelyre a homlokomon.

Hát nem megcsípett újra az aszkétai szent hölgy?

— Ön igazán büszke lehet a sebhelyére, melyet királya védelmében kapott, nem pedig holmi elfeledésre méltó hölgy miatti párbajban.

Ez megint emlékeztetés volt arra, hogy „hiszen kaptál te a fejedre énniattam is egy ilyen kardvágást, csakhogy tompa éllel, amiért nekem apácává kellett lennem. Te elfeledted azt már, de rám nézve meghalt a világ!”

Erre aztán elhallgatva, asztalhoz ültünk. De a forró levessel hol az egyikünk, hol a másikunk égette meg a száját.

Én mind azon törtem a fejemet, hogy honnan meríthette a felőlem való pontos információit a fehér arcú Adelphe? — Pedig ugyan könnyen kitalálhattam volna.

S ez mindennap itt van a jogtanácsosné asztalánál?

Nem leszek a jogtanácsos örököse!

IV. A SEPTEMBER LEÁNYA

No hát letelt az esztendő. Amivel biztattam a t. c. olvasót. A háromnapos boszorkány-esztendő.

Meg kell vallanom, hogy igen kellemetes csalódáson mentem keresztül.

Közletről látva (ellenkezőleg a rendes szokásnál) minden ember, akivel érintkezniem kellett, diametraliter ellenkezője volt annak az első fogalomnak, amit felőle alkottam (a saját előnyére).

A jogtanácsos nem volt unalmas jogtudós. A hivatalos ügyekben is oly érdeket tudott kelteni, hogy csupa élvezet volt az információt átvenni. Voltak kétségbeesett ügyei, de azoknak a részén volt az igazság. Én apródonkint megtanultam az ellenfeleit gyűlölni; azok voltak a svindlerok, a rabulisták, az örökségmászók, az álorcások, a stellionatusok, a félonisták, a hamisítók, az accaparisták, a hochstaplerok, a hamis krídások; az ő kliensei a rokonszenves, becsületes emberek.

A hivatalos órák után pedig az én princípálisom megszűnt jogász lenni; nagyon érdekelte a politika (1867-ben!), az irodalom, a művészet. Volt igen szép képtára, nagybecsű művészremekekből összegyűjtve; nagyszerű könyvtára, klasszikusokból, inkunábulákból s valamennyi magyar író műveiből, amiket ő maga marginális jegyzetekkel látott el.

Minden héten jour fix volt nála, amelyen fényes termeiben összegyűlt a főváros minden előkelő osztálya; szellemi és társadalmi celebritások; művészek és művésznők. Ott énekeltek, szavaltak, hegedültek, zongoráztak, cimbalmoztak, s ha idegen művész került Budapestre, az rendszeren ott fényeskedett a mi jour fixeinken. Semmi feszesség, semmi pruderie; szabad, de elegáns, szellemes társalgás folyt. Maga a princípálisom a legérdekesebb társalkodó volt; mintha elfelejtette volna halálos betegségét. Csak annyiban különbözött a vendégeitől, hogy nem evett, nem ivott semmit. A gazdag buffet a közönséget delektálta.

Én azonban nagyon passzív szerepet játszottam ezeken az estélyeken. Tetszettem magamnak a „kukkkó” szerepében, aki blazírt pófával leül az olvasó asztal mellé, s a külföldi illusztrált lapokban levelész.

Hegedültek a koncert-teremben. Minden ember odatódult. Azt mondták: Terezina Tua hegedül. Bánom is én! Hegedült már nekem a Terezina Mea is. Annak is betege vagyok.

Valaki odajött hozzám, fölszólított, hogy akkompanyáljak a nagy művésznőnek.

— Én?

— Hát nem értesz a hegedűhöz?

— Annyit értek hozzá, mint a székely góbé, aki azt mondta a hegedűre, hogy „ettem is!”

— Nagyon szép leány ám.

— Ahhoz meg éppen nem értek.

Azzal leültem a sakkozó asztalhoz, s elkezdtem sakkozni magamban. Ez a monomániának a kezdete.

Egyszer csak selyemruha-suhogást hallok a hátam mögött. A jogtanácsosné volt.

— Jöjjön csak hamar; be akarom önt mutatni a septemviréknek.

Nagy grácia! Maga jött fölkeresni, holott a komornyikjával is hívathatott volna.

Ah! A septemvirék! Eddig is sokat hallottam róluk beszéltetni. A septemvir legszorosabban összecsatolt jó barátja volt a principálisomnak. Sok ügye az ő kezén keresztül ment keresztül. Legelső jogtudósnak tartották az országban, úgyhogy az első felelős minisztérium megalkotásánál ő is szóba került, mint igazságügyminiszteri kandidátus.

— A septemvirnek leánya is van. A gardedámja nem az anyja, hanem egy távoli rokona, akivel nem lehet konverzálni mert nagyot hall. Az anyja korán elhalt.

Ennyi információt szükségesnek talált velem közölni a patrónám.

Súgva még hozzátette:

— Társalkodjék ön a kisasszonnyal hosszasabban. Szeretném önnek a véleményét megtudni felőle.

Ez nevezetes prospektus! Mondhatnám — különös.

A terembe értünk. Éppen egyenesen rábukkantunk a septemvirre.

Nagy feje volt; rengeteg hosszú, oroszlán-fakó szakállal, széles válla, melle és dereka hosszú, úgyhogy ha így folytatta volna az alkotó, egy óriásnak kellett volna neki lenni; azonban a lábszárak szertelenül kurták voltak hozzá; úgyhogy egybevéve, az alacsony természetűek közé volt sorolható. Hogyha ült, akkor imponált az embernek.

Amint a nevemet kimondta előtte a jogtanácsosné, egyszerre derült mosolyra szaladtak szét a vonásai. Mintha kellőleg informálva volna már a jó és rossz tulajdonságaim felől. Szívesen megrázta a kezemet, s azzal bocsátott el, hogy reméli, el fogok járni a zsúrjaikra. Majd elküldi a meghívást.

Szerencsémnek tartottam.

A jogtanácsosné aztán egyet fordított rajtam, s arrafelé pilótált, ahol a fiatal leányok csoportja volt a terem közepén. A gardedámok a mindenféle kerevetecken foglaltak helyet, és teáztak, pletykáztak; a kisasszonyok pedig a terem közepén álltak, és várták a jó szerencsét.

Azok közt volt a septemvir leánya is, akit én a magam regényében elneveztem Hesperisnek. (*Hesperis matronalis* Linnaci.) Már a öltözetével is föltűnt. 1867-ben rég el volt feledve a hét év előtt inaugurált magyar divat, az urak elfáradtak az antik gombok viselésében; a hölgyek fejét zsenírozta a rezgős főkötő és a gyöngyös pártá; párizsi divatot viseltek a delnők, frakkot, klakkot a delfiak, s virágjában volt a chignon, ez az idegen szőrökből csavarintott hurkatorony a hölgyek fején; ki mentül több hamis haját föl tudott rakni a kontyába, az volt a legszebb. Hesperis még mindig a magyar divatot viselte. Fűzött derekú ingvállt, dudoros ujjakkal; csipkekötényt nagyvirágú szok-

nyához; leeresztett hajfonatot, keskeny pártát, pillangós cipőket.

Ezen a témán mindjárt elkezdhettem a társalgást, mikor bemutatnak neki.

— Nagysád még mindig hű a magyar divathoz. (Magam is hű voltam hozzá; huszáregyenruhámat kellett viselnem társas estélyeken.)

— Boldogult anyámtól így tanultam — felelt Hesperis.

— Én, másforma ruhát szabni nem tudok.

Nagyot bámultam.

— Hát kegyed maga szabja a ruháit?

— Magam is varrom meg.

(Hisz ez egy klenódium! Ennek a papája nem ismer szabókontót, masamódkontót, konfekciós boltot! Nem borzad el, mikor divatműáru kereskedés kirakata előtt végighalad! Ez a tulajdonság maga egy hozomány!)

— Nagyon derék!

Egyenesen rátértem a legközelebb eső témára.

— Hogy tetszett nagysádnak a hegedűművésznő?

— Semmit sem értek a zenéhez.

Ah! Tehát nagysád nem is zongorázik?

— Nem bírtam megtanulni. Nincs semmi tehetségem hozzá.

Most már jobban meg kezdtem nézni. Egy leány, aki nem zongorázik! Ez lefotografálni való! Szép tojásdad metszésű arca volt, gyöngéd pírral áthajnalodva, sötétkék szemei, sötétszőke haja, vékony, finom metszésű ajkai és igen kicsiny, nagyon szép, rózsaszín fülei, vékony orra, lüktető cimpákkal. Termete nyulánk volt és karcsú, minden ámító mellékletek nélkül. A vállat és keblet irigyen őrizi a magyaros ruhaderék.

— És így koncertekre nem jár nagysád?

— Nem tudnám élvezni.

— És bálba?

— Egyszer voltam, tavaly. Többet nem kíváncsoztam oda.

— Nem is táncol?

- Soha.
- Tán orvos a tiltja?
- Óh nem. A testgyakorlást szeretem. A svéd gimnasztikában otthon vagyok. Vívni is tudok. De a táncot nevetségesnek találom; úgy, ahogy nálunk szokásban van. Ahogy a keletiek élvezik a táncot; kitanított táncosnőket lejtetve, az urak csak nézik; minők Egyiptomban az almék, Kelet-Indiában a bajaderek, Japánban a gejzák: úgy én is tudnám élvezni a táncot mint művészetet; de hogy én magam egy soha nem látott embernek a nyakába boruljak, aki engem körülforogat, s végigszalad velem a termen; előre-hátra ugráltat, hozzácsapkod a többi táncosokhoz, konvulziókba jön; keze-lába kalimpázik; meg-megkap, fölhajigál a levegőbe; magához szorongat; ugyan mit szólhat ehhez egy süket néző, aki nem hallja a zenét, csak a mozdulatokat látja?

In theoria tökéletes igazat kellett adnom a kisasszonynak. A tánc csak nézni való. In praxi ellenkező nézetben voltam.

Áttértem más matériára. Beszéljünk színházzól, irodalomról.

No ezekben már otthon volt. De itt is ellenkezőek voltak a fölfogásaink. Hesperis valóságos fakíri önkínzásnak tartotta a versírást, hogy egy ember el tud nyavalyogni azon, hogy egy gondolatot, amit elmondhatna egy sorban, kinyújtson négysoros strófává, s keresse lepkefogóval a rímező szavakat a sorok végére. Fogalma sem volt róla, hogy ez önkényt jó, s ez éppen a költői adomány. Ő úgy fogta föl, hogy ez takácsmesterség, s osztóvátán készül. A prózairodalomban kedvenc olvasmányát képezte Macaulay, Carlyle, Renan. A magyar regényírók közül nem szeretett mást, mint Vas Gerebent; a többi mind svindler volt előtte. — Ezer bocsánatot kérek. — Efölött nagyon összedisputáltunk. A téma nem lett megoldva. Azzal váltunk el, hogy ezt a vitát folytatni fogjuk a legközelebbi jour fixen.

Veszedelmes egy ismeretség!

Egy hölgy, akinek paradoxon ideái vannak!

V. PÁLMA NÉZETEI A JÓ HÁZASÉLETRŐL

Adelphé Philine nem vett részt a világi mulatságban.

Sőt a rákövetkező napon is csak egy rövid látogatásra szorítkozott. (Bőjti nap volt, s azt a görögök szigorúan megtartják, míg a jour fixe után annyi maradék pecsenye követeli az értékesítését.) Ebéd után a jogtanácsosné azt mondta, hogy maradjak még.

— Nos, hát hogy tetszett önnek a septemvir leánya?

Az ilyen banális kérdésre banális feleletet szokás adni.

— Igen szellemes hölgy.

— Ezzel semmi sincs mondva.

— Őszintébben szólva: kivételes hölgy.

Miben áll a kivételessége?

— Nincsenek szenvedélyei; nem piperéskedik, a táncot unja, a zenét nem élvezi, a költészetet lenézi.

— Lássá ön, ez a normális hölgy; legalább a mai magyar társadalmunkban az.

(A nyelvem hegyén volt: „Ezt nagysád mondja? aki az Iliászt fordítja”; de csak elhallgattam vele.)

— De hát akkor micsoda föladatakkal tudja betölteni az életét?

— Az élet gyakorlati föadataival. Ő vezeti a háztartást. Higgyc el ön nekem, hogy ez egy olyan sokoldalú föladat, mely apró részletekből összerakva a legnagyobb problémát oldja meg. A háztartás nehéz talány annál az úri osztálynál, melynél a családfő előkelő rangja nem engedi meg a cinikus félrehozódást, a bukolikus egyszerűsködést; de rákényszeríti egyenesen, hogy állása tekintélyét a társadalomban is érvényesítse; amidőn a föladathoz a családapának, talán egy szerény falusi kisbirtok jövedelmén kívül, a fix fizetéséből kell az egész luxusnak előteremtetni. A septemvirék háztartása egyenlő a miénkkel. És ez önekik egy negyedrészt kiadásba kerül, mint

nekünk. S ez a kisasszony tudománya. Ez az ő művészete; ez az ő poézise. Prózai dolog, ugyebár? De aztán a septemvir nem is küszködik pénzügyi zavarokkal soha, mint rangbeli társainak legtöbbje. Lásza ön: én ezt a leányt önnek szántam feleségül.

— Nekem? — Nagyot kellett rá nevetnem.

— No hát mit nevet rajta?

— Hiszen mi tökéletes ellentétei vagyunk egymásnak.

— Az a jó. A házáséletben az ellentétek egészítik ki egymást.

Ami az egyiknek hiányzik, azt kipótolja a másik.

— De hiszen mi minden óráját az együttlétünknek azzal keseríténők meg, hogy a diskurzust disputává fejlesztenők; amit aztán mind a háromszorhétyszemélynek sem tudna dirimálni.

— Hát ön azt hiszi, hogy a házastársak közötti disputa keserűség? Ellenkezőleg! Az a legválogatottabb élvezet. Ha két együtt élő ember, akinek mind magának való esze van, ellenkező fölfogásból vitat meg egy tárgyat, egy fogalmat, egy eseményt: ez a szellemi harc a legnagyobb gyönyörűség. Én a férjemmel éjfélékig eldisputálok: ha valaki a mellékszobából hallgatná, azt hihetné, hogy veszekedünk. Ő a politikában demokrata, én arisztokrata vagyok; ő szabadkőműves, én pictista; ő verdista, én wagnerista; s minden szenzációs napi eseménynél, minden családi drámánál a férjem rendesen a nőt védi, a férfit ítéli el, én pedig a férfinak adok igazat a nő ellenében; s ez az ellentét, ez a küzdelem erősebben köt bennünket össze, mint minden egyéb érzés, becsület, kötelesség. Csak egy tárgy fölött nem szabad a nőnek disputát kezdeni a férjével. A saját érdeke fölött. Még ha szívérdek volna is az.

Ez nagy mondás volt!

Nem hagyhattam megjegyzés nélkül.

— Hát az utóbbi esetben a különböző fölfogásoknak nem szabad kifejezésre jutni?

— Nem. Mert annak semmi haszna nincsen. Ily esetben az okos nő hallgat, és tűr. Hallgatása és türelme lehet, hogy meg-

szünteti a bajt. Ha szól, csak növeli azt. Azon törekszik, hogy titokban maradjon. Senki meg ne tudja, hogy neki fáj valami. S ha aztán a baj orvosolhatlan, ha köztudomásúvá lesz: a nő akkor sem csinál jeleneteket, hanem nyugodtan azt mondja: „uram, mi voltunk boldogok; annak vége van; most már legalább ön legyen boldog; váljunk el harag nélkül.”

Ezek a szavai a jogtanácsosnénak nagy hatást tettek rám.

Magasra emelkedett a nagyrabecsülésem skáláján.

Ez a nő nincs beavatva az én horoszkópomba!

Bizonyítja az, hogy ő nekem jövőendőbelit keres.

De még inkább az, amit most elmondott.

Nem! Ilyen paszpartuval nem látják el azt a bizonyos zarándokot!

— No hát — fog ön látogatást tenni a septemviréknél?

— Még ma, nagyságos asszonyom.

... S másnap már megkaptam a meghívót a septemvirék jourjaira.

És aztán szorgalmasan eljártam az ő jourjaikra is, meg a többi celebritásokéira, akik ugyanazon társaságokat egyesíték összejöveteleiken — s tehetségem szerint udvaroltam a Hesperisnek, aki a normál-hölgyet képviselte ebben a mi budapesti Szent-Dzserménünkben.

VI. VŐLEGÉNY IN PETTO

Ez már aztán komoly viszony volt!

Határozottan udvaroltam Hesperisnek.

Rövid idő alatt megértettük egymást.

Arra is rájöttünk, hogy mi egymás számára vagyunk teremtve.

Mindennapos lettem a septemvirék házánál.

Délután, mikor vége volt a hivatalos ügyeknek, rögtön odasiettem. Ha látogatót találtam már ott, azt kibőjtöltem. Ott maradtam egész vacsora idejéig; néha vacsorára is ott

marasztottak. A süket társalkodónő miatt beszélhettünk akármit. De az az akármilyen csupa merő bölcs dolog volt. Annyira, hogy mind a ketten tartottunk külön jegyzékkönyvecskét, s azokba az egymástul hallott emlékezetes aforizmákat följegyeztük. Mindig allegóriákban beszélünk. Például: „a jéggé vált szerelmet nem jó fölmelegíteni, mert akkor meg vízzé válik.” Ezt ő mondta.

Hogy milyen hatással voltunk egymásra, azt a konkrét tények sejtették.

Én például rá tudtam bírni Hesperist, hogy hagyja el már a boldogult mamájától örökölt kecskeméti divatot, hisz azt már Kecskeméten sem viselik; sőt a Hortobágyon a csikósok, gulyások is azt danolják, hogy „nem is leány turnír nélkül”, hogy az ilyen külön öltözet feltűnési vágyra mutat; hogy könnyen politikai demonstrációnak vétetik; míg megtette a kedvemért, hogy európai divat szerint alakította az öltözeteit; azokat is maga szabta és díszítette ugyan, s csinált magának olyan pompás ruhákra kosztümöket, hogy az embernek kedve támadt megkondolcálni a toalettjeit; de legalább mutogathatók voltak.

Ő ellenben rábírta engem, hogy hagyjak föl táncolással, ami előtte a férfit lefokozza. Megtettem érte. Pedig szenvedélyes csárdás-rázó voltam.

Arra is rávett, hogy olvassam végig Renant.

Házasságról természetesen még korán lett volna egymással beszélünk. Úgy voltunk egymás mellett, mint két télkörte, amikre a kertész fölírta tintával: 1. Kronprinz Ferdinand, érés ideje december, január. 2. Josephine de Malline; érés ideje február, március.

Nekünk is meg kellett várnunk az érés idejét.

Nekem a gyakornoki esztendő le kellett szolgálnom, akkor lehettem önálló ügyvéd; a nagykorúságomat is be kellett várnom; Hesperisnek pedig még rengeteg sok ingbetétet, alszoknya-fodrot kellett kislingolni, hogy a kelengye komplett legyen. Az mind saját keze munkája volt.

Színházba én kísértem őt, s ott mellette váltottam zártszéket; haza is én kísértem, s ha esős idő volt, tartottam fölötte az umbrélát.

Társaságokban más nővel nem beszéltem; annyit már tudtam, hogy Hesperis a végletekig féltékeny.

Ellenben ő is egészen rezerváltan viselte magát más férfiak irányában. Azok is ismerték a helyzetet, s respektálták az én szerzett jogaimat.

A Nikkel pajtást én magam mutattam be neki. Megint a pesti garnizonba transzferálták. Jó, fidélis cimborá volt. Mindenki tudta felőle azt az eposzeiát, ahol a burkusok kezéből kiszabadított, ezért az én barátaim előtt nagy volt a becsülete.

Neki megengedtem, hogy udvaroljon Hesperisnek.

Tőle nem volt mit féltennem az inádottamat.

Egy szegény katonatiszt egy nem gazdag leánynál nem veszedelmes konkurrens. Komoly eszméi nem lehetnek, mert kauciót letenni nem képes; könnyelmű eszmékkel pedig Hesperishez nem közelíthet. Ah! Hesperis erénye erősen áll, mint a Gellérthegy; de még annál is erősebben; mert a Gellérthegyről töredeznek le egyes sziklacsompók, de nem a Hesperis grániterényéről!

Kivált, miután tudja Nikkel, hogy Hesperis az én jövődbelém.

. . . De hát vajon tudja-e?

Mondtam én már valakinek, hogy Hesperist nőül akarom venni?

Nem én. Senkinek sem. Még őneki magának sem.

Hanem hát ez a titoktartás, mely nagy bolondságnak látszik, ha előadom az okait, egyszerre érthetővé lesz.

Amíg a nagykorúságom el nem értem, addig a kalugyer kezében van a nyakam. Ha az megtudja, hogy én eljegyeztem a septemvir leányát, azzal a szerény hozománnyal, s ezzel megzápítottam az ő horoszkópját, az egyszerre meg fog mozdítani minden eget, földet és poklot, hogy ezt a házasságot megaka-

dályozza; befeketít a septemvir előtt úgy (érdemem szerint), hogy az rögtön kiadja az utat. Hisz én notórius csélcsap, csapodár vagyok, aki úgy cseréli a szeretőket, mint más ember a gyeplős lovat. Kezében a Passifloráról írt levelem; meg a Violának az életbiztosítása. Aztán tékozló, préda, könnyelmű vagyok, veszekedő, krakéler, iszákos! Ezt mind megkapom, ha idő előtt elárulom a szándékomat. — Csak hogy a horoszkópnak igaza legyen.

Másfelől meg itt van az Amarillisz. A hajdani ideál. Ez meg a Hesperis előtt fog elárulni, ha megtudja, hogy nőmmé akarom tenni. Mert ez nem tűri azt el, hogy én valaha boldog legyek, aki őt boldogtalanná tettem. Ha ő apáca lett, legyek én trappista.

Ha én szerencsés volnék a Magyar Bazar, Ország Világ, Magyar Génusz, Magyar Szalon, Új Idők, A Hét, A Jókai stb. szellemű szerkesztőnőivel és szerkesztő férfival közelebb ismeretségben lehetni, rég proponáltam volna nekik, hogy tűzzék ki lapjukban ezt a megfélelésre méltó kérdést: „Szükséges-e két szerelmes egyén között a szóbeli nyilatkozás?”

Nagy érdeklődéssel várnám a beérkező válaszokat.

Meg vagyok felőle győződve, hogy a nagy többség azt felelné, hogy „nem szükséges”, sőt sokan emlíkeznének Heine „madame, je vous aime” schlagwortjával arra, hogy a szerelmi nyilatkozat egyenesen a banális frázisok kategóriájába tartozik: tréfának sok, komolynak kevés.

Ezen a nézetem voltam én is. Akiért én forrón érzek, az tartozik az én melegemet érezni; ha az én lelkem az ő lelkét keresi, az ő lelkének a dolga magát megtaláltatni. Én az egész valómat neki adományoztam; azt teheti velem, amit akar; rabja vagyok, mit akar még tőlem többet? Egy röpké szót? Egy ígéretet? Hiszen nem vagyunk még Észak-Amerikában, ahol egy be nem váltott házassági ígéret bíró elé kerül, s dollárokkban taksáltatik.

Lesznek sokan, akik azt fogják mondani, hogy igenis van

egy szájjal kifejezhető szerelmi nyilatkozat, mely minden kétséget kizár, s mely dacára annak, hogy semmi nemzet szótárában föl nem található, sőt még hieroglifokban sincs kifejezve, mégis minden nemzet által megértetik; ezt a nyilatkozatot száj mondja szájnak.

Csakhogy a mi adott viszonyaink között ez nem volt alkalmazható.

Hesperis sohasem volt található a nagynénje nélkül. De különben is nagyon óvatos volt.

Egy aranymondását megörökítettem a jegyzőkönyvemben.
„Aki egy leányt, akit nőül akar venni, elébb megcsókol: saját magának rak föl szarvakat.”

Rettenetes mondás ez!

De hát mikor a leányok Shakespeare-t tanulmányozzák, s találnak benne ilyen dolgokat:

„Ofélia: Míg hozzád nem menék, násszal kecsgettel.”

„Hamlet: El is vevélek — ha hozzám nem jövel.”

Igazán! A leányok a színházban annyi okos dolgot tanulnak, hogy szinte csoda, ha még egy leányt el lehet bolondítani a rendes életben.

Meg voltam felőle győződve, hogy Hesperisben olyan nőket fogok bírní, akit teljes életemben — becsülni fogok.

Egészen megnemesültnek éreztem általa magamat, lelkem magasabb régiókban csapongott, s korábbi életemre clítélő szigorral gondoltam vissza.

VII. AZ ÉLVEZETES NÁSZUTAZÁS

No! Hála a papnak! Hallom e fejezet címének olvasásánál, csakhogy a végén járunk már ennek az unalmas históriának. Viszi már a hős a menyasszonyát!

Dehogy vége! Dehogy unalmas! Dehogy viszi!

Most lesz ez még csak tréfás dolog!

Az én esztendőm vége felé törekedett, ami a kánikulába esett. A jogtanácsosék elutaztak Karlsbadba, hat heti kúrára. A törvényszékek szüneteltek, az ügyek pihentek, igazgatósági gyűlések nem tartattak. Én vendéglőbe költöztem, mert a cselédség is mind szabadságot kapott. Ez idő alatt aztán mindennapos látogatója voltam a septemvirék házának.

Ők állhatatosan Budapesten töltötték a nyarat. Hesperis azt állította, hogy szebb üdülőhely nincs a világon Budapestnél. Itt van fürdő is, hétféle: hideg, meleg, sós, sáros, az ember válogathat benne. Az öregúr néha példálózott, hogy milyen nagyon szeretné megnézni a dobsinai jégbarlangot, már tíz esztendeje nem volt kinn a fővárosból. Táttra-Füred is nagyon szép lehet. Aztán csak nagyot sóhajtott. Nem lehet, mert nem lehet.

— No majd augusztusban! — mondtam én, jelentésteljes pillantást vetve a szemlesütő Hesperisre.

Akkor majd lehet.

Ki lehetett vetni az abrakadabra útján, hogy ennek a biztátsáknak mi az értelme.

Többször előhoztam Hesperisnek, hogy én augusztus közepén érem el a nagykorúságom napját, akkor egyszerre ura leszek a sorosomnak, átvehetem a vagyonomat, és megházasodhatom.

... Akkor aztán mehet a septemvir Táttra-Füredre, nem kell neki leányt őrizni idehaza.

Ezt csak értheti, aki logikát tanult!

Ha csak egy szót szólt volna a septemvir; „Kérem, magyarázza meg ön jobban!” Hát előrukkoltam volna vele szabatos formulázással. De én azt hittem, hogy érti, tisztában van vele.

Augusztus eiseje bekövetkeztén, egy határozott lépést tettem előre.

Ez a nap a nyári költözködések határideje.

Titokteljes önértéztől ragyogó (gondolom legalább) orcával jelentem Hesperisnek, hogy úri szállást fogadtam a Kerepesi

úton. Első emelet, négy szoba az utcára, kettő az udvarra; szalon, ebédlő, boudoár, dolgozószoba stb.

Annál a szónál, hogy „boudoár”, gyöngéden tekintetem a szemébe: gondoltam, ezt csak megérti. Nem látszott megérteni.

Még jobban megmagyaráztam.

Elmondtam neki, milyen bútorokkal szereltem föl a szállást. A boudoár szakasztott mása annak, ami Hesperis itthona; erről van lemásolva. (Ez már csak világosan érthető.)

— Most már nem hiányzik más az én otthonomból, mint egy édes női hangnak idvezítő zengése.

Hesperis azt mondta rá, hogy „szép” — a cérna végét elharpva a fogával, s tovább stikkolt, a cérnát a tübe fűzve.

— Ez az utolsó fodor ugyebár, amit most hímez?

— Nem tudom.

(Mégsem tudja? A másnap után nem stikkolnak több fodrot.)

A septemvirnek is elreferáltam az új szállásom eseményét. Az meg azt mondá rá, hogy „ej ha”!

Csak legálább kérdezte volna meg tőlem, hogy minek öcsém-uramnak az a hat szoba! (Eddig egy is sok volt.)

Mikor aztán közelgett az a nap, amely nagykorúvá születésemet meghozta, jónak láttam világosabban nyilatkozni Hesperisék előtt.

Délelőtt tettem látogatást, amikor a septemvir is otthon volt.

Először is őhöz nyitottam be.

Egész komolysággal előadtam, hogy én most leutazom a Bánságba, abból a célból, hogy a néhány nap múlva bekövetkezendő nagykorúságom alkalmából apai birtokomat átvegyem, s eddigi gyámommal leszámoljak. Mihelyt ez megtörtént, s én a sorsonnak és vagyonomnak urává lettem, azonnal sietek vissza, s első dolgom lesz családi boldogságomat megalapítani.

A septemvir megrázta a kezemet, s minden jót kívánt jártomban, keltemben.

(Hát mi a manóért nem kérted meg ott mindjárt a leánya kezét?)

Elmondom az okát.

Hát én a leánykérést egész ünnepélyességgel akartam végrehajtani, ahogy apáink szokták, ahogy más magyaroknál láttam. Kérő násznagy által istápolva, tolmácsolva. S kérő násznagnak a jogtanácsost választottam; amint az hazaérkezik Karlsbadból.

Hanem azt már csakugyan megtehettem volna, hogy magának Hesperisnek megmondjam, mikor egy órára egészen egyedül maradtam vele; a társalkodónő távol volt: „kisasszony! én magát szeretem; én a kezét, szívét, lelkét magamévá akarom tenni, cserében az enyimért”, mielőtt búcsút vettem tőle.

Máig is önfölpofozási vágyakat érzek, ha visszagondolok rá, hogy micsoda ostoba helyzetet szereztem magamnak, amidőn a kiválasztott kedvesemnek nem mondtam meg, hogy mi a komoly szándékom vele.

Zsebemben volt a jegygyűrű. Ráhúzhattam volna az ujjára. Az is nyilatkozat lett volna.

Nálam volt a szállásom kulcsa. Lethettem volna az asztalára azzal a kéréssel, hogy távollétemben nézze meg azt a kék szobát; olyan szépnek találja-e, mint az itthonit? Ez is lett volna valami.

De én egyikre sem tudtam magamat elhatározni. Én, aki más nőknél mindjárt az egzekúción kezdtem a processzust, olyan félnék voltam ezzel a leánnyal szemben, mint egy gimnazista az első tánckorán. Az a kalugyer feküdt a mellemen az átkozott horoszkópjával. Hiszen ha nagykorú leszek, megnyílik a torkom gyszerre.

Az egész búcsúzás csupa szentimentális sóhajtozásból telt ki. A szemek kérdeztek és feleltek, de nem volt fonográf, amely ezt a beszédet megfixírozza.

Még mikor a búcsúvételnél kezet szorítottam vele, úgy nógatott valami, hogy „no most! itt van szemközt; szorítsd egyszerre magadhoz! Nyomj egy forró csókot az ajkára!” — Azzal is meg lett volna pecsételve a kettőnk sorsa. — Ezt a percet is elszalasztottam.

Majd ha visszatérek! Mint diadalmas hódító!

Hiszen csak néhány nap a különbség.

Addig még hadd maradjon kinyíltan a lóbuszbimbó.

— — — — —
— — — — —
Amit most elmondok, azt már mástól hallottam később.

Amint eltávoztam Hesperistől, a septemvir átjött a leánya szobájába.

— Nos? Nyilatkozott előtted?

— Nem az.

— Énelöttem sem.

— Elmondta, hogy házasodni készül, de hogy kit akar elvenni, arról nem szólt.

— Nem értem a dolgot.

Abban nyugodtak meg, hogy talán majd levélben fogom a nyilatkozatomat közölni velük. Vártak szép türelmesen.

Azonban az én nagynevezetességű 25-ik születésnapom is elmúlt, s az én levelem mégsem jelentkezett.

És azután még egy hét elmúlt, s levél csak nem jött.

A septemvir egyre iparkodott vigasztalni nyugtalankodó leányát, hogy nekem most végheterlen sok a dolgom. Egy ilyen örökség-átvevés komplikált história. A közjegyzői intézmény még nem volt behozva. Mindent ex praesidio kellett elintézni. Fürdőidény van. Vicispán, árvaszéki elnök, bizonyosan ki Buziásou, ki Mehádián, ki Monyászán áztatja fáradt tagjait, azokat most nehéz kihúzni a kádból. Az is nagyon valószínű, hogy az árvapénztár nem képes olyan rögtön likvidálni a kaptálisoniat. Sőt föltehető, hogy én most abban fáradozom, hogy a szülői kastélyt helyretaroztassam; oda szándékozom vinni

a mézeshetekre a menyasszonyomat. De már azért csak írhatnék egy rövid levelet. Csak annyit, hogy mikor térek vissza. Végre már nem maradt más, mint az a föltevés, hogy a postás, aki a levelemet szállította, postaszekrényestől együtt belefulladt a legutóbbi felhőszakadás okozta árvízbe; vagy pedig a Macsvánszky bandájának a kezébe került.

Én pedig az egész levélnemírást egy idétlen théaterkup kedvéért rendeztem. Úgy akartam becsni a színpadra, ahogy azt a vígjátékokban láttam, s addig nem szóltam senkinek egy szót sem a házassági tervemről, amíg az örökségem birtokába nem jutottam, s az apai házat lakható állapotba nem helyeztem.

. . . Egy szép (azaz, hogy csúnya) reggelen aztán bekopogtat a septemvirhez Nikkel.

Az én kedves barátom, akit eddig folyton az örök uniformisában lehetett csak látni, ezúttal kockás civilruhába volt öltözve; Bismarck-án-colér színű nyakravalóval, májszínű kalappal, turista bakancs a csánkóin, a mancsai vörös kesztyűkbe hüvelykezve. Még fehér szegfű is volt a gomblyukában.

A septemvir szobájában volt éppen a leánya is, aki a látogató érkezévével rögtön el akart tűnni a mellékszobába.

— Kérem kisasszony, maradjon itt — instálta Nikkel —, kegyednek is meg kell hallani azt, amit öméltóságának előadni készülök.

S azzal belépett, in medias res.

— Én mint leánykérő jövök ide. A katonai pályától megváltam, az acélbronzból elég volt nekem, áttértem a vaspályára. Egy új hazai nagy vasútnál elnyertem a főmérnöki állást, három-ezer forint fix fizetéssel, ezer forint lakpénzzel s egyéb akcideneciákkal; képes vagyok egy nőt becsületes munkánimal eltartani: később előmenetelre is van kilátásom. Én a kisasszonyt régóta szeretem, s ha viszonzásra találnék, a lelkemet teszem rá, hogy boldoggá fogom tenni.

A septemvir a leányára nézett, a leány pedig az apjára.

— Önnek az ajánlata fölöttébb megtisztelő ránk nézve

— mondá a septemvir. — De engedni fog ön nekünk egy pár napi gondolkodási időt.

— Nem lehet, méltóságos uram. Én a társulatomtól mától számított két heti szabadságot kaptam; abból egy napot sem lehet elvesztegetnem. Önök engem egy év óta ismernek; tudják, ki vagyok, mi vagyok. Én két nap múlva sem leszek se szebb, se jobb, mint ebben az órában. Két óra untig elég lesz önöknek az elhatározásra. Én azalatt elfutok a püspökhöz, kiveszem tőle a diszpenzációt; magammal hozom a káplánt meg két tanút. Itt a háznál végbemehet az esküvő. Ami az útra legszükségesebb, az egy kézitáskában elfér, s ha Isten úgy akarja, a délután két órai vonattal már a rezervált kupéban ülünk, s robogunk a szép Helvécia felé. — Tchéát a viszontlátásig.

A fickó egész bizonyosra vette a dolgot.

Á septemvir meg a lánya hüledezve nézett egymásra.

— Mit szóls ehhez, leányom?

— Mit szóls hozzá, édesapám?

Én azt mondom, hogy ez meggondolni való dolog.

Az ám.

Sőt azt mondom, hogy ezen nincs mit gondolkozni. Ez már itt van. Ez beszél, nyilatkozik, világosan szól. Ennek a szándékát nem kell abrakadabrával lehüvelyezgetni. Az a másik kupcihér, ki tudja, hol jár? Ki tudja, mit akar? Se szól, se beszél, se ír: se nekem, se neked. Teljes életében mindig csapodár volt. Ki tudja, a sok régi szeretője közül melyiket szándékozik az új szállásába beplántálni? Kiteelik tőle, hogy az oltár előtt hagy ott. Ez a fiú pedig, megvallom igazán, hogy egészen az én kontentumom szerint való. Igazi selfmademan. Nem stréber. Szolid pályát választott. S mindjárt fölül kezdte. Ebből derék férj lesz. Én azt mondom, hogy csapj föl a kezébe. Ennél jobb partit nem csinálhatsz.*

* (Én mindezt nem fantázia után diktálom; nekem [később] úgy pipaszónál, kedélyes ebéd után maga a septemvir mondta el az egész történetet minden párbeszédestől.)

A szép Hesperis először vállat vont; azután egy pár könnyecsetet törült ki a szeméből. Ezek voltak a búcsúkönnycseppjei. Azután jöttek a bosszankodás, az elkeseredés könnyei; míg egészen belkeseredte magát az irántam való méltó haragba, s a kitűzött két óra elmúltával már nem látszott meg a szemein, hogy sírt.

Azalatt bepakolt a kezitáskába.

A Nikkel pedig vágatott egyenesen a püspökhöz.

Az éppen útra készült. Már a porköponyegét is fölvette.

Mi kell, fiacskám? Alig ismerek rád ebben a kadrollírozott kosztümben.

— Frissen, szentatyám, egy diszpenzációt.

— Fiam! útban vagyok. Itt a négylovas hintó a parókia előtt, visznek falura, előkelő nostras, oszlopos tagja az egyházkerületnek, haldoklik, óhajtja az úr vacsoráját föladatni. Estére hazakerülök. Addig várhatasz.

Aki vacsorálni akar, inkább várhat. Az én dolgom sürgető. Mert én még ebédelni akarok a vasútnál, s addig meg kell történnie az esküvőmnek.

Addig erőszakoskodott, amíg kicsikarta a szentatyából a szükséges fölmentést a háromszori egyházi kihirdetés ceremóniája alól.

Azzal aztán szaladt a káplánhoz.

Az jó pajtása volt.

— Szervusz pajtás, frissen vedd föl azt a stólat!

Ki haldoklik?

Én esküszöm. Ebben az órában.

— De én meg utazni akarok. Itt a körutazási jegy a tárcámban. A vonat indul délben, s ma még templomot kell tartanom.

Hiszen délig mind átesünk rajta. Itt hagyom a fiakkere-met. Hozz magaddal két násznagyot is. Templom után foghatsz a hívek közül, két forint napidíjért; aztán vágatsz az egyházzfival a septenivir házához; annak a leányával esküszöm.

Ez döntött. A septemvir is nostras.

A káplán megígérte, hogy ott lesz templom után.

Nikkel a két órai határidő elteltével betoppant ismét a septemvirhez.

— Minden rendben van — mondá őméltósága.

— Részemről is — mondá Nikkel. — Itt a püspöki diszpenzáció, itt a két karikagyűrű, rögtön érkezik a káplán a két násznaggyal.

A papa czzel árvezette a leendő vejét a leányához.

Hesperis úthoz volt öltözve, csak éppen a menyasszonyi fátyolt próbálta föl a fejére, ami múlhatatlanul hozzátartozik a házasságkötéshez.

(Remélem, hogy amint a miniszter elrendelte, hogy a polgári házasságnál a fungáló államhivatalnok tartozik a széles háromszínű rendszalagot fölteni, a menyasszonyra is ráparancsoltatik, hogy a kontyára fátyolt tűzzön.)

Nikkel úszott a boldogságban.

Pontban tizenkét órára megérkezett a káplán, az egyházfival meg a két tanúval; nem sokat ceremóniázott; ő is sietett a vasútra; az övé Ruttká felé ment; hamarjába összeadta a boldog jegyeseket, fölhúzta az ujjakra a jegygyűrűt, megáldotta őket. A nagy moles matrikulát természetesen nem hozta magával; hanem beírta az összeadott pár nevét, a két (templomból kijöttében elfogott) tanú nevével együtt a tárcájába; majd otthon beírhatja az anyakönyvbe. Azzal futott haza; a dejeuner-t sem várta be. A boldog pár sem várta be; azt maga költhette el az örömapa a süket nagynénével. A gyerekek siettek boldogságuk útját megkezdeni. A vasúti restaurációban kényelmesen megbédéltek. Az első csöngetésnél Nikkel karjára vette a menyasszonyát meg a plédjét; kezébe kapta az útításkáját, s vitte magával a peronra, ahol a vasútiak, mint magas vasúti hivatalnokot, szívélyesen üdvözölték.

Én pedig ugyanakkor a temesvári vonattal zakatoltam föl-felé; tele büszke tervekkel és szívárványos reményekkel.

Az alföldi vonat két perccel hamarább érkezik meg, mint a Bécs felé induló vonat elindul. A pasasíroknak addig várni kell a kiszállással, amíg a bécsi vonat ki nem robog az indóházból. Addig nem nyitják ki a vagonajtókat.

Én kíváncsian néztem ki a kocsiablakon.

Hát egyszer mit látok?

Az én Hesperisemet látom fölkapaszzkodni a lépcsőkön az átelleni vagonban!

S utána mindjárt megint kit látok fölmerülni a lépcsők fókán? Az én Nikkel pajtásomat — álruhában, stuccernek öltözve; kockás dzsekkben, májszín kalappal, fehér szegfű a gomblyukában, útitáska a kezében meg parazol.

Ezek odatelepesznek le, éppen velem átellenben egy kupéba, igen gyöngéden bánnak egymással. Még annyit láthatok, hogy Nikkel kivieszi a fehér szegfűt a gomblyukából, s azt Hesperisnek nyújtja, amit Hesperis azzal viszonz, hogy a keblébe tűzött piros szegfűt adja érte cserébe. — Azzal lehúzzák a függönyt az ablakra, s hogy semmi kétség se maradjon fenn, a kalauz kiakasztja az ablakra kívülről a sokatmondó táblát: „gemiethet!”

Hisz ez leányszöktetés! Nőrablás! Fényes nappal.

Ki akartam ugrani az ablakon! Meg is teszem, ha az a rózspálca keresztbe nem áll előttem.

A gyorsvonat fűtült, s azzal az orrom előtt vitte el robogva menyasszonyomat.

Én erőszakkal fölhyitottam a vagonajtót, s azzal eszeveszetten rohantam le a vaslépcsőkön, s nekiiramodtam a szabaddá lett sínek között a gyorsvonatnak.

Szerencsére az inspekciós rendőrbiztos nyakon kapott, visszarántott.

— Megveszett az úr?

— Meg hát. Ahol! Rabolják a menyasszonyomat!

— Csak nem akarja ön elfogni a gyorsvonatot röptében?

— De mikor a menyasszonyomat rabolják az orrom előtt!

— Hát azért ne szaladjon ön a vonat után, mert azt el nem éri. Van telegráf a világon. Elébe kerülhet.

Ez eszemre térített. Persze hogy itt a telegráf, tíz lépésnyire a hátam mögött.

— Egyszerű a dolog — magyarázta a rendőrbiztos. — Telegrafálunk a váci rendőrkapitánynak meg az esztergominak, az érsekújváriknak, a pozsonyinak sorban, valamelyik csak letartóztatja a szökevényeket.

— No hát gyerünk, telegrafáljunk!

— Hja, az nem megy olyan rövidesen. Nekem erre nincs meghatalmazásom; önnek a följelentése sem bír elég hitelességgel, hogy annak az alapján két utazót elfogjanak a szabad Magyarországon. Alkotmányos korszakban élünk, uram! Az nem járja, hogy egy urat meg egy hölgyet csak úgy mirnikszdirniksz útközben letartóztassanak. Hanem tessék velem a rendőrségre jönni s ott a főkapitány úr előtt legitimálni a följelentést.

Végig kellett hallgatnom a megérdemelt útbaigazítást.

Mentem a főkapitányhoz, vittem magammal a fiakkeren a rendőrbiztost. Aki látott minket együtt kocsikázni, azt hitte bizonyosan, hogy az visz engem. Egyenruhában volt.

Tíz perc múlva ott álltam a főkapitány előtt.

Hiszen ismerted Thaisz Eleket. Jó pajtásod volt.

No hát!

Mekkorát nevetett a szemem közé, mikor előadtam neki a följelentésemet, meg a letartóztatás iránti követelésemet.

— Te vagy-e bolond, vagy engem tartasz annak? Az a te állítólag elszöktetett menyasszonyod Kiss Mihály septemvirnek a leánya, az elszöktető pedig báró Nikkel, császári tüzérkapitány. Ha én ezeket letartóztatom a te földadásodra, akkora orrokat kapok — kettőt, a belügyminisztertől, meg a hadügyminisztertől, hogy viselhetem az egyiket elől, a másikat hátul. A vicclapok mind nekem esnek! Hátha csalódtál? Nem ők voltak. Ablakon keresztül láttad. Gőz kutya futtában! Halluci-

náció lehetett. Szerelmes ember szemének nem lehet hinni. Eredj el a biztossal a septemvir lakására; hátha otthon van a mátkád?

Ez egy eszme volt!

Csakugyan! Hátha otthon ül Hesperis szépen, és stikkolja az utolsó hálóréklifodrot, s a szerelmespár, akit én láttam, valami vigéc volt az orfelinájával.

Köszöntem, vittem magammal a rendőrbiztost a septemvirék lakására. Három lépcsőnként ugorva rohantam föl a második emleltre. Becsöngettem. Nem jött senki az ajtót kinyitni. Még jobban csöngettem. Még jobban nem jöttek. Aztán a belső folyosón a konyhaajtóra kerültem. Az is be volt zárva. Benéztem a konyhaablakon. Nem láttam senkit. Ebből a szállásbul nünden ember kihalt.

— Gyerünk le a házmesterhez — indítványozá a biztos.

A septemvirék szállása egyikében volt azoknak a régimódi belvárosi kontignációs házaknak, amiknek szűk kapubejárata, hosszú, keskeny udvara van, s ennek a legvégső odújában a házmester lakása, úgyhogy onnan senkit sem lehet meglátni a ki- s bejárók közül.

Munka volt felzörgetni az odú egyetlen lakóját.

Csak a viccházmester volt otthon. Az először is tót volt, másodsor csizmadialegény volt, harmadsor pedig délután volt. Mikor a rendőrbiztost meglátta, úgy megijedt, hogy a ballását is elvesztette.

Nagy biztatásra, hogy nem ötet akarjuk elfogni, tudott annyit rebegni, hogy ő nem tud semmit, nem látott senkit, mert ő csak a viccházmester; a főházmester, meg a felesége elmentek korán hajnalban Budakeszire búcsúra. Ő maga csak itthon tartotta a búcsút, de azt olyan alaposan, hogy most a saját nevére sem emlékezik.

Innen tehát olyan okosan kerültünk vissza, mint idejöttünk.

— Septemvir kisasszony nincs otthon! — reteráltam a főkapitánynak.

— Jól van öcsém; ülj le. Mindjárt visszajön a másik biztos, akit Nikkel kapitány keresésére küldtem ki a Neugebäudéba. Én szorongva néztem az órát. Már Vácon túl járnak! Ott már nem csíphetik el őket . . .

No de megérkezett a biztos a Neugebäudéből.

— Nikkel tüzérkapitány letette a tiszti rangját, s nincs többé a kaszárnnyában.

— Ez már súlyosító körülmény — mondá a főkapitány.

— No hát! utána azzal a telegráffal! Már Esztergom-Nánánál járnak.

— No, csak ne nánánázz annyit! Egy stáció akár inde, akár unde.

— De ördögöt akár inde, akár unde! Mikor menyasszonyul van szó, meg a csábítójáru!

— Hiszen nem eszik meg egymást!

De mikor lehúzták az ablakfüggönyt!

Még csak a két detektív visszatértét kellett bevárni, akik a fiakkereket járták sorba.

Volt már öt óra, mire előkerültek. Az egyik rátalált arra a bérkocsisra, aki Hesperist és Nikkelt szállította a vasúthoz. Ez tanúskodott róla, hogy az általam jelzett házból vitt egy quadrollírozott urat meg egy fehérrel díszített fekete ruhás fiatal hölgyet a vasúthoz, nem volt egyéb útikészességük egy kézitáskánál, meg egy waterprufnál.

— Ez ő! Az ő pomp funébre kosztünje! — kiálték én felbőszülten. — Telegrafálni! főkapitány úr!

— Csitt csak! Hadd szóljon a másik detektív.

Az meg rátalált a septemvir úr rendes komfortáblis kocsisára.

Akkurát fél óra múlva az előbbi útrakelés után ugrott föl septemvir úr is a konflisba, szintén nagyon kevés útikészeggel, s ezt a szót hallatva a konfidens kocsissal: „No most már én is futhatok a leányom után!”

— Itt van! Tessék! — kiabáltam én. — Az apa is fut az elrabolt leánya után. Tessék gyorsan telegrafálni!

A főkapitány még szabadkozott, hogy az az „után” nem okvetlenül azt teszi, hogy a leánya „után” szalad; hanem hogy miután a leánya már elment, az után mármost ő is szaladhat valamerre.

Erre aztán méregbe jöttem, fenyegetőztem, amerikai párbajjal kínáltam a rendőrfőnököt, míg utoljára kötélnék állt, s telegrafált a pozsonyi rendőrkapitánynak a szökevények le tartóztatása végett, utasításul adva, hogy csak okosan, szőrméntében bánjon el e kényes ügygel.

„Station Preschburg!” hangzott a perronon. (Még akkor német volt a vasút.)

— Itt kapni fölséges mákos kalácsot! — mondá Nikkel.

— Én jobb szeretem a diós kalácsot — viszonzá Hesperis.

Nikkel kidugta a fejét a vagon ablakán.

— Sie! Hé! Nuszpájgl her!

Egyszer csak nyitogatták a vagonajtót.

— Nos! Hozzák már azt a nuszpájgl?

— Azt ugyan nem hozok — szólt a fejét bedugó egyéniség —, mert én a pozsonyi rendőrkapitány vagyok; hanem bátorkodom uraságotól tisztelettel megkérdezni, hogy uraságod méltóztatik-e báró Nikkel, nyugalmazott tüzérkapitány lenni?

— Igenis én vagyok.

— Akkor bátor vagyok önt tisztelettel fölszólítani a törvény nevében, hogy kegyeskedjék a kíséretében levő hölgygel együtt leszállani a vagonból és engemet követni.

— Micsoda dolog ez?

— Az a csoda, hogy én a budapesti rendőrfőnöktől kaptam táviratilag parancsot, hogy önt mint leányszöketőt, letartóztassam, s a továbbutazásban meggátoljam.

— Ez egy ostoba Schábernakk! — kiabált Nikkel. — Ez a hölgy az én törvényes feleségem, akivel rendes lelkész által, két tanú és saját atyja jelenlétében forma szerint összeeskettettem.

— Elhozta uraságod magával a házasságlevelét?

— Hozta az ördög. Hát kinek jut eszébe a házasságlevelét a zsebében hordani, mint valami passzust?

— Pedig az jó volna, ha itt volna; mert akkor én, annak az előmutatása után, uraságodat tisztelt nejével együtt, a saját felelősségemre, tovább hagynám utazni; így azonban a kapott parancs értelmében kénytelen vagyok ismételten felszólítani, hogy szálljanak le mind a ketten a kupéból, s kegyeskedjenek magukat az én felügyeletem alá helyezni. Semmi kompromittálás nem lesz belőle. Önök beszállnak a Zöld fa vendéglőbe, két külön szobába. Egy telegráfváltság tisztázni fogja a helyzetet. Legfeljebb néhány órai késedelem lesz belőlc. Az esteli vonattal tovább utazhatnak önök Bécsbe.

Nikkel nagyot nevetett a tréfán, aztán Hesperis is nevetett. Kiszálltak a vagonból, s bementek a váróterembe, folyvást udvariasságokkal traktáltatva a rendőrkapitány által, ki maga hozott nekik pozsonyi móhnpájlit és nuszpájlit.

Amint a vonat továbbrobogott, a rendőrkapitány maga ajánlkozott Nikkelnek, hogy a letartóztatása elleni protestációjáról jegyzőkönyvet vesz föl, a bizonyítékait elősorolva, s azt rögtön táviratilag tudatni fogja a pesti rendőrfőnökkel.

Nikkel aztán tollába mondta, hogy ő Kiss Mihály septemvir úr leányát atyja beleegyezésével vette nőül, amelyre autentikus bizonyítékok találhatóak először az atyánál, másodsor pedig az eskető káplánnál, akit szintén megnevezhet, ott lesz beírva az anyakönyvbe a mai dátum alatt a megkötött házasság.

Nagyon jól van. Ez mind föladatott a táviróhivatalba. A válasz egy pár óra múlva itt lehet.

Addig kényelmesen meg lehet vacsorálni a vasúti traktírnál. Nikkel a rendőrkapitányt is meghívta az asztalukhoz; bruderchaftot is ivott vele: „hiszen mindketten kollégák vagyunk: is kapitány, én is”

— Ez a kis intermezzo egészen regényessé teszi a nászutasunkat — mondá Nikkel. Hesperis kevésbé volt elragadtatva.

Az ő büszkeségét sértette az, hogy őt csak egy óráig is elszöktetett leánynak tarthassa valaki.

Még hamarább, mint a Pestről jövő esteli vonat, megérkezett a távirati válasz a pozsonyi rendőrkapitányhoz. Igen rövid tartalmú volt.

„Fölhozott ellenbizonyítékok nem találhatók. Letartóztatás továbbra fönntartandó. Bővebben levélben.”

Ez már bolond helyzet! — fakadt ki Nikkel, míg Hesperis elkezdett sírni. — Hogy értsem ezt? Bizonyítékok nem találhatók!? Elnyelte a föld a septemvirt? a papot? a matrikulát?

— Én nem tudom — szabódék a rendőrkapitány. — De mármost kénytelen vagyok a letartóztatást érvényesíteni, s önöket beszállítani a vendéglőbe. Egy éjszaka nem a világ. Reggel majd földertül a talány.

S azzal föleskörtálta a boldog párt a Zöld fába; ott fogadott ki a számukra két szobát, de nem egymás mellett, hanem átellenben, s ott hagyott egy detektívet a két szobát elválasztó folyosón, azzal a szigorú utasítással, hogy ezt az urat és hölgyet semmi szín alatt egymással összejönni ne engedje; ha az egyik elhagyja a szobáját, a másik maradjon a magáéban, amíg amaz vissza nem tér; beszélhetnek az ajtóból egymással, levelezhetnek; de kezet már nem szabad egymásnak nyújtaniok.

Ilyen volt az én kedves Nikkel barátom nászutazásának az első éjszakája.

Másnap reggel megérkezett a pesti rendőrfőnök tudósító levele a pozsonyi rendőrkapitányhoz.

Kiss Mihály septemvir elutazott, senkinek sem mondta meg, hová. Lakásán nem maradt senki; minden eseléd szabadságot kapott, nem tudni, mennyi időre; azok mind szétfutottak, nem tudni, merre. — A káplán is elutazott, azt a végcélét hagyva hátra, hogy megy Norvégiába az éjtéli napfölkeltét megnézni. A matrikulába nincs beírva semmi aznap kötött házasság. (Azt a káplán úr a nagy úti sietségben a tárcájában felejtette, gondolva, hogy majd ráér beírni, mikor visszakerül Awa

Saxáru.) Az egyházi pedig semmiről sem tud semmit. Azt mondja, hogy őtet kiinn hagyták a konyhában, se egy darab kaláccsal, se egy pohár borral meg nem kínálták, még csak a szokásos tallért sem nyomták a markába. (Itt van, nesze, Nikkel, a te fősvénységednek a jutalma!) Ő bizony semmit sem tud róla, hogy a septemviréknél lakodalom lett volna. Azt a két embert sem ismeri, akivel egy kocsin ment odáig; nem tudja, honnan szedte föl őket a káplán.

— No, most meg vagyunk löve! — lamentált Nikkel kétségbeesve.

Ekkor aztán Hesperis tanúsítá nagyobb lélekerejét.

— Ne essünk kétségbe. Én tudom, hová ment apa? Nekem sokszor mondta: „hej, amint téged férjhez visznek, azonnal vágatok Dobsinára: jégre teszem magamat a kánikula alatt”.

No hát rögtön írtak Dobsinára hivatalból, ott van-e Kiss Mihály úr?

A dobsinai előljáróság visszafelelt: „Igenis, itt volt Kiss Mihály úr, de nem találta eléggé hidegnek a jégbarlangot, s odább pályázott hidegebbet keresni Tátra-Füredre”.

Tehát utána Tátra-Füredre! Még akkor nem volt ám ezen a vidéken se vasút, se távíró. Delizsáncon ment a gyorsposta.

Tátra-Füredről visszajött a válasz a pesti főrendőrséghez:

„Itt volt igenis Kiss Mihály úr, de nagyon hidegnek találta a vizet, s odább fuvarozott Trencsén-Teplicre.”

(És azalatt Nikkel barátom és Hesperis folyvást diskurálhattak a két szemközi ajtóból egymással — amiről nekik tetszett.)

Vége ott nyomták Kiss Mihály urat Teplicen, mikor éppen a tagjait áztatta a tükörfürdőben.

Csakhogy az azt válaszolta a hozzá intézett kérdésekre, hogy ő sohasem volt septemvir, mert ő patyikus Kisújszálláson, és senmiféle leányát sem adta férjhez, mert még felesége sincsen.

No, most már ide vagyunk fagyva! — kiáltá Nikkel dühösen.

— Személyleírás szerint kell apát köröztetni! — erősködött Hesperis még dühösebben.

Azt is megtette a kedvükért a derék rendőrség. Minden fürdőintézethez megküldték Kiss Mihály septemvir úrnak a személyleírását, a „puncta de utri”-val együtt.

Hogy hány vörös szakállú, nagyfejű, kurtalábú hazafit fogtak nyakon ennek a kurrentálásnak a következtében, Kabolya-Polyánától kezdve Krapina-Teplicig Kiss Mihály septemvir helyett? azt nem tudom; hanem hogy az igazit nem találták meg, az történelmi adat.

És azalatt nap nap után ott ült az én barátom* Nikkel meg az én Hesperis barátném a pozsonyi Zöld fában, két külön szobában, és írt egymáshoz szerelmes levelet.

Én pedig azalatt mindennap kétszer rohantam be ajtóstul Thaisz Elekhez, hogy hozzák-e már a szökevényeket haza; úgyhogy már azt indítványozta a főkapitány, hogy itt van egy üres zárka a rendőrházban, vegyem ki árendába, s lakjam benne.

Hiszen tudtam volna én, hogy mit csináljak! Amint értesültem róla, hogy Nikkelt letartóztatták Pozsonyban, amint tapasztaltam, hogy a dolog hosszú pórázra húzódik, nap nap után múlik, s a Nikkelt, meg a Hesperist mégsem szállítják haza, elszántam magamat, elmentem a puskamíveshez, vettem két jó párbajpisztolyt, s siettem a vasúthoz.

El Pozsonyba! Majd szerzek én magamnak szatiszfakciót! Nem kell nekem ahhoz rendőri asszisztencia.

Mielőtt azonban jegyet váltottam volna, odajött hozzám az a bizonyos ismerős rendőrbiztos, s a karonra téve a kezét, azt mondá nyájasan: „Uraságod Pozsonyba akar utazni, ugye?” — „Igen.” — „Nikkel urat akarja fölkeresni, ugye?” — „Az ám.” — „Ebben a fekete tokban pisztolyok vannak, ugye?” — „Ühüm.”

— No hát barátságosan figyelmeztetem önt előre a sorsára. Amidőn uraságod a „Zöld fa” vendéglőhöz megérkezik, ott

önt egy jól értesült rendőrfogalmazó veszi gondviselése alá, aki el fogja önt vezetni a szobájába, amely éppen a Nikkel úré mellett van. Ott azután a falon keresztül beszélhetnek önök egymással, amit akarnak; de egyszerre kijárni a szobájukból tiltva lesz; önök egyformán rendőri felügyelet alá vannak helyezve.

No már ez egészen kihozott a sodrombul.

Micsoda dolog ez? Muszkaországban vagyunk-e? Politzeistaat lett-e Hunnia? Ezt nem tűri el a magyar!

Rohantam a vasúttól egyenesen a rendőrfőnökhöz.

Majd tartok én annak egy filippikát!

No ugyan jó helyre mentem.

Thaisz Elek éppen föl volt paprikázva egy ellenzéki cikk invektíváitól, mikor bebotlottam hozzá.

El sem hagyta kezdenem a replikámat.

Úgy förmedt rám, mint egy erzerumi kajmakám. Nem per tu, hanem per „az úr” beszélt hozzám.

— Az úr el akart szökni Pestről! Hallja az úr! Ha az úr denunciál, akkor az úr tartsa itt a fejét, s ne bújkáljon az úr! Mink az úr denunciálására a fél országot föllármázzuk, s akkor az úr megfordul a sarkán, egyet ugrik: itt hágy bennünket, mint Szent Pál az oláhokat! Azt mondom az úrnak, hogy otthon tartsa magát az úr, míg le nem bonyolódik az ügy, amit megindított az úr, mert ha még egyszer el próbál szökni az úr, vasra veretem az urat, s aztán szaladhat az úr Bössör-ményihez, Simonyi Ernőhöz panaszra. Amit kotyvasztott az úr, azt igya meg az úr! Hallja az úr!

No még így úrrá nem voltam téve soha!

Örültem, mikor kiszabadultam az oroszlán barlangjából.

Hát már a magyarnak még elégtételt venni sem szabad?

Ide jutottunk?

Ezalatt Nikkel és Hesperis élvezhették az újmódi nászutazás gyönyörűségeit szakadatlanul. A szobát, a vendéglőt egyszerre csak az egyiküknek volt szabad elhagyni, a másik azalatt rendőri felügyelet alatt maradt a szobájában. Az erkölcscrőző kon-

stáblert minden hat órában fölváltották az ajtajuk előtt; étkezniök csak a szobájukban volt szabad.

Nikkel dühös volt! Dinamitbombákkal fenyegetődött. Protestált, rekurrált e hallatlan jogsértés ellen; leírta a vele történt rémesetet az újságokba; petíciót küldött az országgyűléshez, rekurrált a belügyminiszterhez, igazságügyminiszterhez; azok intimálták az ügyét a főispánnak, a királyi ügyésznek: fölvilágosítást követeltek a polgármestertől, a rendőrfőnöktől: ediktaliter citálták a káplánt a norvégiai követség útján; az egész adminisztrációnális apparátus mozgásba hozatott, de azért Nikkel és Hesperis csak nem szabadult ki a kontumáciából, s a szerelmes tûte-á-tête-nél ott volt közöttük a konstábler

Egyszer aztán csak hazakerült a septemvir Pestre. Nem volt ő a világ végén. Itt ült Balaton-Füreden az egész idő alatt, s minden délután ott tarokkozott a veranda alatt egy nagyváradi kanonokkal meg egy trencsényi szolgabíróval színház idejéig. Talán ha újságot olvasott volna, megtudta volna belőle a szeretett családtagjai esetét hamarább is.

Ternészetes, hogy amint értesült az egész hajcihőrül, rögtön sietett a rendőrségre, megadni a fölvilágosítást, hogy a leánya valósággal törvényes felesége a báró Nikkelnek.

A rendőrfőnök aztán sietett értesíteni a pozsonyi rendőrkapitányt, hogy rendben van a dolog; a letartóztatott párt szabad egy szobába összeereszteni; törvényes a viszony.

Ezalatt lejárt Nikkelnek a szabadságideje, fordulhatott vissza, mehetett Svájc helyett a szép Erdélyországba, vasutat traszírozni.

Engem pedig fölcitáltak a rendőrségre, ott leszidtak tetőtül talpig, hogy máskor ha valakit bolonddá akarok tenni, arra ne válasszam ki a pesti rendőrséget, mert az hazafiatlan cselekedet, s megfizettették velem a tetemes költséget, amibe ez a kriminális hajtóvadászat került. Még félév múlva is egyre fizetem erre a kontóra.

Ez volt az a bizonyos „mulatságos nászutazás”!

Hanem mármost azt kérdezhetné tőlem valaki, hogyan lehet az, hogy ezen affér után, mi ketten Nikkellel, úgy meg nem ettük egymást az utolsó farkányi falatig, mint a mesebeli két oroszlán? Hát arra igen világosan megfelelek.

Amely nap Nikkelt fölszabadították a vesztegzár alól, s nekem is megengedték, hogy mármost mehetek hetvenhét felé: otthon már várt reám egy telegram Karlsbadból, melyben a principálisom azonnal útra küld Amsterdamba, egy desperátus igénypörnek dűlőre hozatala végett, ahol periculum in mora. Nekem ugranom kellett Hollandiába.

Ott pedig két hónapig ragasztott oda ez a furfangokkal tele processzus, ahol a legravaszabb ellenfél kifárasztott már minden hazai és külföldi ügyvédet. Nojszen emberére talált énbennem, anilyen kannibáli kedvemben voltam most. Utoljára maga könyörgött a mynbeer, hogy menjek már a pokolba, fizet mindent, csak tőlem megszabaduljon. A hazai hajóstársaságnak elhoztam ötvenezer forintot, amit ők már régen a behajthatlanok közé rubrikáltak.

Ezalatt aztán kipárolgott a fejemből az egész Hesperissel való história.

Nagyon valószínű a mesének a megoldása.

Amint a septemvir hazaérkezett, s megtudta, hogy én mi-csoda konfúziót csináltam idehaza, megijedt, hogy mi lesz ennek a következése. Duellum, életre-halálra! Azt sem engedhette, hogy én csináljak a leányából özvegyasszonyt, a Nikkelt megölve; de azt sem kívánhatta, hogy a veje kezdje el a polgári életpályát emberöléssel, s obligát börtönbecsukatással, tehát megtáviratozta a dolgot a principálisomnak Karlsbadba; az pedig sietett engem keresztüldobni három ország határán. A Nikkel sem találkozott rám, akinek én éppen úgy feküdhettem a gyomrában, mint ő az enyémben.

Valami félesztendő múltva találkoztunk össze egymással a Dorottya utcában.

Ha áll az a közmondás, hogy a „nagy lelkek egy gondolon vannak”: úgy mi bizonyára a nagy lelkek számába megyünk; mert a találkozóznál egyszerre kiáltottuk egymásra ugyanazt az üdvözlő mondatot:

— Hogy a Kozarek kösse meg a te nyakravalódat!

(Kozarek volt a pesti hóhér.)

Mást nem mondtunk egymásnak; mentünk ki jobbra, ki balra.

És ezzel végződött az én hatodik novellám.

Következik a regényem.

Már most találj ki, hogy hogyan lesz e hat szál fonálból, egy hetedik meg egy nyolcadik fonál közbevetélése mellett egy egész darab sávolynos vászon. — No majd azt is lediktálom. No de most eredj te is fürödni, mosd le a tintát az ujjaidról.

PÁLMA

I.

Mizogin lettem.

Gyűlölni akartam mindent, ami nőnemen van.

Az asszonytartáshoz berendezett szállásomat fölcseréltem garszonlakással.

Mindent elpusztítottam a kezem ügyéből, ami csak asszonyra emlékeztet. Illatos levélkék, szárított virágok, négylevelű lóherék: autodaféba velük. Fotográfiaiák? Ki a rámábul! Majd vigyorogtok itt a szemembe az íróasztalomon! Nem ismerjük egymást!

Ahelyett szereztem az antikváriustól egy csontkoponyát. Azt helyeztem az íróasztalomra. Fértikoponya volt, kardvágás nyomával.

Az eddigi külső formámat is alaposan megváltoztattam. Az államat kiborotvtáltam, s akkora merev inggallért viseltem, hogy túlszárnyaltam vele Irinyi Józsit. (Azé pedig tipikus fátermörder volt)

Az ajtómon réztáblába vésvé volt olvasható, hogy mikor vagyok hivatalosan található, máskor soha.

Mert hivatalom már volt elég. Hogyan jutottam hozzá? Annak igen egyszerű a magyarázata.

A kétszázezer forintnyi örökségemet megkaptam, amint nagykorúvá lettem, készpénzben, s ezen részvényeket vásároltam ugyanazon intézetektől, amelyeknél principálisom mint jogtanácsos foglalatzkodott. Azoknál fogva bejutottam az igazgató tanácsba. Jó hírem meg volt alapítva a külföldön elért tökéletes siker óta.

... A szürke ember-bizony még szürkébben került haza Karlsbadbul, mint odamenet. Az orvosok nem találták el a diagnózist. Az egyik egy bajról kúrálta, a másik másíkról.

Ő maga is tudta jól, hogy számára nincs orvosság.

És amellettt irtóztatót szenvedett.

Csak a morfium-befecskendés tette rá nézve elviselhetővé az életet. Aztán meg a folytonos munka.

Nem tudja azt, aki nem próbálta, hogy micsoda tónikus hatása van az emberi zsigerekre a szellemi munkának.

Ő csak azért élt még, hogy dolgozzék, hogy emelje, gyarápítsa azokat az iparral, kereskedelemmel foglalkozó intézeteket, amik keze alatt fölvirágoztak. Ebben a küzdelemben valósgos hős volt.

Nekem bevallá egy bizalmas pillanatban, hogy emberföltti kínokat szenved.

— Régen leszámoltam volna az étlettel, s ahhoz igen könnyű módszerem volna, csak ezt a mérget, amit csöppenként számálva kell kétóránként bevennem, hajtánám föl egyszerre az egész üveggel, egy óra múlva már nem fájna semmi, de ezek a függőben levő ügyek nem bocsátanak.

És aztán sietett velem megismertetni a kezére bízott vállalatok bonyodalmas jogi kérdéseit. Tudatta velem, hogy engem szemelt ki hivatali utódjául.

... A füstbe ment házasságom óta nem nyitottam be többé azt az ajtót, amely a felesége lakosztályához vezet. Nem voltam már se kosztosa, se pártfogója. Beszéltem volna, ha arra a kérdésre kellett volna felelnem, hogy mi volt az oka annak a megfoghatatlan fiaskónak? — Nikkelnétől sem tudhatta azt meg; mert az az urával járt a keleti vaspályát traszírozni; ma itt volt, holnap amott.

... Egy délelött, mikor ismét meglátogattam a főnökömet, az ágyon kívül a karszékében találtam őt ülve; a felesége is ott volt mellette. Amint az asszonyt megláttam, visszahúzódtam az előszobába. Perc múlva csöngetés hangzott, az inas

bement, rögtön kijött, s ajtót tárt előttem; már akkor az aszszony nem volt ott.

A szoba tele volt mósusz- és karbolillattal.

Én gratuláltam a betegnek, hogy elhagyta az ágyat, és karszékekben ülhet.

— Gratulálhatsz, fiacskám — mondta a beteg, azzal a fanyar humorral, ami a legnagyobb fájdalmai között sem hagyta el soha. — Majd még az asztalra is kerülök. Az orvosok elhatározták, hogy operálni fognak. Holnap lesz a napja. Az én névpom.

Én olyanformát motyogtam, hogy a műtétnek kedvező eredménye várható.

— Nagyon kedvező eredmény lesz — mondta ő. — Az, hogy likvidálok, s lezárom a mérleget. Én ebbe bele fogok halni.

Én biztatni akartam olyanformán, hogy magasztaltam előtte Balassa és Kovács Sebestyén doktorokat, no meg Lumniczert, aki még akkor csak asszisztens volt.

— Csak hagyd el, fiacskám. Nem értesz te ahhoz. Én jól tudom, hogy más bajom van: majd holnap a doktorok is megtudják, hogy nekem volt igazam; de már az nekem egészen közönyös lesz. Az én bilánszom be van fejezve. Erről ne beszéljünk többet. Most elébbvaló dolgunk van egymással.

S azzal egész hidegvérrel mondogatá el előttem, hogy melyik ügycsomagot melyik szekrényben találom; az íróasztala fiókjából kivétette velem a láncra fűzött kulcsosmagot: mind Wertheim-szekrények kulcsai voltak.

— Ezeket vedd magadhoz, a meghatalmazásom a végrendeletemmel együtt ott van a trezórban. Téged neveztelek meg testamenti executornak.

Közbe-közbe nagyot szisszent, az öldöklő kintől elfordultak a szemei, az ajkait összeharapta, az álla reszketett, a nyakán földagadt az aorta, a halántékain lüktettek az erek.

Megint csak folytatta tovább, amint a fájdalom szünetet tartott.

— Az igazgatóságokat már eleve értesítettem. Még tegnap beküldtem a lemondásomat a jogtanácsosságról, s tégedet ajánlottalak utódomul. Azok még ma gyűlést tartanak, s meg fognak téged választani. Amit különben az én ajánlásom nélkül is megtennének — saját érdekükben. Te igen jól fogsz engemet kipótolni.

Azzal azt a kiszáradt, ideges kezét odanyújtá elé.

Én kénytelen voltam odatérdelni eléje, a könnyeimet nem tudtam eltitkolni. Ő több volt rám nézve az életben az édesapánál.

Azzal csak ott tartá az ölében a megszorított kezemet, a másik forró kezét pedig a fejemre tette.

Úgye, hogy jól fogsz engemet kipótolni? — Ismétlé, még erősebben szorítva a kezemet. — Ezeknél az én kedvenc alkotásaimnál, amiket én emeltem fokrólokra, becsülettel, értelemmel, a közönség, a haza javára. Ami e nehéz órában megnyugvást ad a lelkeknek, az a tudat, hogy nem fognak ez alkotások összeomlani; lesz erős kéz, okos fő, becsületes szív, ami azokat tovább építi. — Ugye fiacskám?

— Ez sok nekem, édes öregem.

— Megállj csak. Még több is jön. Még nem szabadulunk meg egymástól. Még van egy nagy közös adósságunk. Egy közös obligónk, amiben le van kötve testünk, lelkünk, örök idvességünk.

Valami bizonytalan sejtésem fogott elő erre a szóra.

— Mi tartozunk valamivel közösen? — kérdezém.

Igen. Egy elrontott emberélet helyrehozásával. Mikor benyitottál hozzám, itt láttál valakit mellettem, s azzal visszahúzódtál. Mikor meg én behívattalak, akkor „ő” sietett ki innen. Tincktek nem szabad egymástól elfutnotok többé.

Ezzel mind a két kezével megragadta a kezemet.

— Tudod most már, hogy ki az, akinek mi annyival tartozunk mind a ketten? Ez a szegény asszony, aki mártírja volt a női erénynek egy évtizeden keresztül. Ha annyit vétett volna

egy nyomorult élettárs mellett, mint Magdolna, megbocsátana neki érte a megváltó. De ő jó volt mindig. Csak énhozzám volt jó. Fömládozta magát értem. Úgy olvasok a lelkében, mint egy kitárt könyvben. Ő szeret téged. Azért akart megházásítani, hogy a lelkét megvédelmezze e szenvedély ellen, nehogy bünné fajuljon az. De te is szereted őt — mert kerülöd. Hogy a kész házasságod így bomlott szét, annak semmi más magyarázata nincs, mint hogy magad akartad így; mert a szíved mással volt tele.

(Még elhitesi velem, hogy az élhetetlenségem virtus volt!)

— Őneki már szóltam erről a témáról; éppen ebben az órában, mielőtt ide jöttél. Ő persze hallani sem akart erről; biztattott, hogy a műtét után fel fogok épülni, ismét ember lesz belőlem, s aztán majd az ősszel elmegyünk együtt a La Cocumellába (ott Sorrento mellett), s ott elmondjuk egymásnak, milyen napokat éltünk ugyanott, ezelőtt tíz esztendővel, a nászutazásunkban. De én tudom jól, hogy ő özvegy fog lenni három nap múlva. Többet nem adok magamnak. Korábban is özvegygé tehettem volna őt, mert halálos szer mindig van körülöttem elég. De az öngyilkosságtól mindig visszatiltott a becsület. Egy biztosítótársaságnál nagy összeg van lekötve a halálomra. Itt az öngyilkosság lopás, csalás. De arra a holnapi műtetre maga az a biztosítótársaság kényszerített rá. Itt járt az ügynöke, s olyanféle célzást ejtett el, hogy a műtét még megújíthatná az életemet. Hát legyen az ő kívánságuk szerint. Megcsókolom a műtevő orvosnak a kését, s azt mondom: „köszönöm”. Az én obligációm ki van fizetve. Most jön a tied. Hát te fizetsz-e? Ahogy becsületes adós fizet — írás nélkül — pusztá szóra?

Nem tudtam neki mit felelni. A torkomat összeszorította a görcs.

Csöngetett.

— Kérem a feleségemet — mondta az inasnak.

Pálma bejött a mellékajtón.

Mikor meglátta, hogy én minő helyzetben vagyok, térdepelve a férje lába előtt — elkezdett sírni.

— Semmi gyöngesség, Pálma! — suttogta a szürke ember.
— Ezen ma át kell esnünk. Még ma. Holnap már se idő, se alkalom.

Azzal a másik kezével Pálma kezét ragadta meg.

A nő is odatérdelt eléje a túlsó oldalon.

Akkor aztán egymásba tette a kezeinket. Mintha ő volna az eskető pap.

— Jó kézben hagyalak benneteket . . . — suttogá. — Utolsó óráimat ez a gondolat megenyhíti. Úgy lesz minden, ahogy lenni kell . . . Úgy kívánja már a testem a megszabadító kést, mint az üdvösséget . . . Nem hagyom magamat elaltatni a műtét alatt; gyönyörködni akarok benne . . . De ne beszéljünk erről . . . Rövid az idő . . . Sok mondanivalóm van: nem kell közbeszólni . . .

A két kezünket odaszorítá a melléhez; érezhettük, hogy lüktet a szíve lázsebességgel.

— A végrendeletemről akarok neked beszélni: — végrehajtójához. Minden vagyonomban a feleségemet teszem általános örökösömmé, azzal a világos nyilatkozattal, hogy annak új házasságkötés esetén is birtokában marad. Egy csomó jótékonyági és kulturális célra tett hagyaték terheli az egészet.

Itt pihenőt kellett tartania. Az az ismeretlen gyilkos démon odabenn olyant szorított vaskezeivel a szívéen, hogy percekig megszűnt a verése. Az arca eltorzult alatta.

— Nagyon szenvedsz? — suttogta a nő.

— Dehogy . . . mosolygok.

A szívlüktetés újra megindult.

Pálma a digitalin-csöppek után nyúlt, a kis üvegcece ott állt a karszék alsó támláján.

— Hagyd el, már jól van minden.

Azzal ismét felém fordult.

— A mellékletben arról intézkedem, hogy milyen legyen

a temetésem. A legegyszerűbb. Fakoporsó, semmi selyem, semmi aranyozás, semmi koszorúk. Aztán egy rövid imádság. Semmi kenetteljes gyászbeszéd. Isten tudja azt, nem a pap, hogy áll az érdemeim és bűneim mérlege, majd ő ítél. Nem kell kripta. Ott akarok a többi jámborok közt aludni. Hadd táplálja a porom a fa gyökerét.

Valami keserű mosolygás vonaglott végig az arcán.

— Frázis, frázis. Kár vele az időt tölteni. Hanem van közte egy komoly intézkedés is. Meghagyom, hogy engem a nőm hat hétnél tovább ne gyászoljon. Ennyi elég a kegyeletnek. Akkor tegye le az özvegyi fátyolt, s vegye föl a menyasszony-köntöst. Én akarom, én rendelem így! Az egyitek protestáns, a másik katolikus. Mind a két pap előtt megtartsátok a szertartást. És azután menjetek ki Belgiumba, s ott kössétek meg újból az ottani törvények szerint a polgári házasságot, minthogy erre még nálunk nincsen törvény. Ennek az okát is közlöm veled. Te hivatalos minőségemben gyakran fogsz Frankhonba és Belgiumba utazni, természetesen az asszonyodat is elviszed magaddal. Ott megtisztelnék majd előkelő főurak, miniszterek, maguk az uralkodók is udvari estélyekre, elfogadásokra való meghívásokkal. Ily eseteknél aztán nagy keserűséget okoz a nőnek, ha a nevét kifelejtik a hivatalos meghívóból. Ha a meghívott férj nem röstell utána kérdezősködni az illetékes helyen a mellőzésnek: akkor egész udvariasan megsúgják neki, hogy a francia és belga törvények szerint a pusztán pap előtt kötött házasságot nem tartják érvényesnek, s az asszonyt nem nézik feleségnek. Tehát nehogy úgy járj te is, mint én jártam, mikor a nőmmel kinn voltam Párizsban, s a császári estélyre meghívást kapva — egyedül — kénytelen voltam magamat betegnek jelenteni, hogy Pálmát meg ne keserítsem vele.

Nevetett ezen a szürke ember... nevetett! — Mi pedig sírtunk, mint két gyermek...

Minden úgy következett be, ahogy ő megmondta.

Másnap végbement a véres műtét. Rendkívüli, komplikált eset volt. Még a külföldi orvosi folyóiratok is körülmélyesen közölték a tanulságait. Én végignéztem; mert ő kívánta, hogy ott legyek; de a leírását elengedem magamnak. A publikum, tudom, hogy falná; nagyon szép az!

Negyednapra aztán megvolt a temetés, melyhez a pompát csak az utcarekesztő nagy sokaság szolgáltatta.

II. EGY KIS PROZÓDIA ÉS EGY KIS LITURGIA

(No még csak ez kellett ennek a diktandó készült regénynek, hogy a tisztelt olvasó egy kis költészeti rántásillattal meg egy csöpp egyházpolitikai frissítővel regálírozassék.)

Már pedig ezt, kedves barátom, be kell vened, mert ez olyan, mint a tatárszász: hozzátartozik a menühöz.

Azt már elárultam az elején, hogy Pálma és Amarillisz egymáshoz nőtt Dioszkurák voltak. Először is a költészet és a görög nyelv egyesíté őket.

A görög nyelv igen szép világ!

A poézis szintén igen szép provincia!

Ők tehát együtt vállalkoztak Homér Iliásának a lefordítására. Nekem is adtak belőle egyszer-mászor kóstolót. Mint ahogy birsalma-liktérium főzésénél szoktak a gyerekek adni a fenékén maradtból.

Amíg Pálma nem volt jegyesem, addig csak lenyeltem no a birsalma-liktériumot. Nem tettem rá észrevételt.

De a megboldogult princípálisom halála után ebből nekem mindennap kijárt.

A gyászra szabott hat hetet valamivel el kellett faragni.

Én minden délutánt ott töltöttem a menyasszonyomnál.

Sohasem volt egyedül, mindig az apácafejedelemnő társaságában.

Mikor jótékonycélú hangversenyeket nem rendeztek, olyankor rendesen Iliászt fordítottak. Nekem szabad volt a szótárból kikeresnem, hogy mit tesz ez, meg amaz.

Aztán meg kellett hallgatnom a már lefordított verseket.

De már itt elhagyott az udvariassági kötelem.

— Tisztelt hölgyeim! ezek nem versek! Ezek hatlábú állatok ugyan, de nem heksameterek? Önöknek fogalmuk sincs arról, hogy mi az a daktilus.

Pálma őszintén bevallotta, hogy biz ő nem tudja, mi az.

De Amarillisz pulykavörös lett, s azt állította, hogy ő tudja.

Én aztán egyetlenegy heksameter sorbul háromszor kimutattam, hogy nem tudja.

– Daktilus görög-latin szó, azt teszi, hogy „mutatóujj”, első íze hosszú, két másik rövid, ez a versforma szintén egy hosszú, két rövid ízből áll; ha a szó végén magánhangzó van, s utána a másik szó magánhangzóval kezdődik, akkor a végtag keménnyé lesz, a daktilus bukik, s azzal oda a heksameter. Ez nem hölgyeknek való! Hölgyekből lehetnek doktorok, lehetnek fiskálisok, de heksameterírók nem lehetnek. Fordítsák le kegyetek az Iliászt alekszandrínusokban. Nézzék, milyen szépek Arany János hőskölteményei.

Pálma megadta magát. Belátta, hogy csakugyan nekem van igazam. Nagy áldozat volt tőle, de meghozta a kedvemért. Nem folytatja tovább a Homér-fordítást hatos versekben.

Ebből is látható, hogy milyen hű lelke van!

De annál jobban magamra dühítettem ezzel Amarilliszt.

Készen lehettem rá, hogy bosszút fog rajtam állani.

Majd valami más téren, ahol készületlenül találhat.

A gyászhetek alatt aszkétákhoz illő életet folytattunk. Kézcsók volt a legnagyobb kegy rám nézve. Pálmának a budoárjába még benézni sem volt szabad.

A gyászhetek letelte utáni első napra volt kitűzve a menyegzőnk.

Én a menyasszonyomnál úti toalettben jelentem meg, rögtön a menyegző után megkezdendő a nászutazást (miként Nikkel barátom tevő), egy nagy rózsacsokorral a kezemben.

Ezúttal szabad volt Pálma öltözőszobájába berontanom. Ő is fölkészülten várt rám.

Én azt hittem, hogy most már az a jelenés következik, ahol a vőlegény átnyújtja a menyegzői csokrot, s aztán az első csokot kicseréli a menyasszonyával.

Pálma azonban rezervált állásba helyezte magát.

— Kedves barátom, mielőtt a végzetes lépést megtennők, még egy nagy kérdésem van önhez, aminek a válaszára megfontolási időt ajánlok. Ez egy liturgiai skrupulus.

Azt tudtam, hogy Pálma hitbuzgó, de nem bigott.

— Mi lehet az?

— Én rájöttem, hogy az esketési formula a kálvinistáknál különbözik a katolikusokétól.

— Az lehetetlen.

— Itt van. Elhozattam a préposttul is, a protestáns lelkészitül is a kézikönyveiket, olvassa el.

„Én N. N. ezt a hölgyet, akit kezemen tartok, szeretem, szeretetből feleségül veszem; vele tűnök, vele szenvedek; sem jó, sem balsorsában hűtelenül soha el nem hagyom. Isten engem úgy segítjen”.

No hát a kálvinista esketési formula is szórul szóra ekként hangzik.

— Nem, kedves barátom. A kálvinista pap könyvében még egy sorral több van; nézzen ide: „vele holtomig beérem.”

— Gondolja meg. Az esküvő előtt a keresztleveleinket elő kell mutatnunk. Nem titkolhatjuk el az életkorunkat. Én huszonkilenc éves vagyok. Ön pedig huszonnégy éves. Még most szép vagyok, fiatal vagyok: egymásnak valók vagyunk. De gondolja ön meg, hogy húsz esztendő múlva én már értes matróna leszek, ön pedig élte virágában levő férfi. Nem lesz-e önnek rablánc akkor ez az eskü? Gondolja meg a választ.

De már ugyan jobbrul-balrul pofoncsapni való fickó lettem volna, ha erre mást választottam volna, mint hogy mind a két karommal magamhoz öleltem, nem törődve a melcsokra sorsával, s annyi csókot nyomtam az ajkára, amennyi csak ráfért.

— Mármost menjünk a paphoz — mégpedig az cnyimhez clébb . . .

III. A NŐ OTTKINN ÉS OTTHON

Hát biz azóta szép idők elmúlnak!

Az idén ültük meg az ezüstmenyegzőnket.

(Látom, hogy vakarod az orrodát! „No ez szép kis regény lesz! Philemon és Baucis!” — No csak légy nyugton. Lesz itt meglepetés, cselszövény, nevetnivaló elég!)

Azt azonban el kell mondanom, hogy az én nőm minden tökéletességeknck a mintaképe. Még testi alakjában is az. Ennek nincsenek se migrénjei, se görcsei, se idegességei. Ennek nem kell se Marienbad, se Ostende; beéri Balaton-Füreddel. Ez nem használ se kozmetikumokat, se szépítő szereket; de még nem is tubákol (ami csaknem hihetetlen).

Aztán nem féltékeny; sohasem is volt az. — Tudod, ezt meg lehet ismerni az arcon. Amely asszony féltékeny, annak az álla alatt tokája támad; minden féltékeny asszonyt elárul a kidülledő toka. Az én feleségemnek az álla most is szépen összefoly a nyakával szépségvonalban. Ez azért van, mert nem féltékeny. — No majd a tények próbákat fognak szolgáltatni erre.

Hogy pedig a jellemét mindjárt egy nagy vonással vázoljam, azon kezdem, hogy Pálma a megboldogult férje után örökölt tetemes életbiztosítási összeget egy emberbaráti intézmény alapjául szentelte. A nyilvánosság nem beszél róla, mert titokban működik. Az a föladata, hogy a rejtőző nyomort cnyhítse, fölkeresse azt az ínséget, mely nem jön ki az utcára;

hajdan boldog élethez szokott családfők, akik most a napszám-
ba járás és öngyilkosság között válogatnak; szép leányok, kik
a válaszüton állanak, ahol az éhhalál és a bűn ösvényei keresz-
teznek egymást: ezeknek utánajárni, sorsukat kipuhatolni, azután
kiokoskodni, hogy miféle munkakör, foglalatosság által lehetne
számukra állandó jólétet eszközölni. Ez egy igen szép intéz-
mény, magam is működő tagja vagyok.

De azt is el kell ismernem, hogy a siker oroszlánrésze szóror
Amarilliszt illeti meg. Ő volt ennek az intézménynek az igaz-
gátónője. Kifáradhatatlan buzgalom, éleslátó ítélőtehetség,
lelkiismeretes pontosság. Ő volt valóban a pedantéria isten-
asszonya.

(Ennek van ám tokája, de azt én csak most vettem észre.
Ki gondolna az ő világi állásában a tokára?)

No de amellet aztán, hogy a nőm ideje egy részét az emberi-
ség javára szentelte, a többi része mind az én boldogságomnak
tökéletes kimodellírozására volt fordítva.

„A szerelem mindent pótol!” azt mondja Petőfi, és nekünk
volt mindenünk, s még azonfölül „ez” is. Csakhogy ebben is
higiéniai szempontok uralkodtak. Nem tudom, Pálma Plátót
olvasta-e, vagy Gibbonbul Zenóbia és Odenatus történetét,
de annyi bizonyos, hogy a bittsei várban Thurzó püspök nász-
fülkéjének homlokára vésett aranybetűs mondatok senkire úgy
rá nem illettek, mint miránk.

És aztán, ami a boldog házaséletnek a fundamentuma: a
konyha! Ebben az én feleségem felülmúlhatatlan. Mindig azt
kereste, hogy mik a kedvenc ételcim; azoknak a készítmód-
ját maga tanította be a szakácsnénak. Te bizonyosan tudod
appreciálni, hogy mi az. Az a rizskása leves lúdaprólékkal, az
a bableves disznókörmökkel, azok a tüdőstáskás levesek, gulyás-
levesek; aztán azok a pörkölt malacok tarhonyával, zöldpapri-
kával; azok a kolozsvári töltött káposzták, azok a tárkonyos
bárányok; azok a spékelt vesepecsenyék, a vadak mindenféle
nemci, meg azok a drága dorongos fánkok, farsangi fánkok,

barátfülek; böjtös napokon a ráklevesek, halászszelek, töltött csigák, írósvajas túrós csuszák. Aztán, amit csak a föld megterem ritkaságképpen, az a csemege mind oda lett hordva az én asztalomra: az erdélyi baraboly, a lengyclországi rizikegomba, spárga az esztendő minden szakaszában, végre a gyümölcsök, befőttek és liktáriumok sokasága. Feketekávé pedig úgy nem tud a világon senki főzni, mint az én feleségem.

Mondanom sem kell, hogy Amarillisz mindennapos vendég volt az ebédünknel. Délelőtt konferenciáztak a feleségemmel, s aztán ott marasztották.

Egyszer azt találtam mondani az ebédnél:

— No már így a kínai császár sem él, mint én.

— Pedig annak az asztalára bizonyosan a legjavát válogatják a mopszli-pecsenyének — mondá Amarillisz, emlékünke idézve azt a jól ismert adomát, melyben a kínai császár díszlakomáját élvező angol nagykövet, az aranytálon fölhozott pecsenyére mutatva, azt kérdi a császártól: „Miau, Miau?”
— „Nó — felel a császár — bau bau.”

Azután azt a kérdést intézte hozzám:

— Hát vallja meg ön, van-e a kerék földön még valami kedvenc étel, amit ön nagyon szeret, s amit még Pálma az ön kedvéért meg ne csináltatott volna?

— Igenis, van — feleltem én. — A rác pite.

Ennek csakugyan soha a nevét sem hallotta a feleségem.

IV. A RÁC PITE

(De most már csakugyan az asztalhoz csapod a tolladat; ki fog regényt írni a rác pitéről? Jól van no, öreg; adjunk neki más címet, töröld ki a főttebbit. Jó lesz ez: „Amit Amarillisz főzött”? No hát beszéljünk Amarilliszról.)

Az már való szentigaz, hogy az a cirkuszi bűvész, aki azt produkálja, hogy a nagy boa constrictort a dereka meg a nyaka

körül tekergeti, mindennap azt kockáztatva, hogy ha egyszer az a nagy szörnyeteg megharagszik, egyetlen szorításával kiszorítja belőle a lelkét, hát az nem követ el akkora vakmerőséget, mint mikor én Amarilliszt otthonossá tettem a házamnál.

Felejtethi ez el valaha, hogy mit tettem vele? Nekem ifjúkori pajkosság volt az, de neki az egész életét megfordította. Kiszakította az ő csillagát a zodiakusból, s kilődította üstökös csillagnak a nagy világűrbe. Énniattam lett belőle apáca. Vajon az apácák nem ismernek bosszúállást? vajon az askézis, mely a teremtő szenvedélyeket eloltja, a romboló indulatokat is el tudja-e oltani? Az ő egész élete egy végigárgolt egyenes út, melyen nincs kitérés, nincs megpihenés, a végén egy kereszt.

Nincs zárdába csukva, szabadon jár-keel a világban; annál rosszabb reá nézve; látja az örvendezőket — és kerüli. Látja, hogy pompázik a nővilág; minden évben új divat, csak az övé nem, az apácakantus.

És ez mindennap lát engem, beszél hozzám, s magában átkozza azt az órát, melyben nekem görög betűk kimondását tanította.

És nap nap után kell neki látni, hallani! hogy én milyen boldog vagyok. Mert ámbátor jó ízlésű ember nem szokta a mások jelenlétében családi gyöngédségeit kimutatni, de hallhatja a feleségemtől mindennap, hogy mennyire szeret — ez hagyján! —, de hogy mennyire becsül! A férjek mintaképének tart. De elmondja neki ezt a terített asztal; elmondja a velős konc, milyen nagyra van velem a feleség. Hja bizony, a velős konc, és hozzá a pirított kenyér; ezt csak olyan férjek kapnak, akik rászolgálnak, s ha még hozzá az asszony egy kis gyöngé hagyományt is nyújt mellé! Hány asszony van a világon, aki ezt megcselekszi? Az a zöld hagyina a hitvesi törhetlen hűségnek a szimbóluma!

Az után a múltkori ebéd után, amint be akartam nyitni a feleségem szobájába, rám kiáltottak belülről, hogy „nem szabad”.

Ahán! Fontos tanácskozmányok folynak Pálma és Amarillisz között.

Valami egy hét múlva aztán egyszer csak föltesz a föl-
szolgáló inas az asztalra egy teletetéz tál — rác pitét.

Íme, itt van!

Ami eddig a boldogságombul hiányzott, az is megkerült.

Pálma diadalmasan kacagott.

Én — in medias res — hozzáláttam. Éppen olyan volt,
mint anulyen az emlékemben meg van örökítve. Az az íz,
az a zamat, az az illat, az a ropogós, foszlós rétegenség. Ez az!
Ez az igazi rác pite.

— Új szakácsnét fogadtam! — mondá a feleségem.

— Híja be azt a szakácsnét! — mondám az inasnak —
meg kell őt ünnepélyesen dicsérnem.

Perc múlva visszajött az inas, kezénél húzva a szakácsnét.

De az utolsó falat majd a torkomon akadt.

Az a rác pitékben remeklő szakácsné nem volt más, mint
Iringó.

Iringó volt biz az! de nem az én hajdani Iringóm. Ha-
nem az, amelyiket a szél, tövéről letépve, végigszekereztet az
aszú fenyéren.

Amióta nem láttam, kész vénasszony lett belőle. Arcbőre
megbarnult; szemei mély ólomkarikákba süllyedtek; szemöl-
dökei erősen előrenőttek, s az ajkán olyan csinos kis bajusz
ékeskedett, amely becsületére vált volna akármelyik egyéves
önkéntesnek. Én bizony, ha véletlenül találkozom vele az
utcán, rá nem ismerek.

De annál jobban rám ismert az Iringó. Sírt és nevetett a
jó teremtés, mikor meglátott; odarohant hozzám, elkapta a
kezemet, összecsókolta, drága uracskájának nevezett, áldotta
a védszentjét, hogy ismét hozzám vezérelte, akinél jobb ura
nem volt, amikor még csak kis gazdája voltam.

Mikor nevetett, akkor még csúnyább volt: feketék voltak a
fogai.

Szerencsémre nagyon keveset tudott magyarul. Sohasem voltam chauvinista, beszéltem a szeretőimnek a nyelvén, s nem iparkodtam őket nemzetem számára elhódítani.

De annál inkább értette a rác nyelvet Amarillisz.

Mikor eltolmácsolta Pálmának a hallottakat, a feleségem nyájas leereszkedései kínálta meg Iringót, hogy üljön le közénk egy székre, húzza a széket az asztalhoz; az nagyon kedves meglepetés, hogy ő már volt egyszer a mi házunknál.

— A kalugyerénél... — szóltam közbe.

És aztán elmondatta vele az élete történetét. Iringónak volt annyi esze, hogy onnan kezdte, amidőn már férjhez ment, én pedig elhagytam a nagybátyai házat; az ura részeges, kártyás volt, mindenét elitta, elvesztegette, utoljára részeg fővel belefulladt az alibunári kokozásba; a hitelezők elkótyavetyélték a házat; Iringó kénytelen volt szolgálatba állani. De hát jót tett vele a csodatevő szent Szűz, mert idevezérelte az áldott szóror Amarillisz közelébe, aki őt aztán ide beszerezte, ahonnan ő halála napjáig meg nem fog válni; lesz olyan hűséges szakácsnéja, gazdasszonya, ápolója az ő hajdani kis gazdájának, amilyen volt az anyja a nagybátyámnak, a kalugyernek.

Az én feleségem ezen a csodálatos intézkedésén a gondviselésnek egészen el volt érzékenyülve; biztosította Iringót afelől, hogy az ő házánál holtig elmaradhat, eltört edényeket soha be nem számítanak neki, s a havi bére öt forinttal megjavíttatik.

Én pedig megtudtam, hogy Amarillisz volt az a kegyes, aki ezt az én hajdani szív lángomat fölkutatta, és a háztartásomhoz annectálta.

Mármost vannak ketten, akik rólam tanúbizonyságot tesznek.

Azzal ugyan meg voltam nyugtatva, hogy a feleségem össze nem ül cselédekkel pletykázni; de ellenben bizonyosra vehettem, hogy Amarillisz kigyóntatja Iringóval a csiklandó-

sabb tartalmú részleteket. Azokat a menyasszonyhazavivő cipőket! És a többi . . .

Nos aztán? Ha megtudja is mindezt a feleségem?

Nagyot fog rajta nevetni, s azt fogja rá mondani, amit mondanak ilyenkor a magyar asszonyok:

„Elvágtá, ameddig megsült.”

V. MARCHESA VIOLETTA DI GAMBA

Egy napon a feleségem egy folyamodást hozott be hozzám azzal az utasítással, hogy ezt személyesen kell átadnom a kultuszminiszternek. Magával hozta asszisztenciának Amarilliszt.

Ez volt az én hivatalom. Folyamodásokat közvetíteni minisztereknél, bankoknál, vasutaknál, igazgatóknál; néha sikere is volt; többször pórul jártam vele, azért csak megtettem.

A kezembe adott folyamodás (olasz nyelven) a kultuszminiszterhez volt intézve, s abban marchesa Violetta di Gamba kér engedélyt a magyar fővárosban általa berendezendő nyilvános jellegű magán-zeneiskolához leányok számára.

— De kedvesem, én nem ismerem marchesa Violetta di Gambát, se híréből, se személyesen.

— Amarillisz ismeri.

— Ön ismeri? De hát ért ön valamit a zenéhez?

— Hogyne!

— Ugyan mikor szerezte?

— Legyen ön megnyugtatta.

— És hátha a miniszter úr azt kérdi tőlem, hogy hallottad te azt a marchesát valaha muzsikálni?

— Mondja ön, hogy hallotta.

Hazudjam egy nagyot?

Amarillisz kenetteljes mosollyal mondá:

— Én abszolválni fogom önt ezen bűn alól — aztán hirtelen más hangba csapva át, azt mondá: — Biztosíthatom önt afelől, hogy a miniszter úr nem fogja azt öntől kérdezni.

Mit tettem? Megadtam magamat.

Elmentem a marchesa folyamodásával a kultuszminiszterhez. Kedves embere voltam (ami csak ingyenhivatal van a vallás és közoktatás mezején, azt én mind viseltem az ő megbízásából). Korán reggel mehettem hozzá, a hivatalos órák előtt. Még öltözködés közben elfogadott; megmosdott, megtörülközött, inget váltott, s mikor készen volt, elvette tőlem a folyamodást.

Amint belenézett, mosolyogva csóvált fejet. Mosolygó fejcsóválás? Mi lehet ez?

— Tudom már! — mondá nagyot hunyorítva. — Jól van, meglesz.

Azzal valamit írt a folyamodás szögletére vörös plajbással, s az iratot összehajtva, odadugta az íróasztalán levő bronz krokodilusfejnek a fogai közé. Ez jó előjel. A krokodilus a kedvező numenek közé tartozik.

— El lesz intézve kívánságod szerint — mondá őkegyelmessége, s kezét nyújtott.

Én valami hálaformát rebegetem. Tudom is én, hogy mért hájálkodtam?

A miniszter még egy percig fogva tartá a kezemet, s az alatt, folyvást azzal a szemöldökrángató mosolygással, azt mondá:

— No hát mégis csak igaza van annak a német közmondásnak, hogy van valami a világon, ami a régiségtől nem rozsdásodik meg.

Azzal megrázta a kezemet, kegyesen elbocsátott.

És csakugyan nem kérdezte meg tőlem, hogy hát mit tudok én marchesa Violetta di Gamba zeneismeretéről.

Én aztán törhettem rajta a fejemet, hogy mi lehet az az

izé, ami a német közmondás szerint nem rozsdásodik meg.
— Bizonyosan a gumilásztikum.

Pár nap múlva aztán örömprevesve tudatá velem a feleségem, hogy őkegyelmessége által a marchesa folyamodványa egészen kedvező válasszal érkezett vissza; a marchesa délután vizitet fog nálunk tenni, a közbenjárásomat megköszönni: el ne menjek addig hazulról.

Örülni fogok a szerencsénck.

Délután a feleségem áthávatott a szobájába.

Ott volt már akkor a látogatónő. Hogy valósággal marchesa, azt bizonyítja a sok szalag, csipke, dudor, amivel az öltönye túl volt ékesítve; hanem a viola di gamba, az hiányzott nála.

Hanem azért mégis ráismertem. Hisz ez az én hajdani Fritilláriám!

No ha erre mondtam volna azt a miniszternél, hogy ismerem a zenetehetségeit, az nem lett volna valami főbenjáró hazugság.

Most is elég szép volt még, bár egy kicsit moletté lett.

A feleségem ennek is nagyon megörült, hogy olyan régi ismeretségünk újult meg vele. Ő aztán hozzákezdett a historizáláshoz, hogy miként lett őrnagynéből márkinővé; én bizony nem vártam be a végét: „igazgatósági ülcesem van, sie-tek”. Otthagytam a feleségemnél, beszélje el neki a múltakat, Amarillisznek pedig a még múltabbakat.

Most találtam már ki a miniszternek a kharádáját azzal a német proverbiummal: „Alte Liebe!” Ez az, ami „rostet nicht”. Ej, ej, kegyelmes uram! mindjárt rosszat kell gondolni az emberről?

... No hát most már vannak hárman.

VI. ANGIOLINA D'ISTRIA

Remélem, hogy magadtól is kitalárod, ki legyen e névnek viselője.

Nemcsak a világtörténetnek van logikája, hanem az egyes emberék élettörténetének is. Ahogy kezdődtek a regényem clején a fejezetek, úgy kell azoknak folytatódni is.

De meg aztán aki a 60-as, 70-es években újságolvasással foglalkozott, annak minduntalan kellett találkoznia a szép hangzású „Angiolina D'Istria” névvel, melyet egy kitűnő énekesnő viselt, nagyon viselt! Elhordta azt világ minden fővárosába; minden lapnak a művészeti rovatában olvashatók voltak az elismerő referádák művészi vendégszerepléseiről. Még Amerikába is átvitorlázott, s ott is felülmúlt minden eddig ott járt művésznőt — reklámcsinálás dolgában.

Magadtól is kitalálad, hogy ez volt az én Passiflorám. (S a többiét.)

Még az én házasságom előtt kivándorolt az eléggé nem méltányolt művésznő a hálátlan hazából, mely nem tudta eléggé megbecsülni (osztrák értékben) művészi tehetségeit. Olasz nevet adoptált, amihez joga volt, mert csakugyan Isztriában született; Passiflorának csak én béráltam el.

Nagy megnyugvásomra szolgált, hogy a külföldön úgy ünneplik. Rettegttem attól a gondolattól, hogy ha egyszer el találja veszíteni a hangját, akkor hazajön, s szülötte nemzetének fogja szentelni tehetségeit; itthon okvetlenül barátságot köt a feleségemmel, s akkor az én jó hírem kártyavára menten összemlik.

Azonban hát sorsát senki sem kerülheti el.

Egyszer csak feltűnt a művészet csillaga Szentpétervárott. Ez a művészkarrierben az ultima Thule. Onnan aztán lassankint szállt lefelé; Varsóba, Krakkóba, majd Prágába; utoljára Bécsbe. Én ahhoz hasonló rettegéssel olvastam a vendégszerepléseiről szóló tudósításokat, mint a kolera-híre-

ket. (Tán csak húzatott a kormány kordont a magyar határon?)

De hát ami már egyszer a „kizmet”-ben meg van írva! Egy napon szórór Amarillisz hiányzott az asztalunknál. Én szimulált részvétellel kérdeztem a feleségemtől, hogy talán beteg a tiszteletreméltó úrhölgy.

Erre Pálma suttozva mondá:

— El ne áruld senkinek. Mi egy nagy koncertre készülünk, az ápolóintézetünk gyarapítására. A program már kész, csak a piésze de résisztansze van még hátra. Amarillisz azért ment föl Bécsbe, hogy a hangverseny számára megnyerje a világhírű D'Istria Angiolina közreműködését.

— Amarillisz hozza ide?

— Igen. Én följánlottam neki a saját szállásomat itt-léte alatt.

— Hüh! Teringettét! Ez nagy . . .

— Micsoda, édesem?

— Azt mondom, hogy nagylelkűség. (Akartam mondani: nagy bolondság!)

Aztán Pálma körülcirógatta a pofámat a sima tenyerével.

— Ugyebár, helyesled, hogy én Amarillisznak azt adtam utasításba, hogy ha a híres művésznő valami exorbitans föllépési díjat talál igényelni, csak egyezzék bele, majd az uram kifizeti.

— Mármint én?

— Hát te vagy az én uram.

Mit tehettem? Olyan szépen mondta azt, hogy „te vagy az én uram”. Bele kellett nyugodnom, hogy „úr” vagyok.

Igaz, hogy azzal az összeggel kilenc ínséges családapának az évi házbérért kifizethettem volna rövid kézből.

D'Istria Angiolina csakugyan belecgyezett a közreműködésbe.

Két nappal a koncert előtt már lejött Budapestre.

Úgy illett, hogy a peronon fogadják a dívát a jótékony hölgyek, rózsabukéttal, riporterek kíséretében. Az én hintóm várt reá.

És aztán nekem kellett őt fogadnom odahaza a lépcsőtornácban, s karonfogva vezetnem a számára rendelt apartamentba.

Még most is szép asszony volt. Hiszen csak tizenhat év múlt el azóta, hogy utoljára láttuk egymást: legfeljebb harminchat éves lehetett. Aztán a színésznők nem vénülnek.

A feleségemnek azonnal elfecsegte, egész dicsőkedéssel, hogy mi jó ismerősök vagyunk, s még most is veszedelmes lehetnék rá nézve, ha olyan „jól őrzött vár és jól táplált őrsereg” nem volnék (ahogy a német közmondás kifejezi).

Vacsoránál egymással átellenben ültünk, s akkor még jobban szemügyre vehettem. A termete kissé nagyon megerősödött; az arca azonban semmit sem vesztett hajdani derűltségéből. Hosszú csigába csavart huncutkái voltak (à la Mars kisasszony), amikről azt rebegi a fáma, hogy két keskeny sebhely eltakarására valók. Néhány év előtt a díva azt a kellemetlen fölfedezést tette, hogy az orcáin időjelző vonalak (magyarán „ránccok”) kezdenek otthonosulni. Egy amerikai műtő akként segített ezen a hátrányon, hogy a fül közelében egy-egy vékony szíjacskát kihasított az arcbőréből, s azzal a *solutio continuitatis* szépen összevarrta; azáltal a ránccok elsimultak. Csak színésznők képesek ilyen heroizmusra.

Egy másik emlékének pedig csak én tudom a titkát, Junói nyakán egy kétujjnyi széles bársonyszalagot visel, egy sor gyémánttal. (Igazak-e? azt nem tudom.) Ez a bársonyszalag annak a hat pióccacsípésnek a nyomát takarja el, amik soha el nem múlnak.

Egyébiránt olyan pompás jókedve volt, miként hajdan, és kitűnő étvágya hozzá.

Hivatalos volt a vacsorához Violetta di Gamba asszony-

ság is, mint szintén résztvevő tag a holnaputáni koncertben. Mind a három hölgy el volt ragadtatva a negyedeknek a szeretetreméltóságától. A pezsgőnél te-s-tu-t ittak velem, s bizony fölhajtogatták a poharaikat, csak Amarillisz nem. Ő csak az ajkát értette a pohárhoz. Ő józan akart maradni. — Engem tanulmányozott.

... Tehát már vannak négyen!

Vajon — rendszer van ebben?

VII. NÉGY UTÁN — HAT

Van ugrás a logikában is.

A négy után következik az öt, de itt elejbe ugrik a hat.

Az utcák teleragasztva a mai koncert rózsaszínű plakátjaival, melyeket mind a négy oldalon szegélyez a fő-fő vonzerő: „Angiolina D'Istria” mindenféle lehetetlen alakú betűk verszájaiból kiformalva; nekem pedig tele a két zsebem zárt-székjegyekkel, amiket estig el kell adnom a velem üzleti összeköttetésben álló egyéniségeknek. Minthogy azonban én az útonállásnak ezt a nemét a szegénylegénykedés legutolsó fajtájának tartottam, hát az ilyen rám bízott üzletnek rendszeren az szokott a végeredménye lenni, hogy rálesek, mikor a diákok az egyetemről kijönnek seregestől; egy ismerős fiút elfogok, annak a kezébe nyomom az egész csomó jegyet; „nesze pajtás; oszd ki a kollégáid között, aztán majd tapsoljatok” (A jegyek árát megfizetem magam.)

Emiatt ott kellett a múzeum előtt alá s föl lőgéreznem.

Egyszer-egyszer be is tértem a nagy lélekszállítóba, megérzni, hogy nem készül-e még rajzáshoz a köpű.

Amint megint kijöttem a gyalogjáróra: éppen egy karanfogott pár haladt el előttem; kétségtelenül férj és feleség. Az asszonyságon csokoládébarna posztóöltöny volt, elől, a vállán kezdve egész csípőig, hosszú egyenes fehér zsinórok-

kal ellátva, hátul pedig szintén mindenféle fehér sujtásokkal kiteremtettézte, amik nagyobb távolságból tökéletesen hasonlítottak az epitáfiumokon látható emblémához. Halálfej és karcsonatok.

Míntha én ezt a divatot már valaha láttam volna!

A fején óriási Rembrandt-kalapot viselt a hölgy, melynek karimájáról bordóveres fátyol volt lehúzva az álláig, úgyhogy az arcát nem lehetett meglátni. De arra is használatos volt ez a hatalmas kalap, hogy a párját képező férfinak az arcát is eltakarta. Jobbjában japáni napernyőt viselt a hölgy, bambusznád nyéllal, s ugyanarra a karjára vetve viselt egy lebernyeget, mely tele volt hímezve kicsiny és nagy zsett gyöngyökkel. Meleget nem tarthatott az, de ha verekedésre kerülne a sor, kegyetlenül helyben lehetne vele hagyni valakit — aki engedi magát.

Pedig úgy látszott, hogy most mindjárt arra kerül a sor.

Civódtak egymással. A hölgy hangosan, a férfi csak morgogva.

Egyszer-egyszer a hölgy a könyökével nagyot taszított a férfi bordáiba.

Kíváncsi voltam rá, hogy ugyan min veszekesznek. A sarkukba nyomultam.

— Mit? Te még most is azt mered állítani, hogy azt a nyakravalót magad kötötted így föl? Így nem tud férfi nyakkendő-csokrot kötni. Így csak a kávéházi pénztárosnők tudják megkötni a csokrot.

A férfi morgott rá valamit.

— No vagy az orfeumi balerinák! Illik az ilyen feleséges embernek? Hisz ez valóságos madár-csalogató!

Mikor aztán a nemzeti színház Szikszay-kapujához értek, akkor betuszkolta a férjét a kapu alá; napernyőjét, lebernyegét kezére bírta, ő maga fölbontotta az inkriminált nyakkendőt, és megköttette illedelmes másznak, ahogy az rendes életet folytató férjekhez illik.

Mikor aztán kifelé jöttek a kapu alól, akkor végre mégis csak meg kellett látnom a férfinak a képes felét.

— Ezt a pofát én már láttam! — mondtam doktor Bartolóval.

Mire a pofa tulajdonosa ugyanazon tónusból énekelt vissza Almavivával: „Sok szerencsét én kívánok . . .”

Hisz ez Nikkel pajtás.

De mi lelte ezt? Hisz ez most fél fejjel kisebb, mint volt hajdanában!

Nem nőtt ez visszafelé, csak a fejét tanulta meg a vállá közé húzni a felesége jelenlétében.

Ez a saisi fátyol alá takart hölgy tehát Hesperis!

Bizony régen nem láttam.

S ma sem lesz a napja, hogy meglássam, úgy látszik, hozzá van esküdvé az a rókaszínű fátyol.

Ő is rám ismert és megszólalt. (A hangjáról sem ismerem volna rá: olyan szőlőrekettye-ízű hang volt.)

— No ez derék! Mi éppen önökhöz indultunk látogatóba.

— No annak fölöttébb örülök. A feleségem el lesz ragadtatva.

— Mehetünk együtt.

(Hogy én ezzel a figurával menjek végig a városon! Meglúnek!)

Jó ürügyem lett volna ugyan az elmenekülésre, hogy tele a zsebem koncertjegyekkel, s azokat értékesítenem kell statarialiter. De aztán valami ötlött az eszembe; „no hiszen jó helyre hozod az uradat most mihozzánk; ott van Passiflora”. -- Nem! azt a jelenetet, amikor ezek egymásra bukkanak, nem engedhetem el magamnak; azt nekem élveznem kell.

Tehát azt tettem, hogy odaintettem az ismerős hordárt onnan a szegletről; kezébe nyomtam a hangversenyjegyeket azzal az utasítással, hogy szerezze el, ahogy tudja, amit kaphat belőlük, azt vigye haza a feleségénck; nekünk pedig hoz-

zon egy jó nagy csukott-négyüléset. Férjet felesége mellé helyeztem a hátulsó ülésben, magam az első ülésben foglaltam helyet, háttal a kocsisnak. Itt nem látnak meg.

Hesperis lamentált, hogy minek ez a költökezés. Én megnyugtattam, hogy igen messze lakunk, aztán síros az út. Aztán nekem is sietnem kell: referálnom a feleségemnek, hogy a mai koncertre a jegyek már mind elkelték; most már ázsióval árulják őket; majd ettől a mai nap „star”-jának is jobban megnyílik a hangja, ha ezt meghallja, mivelhogy az isteni Angiolina D’Istria a mi házunknak a vendége.

Megszántam a szegény Nikkel pajtást; figyelmeztetni akartam az ambüszkádra.

Nikkel e szónál meg akarta nyomni a lábamat. Ámde Hesperis lábacska ott detektíveskedett mellette, s ő hágott a férje lábára.

Most mért akartad a barátod lábát megnyomni?

— Én? Dehogyan akartam.

Hesperisnek a találkozása Pálmával a könnyek libációinak volt szentelve. Zokogva borult az asszony nyakába, s három verset sírt. Az egyiket bizonyosan a derék szürke emberért, akinek sohasem kellett volna meghalni, a másikat kétségtelenül Pálmáért, hogy ilyen emberhez kellett férjhez mennie, a harmadikkal valószínűleg saját magát siratta el, amiért Nikkelhez került. — Mert hát a férfiak mind rosszak. — Ha két nő viszontlátja egymást, igazán nem is tehet egyebet, mint hogy sírjon.

— Hát mi ne sírjunk egy kicsit? — dörmögé hozzám Nikkel.

— Hallottam! — szólt oda a fátyol alól Hesperis, s aztán csak megtörlé a zsebkendővel orrát, szemét — mindig a fátyol alatt.

Mikor Nikkel pajtás fedetlen fővel mutatkozott, akkor tűnt csak fel a nagy változás, amin az idő (a nagy öltöztető) keresztülvitte. Szakállt nem viselt többé, csak bajuszt; a ha-

ja egyik fülétől a másikhoz volt átfésülve, hogy a fennsíkot fedezze, s haj és bajusz fekete volt; holott nekem úgy tetszik, mintha a legutolsó búcsúvételünk alkalmával szőke lett volna. (Persze, Dáciában nem árulnak szőke melanogént.) Az arca is rezes lett egy kicsit. S az egész modora valami kedélyes sunyiságot árult el, mint aki tudja azt magáról, hogy ötlet mindig szidják a háta mögött valami bűneért, amit ő vagy elkövetett, vagy nem követett el; szemben pedig mindig vallatják érte, de amit ő bizonyosan le fog tagadni.

A felesége nem is titulálja a barátnéi előtt másképp, mint „ez a rossz ember”. Ezt neki éppúgy meg kellett szokni, mint nekem azt, hogy a feleségem úgy szólít, hogy „fiacskám”.

Azonban még Hesperis hozzá sem kezdhetett, hogy oly hosszú távollét után kipanaszolja magát hajdani kebelbarátnéja előtt, amidőn az előszobában kedélyes vita hangzott fel két hölgyajakról, kiknek mindegyike áterőszakolni igyekezett az ajtón belépés elsőbbségét a másikra. Nehéz is azt eldönteni: az egyik „díva”, a másik „beata”.

— Amarillisz és Passiflora... — sűgám én hirtelen Nikkel fülébe.

Amire ő olyan hunyász pofát csinált, mint egy ártatlan kandúr, aki még soha madarat el nem fogott.

Csakugyan Amarillisznek kellett elébb belépni.

Mikor Nikkel pajtást meglátta, egyszerre összehúzta a szemeit laposra, mintha csak apródonkint akarná áteresztetni az alakját emlékezeté retinájára. (Ez a másik!)

Egészen ellenkező hatása volt Nikkel meglátásának a második hölgyre. Passiflora szeme-szája tágult, s egy pillanatig az az ötlet volt olvasható az arcán, hogy az ajtóból visszaforduljon, elszaladjon, itt hagyjon koncertet, jótékony nőket, s meg se álljon Amerikáig.

Hogy ezt Hesperis szemei ott a fátyol alatt észre ne vették volna, alig hihető.

Én azonban siettem (váltóőri ügyességgel) a vasúti összeköttetést cihárítani, azzal, hogy odavettem magamat a sínekre, s tárt karokkal fogtam el egyszerre, mind a két delnőt.

— Diadal, hölgyeim! Jegyeink az utolsóig mind elkeltek. Az utcákon ázsióval kínálják az elővásárlók!

— No, no, fiacskám! — szólt közbe a feleségem. — Engedd meg, hogy hadd mutassam be elébb a hölgyeket egymásnak.

S azzal megnevezte őket fejenkint, mire azok kezét nyújtottak egymásnak előírt mosolygással. Hesperis és Passiflora még újak voltak egymásnak: Nikkel pajtásnak pedig valóságos „új kapu” volt az Adelphe Philine fejedelemszszony cím, ami alatt Amarilliszt viszontlatta.

A két utóbb érkezett hölgynek valami rövid közlendője volt Pálmával, félsuttogás mellett. Nikkel a tükör felé fordult, s bajuszát igazgatta. Hesperis odalépett hozzám, s egyet csípett a karomon, odasúgva:

— No ha maga így tud hazudni egyszerre két hölgynek...

— Hogy tud még akkor háromnak!

Amarillisz meg akarta mutatni, hogy ő itt is ura a helyzetnek. Maga jött oda Nikkelhez, őt megszólítani.

Hiszen mi már találkoztunk az életben.

— Igen, a klasszikus görög földön! — a pieridák berkében.

A bordóvörös fátyol csak úgy libegett Hesperis kalapján a szóváltásra.

Siettem interveniálni.

— Jer velem, pajtás, a szobámba — mondék Nikkelnek, azon törekedve, hogy őt valahogy kihúzhassam a karjánál fogva a tükör és Amarillisz közül, ahová be volt szorítva. — Te szeretted a régi pénzeket: énnekem igen szép gyűjteményem van.

Amarillisz rám nézett.

— Úgy? Nem is tudtam, hogy ön oly szenvedélyes régi-pénzgyűjtő!

(Nem is voltam én az; hanem azért ritka szép numizmatikai múzeumom volt, amit a megboldogult elődöm gyűjtött össze.)

— S ön is úgy szereti az antikokat? — kérde Amarillisz Nikkeltől.

— Imádom.

— Akkor ebben a szalonban is találhat eleget. Amit itt lát, az mind antik.

(A feleségemnek ez volt a fő szenvedélye: bútorokban, képekben, porcelánokban: vieux Sèvres, alt Wien, vieux Saxe, old-Chine, Szacúma japán.)

Nikkel bámulva nézegetett széjjel, s elragadtatással mondá:

— Nagyszerű! Pompás! Csupa antik. — (S azalatt hol az egyik, hol a másik hölgyre tekintett.) — S milyen jól vannak konzerválva!

Amarillisz baziliskusz-szemeket vetett rám. (Hiszen nem én, hanem a Nikkel!) — (De csak nekem kell ezért majd meglakolnom.)

— No, ha ön olyan nagy kedvelője a régi pénzeknek, én majd rávezetem önt egy olyan kútforrásra, ahol ön a legritkább példányokat kaphatja.

— Háládatos leszek érte.

... Hej de jól éreztük magunkat Nikkel pajtással, mikor ebből a tündérbarlangból az én pipázómba átszabadulhattunk.

— Te pajtás! — könyörgött Nikkel — az Isten szerelméért, el ne mondd a feleségemnek, hogy én Passiflorát ismerem valamiképpen.

Nagyot kacagtam rajta.

— Féltékeny a feleséged?

— De még mennyire! Azzal fenyeget, hogy ha én őt megcsalom: bizony levágja álmomban az orromat. Márpedig

nem szeretnék ezüst orral sétálni a világban, mint a „Georgiai nők” férjei az operettnben.

— De hát nem is csalod meg?

— Tudod, pajtás, a szerzetesek által letett „votum castitatis”-ban is ott van a mentő „quantum possum” (amennyire tehetem) formula.

Az inas jött be.

Nagyságos Nikkel úrnak adta át a feleségem meghívását a mai ebédre. A nagyságos asszony addig is itt marad.

Itt marad?

Akkor azután is itt marad.

Ő lesz az ötödik!

Uram segíts! Ki van még hátra?

Én ezt az ebédet négy hajdani lángom világítása mellett költöttem el; az ötödik lángomnál főtt az ebéd.

Ezt nem csinálja utánam Edison!

VIII HERR VON ENTENFUSZ

Ebédről beszélek; pedig hát az a mai napról kimaradt.

Ma dezsönéoztunk. Így volt a muszáj.

A művésznőre való tekintetből kellett ezt a francia étkezési szokást elfogadnunk. Föllépésük napján a művésznők nem ebédelnek. Korán egy dezsöné, előadás után aztán majd lesz egy nagy bankett a művésznő tiszteletére, ez aztán nagyszerű lesz!

A villásreggelihez be kellett még várnunk moszió Antanfűt. Ez volt a díva imprezáriója. Imprezárió nélkül a dívák nem utaznak.

A nevét többször hallottam már emlegetni az asszonyoktól: „itt volt moszió Antanfű”; de az ortográfiájával csak akkor ismerkedtem meg, mikor a névjegyén leírva olvashattam: „Alfred Entenfusz”

Impertinens kis németbe ójtott francia volt. Mindig kalatyolt, senkit szóhoz nem hagyott jutni. Elmondta egy szusz alatt, hogy ma délelőtt milyen óriási munkát végzett: tizenkét hírlap szerkesztőségeit szaladgálta be, kellő információkat hagyva hátra; egyebekről is gondoskodott, ami ilyen barbár országban nehezen megy; másutt ez mind magától kínálkozik.

Ez alkalommal az ebédnél a hölgyek letévén a kalapot, Hesperist is láthattam fátyol nélkül. Bizony nagyon megsoványodott a jó teremtés. S a sovány nőknél a féltékenység a nyakinak merevségében nyilatkozik.

Ej haj! . . . de kár megvénülni.

. . . Denique az esteli koncert fényesen sikerült. A viganó megtelt. Jelen voltak a főváros celebritásai. Ott volt Rózsavölgyi és Társa is. A fiatalság kitett magáért; volt taps és elchívás clég; kivált midőn a díva a cavatinák után rágyújtott egy magyar népdalra: „Ugyan édes komámasszony, Mért kend olyan sovány asszony? Hogy tudott így elfogyni? Lám én milyen kövér vagyok, Mint a háj, majd elolvadok, Ebben a nagy melegben.” — Ezzel a magyarok tökéletesen le voltak főzve.

Kapott a díva nagyszámú bukétokat és koszorúkat és azután egy lantot csupa kaméliákból, azután meg egy virágkosarat rózsákból, meg egy életnagyságú hatyút csupa tubarózsából kiformálva; végül egy diadalszekeret, mely elé fehér galambok voltak fogva. A bámuló közönség közt az a hírszellő járt, hogy mindezen nagyszerű ajándékokról egy titokban maradni kívánó mecénás gondoskodott. (Nem mertem a tükör felé fordulni, nehogy föl találjam fedezni ez a rejtőzni kívánó anonymust.)

Annyi igaz, hogy én adtam — a feleségem kezébe — a díva által igényelt föllépti díjat: egy lepedőt.*

* Lepedő = 1000 forintos bankó. (J. M.)

A nagy bankett alatt, a díva tóosztjaira szolgáló pezsgőt is én tartottam szerencsémnek kifizethetni.

Mondtam is a feleségemnek — másnap —, hogy remélem, a díva meg van elégedve az eredménnyel.

Pálma a vállát vonogatta.

— Alig maradt neki valami belőle.

— Az ezer forint föllépti díjból?

— Az imprezárió annyi mindent fölszámított neki.

— Ugyan miket?

— Hát a sok reklám; azok a virágok, hattyúk, lantok, virágkosarak, azokat mind Bécsből hozták. Azután az itteni hírlapok, a recenziók, mind véres nagy pénzbe kerültek.

De már erre a szóra bennem is lobot vetett a nemzeti büszkeség.

— De már akkor szemtelenül hazudott az a svihák imprezárió. Magyar kritikust még nem vesztegettek meg soha. Ebben a mi hírlapirodalmunk még szűz!

— Moszió Antanfű azt mondta. A számlát is megmutatta Angiolinának.

— Dobja a szeme közé a számlát a fickónak, magát meg dobja ki az ajtón.

— Hiszen ő maga is szeretne már tőle megszabadulni, de nem bír.

— No hát majd megszabadítom én a dívát moszió Kacsalábtól.

Könnyű volt azt elkövetnem.

Az irodám fiatal személyzete között mindig szokott lenni egy-két poéta. Nem mintha az én hivatalomnak lett volna szüksége a poétákra, hanem inkább, mert a poétáknak volt szükségük az én hivatalomra.

Hát biz a versírásból nehéz megélni a fiatal, kezdő tehetségnek; kapóra jön mellé egy kis biztos alkalmazás valami fővárosi intézet irodájában. Csaknem minden hitelinté-

zetnek, biztosítónak, iparvállalatnak van egy poétája, „levelező” cím alatt, aki délig korrespondenciákat üt nyélbe, délután meg verset, humoreszket, színbírálatot cselekszik.

Nálam éppen volt kettő.

— No ti derék gavallérok vagytok! — ezzel a szóval ronték az irodába — ti pesti hírlapírók! Hát mikor egy ilyen celebritás, egy honunk szülötte csillag a művészet egén leszáll a hazai földre, ti azt levetkőztetitek ad parum et saccum.

— Ki meri azt mondani? — kiáltott egyszerre az én két poétám, leugorva a levelezői srófos székről.

Hát maga moszió Antanfü. Ó maga!

Erre az én két poétám otthagytott kopírtintát, hektográfot, szandarakát; ugrott a kalapjáért, futott ki az irodából.

Két óra alatt föllármáztak minden szerkesztőséget.

Két óra múlva hétrendbeli párbajra kihívás volt Entenfusz tisztelt barátomnak az asztalán, a becsületükben megsértett fővárosi hírlaptudósítók részéről.

Entenfusz úr természetesen egyet sem fogadott el. Erre aztán a fölingerelt múzsafiak galléron ragadták, odacepelték Angiolina d'Istria asszonyság színe elé, s ott kellett neki, tanúk jelenlétében, polgári becsületére bevallani, hogy őtöle magyar és német-magyar budapesti hírlapíró se forintokban, se frankokban, se dollárokbán, se márkákban, se rubelekbán, se sterlingekben, se lírákban, se drachmákban egyetlenegy piculát sem kapott, s az egész elszámolása falszum! S ennek a korolláriumául kényszerítették a művésznőtől e hanis címen elharárcsolt összeg azonnali leszámolására. Végül pedig vitték a vasútra, s amelyik vonat legelőbb indult, arra felültették, s ellődítették innen Tarnopolba, vagy hová.

No, ettől az imprezáriótól hát alaposan megszabadítottam a dívát.

De vajon nem volt-e neki egyebe is, mint imprezáriója?

Hüh, teringgettét! Erre nem gondoltam.

Csak a fait accompli után kezdtem hátratekingetni, hogy mi volt ez.

Hisz én most megint valami nagy bolondságot műveltem.

Hát minek volt nekem beleavatkoznom egy világhírű vándorprimadonna meg az imprezáriója ügyébe? Mi közöm nekem ahhoz, hogy ők hogyan osztoznak meg a zsákmányukon?

Hogy azt a föllépési díjat én magam spendíroztam? Hát mi gondom nekem arra a pénzre, amit már kidobtam az ablakon?

Hogy nem tűrhettem el a magyar hírlapírók rágalmaztatását?

Ez is bolondság! Hát mi jót teszek én a magyar hírlapírókkal azáltal, hogy elhíresztelem róluk: milyen megvesztegethetetlenek? Hogy a dicséretet ingyen osztogatják? Ád valaki a magyar hírlapírónak egy új kalapot — azért, hogy ő olyan becsületes?

De a legnagyobb bolondság volt tőlem ennél a beavatkozásnál az a ferde helyzet, amibe saját magam kerültem Passiflorával szemben.

Ez a drága hölgy most szentül azt hiszi, hogy én a cicisbéját azért ugrattam el mellőle, mert féltékeny voltam.

A tizenhat év előtt kialudt láng újra föllobbanását látja benne.

Ezt a meggyőződését észrevehető módon engedi sejtetni velem.

A jótékony hangverseny után semmi előkészületet nem tesz a továbbutazásra, nagyon jól érzi magát a házuknál, derült kedve van, az egész társaságot elmulatattja. Maga kínálkozik közreműködéssel jótékony célú hangversenyekben — minden föllépti díj nélkül. Egyszerre meglepte a honleányi érzület. Szépnek találja a fővárost, kedvesnek a közönséget, érdeklí a nemzeti politika.

Már látom: ez nekem itt marad a nyakamon.

El voltam szánva, hogy védelmezni fogom magamat.

Nagyon sok dolgom lett egyszerre a házon kívül, alig találkoztam naphosszant az asszonyokkal. Az a sok gyűlés!

Egyszer mégis sarokba szorított az Amarillisz.

— Megálljon csak! Ne szaladjon még el az asztaltól. Ön jó lábon áll a nemzeti színház intendánsával, ugye?

Aha! Kezdődik már.

Parírozni akartam a prím-vágást egy fintával.

— Azaz, hogy én a magam lábán jól állok; de az intendáns biccent.

— No no, uram! Ne utazzék ön kalauerekben; mert ott nagy konkurrenciát talál maga előtt. Önnek nagy befolyása van a színházi igazgatóságra.

— Abból áll a befolyásom, hogy első emeleti páholyt tartok, s a bérletszüneteket is megváltom.

— Ön mindennap találkozik az intendánssal.

— A pikétaszatnál. Csak krajcárba point-jét. Hol ő nyer, hol én; nem tartozunk egymásnak.

— Ön előhozhatná neki egyszer Angiolina ügyét.

— Ügyét? Hát van neki valami ügye?

— No igen. Elhatározta, hogy művészi tehetségeit ismét hazájának fogja szentelni.

— Az nagyon szép tőle.

— Hisz ön ismeri Angiolina tehetségét.

— No de mennyire.

— Milyen regiszter! Milyen iskola! Mekkora repertoár! Milyen trillák! És aztán az a művészi játék!

— Ez mind köztudomású dolog.

— Ilyen tehetséget kár volna elszalasztani.

— Kétségtelen.

— No hát fog ön szólni az intendánsnak Angiolina érdekében?

— Nem én.

Amarillisz fölnézett a magasba, aztán az asztal alá, meg kétoldalt, mintha kerésné azt, aki így szólt:

— Ön mondta ezt?

— Saját szájjammal.

— Hogy ön Angiolinát nem fogja ajánlani az intendánsnak?

— Tudja, szent barátném, én szívesen előmozdítom az ajánlásommal bármely fiatal tehetségnek a pályafutása kezdetét, protezsálom is, amíg a siker stádiumába el nem jut; de bevégzett művésznek szenzálja nem akarok lenni; ha a hazai operához akar szerződni a díva, ezt végezze a karmesterek útján. Ebbe én nem avatkozom.

Ezzel a szóval úgy megharagítottam Amarilliszt, hogy Adelphe Philine fátyolába burkolta az arcát, és otthagyt.

De hát Adelphe Philine is mit avatkozik profán dolgokba, mint a színház?

Ez órától fogva azután Passiflora is olyan képet csinált, mikor eléje kerültem, mintha ő is apácafejedelemasszony volna.

De a többi asszonyok is mind éreztették velem a szolidaritásukat. Még a feleségem is. Valóságos hideg sugárzott ki belőle. Betegséget szimulált.

Hát ti engemet bojkottírozni akartok.

No megálljatok!

Azt tettem, hogy hivatalos kiküldetést adattam magamnak — Amszterdamba.

„Másutt is Edison napja süti!”

Ezt ugyan Shakespeare idejében úgy mondták, hogy „másutt is Isten napja süti!”

De hiszen a bölcs Ben Akiba sem mondta volna, hogy „semmi új sincs a nap alatt”, ha ismerte volna a „villanyos napot”. Az alatt még sok új dolog terem.

Először utaztam egyedül, amióta feleséges vagyok.

De azért ennek ne szenteljünk új fejezetet.

Szégyenszemmel vallom meg: kaptam rajta, hogy a feleségem gyöngélcodik.

Meg is vert érte az Isten!

Az útban olyan grippét szereztem magamnak, hogy amint hazakerültem, rögtön ágynak estem; három hétig meg nem szabadultam ettől az akcióképes nyavalyától, amelyben az embernek az összes életcélja az orrában összpontosul, annak van alárendelve minden egyéb életműszere. Gyomor, tüdő, szív, mind azt lesi, hogy mit mond hozzá önmagához: az orr. Az ember mindig alhatnék, és sohasem tud aludni, s úgy szeretné a fejét valakivel elcserélni.

A feleségem nagyszerű volt az ápolásban. De a többi hölgyek is hűségesen segítettek neki. Vagy az egyik, vagy a másik ült az ágyam mellett. Mindegyik más meg másféle gyógykezelést kísértett meg rajtam. Ahol fájt, ott megmasszíroztak, sósborszesszel bedörzsöltek; a fülem dombjára spanyollégy flastromot ragasztottak; az egész idő alatt újságot nem olvashattam, mert a szemem fájt a világosságtól; csak az asszonyi mendemondákból éltem. Különben sem értettem volna belőle semmit. Buta voltam. Az eszem pauzált. Azt tudtam, hogy „hatan” vannak. De akárhogy számláltam, nem tudtam reggeltől estig többet összehozni ötnél. Sorba szedtem a neveiket: „Pálma, Amarillis, Iringó, Fritillária, Hesperis”. Ki lehet a hatodik, aki nincs itt? S miért nincs itt? Nem bírtam kiokoskodni.

Egyszer aztán a grippének is csak vége szakadt, a gyulladás abban jelentkezett, hogy megkívántam az újságolvasást. Kezembe adták a Vasárnapi Újságot (ezt az én kedvenc lapomat, aminek minden évfolyama itt áll bekötve a könyvtáramban!). Hát amint fölnyitom, mit látnak benne a szemem? Passiflora arcképét egész féloldalon.

„Passiflora!” Ez a hatodik, ni! Most már eszembe jutott a neve.

A kép alá ugyan „Angiolina D'Istria” volt jegyezve.

Most már aztán arra is rájöttem, hogy miért nem látogatott meg a betegségem alatt, ahogy a többi jó lelkek?

Azért, mert haragszik rám.

Haragszik rám, mert nem ajánlottam az intendánsnak a szerződtetését.

Amint azonban a képhez csatolt életírását olvasni kezdem mindjárt az elején ezen örvendetes hírral találkoztam: „Angiolina D'Istria világszerte ismert művésznőt sikerült az intendatúrának a magyar dalszínház számára előnyös föltételek mellett szerződtetni.”

No hát! Megvan! Szívem, mi kell még?

Éppen Amarillisz volt a virrasztóm.

Mutattam neki a képet, nagy diadalommal.

Nem volt tőle meglepve.

— No hát Angiolina D'Istria szerződtetve van az itteni operában.

— Igen — mondá nagyon fanyar képpel.

— A saját tehetségeiért, az én ajánlgatásom nélkül.

— Az ám.

— Akkor hát nincs neki oka többé rám nehezteni.

— De nagy oka van. Mert ha ön pusztította volna a szerződtetését az intendánsnál, akkor az intendáns fogadta volna el az Angiolina föltételeit: hét havi szereplés, három havi szabadság, négy föllépés havonként, azontúl külön föllépti díj, tízezer forint gázsí — míg ellenben az ön segítsége elmaradván, Angiolina volt kénytelen elfogadni az intendáns föltételeit: kilenc havi szereplés, egyhavi szabadság, nyolc föllépés havonként, négyezer forint gázsí, annak is fele játékdíj, ami levonatik, ha a föllépés az ő hibájából elmarad. — Hát ez a különbség a dologban, uram. Érti ön?

Hogyne érteném? Tehát nekem kellett volna az archimédészi csavarnak lennem, aki az intendánst rákényszeríti az előnyösebb szerződésre.

És ezt Amarillisz egészen összeférhetőnek tartotta az etikával. Éppen úgy, mint szent Krispin a lopott bőrből csizmavarrást mezítlábas emberek számára.

Azt már most a grippés fejemmel is megértettem, hogy emiatt bizony Passiflorának van oka rám neheztelni.

De annak az okát nem bírtam kitalálni, hogy miért fogadott el egy világhírű művész, aki egy hangversenyi föllépteért ezer forintot kap, egy négyezer forintos szerződést háromnegyed évre? Ez még sublimior mathesis volt az én beteg agyamnak.

Pár nap múlva aztán, hogy a fejem is tisztább lett, napilapokat is kezdtem olvasgatni, rábukkantam a színházi kritikák rovatában a tudósításokra, melyek Angiolina D'Istria első színpadi fölléptére vonatkoznak. Hát biz ezek nagyon langymelegk voltak. Nem olyan tüzesek, mint a koncertreferádák.

Még megjegyzéseket is tettem holmi elkopott középhangokról. Nem volt már itt moszió Antanfű, aki szuggerálja a lelkesedést.

Hogy azt elugrattam a művésznőtől, az már csakugyan az én bűnöm.

De még nagyobb az, hogy Entenfusz úr hivatala ekként vakanciába kerülvén, azt nem siettem betölteni.

Ez a mea maxima culpa.

... Amíg a grippém tartott, a sok konfúzus álom között azok a vízióim is voltak, hogy én vagyok az Entenfusz. De megizzadtam bele!

Soha többet, csak most kigyógyuljak valahogy!

... Aztán utoljára mégiscsak meglátogatott Passiflora, s úgy tett, mintha nagyon örülne a fölggyógyulásomnak.

Vajon mit forralhat ellenem?

IX. NACHTIGALLNÉ ASSZONY

Régóta hallottam én ezt a nevet emlegetni a házuknál, de nem sokat ügyeltem rá.

Gyakran, mikor egyedül voltunk a feleségemmel, jött az inas vagy a szobaleány jelenteni.

— A Nachtigallné van itt.

— Vezesd az öltözőmbe.

Néha az is megtörtént, hogy a feleségem ilyenkor távoztában azzal vett búcsút tőlem, hogy „adj egy ötvenest; majd elsőben beszámoljuk”. Amitől azt sejtettem, hogy Nachtigallné asszony is egyike azoknak a házi szellemeknek, akik nélkül a feleségem nem tud megenni.

Pálma sohasem vásárolt semmit a boltokból, mindent a házalók útján szerzett be. Az igaz, hogy olyan szenvedélyei voltak, aniket a boltosok nem tudtak volna kielégíteni. Mindenben az antikot kereste. Még az öltözeteinek a keltnéi is vagy a reneszánsz vagy legalább a directoire korból valók voltak. Hát én ebbe nem szóltam bele; nem értettem hozzá. Az antik históriák nekem magamnak is tetszenek. Például a tajtékpipák. Egy Apafi fejedelem korabeli buzogányért is képes vagyok áldozatot hozni; kiváltképpen, ha még az azzal kiporolandó selyemtóga is kapható volna (a benne levő fűrmenderrel együtt).

Hát mikor már annyira helyreépültem a bajomból, hogy a fekete kávét a karosszékben költhettem el, a nőm segítségére jött: jön az inas jelenteni a Nachtigallnét. A feleségem azt mondja neki: vezesse ide, ezúttal az uramnak hoz valamit. Nekem megsúgta: „igazi Attila aranypénzeket”.

Igazi Attila aranypénzeket! Ez nagyszerű!

Lábadozó betegeknek így szoktak kedélyemelő meglepetéseket szerezni.

Hol van az a Nachtigallné azokkal az Attila aranyakkal?

Az Attila aranyak azonban korántsem leptek meg annyira, mint maga a velük kereskedő Nachtigallné.

Hisz ez is egy antik.

— Nini! Hát maga az, Mirrha!

A Nachtigallné az én königgrätzi zsidóleány ideálom volt.

Pálma erről sem tudott semmit.

Azzal odaültette közénk a házalónét, s elmondatta vele az élettörténetét, amiből én is értesültem Mirrha sorsfordulatairól. Ő férjhez ment egy börzeágenshez, a férje elköltözött Amerikába, az atyja meghalt; az antikvárüzlet őrá maradt, amiből ő nagy nehezen tudott megélni, míg végre a mennyei gondviselés élje hozta ezt a boldogtalanok őrző angyalát, az áldott Adelphe Philine fejedelemasszonyt, aki őt rábeszélte, hogy tegye át az egész antikvár-üzletét Budapestre; azóta igen jól mennek a dolgai.

Ebből aztán megtudtam, hogy még Mirrhát is Amarillisz vezette a nyomomba. No most már együtt vannak mind hatan!

X. BARACSKAINÉ ASSZONYSÁG

Még eddig semmi baj sincs.

Hát mi kárt tehetnek mind a hatan?

A múltakra senki sem féltékeny.

Azaz, hogy nem jól mondtam, hogy senki sem; csak az én feleségem az, aki nem féltékeny.

Bizonyosan informálva van már, Mert, hogy amit hat asszony tud egy férjről, azt a hetedik, a feleség meg ne tudja, az ellenkezik az akusztika törvényeivel.

Ő nem csinál belőle semmit; összegyűjti őket maga körül, traktálja, ozsonnáztatja őket, a szakácsnét ajándékkal tartja, a zsidóasszonytól vásárol, a többiek kedvéért jour fixe-

ket ad; nekem csak a férfiakról kell gondoskodnom, asszony van elég.

Azt hiszem, hogy a feleségem éppenséggel parádézik velük. Ahogy más delnő fölrakja az antik ékszereit, a régi brüsszeli csipkéit, úgy rakja föl az én feleségem magára a prachisztorikus vetélytársnőit. (Vagy ha jobban tetszik a klasszikus hasonlat, ahogy a Gracchusok anyja mondá a fiaira: „ezek az én klenódiumaim”).

Aztán — van egy nagy igazság, amit nem hiszem, hogy a glosszák és kszéniák írói előlem elragadtak volna, s ez az, hogy „idő jártával fiatalabbak nem leszünk”. (Nem szedetted kurszívvál ezt a remek mondást? — Legalább tedd macskakörmök közé.)

No hát így folyt az én életem kedélyesen és unalmasan a maga egyenes vágányában.

Egy napon egy erősen összegyűrt levelet kapok hordárkézből, mely nem volt borítékba téve, hanem csak úgy összehajtva és lepecsételve.

„Tekintetes úr!”

(Ez még nem tudja, hogy Budapesten, aki nem méltóságos úr vagy kegyelmes úr, az mind nagyságos úr.)

„Alólírott asszonyosság szíveskedem tekintetes uraságotat meginstálni, hogy engemet bátorkodjék meglátogatni a szálláson, igen sürgetős ügyben, amit lesz szerencséje általam azonnal megismerni. Pénz nem kéretik, nehogy azt tessék gondolni. Lakásom Medve utca 16. szám, földszint (mivelhogy a lábaim rosszak), nro 6 ajtó. — Jóakaró szolgája özvegy néhai Baracscai Lászlóné, akire tetszik jól emlékezni.”

„Baracscai Lászlóné?”

Dehogyan tetszik jól emlékezni erre a névre.

Úgy rémlik, mintha valaha, az ősidőkben, hallottam vagy olvastam volna ilyenforma névről valamit; de hogy hol, mikor és mit, arról még csak sejtelmem sem volt.

Melyik korszakból kerül az elő?

Olyan kategorikus meghívás volt, hogy nem bírtam neki ellenállani. Ebéd után, amint a kanalat letettem a kezemből, siettem az ismerős fiakkeremet fölkeresni. Tudja-e, hol van a Medve utca? Hogyne tudná? Ott van egy budai külvárosnak a szélén. Hanem fiakkerrel nem lehet belemenni, mert zsákutca, s megfordulni nem lehet benne.

Oda hajtattam hát, ameddig lehetett, odább gyalog.

Afféle kis kapásház volt, aminek két szobája van az utcára, a kapu által elválasztva; az egyikben a gazda lakik, a másikat kiadják bérbe.

Az udvaron éppen szapulással, ruhateregetéssel foglalkoztak.

Itten lakik Baracskainé asszonyság? — kérdém a mosó-hölgyek legtekintélyesebbikétől.

Az a könyökével mutatott (a két kezével éppen a nedves ruhát csavarta), hogy melyik ajtón kopogtassak.

A kopogtatásra fölnyílt az ajtó egy kissé. Az ajtónyíláson át valami fiatal leányarcot pillantottam meg egy percre, mely azonban rögtön eltűnt; az ajtót félig nyitva hagyva előttem.

Még egyszer kopogtattam, megvártam, míg egy hang azt mondta: szabad, azzal beléptem.

Olyan tisztességes tabáni házikó tiszta szobája volt az. (A gazda valószínűleg kapás, cz még a filokszéra előtt volt, a gazdaasszony pedig mosónő.) A kanapé fölött tükör rámájába dugott szentelt barkával, mellette paraszt majolika szentképek.

Az asztal mellett volt egy szalmafonatos karszék, abban ült egy éltes asszonyság; viselete, különösen fejkötője elárulta a római nőt (kálvinista rómaid). Lábai egy nagy zsámolyra voltak fölrakva.

Körülnéztem; rajta kívül senkit sem láttam a szobában.

A szögletben volt egy nagy, zöld cserépkályha, mély, fiókos kockákkal, kávémelegítő tűzhellyel, aminőket csak a veszprémi vásáron kaphatni.

— Baracskainé asszonyságot keresem — adám elő megjelenésem okát.

— Én vagyok az lelkem, galambom, legyen szerencséje közelebb jönni. Tessék helyet foglalni ott a széken. Én mindjárt ráismertem az arcképéről, aki nálunk megvan.

Azt hittem, hogy valami csalóval van dolgom.

— Nem, nagyasszony, az én arcképem nem lehet az ön birtokában; mert én elvből sohasem fotografáltattam le magamat, se a képeslapok nem közölték a képemet soha.

A nagyasszony kettőt legyintett a kövér tenyerével, nagyot hunyorítva.

— Nem is afféle mai világbeli húsz krajcáros fotográfia az, lelkeiadta teremtette galambom, hanem egy valóságos piktúra; alá van írva a neve is; maga festette aztat tükörből. Igaz, hogy régecskén volt. De azért még most is hasonlatos.

Tyhú, teringettét! Most virrad meg egyszerre az agyamban! Tudom már, hogy ki ez a Baracskainé asszonyság! Az én tükörből festett képem!

Véletlenül a szemben levő tükörbe pillanték, s abból éppen oda láttam a zöld kályha mögötti sutba. Az imént megpillantott ifjabb hölgyalak rejtőzött oda, hiányos toalettjét, melyben megleptem, kiegészíteni.

— Ott van biz ez az arckép nálam — folytatá a nagyasszony —, maga az hagyta ottan, akinek a számára tetszett pingálni emlékül. Nagy becsületben tartjuk. A kisleány is. No gyere elő onnan a sutból, kisleány.

Erre aztán, kissé durcás toppantással előlépett rejtekéből a kisleány.

Igazán kisleány volt; csupa gyermekes félszégesség, ne-gédesség, naivság, szemérem, aminőt csak egy két esztendő-s kisleánytól lehetne betanulni; nem lepett volna meg, ha azon kezdi, hogy „csecse baba — bebe bácsi — dádá”.

Különben magasra felnőtt; karcsú alak volt, szépen fejlődött idomokkal; arca hamvaspiros, ajkai teltek, haja két

tekercsbe fonva, le volt eresztve, sötétszőke, egy kis aranyvörös csillámmal. Különösen szép homloka volt, s nem volt takargatva mesterséges frufukkal.

— No nézze! Hát itt van a Viola!

(Ah! A Viola! Csakugyan! Ilyen virágnevet hallottam már valaha.)

— Ugye, hogy megnőtt? Hja, bizony megnő a leány, ha az ágy alá dugják is. István király napján múlt tizenhat esztendő. No hát csókolj kezét a nagyságos úrnak.

A leány vonakodott azt megtenni. Én protestáltam.

— Leány nem csókolj kezét férfinak soha. Szorítson velem kezét, s aztán üljön ide mellém, Viola.

A leány eltakarta az arcát.

— No azért nincs mit elpirulni, hogy egy idegen úr a neveden szólít. Ez az úr a te jóltevőd, akinek köszönhetsz mindent. Még azt is, hogy ilyen szép ruhád van. Ő neked atyád helyett atyád volt, születésed (azaz, hogy kereszteltetésed) óta. Azért szeretheted ezt az urat, úgy, mint az édesatyádat. Óh, én jól tudok mindent; nekem annak idejében elmondtak mindent. (Ezt az utóbbi mondatot egészen hozzámm intézte a nagyszony, a fél szemével bizalmasan huncyorítva.)

— Hát bizony, csak megnőtt ez a leány az idők jártával, hála a nagyságos úr kegyes gondoskodásának. Minden hónap prímáján ott volt az asztalomon a havi dácia, ahogy dukált; semmi fogyatkozás nem volt. S én abból fölneveltem a leányt, tisztességesen, iskolába jártam, kitanítottam. Tud varrni, hímezni, sütni-főzni, úgy, mint egy kisasszony. Mutasd csak azt a csipkekrézlit a nyakadon. Azt a csipkét is maga csinálta.

Én nem maradtam adós bámulatom kifejezésével.

— Hanem hát nem locsogni-fecsegni jöttem én föl ide olyan nagy messzeségből, hanem egyenesen a Violának a sorsa miatt; azt valahogyan dűlőre kell vinni. A leány már

tizenhat esztendő, én pedig már öreg test vagyok, a lábaimban csúz van, én nem hordhatom a leányt a világba, ahogy szokás, magában pedig csak nem szaladgálhat egy ilyen nagy leány.

Most valamit készült velem közölni a nagyasszony, amit a leánynak nem kellett meghallani.

— Eredj csak, kisleányom, fogd azt a vizespalackot, hozz bele friss vizet. A nagyságos úr szomjas. Jól kihúzd a kutat, hogy friss legyen a víz. Be ne locskold a cipődet.

Alig húzta ki a lábát a leány a szobából, a nagyasszony fülbe súgva mondá :

— A leány művésznő akar lenni. Ha ellenzem, elszökik. Hát inkább úgy teszek, mint Aranyi professzor uram tett az ablakkal, nehogy a macska törje ki, hát inkább maga ütötte ki a botjával. Fölhoztam a leányt Pestre. Eddig én neveltem hűségesen; nevelje mármost tovább, akinek nagyobb jussa van hozzá. Vagy az eddigi jótevője, vagy a vérszerinti édesapja. Annak is tudom ám én a nevét. Nekem mindent elmondott az illető annak idejében.

(Az illető!)

— Csak egy szót, nagyasszony, amíg magunk vagyunk. Ismeri ez a leány az anyját?

— Nem tud ez róla semmit. Az anyja nem kérdezősködött róla soha. Úgy elfelejtette, mintha nem is volna. De csak egy születésnap ajándékot, csak egy kis fülbevalót sem küldött a leányának soha. Csak egy kis hajasbabát, vagy egy szalagot a hajába, amiről ráemlékezzék. Soha. Aztán én sem írtam neki a leányáról soha. Nem is hiszem, hogy örült volna neki. Hiszen még a becsületes magyar nevét is elfordította taliánra, hogy a leánya még a matrikula után se találjon a nyomára. A Viola azt hiszi az anyjáról, hogy meghótt. Meg is hótt az rá nézve valósággal. Nem is vinne rá a lélek, hogy az anyjához vigyem a leányt, inkább az apját keresem föl vele.

- No, oda meg éppen ne vigye. (Az kellene most csak éppen a szegény Nikkel kopasz fejéncnk!)
- Hát akkor?
- No, majd gondoljunk ki valamit.

XI. VIOLA

A leány visszajött a friss vízzel, töltött belőle egy pohárba, s megkínált vele, én megittam. (Ejh, de régen ittam vizet szép leány kínálatára.)

Egészen gyereknek látszott a viselkedésében; az a félénken tolakodó mórrikálás, azok az ügyetlen balogsüti mozdulatok, mint aki most került ki az elemi iskolából. A szemeit még nem mutatta meg.

— No csak ne féljen tőlem, kisleány. Én nem vagyok zsettatóré, nem verem meg a rossz szemeimmel a kisleányokat.

— Óh, mi attól nem is félünk — felelt meg a leány helyett a nagyasszony —, attól, aki a szemével megver, akit nálunk prikulicsnak hírnak. Mink nem vagyunk babonások, mert mink kálvinisták vagyunk. Amint én azt látom, hogy valaki megverte a szemével a leányt, azonnal azt teszem, hogy eleven szénnel vizet oltok, abban megmosdatom a leánynak az arcát, azzal meg van törve a babona.

Viola ezalatt abban mesterkedett, hogy a kötényéncnk két szalagját a legbonyolultabb csomóvá bogozta össze.

— Hát figyeljen csak rám, kisleány, a jó nagynéni azt tudatta velem, hogy maga a művészi pályára szándékozik lépni. Úgy van-e?

A kisleány azt tűzte ki feladatául, hogy az összecorkázott kötényszalagokat megint szétbontogassa, s csak úgy összefogott szájjal felelt rá: „Igen”.

— De hát annak, aki művésznő akar lenni, nagyon sokat kell ám tanulni.

— Tudom. (Ezt már hangosabban mondá.)
— De hát van magának tehetsége a művészethez?
— Van. (Ennél a szónál fölnyitotta a szemét. A szemében volt a neve: igazi viola. S bátran a szemembe nézett; a köténszalagnak is békét hagyott; öntudatosan fölcmelte a fejét.)

— Van önnek szép hangja?
— Nincs. A hangom gyöngö és hamis.
— Tehát énekesnő nem lehet. Azonban a szavalművészethez is megkívántatik a terjedelmes hang.
— De én nem akarok színművésznő lenni.
— Hát mi?
— Hanem zencművésznő.
— Ah! Úgy? — Én a tíz ujjammal mutattam valamit az asztalon.

— Nem! Nem zongora-kalapáló.
Aztán más pantomíniát jeleztem.
— Nem is hegedű-reszelő.
— Tán csak nem? . . .
— De igen; nekem a violoncellóhoz van tehetségem.
— S honnan tudja azt?
— Tanultam egy évig; a kollégiumi zenekarban volt egy teológus diák, híres csellista; attul vettem leckéket. Kottábul a vista játszom; de hallás után is eljátszom akármit.

Nekem úgy tetszett, hogy emelkedik velem a szék. Átkozott violoncello! Hát nem elég volt egyszer?

— A bizony, lelkemadta teremtette galambom — erősíté a nagyasszony, olyat csapva kövér tenyerével a combomra, hogy csak úgy csattant. — Úgy játszik ez a leány a brügón, mint egy valóságos cigány. Ha az ember behunyja a szemét, azt hiszi, hogy a Csicsa.

No ez nevezetes reprodukció a fátumtól! Ha az emberrel valami nagy bolondság történik az életben, rá kellene írni a hátára: „Gare au contrefait!” Tilos az utánczás.

Az pedig logikai következetesség a fátumtól, ha már ezt az utánzást elkövette, hogy még egy csellovirtuóznét hozzon a világra; azt egyenesen az én szárnyaim alá vezesse, mert hiszen én vagyok éppen az a protektor, aki a miniszternél kieszközöltem, hogy Nro I-nek adja meg az engedélyt zene-tanműhely föllállítására. Ha van egy csillót játszó leány a világon, annak okvetlenül én vagyok a védszentje, mint a tűzoltóknak Szent Flórián, a vincelléreknek Orbán.

— Jól van — mondám a leánynak. — Majd holnap próbát teszünk Viola kisasszonnyal a direktornénál.

— Hát hiszen azért is fáradtunk ide — mondá a nagyasszony.

— Majd én elviszem magukat oda reggel nyolc órakor; mert később a rendes leckeórák folynak.

— Legyen szerencséje.

— Hanem maguknak át kell költözni Pestre, egy rendes vendéglőbe.

— Jaj lelkem, galambom, nem tudok ám én grádicson fölmászni, ezekkel a nohikkal. (Népies elnevezése a lábaknak.)

— Menjenek a Hungáriába; ott van lift, amin fölhúzzák az embert.

— Tyú, dehogy merek én ráülni egy olyan pokolmasinára, akin élve szállítják az embert a mennyországba.

Hát hiszen a nagyasszony kálvinista, aki nem fél a babonától. Tegyen úgy, ahogy én szoktam, mikor a fölhúzóba belépek. Nyomjon egy piculát annak az ördöngös fickónak a markába, aki a gépet iszkurálja: meglárrja, hogy semmi baja sem történik. Aztán a vendéglői költségekre adok magának egy kis pénzt, no meg bérkocsira, hogy a nohikat ne fárasssa. A kisasszonynak is kell egy új ruhát venni; kapni készen; meg kalapot és kesztyűt, napernyőt.

Azzal a kezébe nyomtam egy százforintost.

XII. AZ ELSŐ SZÁZ FORINT

Baracskaíné asszonyság, mikor a százás bankót a kezébe nyomtam, közel volt hozzá, hogy azt a szimbolisztikus ráköpködéssel üdvözölje; mert igaz, hogy a kálvinisták nem babonásak, de azért megteszik azt, hogy mikor valami első pénz kerül a markukba, úgy tesznek, mintha megköpködnék „fthü-thü”, s magukban mondják: „apád, anyád idejőjjön”.

A leány azonban kerekre fölnyitotta a szemeit, amint a százast meglátta (eddig csak híréből ismerte), az arca egyszerre lángvörös lett, gyors mozdulattal kikapta azt a nagyasszony kezéből, s visszaadta nekem, aztán a két tenyerével eltakarta az arcát.

— Ugyan, ugyan, te bohó leány — zsémbelt rá a nagyasszony.

Én pedig megfogtam a két kezét, s kényszerítém azokat elpirult arcának elhagyására.

— Ne értsen félre, kedves Viola. Maga egy ártatlan gyermek. Tőlem orcapirulás nélkül elfogadhat mindent. Én az ön atyjának testi-lelki jóbarátja vagyok. Ő az én életemet mentette meg egykor a bizonyos halálból. Még annál többet is tett velem. A becsületeset óvta meg. Hogy mi módon, azt én magának meg nem magyarázhatom. (Nem ám, azt csak nem mondhatom el neki, hogy „megóvott attól a szégyentől, hogy a te mamádat nőül vegyem”.) Ezért én öneki holtomig leköteltettem maradok, s csak egy nehéz adósságomat rovom le, amidőn egyetlen gyermekének sorsáról gondoskodom. Eddig is tettem azt, s ha a próba sikerülni fog holnap, azontúl még nagyobb mértékben tenni fogom. S az énnekem nem lesz áldozat, és kegyedet semmi háládatosságra nem kötelezi irántam.

Azzal visszacsúsztattam a ruhájának a fodrai közé a százast. Engedte.

(S eközben eszedbe jutott az automat, akinek egy négykrajcárost dugnak a szájába, s arra kiugrik belőle egy skatulya gyufa.)

Ej, ej! De rossz nyelve van az ilyen inkarnátus pszichológusnak!

Másnap fiakkerral mentem a Hungáriába.

Csakugyan tudtak valahol egy földszinti szobát adni a nagyasszonynak, ahová nem kellett pokolgépen repülni.

Violának már új ruhája volt, amit nekem dicsekedve mutatott be. Az árát is megmondta, csak huszonzét forint volt.

A nagyasszonyt is elvittem Violával együtt a zenciskoláig. Fritillária (már én csak maradok ennél a névnél) a harmadik emeleten lakott, ahová Baracskainé a Szent Dávid hegedűjeért sem volt hajlandó fölmászni; őt odalenn hagytuk a kocsiban.

Magam vezettem föl Violát a zenetanárnőhöz.

Az rögtön próbát tett vele. Előkeresett a számára egy gordonkát, s leültette a hangjegytámlány mellé. Legelőbb is a kezdetleges skálatanulmányokat játszatta el vele hangjegyekből. Egy hibát sem ejtett. Aztán egy nehéz szonátát tett eléje. A leány azt is végigjátszotta a legnagyobb precízióval. Utoljára fölszólította, hogy játsszon valamit könyv nélkül, valami magyar melódiát. A leány aztán elhúzta a Bihari kesergőjét, meg a „Szememből könnypatak csereg” melódiáját, de annyi érzéssel és bámulatra méltó technikával, hogy a tanárnő tapsolni kezdett neki.

— Igazán rendkívüli tehetsége van a kisasszonynak — mondá, gratuláló kézzszorítással fordulva hozzám. — Elsőrendű talentum.

— No hát! Elsőrendű talentumokat protezsálni nemcsak jogunk, de kötelességünk.

Én megegyeztem a tanárnővel a leckék díjában; holnaputántól kezdődik a rendes oktatás. Tetszik tudni, a mai és holnapi nap eltelik a szálláskereséssel.

Mert egy gondolkatánuló kisasszony számára nem olyan könnyű szállást találni a fővárosban.

Annak olyan elszigetelt lakás kell, ahol ő sem alkalmatlankodik a skála-tanulmányaival se a mellette, se a fölötte, se az alatta lakóknak; de viszont azok sem zavarják őt zongorával, énekszóval, lármás foglalkozással. Ilyen alkalmas helyiséget csak a külvárosok valamelyikében lehetett kapni; két szoba, egy konyha, kettős kijárással. Az természetesen mind bútorozatlan volt. Tehát bútorokat is kellett bele szerezni; egyszerűeket, de mégis elegánsakat; aztán meg konyhaedényt. (Az első százast követte az ötödik, meg a hatodik.)

A leány csak egyre bámult; kíváncsi volt, de nem értett semmit. Annál szívesebben rendezkedett a nagyasszony.

Én röviden iparkodtam a helyzetemet tisztázni.

— Kedves Viola. Ez lesz önnek a szállása. A házbért kifizettem előre egész évre. Kegyed kap tőlem élelmezésre havonként száz forintot, mindaddig, amíg a művészete jövedelmezővé lesz. Abból kijöhet, még ruházatra is marad. Vettem önnek egy gondonkát meg egy varrógépet. Azokkal fölvaltva foglalkozhatik. A jó nagynéni lesz olyan kegyes, hogy felügyel kegyedre.

— Jaj, lelkemadta teremtette galambom — szól közbe a nagyasszony, saját térdeit ütögetve a tenyereivel. Én bizony nem lehetek olyan kegyes, hogy itt maradjak leányörzönnek; mert énnekem otthon gazdaságom van, amit nem hagyhatok ebadóba; nekem haza kell utaznom. Hanem van énnekem egy régi hűséges cselédem, a jó Magda; majd azt leküldöm a Violának, ő volt a dajkája kicsiny korában; ezután is hűségesen fogja őt szolgálni. Egy kicsit süket szegényke, de különben áldott jó teremtés.

No hát úgy is jó lesz.

„Pia fraus”-nak nevezzük az olyan szelídebb fajta csalást, mely egyvalakinek hasznára szolgál, anélkül hogy másvalakinek kárt okozna.

Idáig hát megvolnánk. Viola fölfedezve, Viola elhelyezve.

De mit szólnak majd ehhez odahaza? A semmisítő törvényték? A septemfocminalis tabula! Ez az igazi hétszemélyes törvényték.

Annyi bizonyos, hogy amely napnak a reggelén én Violát bevezettem Fritillária zeneiskolájába, annak a napnak az ötórai tea-uzsonnáján ezt ki fogja hirdetni Fritillária asszony urbi et orbi.

Innen csak az egyenes út vezet ki. Még ugyanaznap az ebédnél saját magam elmondok mindent a feleségemnek, ami igaz.

(Mindent? Te!)

No tudod, kilenc tizedrészt. Sokalod? Hát mondjunk tizenhét huszadrészt. Hát hiszen mikor egy kulánsan fizető férj a feleségének elmondja az igazat, magának is csak jár belőle provízió.

Tehát a következőket:

1. Van egy jó barátom, kinek nagy hálával tartozom.
2. Annak van egy titokban nevelt leánya, titkolt viszonynak a szülőtte.
3. A leány egy jószívű nagynéne gondjai alatt nevelkedett föl.
4. A nagynéne lábai rosszak, nem járhat velük.
5. A leány életmódja biztosítva van rendes pénzügyi művelet által. A jóltevő neve eltitkolandó, állására és feleséges voltára való tekintetből.
6. A leány művészi tehetségekkel van fölruházva. Fényes jövődő várakozik reá.
7. A leány erényes, felügyelete szigorú.

8. Én bízást apja tehetnék.

No hát olyan adat ez mind, amit el lehet hinni.

Pálma elfogadta azt en bloc, csak azt mondta, hogy szeretné azt a leányt megismerni.

Biztosítottam felőle, hogy be fogja mutatni magát, mihelyt rendben lesz.

Így aztán Pálma az ötőrai tea-ozsonnán azzal vághatta ketté Fritillária szenzációs hírmondását, hogy „mindent tudok, a férjem már elmondta”.

Így szedik ki a kígyónak a méregfogait.

Az pedig, hogy Viola rendben lesz, azt jelentette, hogy amint a régi dajkája megérkezik, s elfoglalhatja a nagynéne helyét.

En azonnal, amint Magda (így hívták a dadát) megérkezett, hazabocsátám Baracskainé asszonyt, azzal a megvigasztalással, hogy azok a bizonyos húsz forintok, melyek a biztosító társaság által eddigelé az asztalára havonként leszámíttattak, ezentúl is meg fognak ugyanott jelenni. Fogadja el eddigi hű ápolása jutalmául. A Violának nem lesz már arra szüksége. Megértette a jó lélek, s nagy könnyhullatások között elbúcsúzott.

Viola pedig beszegődtette a Magdát az én segítségemmel, amire nagy szükség volt, mert a jámbor nagyot hallott. Különösen azt nem akarta meghallani, mikor Viola tíz forint havi bért kínált neki; hanem mikor én azt mondtam neki, hogy másik tízet én teszek hozzá, azt meghallotta. Meg hogy a fát, vizet a háziszolga fogja hordani a konyhára.

Az is tetszett neki, hogy egy öltözet új ruhát kapott ajándékba.

Erre a díszes jelmezre azért volt szükség, hogy a látogatás alkalmával, mint Viola kísérőnéje legyen bemutatható a feleségemnél.

Én ugyan a felségemet eleve informáltam, hogy a kedves nagynéne lábai nem bírják meg a lépcsőmászást; ő majd lenn fog maradni a hintóban azalatt, amíg én Violát fölvezetem;

de Pálma humánus lelkülete talált kedvezőbb megoldást. Oda-rendelt két hordárt egy karosszékkal a kapuhoz, s mikor mi megérkeztünk a bérkocsival (a saját hintómon nem jártam Viola szállásáig), szépen kiemelték Magda asszonyt, karra véve, beülítették a zsöllyébe, s így szállították föl a garádicson. Engedett magával mindent elkövetni.

A bemutatás megtörtént annak rende szerint. Pálma egyedül fogadta a látogatókat, leültette őket a karszékekbe; nekem is helyet mutatott. Avval kezdődött a benevolum.

— Baracscai Viola a neve?

A nevelőnőm után. Valósággal az anyám nevét viselem; de azt férjhezmenetelemig nem szabad használnom.

— Az atyjáról nem tud ön semmit?

— Azt tudom, hogy előkelő állású hivatalnok, és nős.

— Gondoskodtak önnek a megélhetéséről?

— Óh igen. Havonkint kapok életbiztosítási alapon száz forintot. (No, itt esett egy kis korrektúra az igazságon.)

— Az elég szép. Abból igen tisztességesen megélhet.

— Óh, én igen kevésből kijövök; a fölösleget félreteszem. Hogy ha itt kitanultam az iskolát, Párizsba kimehessek, továbbképztetés végett. (Második korrektúra!)

Pálma intézett egynéhány kérdést Magdához is; amire azonban a tisztelt hölgy állhatatos némasággal válaszolt.

— Elégészesnek találja ön — szólt végre Pálma a leányhoz — a nagynénje felügyelését magára nézve?

— Még van azonkívül egy felügyelőm — szólt Viola, önrzetes fejfölemeléssel — A -- saját ambícióm.

Ah! a művészi ambíció!

— Neincsak az — folytatá a leány. — Még más ambíció is. Nekem vágyam van társadalmi állást foglalhatni el. S ehhez van jogosult reményem. Ugyanaz a jóltevő kéz, mely napi szükségeimről gondoskodott, szintén azon biztosító társaságnál húszezer forint kelengyét kötelezett le a számomra férjhezmenetelem esetére. Én tudom jól, hogy egy könnyelmű ballé-

péssel egy vagyont és egy társadalmi állást dobniék el magamtól. — Ez a tudat az én erényőröm.

Pálma úgy meg volt harva ettől a szónoklattól, hogy a kezét nyújtá a leánynak, amut az háromszor megcsókolt.

Én pedig meggyőződtem felőle, hogy az én védencem nagy színművésznő.

Azzal Pálma elbocsátá a látogatóit, a hordárok ismét levitték karszékbe ülterve Magda asszonyt a hintóig, én odáig vezettem Violát, s elbúcsúzásunkkor azt sűgám neki:

— Délután négy órakor meglátogatom.

Tchát volt már közöttünk valami közös. A közös hazugság. — Ez is egy neme a liézonnak.

Pálma néhány nap múlva egy drága kerekcs székot küldött a „nagynéni”-nek, amin az, saját kezeivel hajtvá a kerekcsot, tehetett nagyobb kirándulásokat az utcán. Eleinte Magda nem akart hozzászokni ehhez a furcsa járműhöz; hanem aztán Violával addig biztattuk, míg kedvet kapott hozzá, hogy ezen járjon ki a piacra, csirkét, uborkát bevásárolni. Annyira, hogy még az újságba is bekerült; a „Neues Politisches Volksblatt” képsben is megörökítette: „Die Haushälterin auf Rädern”. Pálma büszke volt rá, s eltette a lapot emlékül.

Délután négy órakor elmentem Violát meglátogatni.

És azután minden délután négy órakor elmentem hozzá. S rendszeren nyolc órá után kerültem haza.

Hiszzen ez a rendszeres órá kanonika.

Ez a tisztességes férjeknek, családapáknak a rendszer ideje. — Mikor az asszonytársaság egybegyűl a teánál, egy kicsit pletykázni, intrikálni, embertszólni, divatról, konyháról értekezni, néha-néha fölolvadásokat tartani, jótékony koncerteket rendezni, ritka esetekben lutrit, Hammer und Glockét játszani,

olyankor a jámbor férj veszi a kalapját, s megy a klubba, a kaszinóba, tarokkozni, pikétezni. Aztán nem csak egy klub és kaszinó van Budapesten; én adófizető tagja vagyok hétnek. Ha történetesen kerestek, és nem találtak az egyikben, bizonyosan ott voltam a többi hatban.

Pedig hát egyikben sem vesztegettem a pénzemet.

Egy új világot fedeztem föl.

Ez a leány valóságos Meluzine volt.

Mindig jókedvű, mindig tréfára kész. Amitől én úgy elszoktam már húsz év óta. Akit csak magam körül látok, az mind komoly, szigorú, bírálható, csipkedő, éles, zsémbes, panaszos, unatkozó, kevély, rátartó, leskelődő, neheztelő, haragtartó, kényes, finnyás, begyeskedő, szórakozott, orroló, erkölcsbíró, szemérmes, szeszélyes, fanyar, ízetlen, fáradt, legjobb esetben civakodó. — Én ezekből a virágokból bírok egy egész üveg-házat.

Nagy csoda-e, hogyha ebből az üvegházból kiszabadulva odabódorodok egy csalitba, ahol a viola nyílik, s jólesik végighevernem a pázsiton, a bokroktul beárnyékolva.

Hiszen hát azt is csak meg kellett tudnom, hogy a pártfogoltam mennyit haladt a művészi tanulmányaiban. Viola minden délután produkálta magát előttem a gordonkán.

Egyszer aztán eszembe jutott, hogy hiszen néhanapján én is tudtam hegedülni, s a hegedűmmel milyen szépen akkompányáltam a bűbajos Fritilláriának. Hátha most is tudnék még valamit abból, amit bécsújhelyi kadét koromban tudtam?

Vettem magamnak Bécsben egy straduáriót, s azt egyenesen odaküldtettem Viola szállására.

És azután én kísértem hegedűvel az ő gordonkáját; — éppen, mint hajdan, bécsújhelyi kadét koromban, a bűbajos Fritilláriáét.

Ettől kezdve én valóságos kettős életet folytattam. Egy szigorút és egy vidámat. Hivatalomban pontos, otthonomban rendes, rejtékemben élvezetes életet.

Viola meseszerűen ragaszkodott hozzám. Rajtam kívül az

egész világ nem létezett rá nézve. A zeneiskolában nem kötött senkivel baráti ismeretséget, még csak a szállását sem tudatta senkivel.

Az a szállás is a legcélszerűbben volt kiválasztva. Átellenében egy templom, onnan senki sem láthatott az ablakaira. Szögletház volt, a mellékutcából egy perc alatt a kapuhoz lehetett jutni; a kapuboltozat alatt volt az ajtó, ami Viola szobájába nyílt. A másik szobából a konyhába lehetett jutni, annak az ajtaján át az udvarra, az udvarról a kertbe, a kert ajtaján át ki egy szű sikátorba, melynek oldalait istállófalak és beszennyesedett ablakú házak képezték. Nekem minden ajtóhoz kulcsom volt. Ha a kertajtó felől jöttem, az utcaajtón távoztam, vagy megfordítva. Mindig gyalog jöttem ide. Lehetetlen volt utánam leskelődni bárkinek is.

(Te! Ez még mindig a „Pia fraus” fejezet alá tartozik?)

Még mindig. Csak te írad, ahogy mondom.

A tanév szerencsésen lefolyt. A vizsgák megtartattak Fritillária zeneiskolájában; mi is jelen voltunk a feleségemmel együtt; no meg Amarillisszel együtt; ott volt a miniszteri tanácsos, a zeneakadémia igazgatója, a filharmonikusok, a klakvehuteszek; mindnyájan el voltak ragadtatva Viola elegáns gordonkajátéka által. És mindnyájunknak a véleménye abban összpontosult, hogy e kiváló talentumnak múlhatatlanul szükséges magasabb kiképzetés végett Bécsbe, Berlinbe és Párizsba kirándulni. Most úgyis két hónapi vakáció kezdődik.

És csodálatosképpen az általam jogtanácsolt társaságoknak is éppen erre az időre akadtak olyan kiküldetési számomra, melyek utamat Bécs, Berlin és Párizs felé irányozták.

(Megállj csak! Hadd nyissak föl új tintásüveget; mert a kalamárisombul kifogyott a „pia fraus”-hoz való tinta.)

Jól van no!

XIV. A DINAMITBOMBA

Külföldi ekszmisszióimból én mindannyiszor a legértékesebb meglepetéseket hoztam haza a feleségemnek. Zafír ékszereket és gyémánt butónokat, keleti sálakat, brüsszeli csipkét, csinkve csendű bútorokat, tökéletesen beszélő papagájokat, kapucinus majmokat, egész bundát kék rókaprémből, amivel furórét költött a társaságban, s a porcelánoknak mindenféle fajtát . . .

(„Megannyi tanújelek egy válóperre”, mondá egyszer az ilyenekre egy delegátus kollégám.)

No de annyit elismert felőlem mindenki, hogy olyan generózus férj, mint én, nincs több Európában.

Idehaza, a honi fővárosban, a későbbi időkben már nagyobb elővigyázattal kellett élnem. Violának ismeretségi akadtak, részint az iskolatársai révén, részint a feleségemhez járó asszonyokból. Azt kockáztattam, hogy mikor benyitok hozzá, ott találok egy ismerős vizitet nála. Ezen úgy-ahogy segítettünk. Egy leeresztett függöny a kapu felőli ablakon azt jelcé, hogy senki sincs ott, a fölhúzott függöny jelenté, hogy van benn valaki.

Ez később olyan alkalmatlanná vált rám nézve, hogy szállást cseréltettem Violával.

De ott megint csak rátaláltak.

Majd minden évnegyedben más szállásra költözött.

Akkor meg már éppen előőrsöket állítottak föl, akik az átelleni ablakokból leskelődjenek rám.

A feleségem egy arcvonással sem árulta el, hogy sejt vagy tud valamit. Ugyanaz volt irántam, aki mindig: nyájas, előzékeny és hideg. Egy csöppje a féltékenységi vírusnak nem volt a vérében.

Egyszer-egyszer a lelkiismeret megszólalt bennem: hogy ez mégis kegyetlenség, amit Pálmával teszek; de aztán csak elalattam azzal a szolizmával, hogy „nem fáj az neki” Meg-

mondta ő ezt ezelőtt húsz esztendővel. De minek is hosszabb a kálvinista esketési forma azzal az egy sorral?

Mikor vettem észre, hogy az asszonyok formális kémhadjáratot folytatnak ellenem: akkor „dezen kon dezen!” azt a ravaszságot gondoltam ki, hogy csak azért is otthon maradtam a feleségem ötórai tea-ozsonnáira; magam is odaültem az asszonyok közé tereferélni, tartottam őket pletykabeszéddel, s udvaroltam nekik sorba egész a szemtelenségig; azok majd megpukkadtak mérgükben. Ha nagyon vakmerően példálóztam a múltakra: meg is vertek; én csak tartottam a hátamat.

Ez a legjobb módszer. Ha egy férjet azzal denunciálnak a felesége előtt, hogy van egy főbenjáró bűne: akkor túlhajtani a vádat: „nem egy van, de hét!”

Hanem egyszer aztán beütött egy nem várt katasztrófa.

Hesperis már több nap óta nem jelent meg az ötórai ozsonnákon. Én azt hittem, hogy énrám les, a Viola szállásával átellenes ablakból; pedig hát nem énrám vadászott a derék hölgy, hanem a saját Nikkeljére.

Egy pénteknapon (nagyon jól emlékszem rá, hogy péntek volt, mert az ordináriusom rendelete következtében a feleségem által szigorúan megtartott böjtös ebédek kikerülése végett pénteken a házon kívül kellett étkezniem higiéniai szempontból. Violánál voltam, jó paprikás halászlével traktált meg.) Tehát pénteknap délután az ozsonnaasztalnál javában mulattattam a hölgytársaságot pajkos anekdotáimmal, amidőn hirtelen, minden kopogtatás nélkül, föltáruul az ajtó, s berohant rajta lélekszakadva a rég nem látott úrhölgy, a Hesperis. Már a külső fölszereleése elárulta szokottnál is nagyobb harcias hangulatát.

A fején volt egy lángvörös kalábriai kalap, egy margaréta bukéttal meg két szál fenyegető fácántollal; a nyakát Sarah Bernhardt csipke-örv burkolá; narancssárga ruhája volt, fekete sávokkal, mint egy tigrisnek, kakadoa színű övvel derékban átszorítva. Két keze csuklóját ezüstláncok köríték, nagy lecsüggő golyókkal, emlékpénzekkel és egyéb relikviákkal, amik a beszédét

kísérő taglejtés közben félelmesen csörgöttek. Azonkívül egy selyem ridikül is volt a karjára akasztva. Az arzenál!

— Itt van! Megfogtam valahára a scmmirekellőt! A gyilkos gonosztevőt! — Mindig tudtam, hogy pokolra való az átkozott; de hogy ennyire elvetemedett imposztor legyen, azt még álmodni sem mertem volna; a gyalázatos! — Ezt lihegő első beköszöntésül Hesperis.

— Az Istenért! Mi történt? Kiről van szó? — kérde a feleségem. Magam is megijedtem, azt hittem, engem aposztrofálnak.

— Hát ugyan kiről volna szó, mint a Nikkclről? Mikor én azt mondom, hogy „gyalázatos”, lehet-e az más, mint a Nikkel? Hisz a többi is mind cudar, csalárd, lator, de legalább iparkodik eltitkolni a gonoszságát (itt nekem jutott egy jelcztésteljes szemvágás), de ilyen nyíltan, ilyen vakmerően vinni a toronymagas gonoszságot, ez csak egy Nikkeltől telik ki.

Eközben leült az asztalhoz, s lehüvelyezte a hosszú fekete selyemkesztyűit. Ellenben a ridikült odatette az asztalra, a két tenyerével lenyomtatva.

— Mindig gyanakodtam az átkozottra, hogy megcsal. Délután sohasem úgy volt a nyakra valója csokorra kötve, ahogy én reggel megkötöttem, s gyakran rajtakaptam, hogy a „Fischerin, du kleine”-t danolja, mikor a szobájában van. Hol danolják ezt a nótát? Az orfeumban. Minden reggel, amíg a fürdőben volt, én megvizitáltam a tárcáját, mennyi pénz van benne. — Egy-egy napon azt mondta, hogy éjjeli inspekcója van a hivatalokban. Reggel került haza. Az olyan inspekcións éjjelek után rendszeren tíz forint hiányzott a tárcájából.

— A vacsora . . . — sipegtem én közbe.

— Csitt! Maga jobb, ha nem szól! Megállj! (Itt nekítürközött.) Azt mondtam neki, hogy szeretném egyszer meglátni, hogy milyen az az orfeum. Vigyen el egyszer oda magával vacsorálni. Nagyon dicsérte az előadást. A kaucsuk-cmber nagyszerű, aztán meg az éneklő malacok, meg a néger bohócok. Elmentem vele; végignéztem az egész előadást. De még

inkább néztem a Nikkel arcát. De nem kellett annak se éneklő malac, se tamburázó szerencsen; hanem amint egyszer kikalimpázott a színpadra egy szemtelenül kurta szoknyás perszóna; dehogya kurta, semmilyen! s rákezde a maga impertinens nótáit, lehetetlen mimikával kísérve, akkor a Nikkel majd kibújt a bőréből. Az a maskara is egyszerre rátalált a csókaszemével a Nikkelre, s egész kihívóan kokettírozott rá. Ahán! Ez hát az a „Fischerin, du kleine!”

— De barátném — szóltam én közbe. — Kokettíroz az mindenkivel.

— Csak maga ne prókátorkodjék, drága barátom. Megállj! mondék. Majd végére járok én ennek. Másnap nagy szccénát csináltam a Nikkelnek, afölött a téma fölött, hogy nagyon könnyelműen bánik a pénzzel. Igazam volt, átlátta, kénytelen volt magát megadni. Én elvettem a tárcáját: kiadtam neki belőle öt forintot. Ennyi elég véletlen kiadásokra. Majd a szivarokat is én vásárlom be czentül.

(Hej, hogy áldottam magamban a sorsot, hogy nem nekem juttatta azt a bizonyos nászutazást Hesperissel.)

— A Nikkel átment a szobájába, a szolgálónak azt mondta, hogy hívjon neki egy hordárt. — Minek neki az a hordár? — Én a kulcslyukon keresztül benéztem a szobájába, hogy mit csinál a Nikkel. Az íróasztalnál ült és írt. Levelet írt. Az ostyával pecsételte le. Nem használt spanyolviaszkot a lepecsételéshez, mert annak a szaga elárulja a levélírást. Nemsokára belépett a külső ajtón a hordár. Ismerem. Sánta volt. Többször járt már Nikkelnél. — Én hirtelen kapom a kalapomat, kisettem a folyosóra; az auszguusz nyílásánál meghúztam magam, s vártam, míg a hordár jön nagy bicebóczva. Mikor elcjbém ért, kiugrottam a lesből, megfogtam a nyakravalóját a fickónak: „ide azzal a levéllel”. Nem is vártam, hogy mit szól rá, hanem kirántottam a zsebéből a levelet hirtelen kézzel. „Alló mars!” — „Legalább a fizetésemet!” nyögte a nyavalyás. „Nesze a fizetés!” Azzal pics, pacs! Egyet jobbrul, másikat bal-

rul. A posztilyon damúr szaladt a másfél lábával, ahogy tudott.

A hölgyek mind tapsoltak az előadásnak: még magam is.

— No hát kezemben volt már a korpusz delikti! — folytatá a hős amazon. — Hát nem jól sejtettem? Hát nem az volt az adresseszre írva: „Fischerin-du-kleine”. És aztán szállása világosan kiírva: „Sertéshajcsár utca 26/B. II. udvar, 3. emelet, 47. ajtó”

Általános elszörnyedés moraja zszibongott végig a társaságon.

A ridikül megnyílt, Hesperis ujjai elővonszolták rejtekéből a bűn-tanújelt.

— Itt van! Tessék a borítékot nézni! (Azt kézről kézre adta.)

De hát még a tartalom! (Azt nem bocsátá ki a kezéből.) „Drága angyal! Bocsáss meg, hogy ezúttal nem küldhetek neked pénzt; mert a tetteges hatalom zár alá vetette a kasszámat.” — „Tetteges hatalom?” Ez bizonyosan én vagyok! De hát hallott már valaha ilyet ember, hogy egy férj a feleségét „tetteges hatalomnak” nevezze? „De mihelyt megkapom a salláriumomat a mappázásért a bírótól . . .”

— Ahá! — kiáltott közbe Fritillária — ezt úgy mondják a németek, hogy „ein Geld, wovon die Frau nichts weiss” Ugyebár, jogtanácsos úr?

Hesperis folytatá a levélolvasást.

„. . . azonnal sietek igényeidnek eleget tenni. Addig is 10 000 cs. cs. cs. — A te elbűvölt Nikicád.”

„Nikicád!” Itt van! Tessék! Még egy pocát is ejtett a neve mellé.

S azzal odatartotta az orrom elé a veszedelmes levelet.

— Tessék! Tessék! Önnek a testi-lelki barátja! A gyönyörűséges mákvirág! Nos hát mit csináltam? Mit gondol, uram?

Mínthogy kérdezett, felelnem kellett rá.

— Rohant kegyed a Nikkelre haragvolkánjának egész láva-kitörésével.

— Azért sem találta el! Rohantam, de nem a Nikkelre, hanem a Sertéshajcsár-utcába, a Fischerin-du-kleinét fölkeresni.

— Vitt magával egy üveg vitriolt meg egy stanicli paprikát.
— Azért sem azt vittem. Hanem elvittem magammal a Nikkelnek a lefoglalt pugyillárisát.

— Mit fogunk hallani?

— Igenis, a pugyillárisát. Itt van a ridikülben. (Azt is megmutatta.) Otthon találtam a frajlát. Bizony mondhatom, hogy nappal nem olyan szép, mint gázvilágításnál. Tele az arcbőre ebagákkal. (Mitfresser.)

— Ez a színpadi festéktől van --- szólt közbe szakszerűen Fritillária.

— Óh bizony attól nem támadnak ebagák az arcon — protestált még szakértőbben Passiflora. — Nézzék meg az én arcomat. (Neki nappalra is ki volt festve az arca.) Csakhogy nem szabad a festéket vízzel lemosni, hanem arckenőccsel kell ledörzsölni.

— De legkevésbé szabad azt lenyulatni! — kiáltá mérgesen Hesperis, aki dühös volt amiatt, hogy az ő érdekes előadásait ilyen haszontalan intermezzóval szakítják félbe. — Az öltözet is nagyon sófel volt. Hogy mondják azt magyarul, hogy „schofel”? (Ezt a kérdést hozzám intézte.)

— Sunda.

— No hát sunda volt. Arra is alapos oka volt. Az elegáns toalettjei mind a tisztítóban voltak.

— Így hívják a fiókszálogházat — magyarázám én.

— Tudom. Én hát rövid processzust csináltam vele. Megmondtam, hogy ki vagyok. Köszönöm, nem ülök le. Nem fáradtam el. Még csak ezután akarok elfáradni. Megmutattam neki a levelet, amit röptiben elfogtam. „Magának pénzre van szüksége, de az uramnak a tárcája nálam áll. Itt van, tessék! No hát adok én magának pénzt. Ha maga énnekem azokat a leveleket, amiket a Nikkel magához írt, mind egy szálíg kiszolgáltatja, hát én magának adok rögtön húsz forintot.”

— Ah! Ah! Húsz forintot! --- hangzott az elcsodálkozás fölkiáltása minden ajkról.

— S nem utasította vissza a „drága” angyal ezt a kínálatot nagy indignációval? — bátorkodtam én a vért szagolt tigristől kérdezni.

— Mit? Indignációval? De a két füléig szaladt a szája örömben. „Itt van! Tessék kikeresni”, szolt nevetve, s azzal fölnyitott előttem egy nagy bolond kuffert. Kérem az telidestele volt mindenféle színű levelekkel. Hiszen ha azokat mind eladhatná húsz forintjával, hát hercegnő lenne belőle. Szerencsére a Nikkel levelei mind legfölül voltak. Mégis nemigen régi lehet a viszony. Összeszedtem valamennyit. Így is tíz darab volt.

— Két forint darabjéért! „Olcsó” angyal — dörmögém oda.

— Odadobtam neki a pénzt — folytatá Hesperis. — Azt sem mondtam neki, hogy „szervusz”. Hanem ő, a szemtelen! még azt mondta, hogy a „vizontlátásig”! Itt van mind a tíz levél! A tizenegyedik az elfogott. Én még a komfortébliben elolvastam valamennyit.

Ezzel előhúzgálta a leveleket a ridikülből, s lerakta őket sorba az asztalra, mint mikor az ember pasziánszt készül játszani.

— Most csak a megszólításokat olvasom föl belőlük kegyeteknek. Tessék ide hallgatni. — „Imádott bálványom!” — „Ragyogó csillagom!” — „Egyetlen mucuskám!” — „Napok napja!” — „Bujdosó tündérem!” — „Kicsikém.” — „Üdvem angyala!” — „Mennyei tünemény!” — „Királyném!” — „Majmocsukám!” — Ez az utolsó, ami megöl. Így csak engemet szokott szólítani. Hát még a tartalom? — Azt majd máskor. Ezt egyenkint kell végigolvasni, hogy az ember alaposan megítélhesse, mekkora pokol lakik egy férfi szívében!

— Hát aztán mi történt? — rebegém én a félelem kíváncsiságával.

— No azt el lehet képzelni, hogy rohantam a levelekkel haza.

— S mit tett Nikkel?

— Hogy mit tett Nikkel? Hát azt tette, hogy a vállá közé húzta a fejét, s engedte a hátát üttetni. De attól is az én kezem fájdult meg, nem az ő háta.

- No én nem azt tettem volna az ő helyzetében.
- Hát mit?
- Hanem ezt ni.

Azzal fölugrottam a székemről, s szaladtam az ajtó felé.

De ugyan megjártam vele; mert az ajtóban szemközt találkoztam Iringóval, aki egy teáscsészéssel tele tálcát hozott a két kezében; az elbarikádozta az utamat, s azzal a sok asszony-személy visítva utánam rohant, csak úgy csattogott a tenyerük a hátamon. Amarillisz, Fritillária, Passiflora, Hesperis, kiki lerótt a régi tartozását, az utamat álló Iringó pedig kárörvendően nevetett, „üssék, üssék! úgy kell a gazdának”. Végre én is megharagudtam, szembe fordultam velük, s erőszakot használva erőszak ellen, sorba csókoltam valamennyit. Erre aztán visszavonultak. — Csak Pálma maradt az asztalfőn ülve, istennői flegmájával.

No hát tessék! A szegény Nikkelt megverik azért, mert ki hagyja sütni magára az egész turpisságot, engem meg azért püfölnék el, mert nem hagyok magamra kisütni semmit.

Hesperis pedig az egész város békességét fölforgatta azokkal a szerelmes levelekkel. Járt velük házról házra, ahol csak asszony ismerőse volt; elragályosította a féltést minden eddig békében élő házastársra; háborút indított a két nem között ezzel a csatajelszóval: „nincs hű férj a világon!” — úgyhogy a szegény fenyegetett férjek már deputációba készültek járulni Csatári Grósz Lajoshoz, az országos egészségügyi bizottság elnökéhez, hogy vegye alkalmazásba a szükséges rendszabályokat ez epidémia ellen, ami úgy terjed, mint hajdan a konvulzionérek vitustánca. Egy férj sincs biztosítva az ellen, hogy egy éjjel levágják az orrát, s aztán szaladgálhat ezüst orral a világban.

XV. A SZERZŐDÉS

Hanem hát ez mind tréfadolog és nevetni való. Apró sanzonett énekesnők, kicsi balerínák utáni appetitus mind olyan múltó baj, ami jóllakás (meg gyomorfeltöltés) után elmúlik. Csak olyan kedélynátha ez, amit nem kell gyógyítani. Hány-szor láttam én már budapesti városatyákat Bécsbe járni deputációba, akik estenkint összebeszéltek, hogy itt meg ott fognak mulatni (a Práterben); sosem mentem velük; nem szeretek a más poharából inni; aztán mikor hazakerültek, megint olyan jámbor családapák lettek, mint azelőtt voltak.

Hanem mikor valaki olyan helyzetbe jut, mint én, egy félreértés miatt az egyenes útról, az aztán a nehéz állapot.

Nekem az első lépésnél meg kellett volna gondolnom, hogy mi lesz abból idő jártával, ha én egy ilyen ártatlan léleknek a sorsát, mint Viola, a magaméval összekötöm.

Ez az egész lelkével csügg rajtani, egészen fölláldozza magát értem. S mit adhatok én neki ezért cserében?

Pénzt?

Igaz, hogy az nekem van bőséggel. Pénz, amiről az asszony nem tud semmit. Pénz, ami nekem csak egy névaláírásomba kerül.

Komisz, alávaló lelkületű férfiak mondhatják azt, hogy hiszen ez ekvivalens, de énnekem érzékeny kedélyem van. Rám nézve álomrontó az a gondolat, hogy én egy leányt fölláldozok a magam gyönyörűségének, kilátás nélkül, hogy ezért valaha kárpótoljam, hogy valami célhoz eljuttassam.

És amellet Violának nagy ambíciói voltak, amiknek ő előttem kifejezést is adott. Művésznő is akart lenni — és még más: „nő”

Három évig volt már Fritillária tanítványa; hangszerének minden művészetét eltanulta. Többször föllépett már nyilvános hangversenyeken, Budapesten és Bécsben, s a zenekritika igen kedvezően szolt felőle.

Egy ilyen bevégzett művészi tehetség csak nem azért jött a világra, hogy énvelem játsszék duettet — hallgatók nélkül.

Nem szerettem róla gondolkozni.

Egy látogatásom alkalmával különös jókedvében találtam Violát.

— Nézze csak, milyen Haupttreffert csináltam ma.

— Ah! A vöröskereszt sorsjátékon?

— Nem. Egy szerződést kaptam egy külföldi imprezáriótól, aki művészi körútra akar velem vállalkozni, Bécs, Berlin, Párizs, London, Szentpétervárra; azután a tengeren túlra, New York, Chicago, Philadelphia, Boston, San-Franciscóba. A szerződés három évre szól, első évben hatezer, másodikban hét-, harmadikban nyolcezer forintra, szabad utazás és élelmezés mellett.

Igazán meg voltam döbbenve. Hisz így egészen elveszítem Violát. Csak nem járhatok együtt vele a világot körülutazni. Pedig, hogy ez így fog következni, az előrelátható volt. Egy nagytehetségű művésznő csak nem azért tanul gondolkázni, hogy egy pesti hölgyzenekarban állandósítsa magát, hanem azért, hogy a művészetét a kerek világ előtt ragyogtassa.

Főtt a fejem ettől a gondolattól.

— Hadd lássam azt a szerződést — mondtam neki.

Kivette a szekrényéből s átadta.

Formaszerű szerződés volt, két példányban, közjegyző által hitelesítve.

Hanem aztán egyszerre visszakaptam a lelki ruganyosságomat, amiut a szerződést aláírt imprezárió nevét megpillantottam.

— Ah! Entenfusz uram!

Azzal az asztalhoz vágtam a szerződést.

— Ez az a bizonyos moszió Antanfű.

— Ismeri őt?

— Hogyne ismerném? Ez egy országos csaló, aki a művésznőket behálózza, aztán kiszipolyozza. Én már egyszer kiveret-

tem innét Budapestről család manipulációk miatt. Ezzel nem szabad magának szerződésre lépni, mert ez magát megcsalja, kirabolja, még a becsületétől is megfosztja. Ez egy svindler!

Viola sírva fakadt.

— Pedig én már úgy örültem ennek a szerencsének.

Szerencsének nevezte azt, hogy engem elhagyhat.

— De hát mi lesz így belőlem? Örökké iskolába fogok járni? Örökké az ön nyakán fogok élni? Sohasem lesz nevem?

Nagyon megesett rajta a szívem.

— Várj egy pár napig; akkor megmondom, hogy mi lesz belőled. Addig tartsd függőben a szerződést.

E pár nap alatt likvidált a szindikátus egy kőszénbányavállalatban, melynél nekem negyvenezer forint nyereség jutott. Olyan pénz, amiről az asszony nem tud semmit.

Harmadnap meglátogattam Violát a szállásán.

— Most én hoztam neked egy szerződést aláírás végett. Te megveszed ezt a házat, amelyben lakol, negyvenezer forintért. Akkor aztán lesz valami címed. „Házbirtokosnő.” Elfogadod?

Viola széttépte az imprezárió szerződését, s aztán a keblemre veté magát és átölelt. — Hát mégiscsak meg tudtam őt tartani.

XVI. AZ EGYENRUHA

Ettől kezdve nagyon megváltozott Violának a társadalmi helyzete. A rendőri rovatban nem szerepelt többé, mint „zeneiskolai növendék”, hanem mint „háztulajdonosnő”. S ezzel meg volt előtte nyitva a világ. Fogadhatott látogatókat, köthetett ismeretségeket, adhatott estélyeket, s maga is eljárhatott a barátnői estélyeire. Férfi ismeretségét képezték fiatal államhivatalnokok, orvosok, mérnökök, színészek, rá nézve nem veszélyes emberek.

Eszemben sem volt, hogy ezek közül valamelyikre féltékeny legyek. Már egy vén szerelmes is nevetséges egy figura, hát

még egy vén szerelemföltő. Csak az kellene még! Aztán teljesen megbízhattam Viola szilárd elveiben. Az az ő kettős ambíciója!

Otthon azt mondtam, hogy Violának az édesatyja csinált egy fényes üzletet, amiből annyit nyert, hogy a leányának azt a házat vehette ajándékba. (Szegény Nikkelnek még a mindennapi szivarpénzt is úgy adogatták ki piculánként; váltig alku-dozott a feleségével, hogy írni fog neki szerelmesleveleket két forintért, de Hesperis nem állt rá.)

Most már fényes délben is ellátogathattam Violához. Mint jogtanácsos. Minthogy Violának volt egy örökösödési pöre, amelynek vitelével engemet bízott meg. A boldogult édesanyjának az apja után maradt egy temesvári ház, földekkel együtt; a nagypapa végrendelet nélkül halt meg, az oldalrokonok igénypört támasztottak a hagyatékhoz, minthogy a nagypapa állítólag kitagadta a leányát az örökségből, s holta napjáig nem is vonta vissza az átkát a fejről.

(Hohohohó! Hiszen Viola megboldogult mamája még mindig ott énekel az operában.)

— Hiszen nem neked beszélem én ezt, hanem az asszonyoknak! Tehát ezzel az örökösödési pörrel paszpartum volt Violához minden órában. Szállásának két kijárata volt, egyik a lépcsőre, másik az udvari folyosóra, amaz az előszobán, emez a konyhán vezetett keresztül. Hölgylátogatók rendszeren a konyhaajtóra kerültek, a jó Magdán keresztül, férfilátogatók ellenben csöngettek a főajtón. Az én jelzésem volt a háromszoros csöngetés. Azt persze a Magda nem hallotta meg, annálfogva Viola maga jött kinyitni az ajtót. Ott mindjárt megkérdeztem, van-e nála valaki. Megmondta őszintén. Ha volt odabenn valaki, vagy megfordultam a sarkamon, majd később jövök, vagy pedig bementem; nagyon örültem a szerencsének, s a látogató jelenlétében rögtön hozzákezdtem az örökösödési pör jelen fejlődményeinek ismertetéséhez, hivatkozva referádákra, tanúvallomásokra, semmisségi beadványokra, felülvizs-

gálatokra, míg a látogató megunta a dolgot, és elkotródott. Akkor aztán azt a bizonyos bartvist a csöngettyű alá tettük a szakállas felével, több csöngetés nem volt hallható.

Eközben egy névtelen levelet kaptam, melyben egy jóakaróm arra figyelmeztetett, hogy a Viola házával átelleni lakások egyik ablakában egész délutánonkint fölvtva ül egyike az én házi barátnőimnek, aki ott énrám spekulál. (Hát hiszen én abból nem csinálok titkot, hogy Violát meglátogatom: az az örökösödési pör!) Igen ám, de aki spekulál, egyúttal kalkulál is. Azt is kiszámítja, hogy meddig maradok ott. Mert nincs az az örökösödési pör, aminek az előadására két-három óra volna szükséges.

Ez ellen én azt találtam ki, hogy vettem egy olyan divatos fehér nyári napernyőt, ami esernyőnek is megjárja, amit a szibarita férfiak a napsütés ellen használnak, annak a fődözete alatt szépen elsurrantam a kémszemlélő ablak előtt. Nem jó gondolat?

Egy nagy pártlakoma után, mely délután öt órakor végződött, erősen fölpezsgőzve siettem Viola lakására (a fehér napernyő alatt), három lépcsőt ugorva egy lépéssel. A frakkom zsebében hoztam a számára a bankettől egy bonboniért, Sarazate arcképével.

A hármás csöngetésre jött Viola az ajtót kinyitni.

— Nincs látogatója? — kérdezém.

— Van. Olyan furcsán mosolygott hozzám.

— Kicsoda?

— Moszió Antanfü . . .

— Micsoda? Az Entenfusz? No annak én kitoröm a nyakát!

— Ne törje ki, kérem, a nyakát.

Én berohantam a szalonajtón, marokra fogott ántukával. Hanem aztán szépen visszahökkenem.

Az a moszió Antanfü egy katonatiszt volt. Kékhajtókás hadnagy a sorgyalogságból.

No ennek a nyakát nem törhetem ki! Először, mert őfelsé-

gének az armádiáját egy hadnagyától megfosztani nem illik; azután meg, mert annál kard van, nálam meg csak paraplé.

Átkozott presztízse van annak a katonai egyenruhának. Egészen más ember benne minden ember. Én azt hiszem, hogy a kard a kiegészítő része a férfinak. Miért is nem hordunk mink valamennyien katonai egyenruhát? A férfi civilruhában olyan, mintha az oroszlan csizmát húzna a lábára.

Látszott is rajta, hogy érzi a fölényét irányomban.

Még ő fogadott magas leereszkedéssel, mint régi „jó” ismerőst, kezét nyújtva elélem lovagias parolázásra.

— Mennyire örülök önt ismét láthatni.

És aztán csak ismét leereszkedék a fotelbe, egyik lábszárát a másikra vetve, még szivarozott (a kupcihér!) Viola szobájában!

S mielőtt én kipakolhattam volna az örökségi processzussal, már az én hadnagyom nagy nyelvkészséggel folytatá az eddigi diskurzust az Uchátius-ágyúkról, amiknek szerkezetével megismerteté Violát. (Ha ugyan ez is nem afféle örökösödési processzus.) S hogy én is megértsem a dolgot, újra elől kezdte, hogyan öntik az Uchátius-csővet, hogyan tágítják, hogyan fúrják bele a csavargó rovátkokat, amik pergő irányt adnak a lövegnek . . .

Én meguntam az előadást, vettem a paraplémat, s otthagytam a vitét.

Viola utánam jött az ajtót bezárni.

— Egy óra múlva visszajövök! — mondtam neki nagy bosszúsán.

Azzal a fejem fölé tartottam a paraplét, s mentem a klubba pikétezni. Nyertem. Az is bosszantott.

Egy óra múlva visszamentem Viola szállására. Csöngettem. Viola kijött az ajtót nyitni.

— Egyedül van?

— Nem.

— Ki van itt?

— **Antanfű.**

— Hogy az ördögök vigyék el azt az Antanfút. Még mindig ágyút önt?

Azzal megfordultam, lementem a lépcsőn.

Megint föl a klubba. Most már nem ültem le pikézni, hanem letelepedtem egy tarokkista mellé kibicnek. Annak is örült szerencsét hoztam. Nem telt bele egy óra, s három szólót, négy ultimót, és egy volátot csinált, az én befolyásom alatt.

Ez már megdöbrentő.

A másik három partner azzal fenyegetett, hogy kidobnak a klubból.

Megyek én magamtól is.

Megint csak kifeszítettem az esernyőt; pedig már se nap nem sütött, se eső nem esett.

Ismét ott álltam az ajtó előtt. Csöngettem. Viola kijött.

— Magában van?

— Nem.

— Hát most megint ki van itt?

— Antanfú.

Már erre dühösen futottam el, s nem mentem többet semmiféle klubba, hanem nyargaltam végig az utcán, a korzóra, a Duna-partra, mint egy örült.

— Nekem ezt az embert meg kell ölnöm! Milliom átok! Hiszen én is vagyok, aki vagyok! Az én kardom sem gyékénykáká! Gulyáshúsnak aprítom ezt a fickót!

Hanem aztán a Duna-parti szél kifújta lassankint a fejemből a borgőzt is, meg a szenvedélyt is.

Ugyan szép kis botrány lenne, ha egy széles körökben ismert jogtanácsos párbajt vívna egy hadnagyocskával, feleséges ember léte, egy kis zeneiskolai növendék miatt! Ez volna aztán a kövér falat a hírlapoknak! Majd hoznák a portrémat a lapok akaratom ellen.

— Nem! Nem fogok semmi bolondságra vetemedni.

Sötét este volt már, mire a sétámból visszakerültem. Egészen ki voltam józanodva.

Az utam megint Viola szállása előtt vitt el. Ezúttal az utca túlsó gyalogjáróján haladtam végig. Föltettem magamban, hogy föl sem fogok tekinteni az ablakára.

Hanem aztán csak mégsem tudtam megállni, hogy egy futó pillantást ne vessek arra a nagyon emlékezetes ablakra.

És hát csakugyan! Ott égett abban az ablakban egy szál gyertya.

Ez a gyertya egyenesen az én számomra gyújtott meg. Ez jelezte azt, hogy engem várnak.

Egyszerre vége lett minden haragomnak, sértett önérzetemnek; megfordultam, harmadszor is fölmentem a fatális lépcsőkön.

Ezúttal nem kellett csöngetnem; a félig nyitott ajtóban állt a Magda, s mutatta, hogy bemehetek a szobába.

Viola egyedül volt. Hidegen üdvözölt, széket mutatva. Nem ültem le.

— Magának nagyon hosszú értekezése volt a hadnagy úrral.

— Igen.

— És érdekes?

— Az. Antanfű hadnagy elmondta előttem az egész élete történetét. Mennyit küzdött, mennyit hányódott a világban, mennyit csalatkozott. Most mindez megváltozott. Egy gazdag nagynénje meghalt, s minden vagyonát őrá hagyta. Ekkor ő belépett a hadsereg tetteges állományába, ahol eddig csak tartalékos tiszt volt, s komoly szándéka a katonai pályán káriért csinálni.

— S mennyiben érdekli ez magát?

— Annyiban, hogy együttal megkérte a kezemet. Régóta szerelmes belém. Én beleegyezésemet adtam. S ő eljegyzett engem menyasszonyául. Itt van a jegygyűrűje az ujjamon.

Mutatta az ujjára húzott gyűrűt; volt a közepében egy kicsi kis gyémánt.

... Ez volt aztán a hideg zuhany!

Teljcse eszemre tértem.

— Igaza van, édes Viola. Magának nem lehet céltalanul ödöngölni a világban. Ha már megakadályoztam a művészi pálya megkezdésében, nem fogom a másik céljának útját állni. Én lemondok. S ha a kérője csakugyan az a szolid ember, akinek ön bemutatta, akkor csak azt mondhatom rá, hogy beleegyezem. Legyen ön boldog.

Itt most következett volna egy érzékeny jelenet, aminőt egy valamirevaló drámaíró el nem engedne a publikumnak. Viola e nagylelkű nyilatkozatra térdre omlik, csókokkal és könnyekkel árasztva el áldó jobbjomat. Ami talán meg is esett volna, ha a jó Magda be nem dugja a fejét az ajtón ezzel a kérdéssel:

— Hány személyre hozzak a boltból parízert meg szálaimit?

Amire Viola nem mondhatott neki egyebet, mint hogy „menjen a pokolba!”

— Értem. Hát háromra — mondá Magda, és visszahúzta a fejét.

Én egyre nyugodtabban fogtam föl a dolgot.

— A katonatiszti házasságnál megkívántató biztosíték dolgát majd én elintézem. Azt az ön házára is be lehet tábláztatni; azonban önnek férjhezmenetele alkalmával a biztosító társulat is fog húszezer forintot kézbesíteni, s ha előbb lesz rá szükség, hát én azt majd előlegezem.

— Igen köszönöm.

— És azontúl is, ahogy önnek a háztartási költségeihez eddig hozzájárultam, úgy jövőre is ugyanennyit följárlak.

— Nem tudom, hogy a férjem elfogadja-e.

— Szintén a biztosító társaság útján, mint atyai alapítványt.

— Úgy talán igen.

— Még egyet. Mostanában háborús hírek járnak. Ilyen

időben a katonai magasabb körök nagyon skrupulózusok a tiszték számára osztandó házassági engedélyek dolgában. — Ha netalán az ön vőlegénye ilyen akadályokkal találkozna, én szívesen fölajánlom a jószolgálatomat azoknak az elhárítására összekötéseim kapcsán.

— Ön nagyon lekötelez bennünket e jóságával.

— És mármost minden jókat kívánok önnek, s többé nem fogom megjelenésemmel háborítani.

Azzal meghajtottam magamat, és mentem kifelé. Még csak kézszorítással sem vettem tőle búcsút. Nem lehetett, az egyik kezem tele volt a kalappal, a másik az esernyőmmel. Amíg az előszobán végigmentem, úgy jött, mintha Violának utánam kellene futni, az ajtó előtt nyakamba ugrani, nagyot kacagva:

— Óh te bolond! Hogyan felültél! Hiszen csak tréfa volt! Gyere vissza!

De biz az nem következett be. Engedtek eltávozni, egy istenhozzád nélkül. Mikor elértem az utcára, átmentem a túlsó járdára, még egyszer föltekintettem arra az ablakra. Az egy szál gyertya akkor is ott égett. Meglehet, hogy ez a fárosz más hajónak is világított.

Én aztán hidegvérrel gondoltam végig a dolgon. Ennek a leánynak igaza van. Én is egoista voltam, ő is az. Ő nem tartozik nekem semmivel, én vagyok neki adósa elrabolt ifjú éveivel, amiknek élményeiből neki sem marad, nekem sem, amit eltegyünk magunknak emlékül.

— — — — —
Azt a Sarazate-képes bonbonière-t a pártlakomából a feleségemnek vittem haza megemlékezésül.

XVII. A FELESÉGEM

Hát bizony eszembe jutott, hogy feleségem is van.

Mikor kidobtak a hajóból, mint fölösleges terhet, akkor gondoltam rá, hogy van valahol az óceánon egy csendes kis zöld sziget, amit úgy hínak, hogy „itthon”.

Két délutánt már otthon töltöttem, este sem mentem föl a klubba. Találtam elég dolgot odahaza. A regénycsinálás mellett nagy volt a hátralék a hivatalos ügyekben. Annál buzgóbban igyekeztem a mulasztást helyrehozni. A kalandozás nem jogtanácsosnak való.

Otthon vacsoráltam, s aztán ott maradtam még egy óráig a feleségem szobájában; ott eldiskurálgattunk kettecskén. Volt téma a közéletben elég. Tisza Kálmán miniszterelnökké lett. Ezzel a hírrel egy egész estén elhárítottam a fejem fölött lógó zivatart.

Mert, hogy ott lógott, azt, mint tapasztalt meteorológ, előre sejtettem.

Pálma oltárszőnyeget hímzett.

Aztán panaszkodott, hogy fájnak a szemei.

— Minck hímezel lámpavilágnál?

— El kell vele készülnöm október 16-ára.

Az volt a házasságunk évfordulója.

Aztán fölkel, azt mondta, hogy aludni megy; jó éjszákát kívánt; neki korán kell fölkelni.

Tudtam, hogy mindennap öt órakor fölkel, s még lámpavilágnál elmegy, akármilyen rossz idő van, a templomba, hajnali misére.

Szóba hoztam a dolgot.

— Te nagyon is szigorúan veszed az ájtatosságot.

— Hát uram, bizonyos korban egyedüli menedékünk a vallás. Az áhítatosság megnyugtatja a lelket.

— Hiszen én is nagyra becsülöm az áhítatosságot, s egész tisztelettel gondolok a te hithűségedre.

— Szükségem van rá. Gyermekkorom óta a hitben nőttem föl. A szentképek, szobrok az én ismerőseim, akik előtt kitárhatom a lelkemet: meghallgatják. A liturgiának minden szava, az ének minden hangja átjár a szívemen, hazajön velem, visszahangzik az agyamban. A keresztre feszített Jézus, a szűzanya, töröktül átszúrt szívével itt van előttem, a szobámban; éjjel-nappal velük beszélek. Ez az én üdvöm itt a földön.

Hiszen tudtam én azt jól. A feleségem éppen olyan buzgó katolikus, mint amilyen szkeptikus protestáns vagyok én.

Ekkor hirtelen szembefordult velem az asszony, s egészen átváltozott arckifejezéssel, fölemelt hangon szólt hozzám, kezével megragadva vállamon az öltönyt:

— És én, uram, kész vagyok lemondani az én idvezítő hitemről, elfutni a templomom küszöbéről, megtagadni a szentimet, eltávolítani a fekhelyem fölül a feszületet és a Mária-szobrot, áttérni az unitárius vallásra: — azért, hogy öntől elválhassak.

Meg voltam dermedve.

Ez nem az a Pálma volt, akit én ismerek: a szelíd, jóságos, hidegvérű hitvestárs; ez egy bosszúálló, harcoló ellenség!

— Ön engem megcsal! — kiáltá, mutatóujjával eltolva magátul. — Évek óta megcsal és meggyaláz, következetesen, tervszerűen.

Én valamit akartam mondani.

— Ne szóljon ön. Ne alázza meg magát. Férfinak nem áll jól a hazugság. Ön engem nem szeret, nem becsül. Ön más nőnek adta szerelmét és becsülését.

— Ezt tagadom! (Ezt már egész bona fide mondhatam.)

Erre Pálma fölkacagott.

— Ön azt hiszi, hogy az egész világ süket és vak, hogy ön bírja azt a varázsüveget, ami az embert láthatatlanná teszi. Én nem kémkedtem ön után soha. Járhatott, kelhetett a világban, utazhatott hivatalos ügyekben, nem kísértem önt. De

helyembe küldtek minden adatot. Nézzen ebbe a szekrénykébe. Ez tele van tudósításokkal a világ minden városából; hol járt ön? hol szállt meg? hol tartott pihenőt? hová rándult ki? Mindenütt ott találkozott ön ezzel a leánnyal. Még az álneveiket is tudatták velem, amik alatt a vendéglői lajstromba beírták magukat. Grósz Sámuel, Bermiini Salvator, Viardot Klemens! Nem az ön álnevei voltak Bernben, Brüsszelben, Prágában? A leányé pedig Amelotti Klára?

A világ forogni kezdett körülöttem, amint ezeket az adatokat magamra olvasni hallottam. Hisz én a legrettenetesebb módon vagyok elárulva! Engem egy detektívhalózat vesz körül. Hol a revolver? hadd lövöm magamat főbe.

Pálma megszánt. Láta az arcomon a fölháborodásomat. Elnevette magát.

— Ne jöjj zavarba, kedvesem. (Tegezésre fogta a megszólítást.) Látod, hogy mindent tudok. Évek óta értesülve vagyok minden titkos lépésedről. Ugye, nem vetted észre az arcomon, a magamviseltén soha? Mindig csöndesen tűrő voltam. Azt mondtam magamban, hogy hiszen megjósoltam én azt előre. Én már asszonynak vén vagyok, te még férfinak fiatal. Én már csak imádkozni tudok, te még élvezni tudsz. Nem csináltam neked házi jeleneteket, ahogy száz asszony közül kilencvenkilenc teszi. Nevettem rajta, ha mások dühösködtek. De most már mirajtunk kezdenek el nevetni. Ezt nem tudom elviselni. Ez lehetetlen. Elviselheti az ember a vagyonvesztést, nagy szerencsétlenségeket; de azt, hogy nevetségessé legyen, arra nincs elég lélekerő. Bajból, nyomorból, gyalázatból ki lehet épülni; de a nevetségessé léteiből soha. Seprőzzenek meg inkább, mint hogy karikatúrát csináljanak rólam. Ennek a helyzetnek véget kell vetni. — Más módját nem tudom, mint hogy váljunk el, becsületesen, törvény szabta szokás szerint, kölcsönös gyűlöletet vallva, de nem érezve (inkább, mint érezve és eltitkolva), s akkor aztán vedd el azt a leányt, akit szeretsz, csinálj belőle becsületes asszonyt, légy neki becsületes

férje. Én nem félték mást, csak a te becsületedet. Hogy azt megmentsem, kidobom érte a hajóbul a háziszenteimet.

Olyan puha lettem, mint az a gyurma, amivel a fogorvos mértéket vesz a machoirhoz.

Megfogtam Pálmának a kezét, s végigcírógattam.

— Kedves Pálmám. Te azt mondad, hogy ennek a helyzetnek véget kell vetni. Én már véget vetettem. De más módon, mint te mondad. Én azt a leányt már férjhez adtam: tegnapelőtt történt meg az eljegyzése.

Most már Pálmán volt a meglepetés sora. Nagy szemeket meresztte rám.

— Igaz ez?

— Úgy éljek.

— Ki a vőlegénye?

— Egy katonatiszt a rendes hadseregtől.

— A neve?

— Entenfusz hadnagy.

Pálma összecsapta a kezét.

— Te ahhoz adtad a Violát, akit mint csalót kidobtál a házad-ból?

— Akkor imprezárió volt; de most hadnagy; szép nagyon örököse, és derék, jellemes ember. Vessünk fátyolt a múltakra.

Pálma gyanakodóan rázta a fejét.

— Te! Ez az Entenfusszal való házasság nekem gyanús dolog.

— Te azt hiszed ugye, hogy ez csak olyan takaróköpönyegféle férj akar lenni — aminőre vannak példák. No hát megnyugtatósodra mondhatom, hogy a néhány nap múlva bekövetkezendő egybekelése után rögtön átteszik Entenfusz hadnagyot az ezredével együtt Budapestről Dalmáciába, s viszi magával a feleségét. Egyébiránt akármi történik is: én többet a Violának a küszöbét át nem lépem, s vele többet nem találkozom. S erre becsületszavamat adom.

Pálma a tenyerét a szájam elé nyomta.

— Nem! Nem! Nem! Ne mondd ki azt a szót! Ne fogadj semmit a becsületedre! Az nekem drága! Hátha nem tartod meg?

— Arra meg már az összes bűneimnek az utálatára esküszöm, hogy meg fogom tartani.

Erre aztán szent lett a béke. Szegény jó Pálma odaborult a keblemre, és kísírta magát. Én olyan büszke voltam, mintha valami hódítást követtem volna el.

Aztán ott maradtam késő éjjelig az ő szobájában, s segitettem neki az oltárszőnyeget hímezni. Nem jutott eszembe az eretnek voltom.

Hanem arra gondoltam, hogy ugyancsak ez időben Viola is együtt hímez, egy és ugyanazon rámán valamit a hadnagyával. . . . No hát „bírja békével”.

(Ezt szokta mondani az én tarokkpartnerem, a főispán, amikor a játékvívó a talonbul a hármás királya mellé még a dámát is megkapja.)

„Habeat sibi.” Diákul így mondják.

Hát bizony, ha huszonöt esztendővel fiatalabb lettem volna, ez a fordulat nem végződött volna ilyen polgáriasan. Viola szenvedélyem volt. S a szívem szív maradt. Hanem hát az életkor még az indulatokat is megváltoztatja. Az a szürke szakáll azt beszéli, hogy egy csercópár hadnagy többet ér, mint akárminő jogtanácsos túl a hetedik klimaktérikus éven. Nem fogom festeni a szakállamat.

XVIII. A CSODATEVŐ EREKLYE

Most már én is kezdtem a csodatevő vizekben hinni.

Engem csak egyszer öntöttek nyakon egy ilyen zuhannyal, s íme, milyen szépen kigyógyultam tőle.

Eddig nem tudtam a lábamnak egyéb hasznát venni, mint tilos utakon járni vele. Nagyon rossz volt a lábam: mindig görbe utakra vitt. Folyvást botlottam vele. Nagyokat estem.

És íme, most milyen szépen járok az egyenes úton! Ezt mind az a gyógygyerős zuhany idézte elő.

Milyen nagy boldogság az embernek megpihenni — a vétkezésből.

Nem kell többé azon törnöm a fejemet, hogy mit hazudjam?

Nem kell azt a fehér napernyőt mindig magammal hordanom.

A hivatalnokaim nem győzik lemásolni a sok firkát, amit egész nap halomra szaporítok. Még ilyen munkaszczon nem volt.

Amellett az étvágyam is megjött. Milyen jó az a házikoszt! Most még a pénteki ebédeket is otthon költöttem el. A kedvemért extra rántott csirke jön az asztalra. De a hal is nagyon jó, úgy ahogy itthon csinálják. Fogas ajókaival: ez a feleségem receptje után készül. Csak hiába, olyan konyhája, mint a feleségemnek, nincs senkinek a világon.

— Elmegyünk az idén, galambom, Sorrentóba; csak a dolgaimat befejezzem. Az őszt meg a tél elejét Olaszországban töltjük. — Ezt mondtam a feleségemnek, s egészen boldoggá tettem vele.

Violáról semmi hírt sem hallottam: nem is vártam. Nem voltam rá kíváncsi. Annyi büszkeséget tartottam meg magamnak, hogy mint a leskártolt kártya, ne törődjem a játék folyamával. Engem el nem ütnek.

Egy levelet még kell kapnom Violától: azt, amelyben tudtul adja, hogy a mai napon egybekelt Entenfusz császári királyi hadnagy úrral. Ezt megkívánja az etikett.

Mintegy két hét múltatott el így szép csöndesen lemorzsolgatva, amidőn egy délelőtt, a hivatalomba kullogva, a hátam mögött valami mazurka lépésben siető lábkopogás tesz figyelmessé. Hátranézek, hát a kis sánta hordár igyekezik utolérni, egyre pisszegetve. Nekem szól ez a titkolózó sziszegés? A sánta hordár kétfelé nézett óvakodva, s azzal a sipkája belsejéből egy levelet vett elő, s azt titkolózva a kezembe nyomta.

A zsebembe nyúltam, „várjon a díjáért!” De az én sántám úgy elstetett erre, hogy utol nem értem. Hátrafelé még jobban tudott futni. Talán a „pics-pacs” jutott az eszébe.

A levél címzéséről ráismertem az írójára.

Violától jön.

Ezért ugyan kár volt ez a titkolózó kézbesítés; a postával is lehetett volna küldeni. Nem voltam a tartalmára kíváncsi. Értesítés a végbement esküvőről. Felöltöm zsebébe dugtam a levelet. Rendes ember különben sem szokott utcán jártában levelet olvasni.

Ott is felejtettem aztán a levelet.

Csak amidőn a hivatalból, a postát aláírva, hazatértem, gondoltam rá, hogy elővegyem a Viola levelét, s elolvassam a banális tartalmát.

Hát biz az a tartalom nem volt banális.

Ezzel a megszólítással kezdődött: „Mindenem!”

És aztán igen meglepő dolgok következtek benne.

... hogy az a hadnaggyal kötendő házasság tiszta-pusztá komédia volt... a hadnagynak soha eszébe sem volt Violát nőül kérni... nem is tartott ama látogatása órákig, ahogy a háromszori visszatérésem alatt elhitették velem; mert utánam rögtön eltávozott: egy udvariassági vizit volt az egész, semmi más... az egész ember haszontalan baba, ha egyedül volna a világon, akkor sem kellene neki.

... azért volt pedig ez a komédia ekként szerevezve Viola által, hogy engemet, „egy időre” alaposan magára haragítson.

... mivelhogy az egész világ irigykedik rá, és kénkedik ellene.

... az volt a célja, hogy engem magától elriasszon, s hogy azután a feleségemmel kibéküljek, a pletykázás, kémkedés megszűnjék.

... ez mind eléretett; a városi mendemonda új irányt kapott. A legújabb karikatúra az, hogy az Ariadne alól kiszaladt mándruc hazafutott a mándrucnéjához.

... Violának a szíve-azonban most is változatlanul az, ami volt, amiről meggyőződhetem a legelső viszontlátásnál.

... ő tudja nagyon jól, hogy erre az alkalom igen meg van nehezítve. Az ő szállását éjjel-nappal éber szemekkel őrzik, ablakokból, boltajtókból, házmesterfülkéjéből. Azt hiszi, hogy a cselédje, a hű Magda is meg van vesztegetve. De még nagyobb kémkedéseknek vagyok én áldozatul hozva. Az egész világ egy nagy pókháló rám nézve. Akárhol ütődöm egy fonalszálába, a szögletben ülő pókok értesülnek róla.

... azért ő ezt a furfangos tervet fundálta ki ellenőrizhetlen találkozásunk számára.

... van Budapesten egy vendéglő, amit nagyon ritkán emlegetnek, a budai rakóparton van, ablakai a Dunára néznek. Ezt az átellenes pesti paloták ablakaiból nem lehet kémszemlélni. Ott fog ő ma délután három órakor reám várni az első emeleti 7-ik számú szobában. Hogy pedig én teljesen észrevétlenül jöhessenek oda, ezt a fortélyt ajánlja. Ma lesz az árverése az erzsébetfalvai puszta telkeknek, melyeket házhelyeknek parcelláztak. Én otthon azt mondom, hogy délután odamegyek árverezni. Az egész délutánom szabad, mivelhogy éppen ma tartja a jótékony nőegylet a Margitszigeten a népünnepélyt, melyen a feleségem valamennyi hozzá tartozó hölgyekkel együtt tevékeny részt fog venni.

... én tehát a kocsisomat a város határáról visszabocsátom, magam pedig, ahelyett hogy homokot vásárolni mennék, lekerülök gyalog a Dunához, ott fölfogadok egy révészt, aki átszállít Budára. Ott azután nem lát meg senki. Este aztán, a koncert idejére az óbudai gőzössel szépen fölrándulhatok a Margitszigetre. Ha kérdik, mit vettem — azt mondom, drága volt a homok, s inkább a jótékony bazárban vesztegetem el a pénzemet.

... tárt karokkal vár — a „hajdani”.

Erre a fordulatra csakugyan nem voltam készen.

Ez a levél egész lelkemet fölzavarta.

Rossz az ember, kedves barátom, nagyon rossz!

Nem jól mondjuk azt: „homo sum!” Adjuk alább! „Animal sum!” Nem az, hogy „ember vagyok”; „állat vagyok”.

A kutyát megverik azért, mert kilopta a húst a fazékból; a jövő órában megint ki fogja lopni, ha nem látják.

„Canis sum!”

Hogy becsületszavamat adtam? Az igaz. De hiszen titokban marad! Ez a földolog. Minden kutyaság szabad — ha titokban maradhat.

Eszembe jutott minden vérfölforráló, agyszédítő emléke a múltnak.

Hát fölér-e egy órájával a gyönyörnek minden túlvilági üdvösség?

Blaszfémia!

Tudom, hogy blaszfémia; de nem merném szavazatra bocsátani a kérdést.

Most tudtam meg, hogy milyen közel van hozzánk a pokol. A hátunkon hordjuk. Álmunkban rátalálunk, s benne ébredünk föl. És aztán ott maradunk.

Hogy elfelejtettem egyszerre a bölcs életnézeteimet, nemcsak a becsületszavamat, de még a megszegyenülésemet is. Két hétig úgy jártam a világban, mint az a kutya, akit a szomszéd konyhájában leforráztak; most egyszerre visszanyerte a kedélyem a ruganyosságát. Ejh hiszen te még kapós vagy! Nézd, hogy bolondul utánad a világ szépe!

Nehéz küzdelem volt saját magammal; őszintén megvallom.

Nem mertem a tükörbe nézni; attul féltem, hogy az a másik magam összegazemberez, vagy legalább is a szemem közé nevet: „hát nem megmondtam már neked egyszer, hogy szürke a szakállad? Festeni fogod? Aztán parádés napokon fölveszed a hadnagyi uniformisodat, s pályazol a szekondlajtínáttokkal? Fűzöd magadat, hogy karcsú légy? Parókat viselsz? A szarvaid kilátszanak alóla! Vén számár!”

Az ebédnél csak ketten voltunk a feleségemmel. A mi hölgyeink már délelőtt kimentek a Margitszigetre. Pálmának egy kis változása volt (az okát is megtudtam később).

Ha csak egy szóval mondja azt a feleségem, hogy gyöngéledik, a feje fáj; én bizonyára azt mondom neki: „no hát maradj itthon; az a népünnepély végbemegy nálad nélkül is; aztán én is itthon maradok, elővesszük a kártyát, s elpikéte-zünk estig; akkor majd együtt átmegyünk a szigetre, vagy itthon maradunk, ahogy neked jobban esik”.

De hát Pálma erőltette a jókedvét; nagyon mutatta, hogy a rokokó ruháját milyen szörnyen szeretné bemutatni a társaságnak. Ebéd után egy kissé majd ledűl szunyókálni, három óra tájon aztán megy a gőzhajóhoz, s ki a szigetre.

— Sajnálom, hogy nem kísérhetlek el; de ma van az erzsébetvárosi parcelláknak az árverezése, oda kell mennem. (Volt pofám azt elmondani.)

— No csak valami drágán ne hagyj rád veretni valamit.

— Eszemen járok. (Hol van az?)

Aztán megint azt mondta Pálma, hogy mégsem fekszik le ebéd után; inkább rögtön kikocsikázik a gőzhajóhoz; a friss lég a Dunán jót fog tenni a fejének.

— Aztán majd kérlek, küldd vissza a kocsit, hogy elvigyer Erzsébetfalvára.

Azzal megcsókoltam. És ő nem viszonzta azt egy megérdemlett pofonnal, s nem vágta a szemem közé ezt a szót: „te Júdás!”

Utánanéztem a hintónak az ablakból; Pálma a napernyőjével intett üdvözetet.

Mármost hol van az én napernyőm? Az a bizonyos. Az a fehér.

Két óra volt délután.

Még egy órát kell várnom.

Gyerekkorom óta még így nem környékezett félelem, mint e percben.

Az inasom bejött jelenteni, hogy itt van Nachtigallné asszony, valamit akar nekem mutatni.

Ejh, de jókor hozza ide a — fátum! Jöjjön be! Megveszem, akármit hozott.

A kis fürge zsidóasszony bependeredett az ajtómon, jónapot kívánt, és szokás szerint nyájasan mosolygott. Ezeknek a házalónőknek már oda van fagyva a mosolygás az arcukhoz.

— Nos, Nachtigallné, hát mit hozott?

— Egészen önnek való dolgokat. Legelőször is ezt.

Azzal kivett a kezításkájából egy kis nyeles tükröt, elefántcsont rájá volt; de egészen egyszerű. Azt mondta: ez a Cagliostro-tükrök.

— Hát mi különöset látok én ezen a tükrön?

— Nézzen csak bele.

— Magamat látom benne.

— Egy holt embert lát ön benne, akit maholnap el fognak temetni — surtogá, de erősen hallhatólag.

— Madame!

— Ön útban van, hogy magát semmivé tegye. Én azért jöttem, hogy önnek a kezét megkapjam, mielőtt az örvénybe lezuhanna.

— Mit akar ezzel mondani?

— Azt, hogy a Violával való dolga mind tudva van. Tudja a felesége. S tudják ezek az asszonyok valamennyien.

— Ezek mind túlhaladott álláspontok. Múltak dolga, ami ki van egyenlítve — mondám én, leülve a karszékembe, anélkül hogy az asszonyt megkínálnám, hogy foglaljon helyet.

— Értem. Az üzletvilágban úgy hívják azt, hogy „kiegyenlítési eljárás”. A hitelezők beérték a kínált percenttel: a krídát megszüntették! Újra lehet kezdeni az üzletet. De ugyan nem ütött önnek szeget a fejébe, hogy ki lehetett az a kém, aki mint az árnyék követte önt mindenüvé, s a legpontosabb értesítéseket küldözé a világ minden részéből az ön nevének?

- Nem értem rá ezeken törni a fejemet.
- Most pedig még kevésbé ér ön rá, mert az idő drága. Két óra már elmúlt, s önnek három órákor új légyottja van Violával! Budán, a Széchenyi hotelben.
- De már erre a szóra fölugrottam a székemből.
- Ki mondja azt?
- Egy levél, melyben az ön nejét előre értesítik erről a légyottról, s amit nekem is megmutattak.
- Elállt a szavam.
- Nem akar ön nekem hinni? Hát győződjék meg róla a saját szemével. Az ön neje vett tőlem egy antik kasszettel bösztrőzárrel, amihez nem szolgál kulcs; fortélyal nyílik föl. A szekrényke itt áll a neje szobájában; én tudom a nyitját. Ott vannak e bizonyos levelek.
- Azzal megfogta a kezemet Mirrha, s áthurcolt a nőm szobájába. Perc alatt kinyitotta a ládikó tetejét, s a legfelső levelet kivette a halmazból.
- Itt van, olvassa ön.
- A levél görög írásjegyekkel volt írva, ami a kézvonást fölismerhetlenné teszi. Ez állt benne.
- „Önnek férje ma délután 3 órákor találkozni fog Violával Budán a Széchenyi vendéglőben a 7. számú szobában.”
- Meg voltam dermedve.
- Honnan jön ez az áruulás?
- Nem mondtam ki, de az arcomról lehetett olvasni.
- Mirrha összecsapta a kezeit.
- És ön még most sem találja ki, hogy ki az a rejtélyes detektív, aki önnek minden lépését a tilalmasban elárulja?
- A fejemet ráztam. Fogalmam sincs róla.
- No már igaz az, hogy a jogtudósoknak nincsen fantáziájuk. Hát ugyan ki írhatta volna ezeket a tudósításokat más, mint maga Viola?
- Viola? Badarság! Hogy ő maga magát rágalmazza? Miért tenné ezt?

— Azért, hogy önt elválassa a nejétől, s aztán feleségül vétesse magát önnel.

Ez megint egyszerre olyan világosságot gyújtott körülöttem, hogy egészen elvakultam bele. Hisz ez egyszerű és világos dolog!

— Hallja csak, mi van ön ellen mai nap készülöben? Az ön neje nem ment a Margitszigetre, hanem kiszállt a gőzösrül a várbazárnál, s fölment a vendéglőbe. A 8-as számú szobában már ott vár rá a két tanúja: az egyik Angiolina D'Istria, a másik Nikkelné asszonyság. A pásztoróra közepén, amit az ön számára rendeztek, fölnyílik az oldalajtó, s önnek a vétke két tanú által hitelesen bizonyítva lesz. Nyilvános botrány lesz belőle: a válóperhez kész az alap. Nem lesz nagy baj. Ön is jól jár vele, a felesége is, meg Viola is. Már addig, ameddig. Csak-hogy egy olyan alakra nézve, mint ön, akinek az állása a reno-méjával együtt emelkedik, vagy elbukik: egy ilyen botrány egyértelmű az eltemettetéssel. Hát nem jól mondtam-e, hogy egy holt embert lát ön abban a tükörben, akit ma temetni visznek? A nevetséggé lett ember: múmia, ön pedig az fog lenni: egy bácsi, aki tiatal feleséget vesz — a hadnagyoknak.

Nekem a veríték csorgott a homlokomrul. Lázban voltam a fölháborodástól. Hát azok mind, akikről azt hittem, hogy szeretnek, összcsekküdtek-e ellenem, hogy elbukassanak? — De hát nem megcsaltam-e valamennyit? — Csak ez az egyetlen lény, ez a Mirrha, ez a házaló zsidóasszony volt hozzám könyörületes. Igaz, hogy azt nem csaltam meg soha.

Letörültem az arcomrul a verítéket, keserűn föl kacagva.

— De hát én nem fogok odamenni.

Erre aztán a Mirrha diadalmasan nevetett fel.

— Dehogy nem fog ön odamenni! Ezt tudva fog ön csak igazán elmenni a légyottra. Nézzen csak ide. Én a régiségeimből nemcsak azt a Cagliostro-tükröt hoztam el az ön számára, hanem ezt a tárcát is.

Azzal a kézitáskájából kihúzott egy kopott pénztárcát.

— Ismeri ezt?

— Igen. Ez az én katonakorombeli bugyillárisom.

— Ezt ott hagyta ön nálam emlékül. És még holmi apró-cseprő ereklyéket, amikről ön rég megfeledkezett, de amiket én gondosan megtartogattam. Tudja, az ilyen régiségkufár mindent megtartogat, míg eljő rá a kedvező idő. Most itt van. Nézzen ön csak abba a tárcába. Találni fog benne valamit. S abból a valamiből kitalálja, hogy mi módon vágja ki magát ebből a kelepceből.

Én fölnyitottam a tárcát. Láttam, mi van benne. Azzal elkezdtem nevetni, mint aki az eszét vesztette. Azzal végeztem, hogy kezét csókoltam a Mirrhának. Még soha kézcsók jobban meg nem volt érdemelve.

— El fogok menni a légyottra!

S azzal zsebembe dugtam azt a kopott tárcát. Kincsek voltak abban rám nézve!

A kocsim visszaérkezett a gőzhajtótul. Dehogy csináltam én azt a nagy teketóriás utat, ki a Rákosra, aztán csónakkal át Budára! Egyenesen áthajtottam a Lánchídon, a budai vendéglőig. Lásson meg akárki! A kocsisnak azt hagytam meg, hogy várjon rám, amíg visszatérek, a szögleten. Rátaláltam a 7. számú ajtóra.

Viola előresietett azt kinyitni előttem. Hüledezve kérdezé:

— Ön egyenesen jött ide a saját kocsján? Láttam az ablakból.

— Láthatta más is.

És aztán figyelmeztettem rá, hogy ne igen közelítsen hozzám, mert borzasztó náthám van: ráragad.

— Félek, hogy elárulnak bennünket.

— Bánom is én.

— A világ nyelve rossz.

— Majd teszek róla, hogy megjavítsam. Nem fogok titkolózni többé.

Viola összeborzadt.

— De én félek a botránnytól.

Úgy tettem, mintha elhinném. Aztán rátértem a tulajdonképpeni érdemleges tárgyára az idejövetelemnek. Mert, hogy nem enyelegni jöttem ide, azt az első rámteltekintésből megértette. Mi volt az a komédia azzal az Entenfusszal? Ez a kérdés.

Ő aztán a karomba fogózott, s elkezdte mesélni a dolgot, alá s föl sétálva velem a hosszú szobában; tele volt a kompozíciója ellenmondásokkal, képtelenségekkel. A vége az a megnyugtató adat volt, hogy a hadnagyot transzferálták már Kninbe, valahová a morlákok közé, ahová csak gyalogút vezet. De hogyha tele volna is Budapest házasulandó hadnagyokkal, s azok mind őérte epednének is, ő engem föl nem cserélne eggyel is közülök, mert én vagyok rá nézve minden: múlt, jelen és jövőendő.

Ezt olyan hangosan mondá, hogy a szomszéd szobában is meg lehetett hallani. Én gondosan megóvtam a számat attól, hogy valamit közbeszóljak.

Nekem éles hallásom van. Észleltem, hogy a szomszédban suttogás, tipegés, selyemruhák ismeretes frufruja kísért.

A két ellenséges asszony azt akarta, hogy be kell várni, míg egy gyöngédebb természetű jelenet fejlődik ki közöttünk; de Pálma nem egyezett bele; neki elég volt az is, hogy én, a becsület-szavamat megszegve, eljöttem a Viola találkozójára. Sietteté a katasztrófát.

A két szobát összekötő ajtó zárjában egyszerre csak kulcsnyikorgás hangzott.

— Szent atyám! — sikolta föl Viola. — El vagyok árulva! Ránk törnek! — S azzal a két kezével a szívéhez kapott, s oda-ájult a karjaim közé. Az ajtó ki volt már nyitva; de még egy pamlag állt az útjában.

Én szépen elhelyezém az alélt hölgyet egy karszékbe, s aztán elhúztam a pamlagot az ajtó elől, hadd táruljon az föl egészen.

A három hölgyalak ott állt egy csoportban. A walkűrök!

Passiflora büszkén, fölemelt fővel, karjait mellén összefonva, lehunyorított szempillákkal, brünhildi pózban állt előttem; Hesperis ellenben kárörvendő vigyorgással mutatott az elalélt leányzóra, a szemének a fehérét lehetett látni, amint lefelé forogtak, maga volt a bosszúálló Erynnis. Csak Pálma tartotta meg szelíd, méltóságos nyugalalmát.

— Uram! — szólt hozzám reszkető hangon. — Ön nekem azt mondta, hogy ezt a hölgyet férjhez adta, és soha többet vele találkozni nem fog. Becsületszavára mondta.

— Úgy van — szóltam én teljes nyugalommal. — De ez egyszer mégis kellett vele találkoznom, hogy tudassam vele a szülőinek a nevét, amire szüksége van — az egybekelésnél.

— No! És hát kik a szülői Viola kisasszonynak? — kérde Pálma.

Én szépen kihúztam a zsebemből azt a kopott pénztárcát, s kiszedtem belőle a Mirrha által megőrzött ereklyéket.

— Az anyja Viola kisasszonynak ez az asszonyság itt: (Passiflorára mutattam) — az atyja pedig én vagyok — ahogy meggyőződhetel róla ebből a hozzám írt levélből, ebből a kettős arcképből, s ebből a keresztlevélből, melyben az üres rubrikába e tisztelt hölgy sajátkezűleg írta be az én nevemet.

De nem a feleségem arcára voltam én kíváncsi, amíg az ereklyéket átnyújtottam neki; hanem a Passifloráéra. Az egy perc alatt hétféle színt és kifejezést váltott; elsápadt, elvörösödött, ijedség, bosszúság, szégyen és düh váltakoztak rajta; egyszer csak kitört az ajkain ez a mondás:

— De hiszen nem . . .

De mielőtt tovább mondhatta volna, összetalálkozott a tekintete Nikkelnéével, s a torkába fagyott tőle a folytatás. Az a Medúza ábrázata volt.

Nikkelné odaugrott hozzá, s megkapta a kezét.

— Mit akart ön azzal mondani, hogy „de hiszen nem? . . .” Hesperisnek nagy ösztöne volt a találgatáshoz.

Pálmának az arca pedig egészen kiderült a három ereklyének a meg szemlélése után. Mind a hármat a keblébe dugta, s aztán felém nyújtá a jobbját, e rövid szóval: „jól van!”

Erre a fordulatra Viola is egyszerre magához tért az elájulásból. A szcrepe megváltozott.

Pálma odajárult hozzá, megcsókolá a leánynak a homlokát, s megfogta a kezét.

— Hát ha te az én uramnak a leánya vagy, akkor ott van mellettem a helyed. Ezentúl az én házamnál fogsz lakni.

Viola térdre esett, és csókolta Pálmát, ahol érte.

— Itt van a kocsim! Mehetünk együtt — mondtam én.

Mikor Violának föladtam a vállára a lebernyegét, azt súgta:

— Nekem így még jobban tetszik. — Szépen kezecskét csókolt — nekem.

S aztán kocsikáztunk végig a városon együtt hárman.

A leány a szemközti ülésen, ahogy a családi regula elészabja.

A két, tanúnak hozott, hölgyet ott hagytuk; azoknak még nagy vitájuk volt egymással azon kérdés fölött, hogy „mit akart ön azzal mondani, de hiszen nem? . . .”

Néhány nap múlva nagy családi ünnepet ültünk.

Ott voltak valamennyien.

A tóosztoknál még Iringót is behívtuk, ő is koccintson velünk. A Mirrhát extra én magam sajátkezűleg írt levélben hívtam meg.

Mikor aztán a jókedvű asztaltársaság szétszlott, magam is a szobámba mentem, utánam jött Adelphe Philine: az áldását rám adni.

— Nos uram, hát most már van önnek nyolc hölgy a házáánál; azok között egy felesége, egy leánya, hét szeretője és ht-Schwiegermuttere.* Hát meg van ön velem elégedve?

Eszerint ezt a regényt Amarillisz csinálta nekem!

* Van erre magyar szó kettő is, de egyik sem csikorog ilyen szépen. (J. M.)

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK

JKK	Jókai Mór Összes műveinek — jelen — kritikai kiadása
NK	Jókai Mór Összes művei. Nemzeti kiadás. 1—100. k. Bp. 1894—1898. — De kár megvénülni. 90. k. 1898.
PH	Pesti Hírlap
sh.	sajtóhiba
VU	Vasárnapi Ujság
[szögletes zárójelben]	a sajtó alá rendező kiegészítése

Kézirat nem ismeretes.

A regény először a PH 1895. évfolyamában jelent meg. A szerkesztőség első ízben 1894. december 25-én a napi hírek rovatban harangozza be: „(A PH karácsonyi melléklete) A PH első és fő karácsonyi melléklete a már múlt héten szétküldött *naptár*. A mai számhoz pedig *külön karácsonyi melléklet* van csatolva, gazdag szépirodalmi tartalommal, melyből külön is ki kell emelnünk *Jókai Mór* új regényének: *De kár megvénülni!* első közleményét. A regényt újévtől kezdve fogjuk közölni . . .” Ez a közlés az előszót tartalmazza. Az alcím első változata. „Írta: Jókai Mór egy jó barátja diktálása után.”

Másodszor a szerkesztőség 1895. február 17-én, a napi hírek rovatban így vezeti be: „(*De kár megvénülni!*) Jókai Mór, koszorús költőnk s lapunk fényes nevű munkatársa, mint örömmel jelenthetjük, megírta már a PH számára új regényét, melyből karácsonyi számunkban közöltünk mutatványt. Ezt a részletet ma mint előszót újra lenyomtattuk s a jelen szám 17-ik oldalán közöljük a regény tulajdonképpeni első közleményével együtt, melyet most már szakadatlan sorrendben fognak követni a többi folytatások, bizonyára nagy örömmel tisztelt olvasóinknak, akik már eddig is sokszor sürgették nálunk a méltán érdeklődéssel várt regény megkezdését.”

A hírlapi közlés néhány utalásából arra következtethetünk, hogy 1895 februárjában még nem volt befejezve a regény, hanem tárcaként, folytatásról—folytatásra, vagy legalábbis négy nagyobb részletben született.

A PH 1895. február 17-től október 6-ig a következő részletezés szerint közli a regényt:

1. febr. 17. Az *Előszó* és az *X* c. fejezet végig.
2. febr. 19. A ψ c. fejezet „Amarillisz kisasszony is úgy ugrott ki” kezd. szakaszáig.
3. febr. 20. Az eml. mondatról az *X?* vagy $\xi?$ Görög *X* c. fejezet „Én azt állítottam” kezd. szakaszáig.

4. febr. 21. Az eml. mondattól a „Mikor aztán a kosztosok” kezd. szakaszáig.
5. febr. 22. Az eml. mondattól „Az ám! Csakhogy mielőtt a fogadás” kezd. szakaszig.
6. febr. 23. Az eml. mondattól „Elvégre hozzá tudtam jutni” kezd. szakaszig.
7. febr. 24. Az eml. mondattól *Az első csók* c. fejezet végéig.
8. febr. 26. Az *Alfa és omega* c. fejezet, valamint *A gólyás léggömb — példrgothülákósz* c. fejezet „A nevezetes napot megelőző . . .” kezd. szakaszáig.
9. febr. 27. Az eml. mondattól a fejezet végéig.
10. febr. 28. Az *Éltre-haldlra* c. fejezet.
11. márc. 1. *A katasztrófa* c. fejezet.
12. márc. 6. *A kalugyer* c. fejezet.
13. márc. 14. *A hidegítő csók* c. fejezet az „Iringó folytatta a kipakolást” kezd. szakaszig.
14. márc. 16. Az eml. mondattól a fejezet végéig.
15. márc. 17. *A hegedű meg a penzli, mint kígyó* c. fejezet.
16. márc. 19. *Hogy lesz a spanyolmeggyből alma?* és *A rác pite* c. fejezetek.
17. márc. 20. Az *én deverségem* c. fejezet „Az ismeretséget nagyon hamar megkötöttük . . .” kezd. szakaszáig.
18. márc. 21. Az eml. mondattól a fejezet végéig.
19. márc. 22. *Az én cipőm* c. fejezet.
20. márc. 24. *A titkos patronessz* c. fejezet „Most már aztán olcsó volt . . .” kezd. szakaszáig.
21. márc. 26. Az eml. mondattól a fejezet végéig.
22. márc. 27. *A fehér és fekete por* c. fejezet „Én pedig mindebből nem értettem semmit” kezd. mondatáig.
23. márc. 28. Az eml. mondattól a fejezet végéig.
24. márc. 29. *A Cannagatta* c. fejezet „Úgy látszik, hogy a nagybátyám . . .” kezd. szakaszáig.
25. márc. 30. Az eml. mondattól a fejezet végéig.
26. márc. 31. *A Hegedű és gordonka* c. fejezet „Én a gordonkát tartom” kezd. szakaszig.
27. ápr. 2. Az eml. mondattól „De már most komolyan mondom” kezdetű szakaszig.
28. ápr. 3. Az eml. mondattól a fejezet végéig.
29. ápr. 4. *A lőpor próbája* c. fejezet „háromezer lépésnyire is bevált” kezd. szakaszáig.
30. ápr. 5. Az eml. mondattól „Az őrnagy engem keresett” kezd. szakaszáig.

31. ápr. 7. Az eml. mondattól „Engem ez persze sokkal jobban érdekelt” kezd. szakaszig.
32. ápr. 9. Az eml. mondattól a 60. c. fejezet „Ezt főztük ki azon a fiaskós napon” kezd. szakaszáig.
33. ápr. 10. Az eml. mondattól a fejezet végéig.
34. ápr. 11.. *A bögő-vonó* c. fejezet.
35. ápr. 14. *Az életmeghosszabbítók* c. fejezet.
36. ápr. 17. *Színházaink anno einsből* c. fejezet.
37. ápr. 18. *A hű barát* c. fejezet „De hát miért ad neki avanszokat?” kezd. szakaszáig.
38. ápr. 19. Az eml. mondattól a *Komoly szándékok* c. fejezet „Bizony el akartam én szökni” kezd. szakaszáig.
39. ápr. 20. Az eml. mondattól *A püccék* c. fejezet „Én rémülten ugrottam oda” kezd. szakaszáig.
40. ápr. 21. Az eml. mondattól „Mi baja van Passiflorának” kezd. szakaszig.
41. ápr. 23. Az eml. mondattól „Szaladtam ki a konyhára” kezd. szakaszig.
42. ápr. 24. Az eml. mondattól „Az arca egészen ki volt kelve magából” kezd. szakaszig.
43. ápr. 25. Az eml. mondattól a fejezet végéig.
44. ápr. 26. Az eml. mondattól „Még aztán másnap is” kezd. szakaszig.
45. ápr. 27. Az eml. mondattól „Ez olyan jó volt” kezd. szakaszig.
46. ápr. 28. Az eml. mondattól *A Bismarck páncélinge* c. fejezet végéig.
47. máj. 4. *Háború, meg mindenféle* c. fejezet „Hogy történhetett meg” kezd. szakaszig.
48. máj. 3. Az eml. mondattól „Ekkor aztán ismétlődött” kezd. szakaszig.
49. máj. 7. Az eml. mondattól a fejezet végéig.
50. máj. 9. *Mirrha* c. fejezet „Nem tudom én ennek az arcát” kezd. szakaszig.
51. máj. 10. Az eml. mondattól *A heroikus kúra* c. fejezet „Mikor a halállal küzdöttem” kezd. szakaszáig.
52. máj. 11. Az eml. mondattól „Nos, öreg ház” kezd. szakaszig.
53. máj. 12. Az eml. mondattól „No de mondhatom” kezd. szakaszig.
54. máj. 14. Az eml. mondattól „Hát ha már akkor meg lett volna írva” kezd. szakaszig.
55. máj. 15. Az eml. mondattól „Ennyi gyöngédség után” kezd. szakaszig.

56. máj. 16. Az eml. mondattól a fejezet végéig.
57. máj. 17. A *Tréfás temetkezés* c. fejezet „Mirrha odahozott” kezd. szakaszig.
58. máj. 18. Az eml. mondattól a fejezet végéig.
59. máj. 29. A *Hesperis. Előljáró beszéd* c. fejezet „Hol maradna hely” kezd. szakaszáig.
60. máj. 30. Az eml. mondattól „Én erre ismét kész vagyok” kezd. szakaszig.
61. máj. 31. Az eml. mondattól *A szürke ember* c. fejezet „Az első rövid szóváltás után” kezd. szakaszáig.
62. jún. 1. Az eml. mondattól az *Egy csapás helyett kettőt — a légynek* c. fejezet „Én hát csak az első csöngetésre füleltem” kezd. szakaszáig.
63. jún. 2. Az eml. mondattól „Hat év múlt el azóta” kezd. szakaszig.
64. jún. 5. Az eml. mondattól a fejezet végéig.
65. jún. 6. *A septemvir leánya* c. fejezet „A jogtanácsosné aztán egyet fordított” kezd. szakaszáig.
66. jún. 7. Az eml. mondattól a *Pálma nézetei a jó házaséletről* c. fejezet „Az ilyen banális kérdésre” kezd. szakaszáig.
67. jún. 8. Az eml. mondattól a fejezet végéig.
68. jún. 9. Az *Vőlegény in petto* c. fejezet „Ha én szerencsés volnék” kezd. szakaszáig.
69. jún. 11. Az eml. mondattól *Az élvezetes nászutazás* c. fejezet „Augusztus elseje bekövetkezvén” kezd. szakaszáig.
70. jún. 12. Az eml. mondattól „Abban nyugodtak meg” kezd. szakaszig.
71. jún. 13. Az eml. mondattól „A Nikkel pedig vágatott” kezd. szakaszig.
72. jún. 15. Az eml. mondattól „A gyorsvonat füttyült” kezd. szakaszig.
73. jún. 16. Az eml. mondattól a „Station Presburg” kezd. szakaszig.
74. jún. 18. Az eml. mondattól „Másnap reggel megérkezett” kezd. szakaszig.
75. jún. 19. Az eml. mondattól az „El sem hagyta kezdenem” kezd. szakaszig.
76. jún. 20. Az eml. mondattól a fejezet végéig.
77. szept. 1. A *Pálma I.* c. fejezet a „Nem tudtam neki mit felelni” kezd. szakaszig.
78. szept. 3. Az eml. mondattól a fejezet végéig.
79. szept. 4. „*Egy kis prozódia és egy kis liturgia* c. fejezet.
80. szept. 5. *A nő ott kinn és otthon* c. fejezet.

81. szept. 6. *A rác pite* c. fejezet.
82. szept. 7. *Marchesa Violetta di Gamba* c. fejezet.
83. szept. 8. *Angiolina D'Istria* c. fejezet.
84. szept. 10. *Négy után* — *hat.* c. fejezet a „Hesperisnek a találkozására” kezd. szakaszig.
85. szept. 11. Az eml. mondattól a „No, ha ön olyan nagy kedvelője” kezd. szakaszig.
86. szept. 12. Az eml. mondattól a *Herr von Entenfusz* c. fejezet „Moszió Antanfü azt mondta” kezd. szakaszáig.
87. szept. 13. Az eml. mondattól az „Abból áll a befolyásom” kezd. szakaszig.
88. szept. 14. Az eml. mondattól „Éppen Amarillisz volt a virrasztóm” kezd. szakaszig.
89. szept. 15. Az eml. mondattól a fejezet végéig és a *Nachtigallné asszony* c. fejezet.
90. szept. 17. *A Baracskaíné asszonyság* c. fejezet a „Nem is afféle mai világbeli” kezd. szakaszáig.
91. szept. 18. Az eml. mondattól a fejezet végéig.
92. szept. 19. *A Viola* c. fejezet.
93. szept. 20. *Az első száz forint* c. fejezet.
94. szept. 21. *A Pia fraus* c. fejezet a „Pálma intézett egynehány kérdést” kezd. szakaszáig.
95. szept. 22. Az eml. mondattól az „Ettől kezdve én” kezd. szakaszig.
96. szept. 24. Az eml. mondattól *A dinamitbomba* c. fejezet „Egy pénteknapon” kezd. szakaszáig.
97. szept. 25. Az eml. mondattól az „Általános elszörnyedés moraja” kezd. szakaszig.
98. szept. 26. Az eml. mondattól a „No én nem azt tettem volna” kezd. szakaszig.
99. szept. 27. Az eml. mondattól *A szerződés* c. fejezet „Hanem aztán egyszerre visszakaptam” kezd. szakaszáig.
100. szept. 28. Az eml. mondattól *Az egyenruha* c. fejezet „És aztán csak ismét leereszkedék” kezd. szakaszáig.
101. szept. 29. Az eml. mondattól a „Teljesen eszemre tértem” kezd. szakaszig.
102. okt. 1. Az eml. mondattól *A feleségem* c. fejezet „Hát uram, bizonyos korban” kezd. szakaszáig.
103. okt. 2. Az eml. mondattól „Pálma gyanakodóan rázta a fejét” kezd. szakaszig.
104. okt. 3. Az eml. mondattól *A csodatevő ereklye* c. fejezet „... . azért volt pedig ez a komédia” kezd. szakaszáig.

105. okt. 4. Az eml. mondattól „Már most hol van az én napernyőm” kezd. szakaszig.
 106. okt. 5. Az eml. mondattól „A kocsim visszaérkezett a gőzhajótól” kezd. szakaszig.
 107. okt. 6. Az eml. mondattól a fejezet végéig.

KÖTETKIADÁSOK

- I. *De kár megvénülni!* Egy vén öcsém-uram élményei után.
 Bp. 1896. Révai 354 l.
- II. a) Bp. 1898. Révai 304 l. /Jókai Mór összes művei. Nemzeti kiadás 90.
 Két lenyomatban; teljesen azonos szövegű és szedéstükrű, az egyik finomabb papíron nyomott „amateur díszkiadás”, a másik nagy 8° Nemzeti díszkiadás.
- b) 1904.
 Címlapkiadás.
- c) 1906.
 Címlapkiadás.
- d) 1907.
 Címlapkiadás.
- e) 1909.
 Címlapkiadás.
- f) 1910.
 Címlapkiadás.
- III. Bp. 1913. Révai 1. k. 1. 2. k. 1.
 (Olcsó Jókai 116—120. sz.)
- IV. Bp. 1931. Franklin—Révai 241. l. /Jókai Mór művei. Centenárium kiadás 87./
- V. — *Öreg ember nem vén ember.* Sajtó alá rendezte és az utószót írta Nagy Miklós, Bornemissza László rajzaival. Bp. 1961. Szépirodalmi Kiadó 591. l. /Jókai Mór válogatott művei/ A regény a 7—307. lapokon található.

IDEGEN NYELVŰ KIADÁSOK

Lengyel:

Oj, ta starose. Powiesc przelozona z węgierskiego B(oleslawa) Jaroszewska. Warszawa 1896. M. A. Wizbek 372 p.

KELETKEZÉSE, FORRÁSAI

EMBERI ÉS ALKOTÓI ÖREGKOR

„Az est leszállt már, de még korán van gyertyát gyújtani” — ezzel a találó szólással jellemzi Mikszáth Jókai utolsó évtizedeit. A *De kár megvénülni!* egyetlen fájdalmas-frivol sóhaj az alkony leszálltán. Nem az alkotó, csak az ember ismeri ezt be, holott alkotói s emberi öregkorról is szó van már a kilencvenes évek közepén.

Az alkotói alkony az érdekesebb. Népszerűsége megcsappanásának nyomában jár a válságérzet. A korábbi években az író és politikus hírneve egymástól elválaszthatatlan. A nyolcvanas években a politikus Jókai népszerűsége Tisza Kálmánéval együtt hanyatlik. Túlzó lojalitása, mely egyre gyakrabban jelentkezik, az ellenzék, sőt saját pártja fiatalabb tagjai előtt erősen megtépázza nimbuszát. Mikszáth leírja, mint lesz egyre idegenebb saját pártjában is, s 1892-ben már csak jelentéktelen kerületben jut mandátumhoz.

Fokozatosan csökken írói népszerűsége is, az *Utazás egy sírdomb körül* egyenesen visszatetszést kelt korszerűtlen szentimentalizmusával. Mind inkább terjed az a vélemény, hogy kiírta magát, zsenije megcsappant.

Ötvenéves írói jubileuma ugyan még egyszer ráragyogtatja a hivatalos Magyarország elismerését, régi nemesi olvasótáborának határtalan szeretetét, hanem a hírlapok hódolatteli hangjába mintha más is vegyülne. Ha figyelmesen végigolvasta őket, ilyen mondatokra bukkanhatott: „hatalmas tehetsége nem jelent irodalmunkban zárókövet”; „támad majd tehetség nagy és ragyogó mint az övé, talán nagyobb is, mint az övé”. (Fővárosi Lapok 1894. jan. 6.)

A nemzedéki és a korstílus ellentéte

Észre kell vennie, hogy az olvasóközönség ízlése is megváltozik. Bródy Sándor, Thury Zoltán, Kóbor Tamás, Rákosi Viktor, a kevésbé ismertek közül Jeney Lajos, Rádl Ödön, Murai Károly, Morgenstern Gusztáv, Vértesi Gyula nem múlták fölül őt tehetségben,

de egy vonatkozásban föltétlenül közelebb álltak olvasóikhoz: jobban ismerték a korabeli hétköznapokat, a városi élet problémáit, az emberi lelket. A közönség ízlése egyre jobban polarizálódott: az igényesebb már nem elégedett meg a romantika hősi illuzionizmusával, szívesebben olvasott reális, a polgári élet mindennapját, s az emberi lélek mélyebb rétegeit tükröző irodalmat. Az irodalmi lapok Alarcon, Björnson, Jakobsen, Bret Harte, Mark Twain, Grubov, Korolenko, Tolsztoj műveit közlik, sőt feltűnik Csehov, Dosztojevskij, D'Annunzio, Multatuli neve is. A realizmusnak a Gyulaiénál modernebb igénye már a nyolcvanas években jelentkezik a fiatalabb generáció művészi elképzeléseiben. Ezidőt a naturalizmus címkeje korántsem csupán a Zola-féle írói gyakorlat bélyege, hanem a romantikával szembenálló kritikai realizmusé is. Az eszményesítéssel, az idealizálással szemben a valóságismeret, a társadalmi igazság megfogalmazását jelenti. Ábrányi Emil sarkítottan és ironikusan foglalja össze a „naturalisták” és Jókai ellentétét: „Szerintünk az író tartózkodjék attól, hogy szépet írjon, mert ami szép, az nem igaz, már pedig az írónak csak egy kötelessége van: igazat írni. A fantázia nem más, mint csillogó fölösleg; gyermek számára való . . . Mindenben az életet kell másolni a legszigorúbb hűséggel. A sár legyen sár, a piszok legyen piszok, a vér legyen vér, a rút legyen rút. Semmi szépítés, mert minden szépítés *kamisítás*, a hamisítás pedig büntetést érdemel: három évi fegyházat a naturalizmus esztétikai kódexe szerint. A regényíró ne szárnyakkal, hanem bonckéssel legyen ellátva, hogy részére tagolhassa alakjait. A regényíró csak akkor kezdjen írni, ha már végigjárta a lebujokat, a börtönöket, a kórházakat, ha már látott meghalni embereket delirium tremensben és akasztófán, ha már a rosszat, a feslettet, a bűnöst úgy ismeri, mint a kenyeres pajtását . . .

Így beszélnek, írnak és prédikálnak a büszke naturalisták. És ezek előtt a Jókai Mór feje, melyben a legmagasztosabb gondolatok buzognak, mely halhatatlan eszmék nagyságával és a költészet zenéjével ékes — ábrándozó, mihaszna vén fej.” (Fővárosi Lapok, 1894. jan. 6.)

Verseny a közönségért; népnemzeti és polgári erkölcs

Jókai meglepően frissen fogja fel az új írónemzedék és az olvasóközönség igényét, s a maga módján igyekszik hozzá alkalmazkodni. Az utolsó évtized terméséből *A lélekidomár*, a *Gazdag szegények*, *A sárga rózsa* miliórajza, lélektana ennek az igénynek a felismeréséből

származik, s talán éppen ezért emelkedik ki a pusztán érdekességre törekvő alkotásai közül.

Meg lehet-e bizton ítélni, hol a határ a kor igényéhez való alkalmazkodás, a becsületes megújulási készség és az írói hatáskeresés közt? A kilencvenes évek átlagközönsége a legszívesebben a magánéletben játszódó regényeket olvasta, a házasságtörésekről és öngyilkosságokról pikantériával fűszerezett, könnyed hangon előadott történeteket. Bizonyára szerepet játszott ebben a francia lektűrök divatja, de nem kis mértékben hatottak a városi fejlődés által felszínre hozott erkölcsi problémák is. Az öreg, puritán Arany megdöbbenve figyelte a metropolisszá serdülő kamasz főváros új és előnytelen erkölcsi vonásait, amelyekről azt érezte, hogy végét jelentik az emberi becsület és tisztesség korábbi felfogásának. A patriarchális népnemzeti és polgári erkölcs korábban lappangó küzdelmē a kilencvenes években bontakozik ki, olyan módon, hogy a hatalom az előbbit, a fiatal írók az utóbbit képviselik. Mivel nálunk a polgárság felnövekedése idején sem rendelkezik semmiféle citoyen-tartással, érthető, ha a polgári erkölcs „szabadságharca” a magánélet körére szorítkozik, s irodalmi megjelenítése a család válságának rajzára szűkül. „A nemzeti klasszicizmus szerelmi költészetének — írja Rónay György — a család volt az eszménye; költői a ‚kedvesben’ többnyire a jövendő ‚hitvest’ látták. Lírájukat, leglángolóbb pillanataiban is, bizonyos szemérem hatotta át; a testiség vonatkozásait kerülték, az erotika nem igen kapott hangot náluk: sem Petőfinél, sem Aranynál, sem követőiknél és epigonjaiknál. Náluk a vágy nem töri át a morál korlátait, tisztelettel meghajlik az erkölcs, sőt valláserkölcs törvényei előtt — még azoknál is, kik egyébként nem vallásosak . . .

A századvég fiatalabb nemzedéke mélyen és őszintén élte meg ezt a válságot. Szerinte „a házasság, a szerelem ‚törvényes’ formája gátat vet a szerelem korlátlan szabadságának. Megindul hát az irodalomban a házasság diszkreditálása, mint ahogyan az életben is megindult a családi erkölcs lazulása. A családot a nemzeti klasszicizmus a munkás férfiúi élet természetes keretének tartotta; a századvég írói viszont már többnyire csak olyan konvencionális, rendszerint anyagi érdeken nyugvó formát látnak benne, amely egyenesen ellensége az élet nagy törvényének, a szerelemnek”. (Rónay: *Petőfi és Ady között*. 160.)

Jóka — a maga módján — ugyancsak a családot „diszkreditálja”. Látszólag nem akar többet ebben a regényben, mint szórakoztató lektürt írni. A két urambátyám fürdőhelyi beszélgetéséből, az ötvenéves uramöcsém vallomásából szerelmi vargabetű, kettős élet bontakozik ki, amely szintén azt sugallja, hogy a boldogságot nem mindig a családban találja meg az ember, a karriert megalapozó jó parti nem

egyenlő a boldogsággal s nem elegendő önmagunk becsapásához, a testi-lelki harmónia hazudozásához.

A regény hét epizódját fölöttébb sok önéletrajzi motívummal táplálja az író. Annál is inkább feltűnő ez, hiszen Jókai nem tartozik az önvallomásos, gyónó alkotók közé, magánéletének felhőt, záporait, sőt viharait is elrejtette történeteinek mögött. Mindössze *Az arany ember* mutat a szokásosnál gazdagabb önéletrajzi motívumot, a Noémi-szerelem rajzának máig tartó frissességét talán éppen ez biztosítja.

Öregkori szerepjátszás

A *De kár megvéülni!* a felszínén ugyanolyan „fehér” regény, mint a megelőzőek, az elbeszélés, „aszkrétai tenorja” valóban nem sokat változott, közvetlenül is kimondja, hogy a magyar író — a franciával ellentétben — kénytelen a tisztességes emberek számára írni, mivel ezekből telik ki a publikum, különben is „nem jobb-e a malacság villával a tányérből élvezve, mint könyvből falva?” E felszín alatt azonban lehetetlen észre nem vennünk bizonyos elfojtott érzékiséget, különösen az Iringo és Passiflora fejezetben, a Violához fűződő furcsa szerelem rajzában. Lehetetlen észre nem venni azt az öreges hunyoritást, óvatos kivagyiságot, hogy „én is nagy selyma voltam valamikor!”

„Mikor az embernek még gyermekszíve van — írja Jókai a regényben — olyan helyesen meg tudja érezni, hogy mi az a gonosztett, ami eltitkolni való. Mikor már dicsekszik vele, akkor már pimasz. Vénségünkben aztán . . . ismét visszatérnek a kedély stádiumai. Bizonyos korban az ősz ifjú titkolja, sőt eltitkolja gonosztetteit; csak mosolyog, csak hunyorít, ha példálózna rá, s a jogosult szemrehányások ellen komolyképű hamis igazsággal mossa magát: ez a naív öregúrság; az utolsó stádiumban aztán már ismét dicsekszik a gonosztetteivel (amiket el nem követett). Ez a pimasz öregúrság.

No majd meglátod, hogy én tisztára mosom magamat. Még abban a stádiumban lélegzem.” (JKK 62. k. 33.)

Bródy megfigyelése

Ezt az álcáskodó, hamis igazságokkal védekező „naív öregúrságot” a közönség előtt kellett játszania, amely szinte makulátlan félistennek hitte s szerette képzelni őt. „Amikor én Jókai közelébe kerültem: — írja Bródy Sándor — ő már az öreg embert játszotta és szerelemről — beszédben — bizonyos kicsinyléssel nyilatkozott: — Bolondság, fiataloknak való!

Írásaiban azonban-tovább folytak a pokolian szeuvedélyes és mennyei módra ideális szerelmek és szeretkezések, amelyeket pusztán emlékezésből — gondolom — aligha lehet megírni. Amennyire a tisztelet megengedte, mondjuk — mert nem emberi kíváncsiságból, hanem a pszichológus író érdeklődéséből — egy-egy erre vonatkozó célzást engedtem meg magamnak. Valamelyik este Tolsztojról volt szó, akinek egy aggastyánkori munkájában a nagy szerelmi jelenet úgy van megcsinálva, hogy annál tüzezebbet, frissebbet húsz éves fiatalember sem írhat. 'A messziből való emlékezés', említettem Móric bácsinak, 'akármilyen zseni agyában támad is fel, nem elegendő az ilyesmi megcsinálásához, kell, hogy még más valami, a vér is feltámadjon?'

Kémlelődve néztem rá, ő meg — úgy képzeltem akkor — elvörösödve szolt: — Kell a! hogyne kellene! Ti kis iskolások, zöldcsőrű gyerekek, mit tudtok ti a szeréfemhez. Mi másképpen, ökosábbbán élünk. Mi férfiak maradunk halálunk órájáig. Én . . .

Nem folytatta. Nyilván arról akart beszélni, amit egy öreg és bizalmas barátjának valamivel később mondott. Arról, hogy neki, körülményeinél és élete módjánál fogva nem volt sok része az úgynevezett igazi szerelemben és ezért szíve sokáig szokatlanul rugalmas maradt. Máskor egyszerűen visszavonta ezt az állítását és úgy tüntette fel a dolgokat, mintha egész életén át, platonikus érzésen kívül mást nem táplált volna soha. Öregkorában hangulatok szerint volt öreg vagy fiatal, amiben még nincs semmi feltűnő. Föltűnő volt néha ebben az időben — de, mondják régebben is — a törekvés, hogy szerelmi életéről senki se tudjon meg semmit. Szemérmes volt, titkolódzó volt és nagyon ügyelt arra, hogy a félisten pózba, amelybe nemzete — és felesége Laborfalvy Róza — belekényszerítette, valami földies, vagy közönséges mozdulaton rajta ne kapják. Regényeinek istenien örületes szerelmi evolúciói úgy lehet: 'é visszafojtott szerelmi élet vulkánjain épültek föl.' (Jövendő, 1904. júl. 3.)

Házasságának tragédiája. Mikszáth véleménye

Valóban volt titok, komikus vagy inkább tragikus megalkuvás az ő házasságában is, amelyet takargatni illett a kortársak előtt.

Jókai magánéletében is romantikus volt, az érzelmek végleteit élte meg, az ifjúkori lobogás után a kijózanult házastársi anyáskodást kapta a szerelemben. A tavasz után rövidesen az ősz — ahogy a regényben idézi —, Platon, Zenobia és Thurzó püspök bölcsességét.

A közvélemény előtt eszményinek tetsző házasság tragédiát takart, a nő, az asszony tragédiáját, amely természetesen az író is személyesen érintette. Laborfalvi Róza nyolc esztendővel volt idősebb Jókainál. Nem olyan különbség ez, amelyet egy rugalmas és fiatalnak megmaradó női lélek egyensúlyozni ne tudhatna. Fesztyné jól megfigyelte a női tragédia valóságos okát: „nagyanyám egész életét végigkísérő rettenetes migrain-jei s főleg a házasság után pár évvel kezdődő belső baja folytán sokkal-sokkal hamarabb megöregedett.” (Fesztyné: *A tegnap*, 113.) Ez a megfigyelés segít megfejtetni azt az emberi titkot is, miért vonul vissza a színpadtól oly fiatalon a szépsége és tehetsége teljében levő színésznő? Mikszáth rendkívül finoman és részlelhajlástól óvakodva rajzolja házasságuk belső kapcsolatát: „Jókai élete ezentúl megint nélküli a megelégedés jóleső érzéseit, melyekre mindig vágyott. A megöregedett feleség, visszavonulva a színpadtól, elégedetlen sorsával, duzzogó, ha tükörbe néz, látja arcának fonnyadását, a kezei is megcsunyultak . . . Nem csoda tehát, hogy házsártos és féltékenységi rohamaival vérig képes sérteni urát.

Balul ezt az asszonyt megítélni nem szabad; minden a helyzetből folyt és a jellemekből. Ami fölött vígan siklottak el egykor, a különbség, most kezdte magát megbosszulni. A korral beállottak a gyakori betegségek, az asszony elhagyta magát, a hatvan felé járt, de hetvennek látszott, múmia volt; szerelemmel szeretni többé nem lehetett . . .

Jókainának pedig csak a szépségét vitte el az idő hatalmas temperamentumát, a fékezhetetlen indulatkitöréseket, a zsarnoki szigort és a hatalmaskodó hangot meghagyta. Hiszen a kor legnagyobb tragikája nem válhatott tehetetlen, nyöszörgő öreg asszonnyá — neki ilyennek kellett lenni.

Járt zordonan, haraggal, dúlva-fúlva, hiszen kedélyesség soha sem volt benne; — s most még a betegségek is növelték ingerlékenységét. „Nevetés soha a mi házunkban nem hangzott” — írja III. Róza. Örökös ielhő borongott a sárga ház fölött. Jókai mindig szomorú volt. Széptiszta, ártatlan tekintete szenvedést árult el . . .

Voltaképpen Jókai volt mégis a ház bálványja. Jókainé valóságos rajongással csüggött a férjén, de „gyöngédségét” a maga módja szerint gyakorolta. Jelenetek, melyek Jókait mélyen elkésérítették, ritka nap, hogy elő nem fordultak, többnyire az étkezéséknél. Bölcs Sokrates nem lehetett türelmesebb a maga Xantippéja iránt, mint Jókai; nem ellenkezett, ha mondott is valamit mentségére, szelíden, csillapítóan tette és menekült szobájába. De e jelenetek sohasem fajultak botrányokká. Jókainé tudta, mivel tartozik a Jókai névnek s féltékenyen őrizte annak méltóságát kifelé.

Sőt haragjának forrása is éppen a Jókai-nimbusz volt legtöbbször és nem az ő özénése, vagy női hiúsága. A megalázások, amelyeket férjének tőle kellett szenvednie, — éppen az ő fölemelését célozták. Ily ellentmondó motívumok szerepelnek a sárga ház viszályaiban. Kínozta férjét, mert szerette. Tudta, hogy ezzel boldogtalanná teszi, mert férje is kitört nagy ritkán s ilyenkor mély kétségbeesés vett rajta erőt, mely egész idegrendszerét megrázta; tudta az asszony ezt, de ki mindenkinek parancsolt, magának nem tudott parancsolni; annál kevésbé tudott, mert az urát nagyon szerette.

Nehéz eligazodni a két lélek csodálatos világában s még nehezebb világossá tenni, miként szövődik az, hogy egy asszony, aki nagylelkű, magasan szárnyaló, jóakaró, sőt jó, miként keserítheti meg egy jó embernek, egy nagy gyermeknek az életét haszontalan házsártossággal?

Hát ehhez mindenekelőtt azt kell megérteni, hogy az öreg asszony és a férje közötti viszony, mely eleinte szerelem volt, később két nagy szellemnek szövetsége lett, idők folyamán egyre formálódott, eleinte az asszony volt a híresebb, az asszony volt a nagyobb numerus, eközben Jókai egyre emelkedett becsben, míg később az asszony nimbusza halványodott, Jókai lett a nagyobb numerus. Egyszer az egyik volt a nap és a másik a hold, később megfordítva. Ebben az összekeveredésben szinte egyetlen fogalomná forrtak össze ők ketten. Jókai darabokat írt nejének, amelyekben az dicsőséget aratott. Jókainé ellenállásra izgatta és irányította férjét a küzdelem napjaiban s ekkor vert gyökeret a magyar szívekben. Jókai és Jókainé egymás kreaturái voltak az egymás tudatában. Több ez, mint férj és feleség. Az egyiknek a dicsősége része volt a másik dicsőségének.

Az érzéki szerelem elmúltával újra formálódott a viszony; Jókainénak most már csak úgy jött elő az ő fiatal férje, mint az anyának a könnyelmű, de zseniális fia, akit nagy kordában kell tartani, hogy ember legyen belőle s el ne pazarolja a nimbuszát.” (Mikszáth: *Jókai Mór élete és kora*. Krk 19. k. 88—90.)

„Balul ezt az asszonyt megítélni nem szabad . . .” — a hatvanéves költő is csak akkor érzi mit jelentett számára szerető-zsarnoki gondoskodása, amikor már végképp nélkülözni kénytelen.

Öregkori lelkiállapot. Magány. Bóka adaléka

„Ő volt lelkemben az acél” — sóhajt fel Laborfalvi Róza halála után, mindenki másnál jobban jellemezve kettejük lelki kapcsolatát. Hiába igyekszik betölteni III. Róza az űrt, melyet nagyanyja maga

után hagyott, ez alig sikerülhet. A lány házassága után Fesztyék élete, művészi ambíciója kerül a család érdeklődésének középpontjába. Az öreg író egyre magányosabb a Bajza utcai kis palotában. Az itt készült fényképeken szemmel látható, milyen magára hagyottan, menynyire harmadikként élhetett a fiatal művészpár körében. Aki megszokta, hogy mindig középpontban legyen (ha viharok közepette is) egyszerre csak úgy érzi új családjában nem az első, legfeljebb a harmadik „numerus”. Amikor Fesztyék külföldre utaznak, még nagyobb egyedüllét szakad rá. Érthető, ha ebben a szituációban szeretetre, sőt szerelemre vágyik, s a „korábban oly mértékletes, szinte aszkéta egyéniségét kamaszos szerelmi éhség ragadja magával”. (Nagy Miklós) Tipikus öregkori lelkiállapot ez, s nagyon sok művészre jellemző, aki hirtelen magára marad, s nem tudja megosztani valakivel az egyedüllét terhét. Újabb példákat azt hiszem felesleges sorolni, elegendő Jókai kortársai közül Gyulai Pál, Helvey Laura, Prielle Kornélia öregkori fellobbanásaira gondolni. Fesztyék, akik sokáig nem is sejtik, mi zajlik az író lelkében, egyszerre csak azt veszik észre, hogy akt-képek érkeznek Münchenből címére s olyan dolgokat ír, amelyeket nem lehet közzétenni — merész, sőt frivol tartalmuk miatt. Bóka László értesülése is megerősíti ezt: „Nagy Endre mondta egyszer, hogy ő Bródy Sándortól hallotta: Jókai öregkorában szerelmes, sőt erotikus drámákat írt, melyeket nem lehetett előadni, nemcsak a családjá, hanem a színigazgatók miatt sem, akik erkölcsi botránytól félték. Ezt Babitsnak is elmondotta egy ízben, s Babits azt jegyezte meg, hogy ő is hallott valami ilyesmit Szegeden, Móra Ferencről, aki viszont Gárdonyi Gézára hivatkozva mesélte. Babits arról is tudott, hogy az egyik ilyen dráma címe ez volt: *„Az első éjszaka*’ s arról szólt, hogyan kezdődött az Ezeregyéjszaka.

Nem vettem komolyan ezeket a híreket, azt gondoltam, hogy ezek is a Jókai legendakörbe tartoznak. Némi valószínűséget csak az adott nekik, hogy a hírek Bródytól és Gárdonyitól eredtek, akik Feszty Árpádék, tehát Jókai köréhez tartoztak. Minap kezembe került Feszty Árpádné *A tegnap* című munkája (Budapest, 1924. Légrédy) s ebben azt olvasom: „közben írt drámákat tovább — de volt olyan is, amit megakadályoztunk, hogy megmutasson a külvilágnak, mert teljesen beteges elgondolás hoztalétre”. (117.) Később még ezt írja: „Az urak mind csodálkozva mesélték, mennyire megváltozott a modora; mindig nőkről mesél, s borsos anekdoták mulattatják.” (Bóka: *Válogatott tanulmányok*. 1966. 950.)

Öregkori elfojtott erotika

Bizonyos, hogy Fesztyék ügyetlenül bántak velem, magára hagyták, s csak romantikus—platonikus érzéseit respektálták: „Ha a papa cinikus — írja Fesztyné — (nem is cinikus csak könnyelmű) akkor — mikor a vér és a szenvedély követelődzései még természetesek voltak — épp oly szép, nyugodt megöregedése lett volna — mint bárki másnak. De ő alávetette magát nagyanyám zsarnok féltékenységének s azt az egy, azt hiszem teljesen platonikus álmodat leszámítva gyámleánya iránt — nem tudni róla pozitív kirúgást a hámból.

Mutatkozott az én látókörömben is sok aspiráns éveken keresztül.

Szép előkelő nők, — főleg egyik legbájosabb operette-primadonnánk.

De valahogy ügyetlenül csinálták mind. Túl nagy tisztelettel, hódolattal közeledtek feléje, nem tudtak úgy bánni velem, mint nő a férfival.” (Fesztyné: *A tegnap*, 114.)

Öregkori fellobbanásait Bródy Sándor is észrevette: „Bizonyosan tudom, hogy amikor már hatvan éves régmúlt, szemei mindég fölcillantak, valahányszor fiatal hölgyek megcsókolták a kezét, amelynek frissességére, szépségére ő maga is sokat adott. (Negyvenéves hercegnőknek festett ilyen kezeket Van Dyck.) Ha nagyobb szabású vacsorán dekolletált ruhába öltözött hölgyek ültek mellette: vigyázva, féltéken, szemérmesen mind csak maga elé nézett. Élete utolsó éveiben ez a viselkedése ugyancsak megváltozott és az utolsó esztendőben, amelyet közelében töltöttem: ugyancsak megsemmisítette ezeket a hölgyeket, tréfálkozott ugyan, de elpirult. Ebben a korszakban, az ő kedvenc témáját, kopasz koponyáját és parókáját nem variálta és viccelte többé. Sőt egy alkalommal megharagudott azokra, akik arról a hajról beszéltek, amely van és amely nincs. — Borbélyok közé jutottam! — mondá idegesen. Nekem föltűntek e szokatlan föllobbanások. Akkoriban beszéltem is róluk, most többet nem, bárha nem volna okos elhallgatni egy jellemző szót is, amit mondott . . .” (Jövendő, 1904. júl. 3.)

Nagy írónk életéncék ezeket a nagyon is emberi vonásait annyi prudériával kezelték kortársai — Bródyt kivéve —, hogy alig tudunk többet róluk, mintha a XVI. században élt volna. Nem is az életrajz, hanem a művek miatt lett volna fontos mindez. Ezért aztán a szájhagyomány kései lejegyzésére vagyunk utalva, amelyben igen nehéz elkülöníteni a pletykát a tényektől. Rákosi Szidi öregkorában egyáltalán nem platonikus kapcsolatnak jellemezte a Lukanics Ottilia szerelmet, arról is tudni vélt, hogy a viszonyból gyermek is született, akit aztán a lány hajóskapitány bátyja vett volna gondjaiba. Rákosi

Szidi elmondta még azt is, hogy az írónak a Nagy Bella házasság előtt nyolc évvel is volt egy hasonló ismeretsége, de az minden bonyodalom nélkül végződött. „Egy árvalánynak sorsát biztosította és aztán önzetlenül megvált tőle, úgy hogy valóban csak jólelkű segítség történt, amíg a leány férjhez nem ment.” (Tábori Kornél: *Jókai regénye*. Bp. é. n. 100.)

Az önéletrajzi motívumok természete a regényben

Vajon Lukánics Ottiliának, vagy ennek az árvalánynak emléke vezette Jókai tollát, amikor Viola és a jogtanácsos „aszkrétai tenorral takart” furcsa epizódját írta? „Igazán kisleány volt; csupa gyermekes félszégesség, negédedesség, naívság, szemérem. Különben magasra felnőtt, karcsú alak volt, szépen fejlődött idomokkal; arca hamvaspiros, ajkai teltek, haja két tekercsbe fonva, le volt eresztve, sötétszőke, egy kis aranyvörös csillámmal. Különösen szép homloka volt, s nem volt takargatva mesterséges frufrukkal.” (JKK 62. k. 259.)

S a 23 évvel korábbi Noémi? „Gyermekarc, gyermekidomok, a kifejlődés korszakában . . . Arcának finom inkarnátja a fehér rózsza gyöngéd testszínét leste el . . . a gömbölyűen boltozott tiszta homlok-nak kifejezése a jóság maga, összhangzó a finom hajlott selyem szemöldökkel s a kifejezésteljes kék szemek tekintetével, vékony ajkain figyelmezés és szemérmesség. Dús hajfonadékai az aranyozott diószín ritka pompájában természetes göndörséget árulnak el, s az egyik hátravetett fonadék a legparányibb kis fület engedi láttatni. Az egész arc kifejezése az öntudatlan szelídség.” (JKK 24. k. 65—66.)

A férfikor nem várt ajándékának soha nem múlt emléke mindez? A második, kitörölhetetlen nagy szerelemé? Vagy a romantika sablonja, az emlékek egyszerű sztereotípiája? Ezt ma már aligha lehet megállapítani. A fiatal lányból nem lett fontosabb alak a tárcaregényben, mint a másik hét szereplőből. Inkább a jelenlétével, mint a lényével hat, nemcsak az erotikát, hanem a kedélyes élet lehetőségét is jelenti, amit Jókai olyan sokáig fájdalmasan nélkülözött. „Ez a leány valóságos Meluzine volt. Mindig jókedvű, mindig tréfára kész. Amitől én úgy elszoktam már húsz év óta. Akit csak magam körül látok, az mind komoly, szigorú, bírálható, csipkelődő, éles, zsémbes, panászos, unatkozó, kevély, rátartó, leskelődő, neheztelő, haragtartó, kényes, finnyás, begyeskedő, szórakozott, orroló, erkölcsbíró, szemérmes, szeszélyes, fanyar, ízetlen, fáradt, legjobb esetben civakodó. Én ezekből a virágokból bírok egy egész üvegházat.

Nagy csoda-e, hogyha ebből az üvegházból kiszabadulva odabódorodok egy csalitba, ahol a viola nyílik, s jólesik végigheverednem a pázsiton, a bokortól beárnyékolva.” (JKK 62. k. 272.)

Pálma, a jogtanácsos öt évvel idősebb felesége, sokkal inkább önéletrajzi színekből—tapasztalatokból összerakott alak, mint bárki más a regényben. Voltaképpen Laborfalvi Róza idealizált képe, amilyennek az író szerette volna látni saját feleségét. Ez a jellemzés világít rá talán a legszebben Jókai romantikus, idealizáló, mégis sok apró valóságelemet tartalmazó alkotásmódjára: „. . . az én nőm minden tökéletességnek a mintaképe. Még testi alakjában is az. Ennek nincsenek se migrénjei, se görcsei, se idegességei. Ennek nem kell se Maricnbad, se Ostende: beéri Balaton-Füreddel. Ez nem használ se kozmetikumokat, se szépítő szereket; de még nem is tubákol (ami csaknem hihetetlen). Aztán nem is féltékeny; sohasem is volt az.” (JKK 62. k. 226.)

A negatív ironikus jellemzés rendkívül jellemző Jókai lelkivilágára. Köztudomású, mennyit szenvedett Jókai felesége migrénje, idegessége, s főleg féltékenysége miatt, hogy mennyire nem kedvelte Laborfalvi hízelkedő, tubákoló társaságát. „Ahogy más delnő fölrakja az antik ékszereit, a régi brüsszeli csipkéit, úgy rakja föl az én feleségem magára a preahisztórikus vetélytársnőit.” Ez a társaság, melynek tagjai azzal hálálták meg a pazar vendéglátást, hogy minden valóságos és elképzelhető pletykát házhoz hordtak az íróról, eléggé gyűlölt lehetett Jókai előtt. Hacsak tehette, menekült előlük. Ahogy a jogtanácsos is: „Mikor az asszonytársaság egybegyűl a teánál, egy kicsit pletykázni, intrikálni, embertszólni, divatról, konyháról értekezni, néha-néha fölolvadásokat tartani, iótékony koncerteket rendezni, ritka esetben lutrit, Hammer und Glockét játszani, olykor a jámbor férj veszi a kalapját, s megy a klubba, a kaszinóba, tarokkozni, pikétezni. Aztán nem csak egy klub és egy kaszinó van Budapesten; én adófizető tagja vagyok hétnek. Ha történetesen kerestek és nem találtak az egyikben, bizonyosan ott voltam a többi hatban.” (JKK 62. k. 271—72.)

A regénynek az a jelenete, amelyben Pálma leleplezi férje titkolt viszonyát, szintén idealizált, de emellett önéletrajzi élmény is. Hasonlóképpen folyhatott le a jelenet, amelyben Laborfalvi Róza férjétől számonkérte az Ottilia ügyet. Ő sem kémkedett, de Ottilia leveleit mégis kézhez kapta „jóindulatú” közvetítők útján.

Jókai pedig, aki nehezen nyerte el felesége bocsánatát, bizonyosan felmérte ennek társadalmi jelentőségét is, hiszen jól tudta, hogy írói népszerűsége az asszonyéhoz van kötve, s „egy ilyen botrány egyértelmű az eltemetetéssel”.

Nemcsak kiöregedett színésznők, hanem házalók, árusok is tartoztak Laborfalvi Róza látogatói közé. Jókay Jolán ezt írja erről: „Jókai Róza néninek többnyire műtárgyakat vett, mert ékszert a néni maga szeretett venni és pedig azt mindig kéz alatt vette öreg házi zsidaitól, ezek szokták hozni az ékszert, ezüstneműt és a remek régi butorokat, aminek akkor éppen semmi értéke sem volt, potom pár forintért vett meg oly dolgokat, amik sokat értek.” (Hegedűs Sándorné Jókay Jolán: *Jókai és Laborfalvi Róza*. Bp. 1927. 159.) Megemlékezik erről Váli Mari is, akit maga Jókainé avat be vásárlásainak titkába: „Pár nappal a keresztelő után Róza néni, kis Melindánk iránti jóindulatát kimutatandó, egy csomó új ruhakelmét hozott — számomra! El nem tudtam gondolni, miként juthatott eszébe mille fleur muszlint, téli öltözetre való knickerbockert, tarka delén kelmét és fulardot egyidejűleg vásárolni számomra.

Ekkor ismertetett meg azzal a tényállással, hogy van őneki néhány házi ‚zsidaja‘, ‚zsidónéja‘, kik kelméket, csipkét, ékszert, sőt még szép kész ruhadarabokat is visznek a házhoz, miket ő ‚potom árért‘ meg szokott venni tőlük, ‚havi részletfizetésre‘, azután egy nagy szekrényben elraktározza az így bevásárolt holmit, hogy mikor szükséges talál lenni valamelyik, csak elővehesse.

— Igen jó, ha kéznél van az ilyes! mégpedig rendkívül olcsó áron! Ezt a csomagot, mit most hoztam, ma liferálta ‚Pökné‘, s mindjárt neked szántam, Marikám! Hadd legyen neked is készletben többféle ruhánakvalód!” (Váli Mari: *Emlékeim*. Bp. 1955. 226—27.)

Az önéletrajzi motívumok, a jelenetek és az alakok nem kulcsregényszerű aprólékosággal, hanem szituációban, hangulatban, koloritban egyeznek meg Jókai életével.

A századvégi erkölcs bemutatása

A cselekmény indokolatlan vargabetűi helyett (minden régi szerelmet a jogtanácsos házi körébe gyűjt) inkább a franciás frivolság, és a népnemzeti erkölcsi nézetek mérkőzése érdemli meg figyelmünket.

Jókai csendesen megmondja véleményét az álszent családi boldogságról, amely nem biztosítja a lélek derűjét. A kettős élet romantikus sablonja szándékos erkölcsi célzatú: az öregedő jogtanácsos csak így találja meg a boldogság pótlékát. Nem szerelmes a lányba, így sum-mázza magában addigi kapcsolatukat: „Ennek a lánynak igaza van. Én is egoista voltam, ő is az. Ő nem tartozik nekem semmivel, én vagyok neki adója elrabolt ifjú éveivel, aminek élményeiből neki

sem marad, nekem sem, amit eltegyünk magunknak emlékül.” (JKK 62. k. 291.)

Ez olyan író véleményét tükrözi, aki a polgári morál szemszögéből hazugságnak látja a patriarchális házasság magasztalt idilljét, a becsületesebb megoldáshoz azonban sem ereje, sem bátorsága nincs.

A regény minden különösebb ítélkező szándéktól, pro vagy kontra állásfoglalástól mentesen — szkepszist érezhető, enyhén frivol hangnemben — mutatja be a századforduló jómódú polgárságának jellegzetes életformáját, a gondosan elrendezett „háromszög”-viszonylatokra alapozott magánéletét. Ebből az állásfoglalásból természetesen hiányzik a Reviczky—Bródy nemzedék lázadásának, tiltakozásának pátosza, a hazugnak érzett normákkal szembehelyezett igazabb és őszintébb életfelfogás melletti szenvedélyes kiállás. De Jókai korábbi — szigorúan a hagyományos erkölcsi értékrendhez igazodó, s a századvég világának bemutatását tematikailag is kerülő — munkásságához képest ez érdekes nóvumot jelent.

AZ EGYHÁZPOLITIKAI VITÁK ÉS TÜKRÖZŐDÉSÜK A REGÉNYBEN

„Az egyházpolitikai herce-hurca”

A regény csak annyira sikamlós, rejtetten-finoman pikáns, amennyire má a Jókai-közönség is igényt tartott. De még ebbe a könnyed témába is beilleszti az író a maga véleményét a polgári házasságról. Ne feledjük: a regény abban az esztendőben fogamzott, amelyikben leghesebben dült az egyházpolitikai harc. Jókai az egyházpolitikai harcok idején élénk érdeklődést tanúsított az időszzerű közéleti fejlemények iránt. Az 1894-es év eseményeiről szólva Mikszáth ezt írja Jókai életrajzában: „A téli hónapokban újra megkedvelti a politikát, ott van az üléseken véges-végig. Igaz, hogy a politika érdekes és a szabadelvű párt még egyszer népszerű... Jókai, mint valaha régen, érdeklődik az egyes kis kérdések iránt, ott van majd minden mozgalomban, kapacitálja azokat, akik a Wekerle-kormányt Szilágyi nélkül nem akarják; esténként az István-szálloda külön szobájában vacsorázó képviselői társaságban időzött, ahol javában forrt a politikai élet, egyházpolitika, 'puroszok' elleni tervek, az összeférhetetlenségi kérdések foglalkoztatják a képviselőket.” (Mikszáth Krk 19. k. 165—66.)

Minden bizonnyal a parlamenti vita során hallottak adtak impulzust az írónak ahhoz, hogy több idevágó motívumot is beillesszen a regénybe.

Nagy együttérzéssel rajzolja a finomlelkű, áldozatos kis kőniggrätzi zsidólány szerelmét, aki ősi ösztönrel törődik bele abba, hogy nem lehet a szeretett keresztény ember felesége, mert atyái hitét sem hagyhatja el. (Ennek a motívumnak mintegy párdarabját írja meg később *A mi lengyelünkben*.)

A jogtanácsos és Pálma, a protestáns és katolikus fél házasságának motívuma egyrészt önéletrajzi elem, másrészt az egyházpolitikai kérdéshez kapcsolódik. A principális úgy rendelkezik, hogy itthon a fiatalok mindkét pap előtt megkössék a házasságot, majd külföldön polgári anyakönyvvezető előtt is, hiszen Franciaországban és Belgiumban már a nagy forradalom óta az egyház előtt kötött házasságot nem tartják érvényesnek, s az asszonyt nem nézik feleségnek. Az író ezzel — a maga korában direkt utalással — a magyar egyházjog elavultságát húzza alá.

A liberális vívmányok mellett agítál Jókai közvetett — éppen ezért hatásosabb — módon *Az élvezetes nászutazás* c. epizód felépítésével is. A fiatal házaspárt sújtó bosszúságokra és kellemetlenségekre csakis azért kerülhet sor, mert az esküvő csupán egyházi fórum előtt ment végbe. A káplán a szertartás után zsebre vágja az újonnan összeesketett pár adatait tartalmazó cédulát, majd elutazik nyaralni, úgyhogy a megkötött házasságnak semmiféle írott nyoma nem marad. Mindez kiválóan alkalmas arra, hogy az egyházi anyakönyvvezetésnek (és általában: a házasságot kizárólagosan egyházi ügyként kezelő gyakorlatnak) a modern polgári állam igényeivel ellentétes voltát, az abból adódó tévedések és visszaélések lehetőségeit érzékeltesse.

Az „egyházpolitikai herce-hurca” előzményei

Az egyházpolitikai reform-javaslatok nem a kilencvenes években kezdődtek. Eötvös József már 1870 áprilisában törvényjavaslatot terjesztett be a vallásfelekezetek egyenjogúsítására. A törvényjavaslatot úgy szerkesztették, hogy elfogadása természetesen vonja maga után a polgári házasság és anyakönyvvezetés bevezetését. Eötvös, röviddel a törvényjavaslat benyújtása után meghalt, s ez a próbálkozás sorsát is megpecsételte.

Bár Tisza Kálmán kormánya a leggondosabban kerülte a súrlódást az egyházzal, nem tudta megakadályozni, hogy a képviselőházban időnként fel ne vessék az állam és egyház viszonyát, a rendezés elhanyagolását.

A vegyes házasságok, az „elkeresztelés”

Főleg a vegyes házasságokkal kapcsolatban voltak sürgős orvoslást igénylő problémák. Minden vallásfelekezetnek saját, a többitől eltérő házasságjoga volt, és ez a vegyes házasságoknál komoly összeköztetésekre vezetett. Különösen a vegyes házasságokból született gyermekek vallási hovatartozása miatt voltak nézeteltérések. A katolikus egyház csak abban az esetben adta áldását a vegyes házasságokra, ha a házaspár kötelezte magát, hogy születendő gyermekeit a katolikus vallásban nevele.

A kiegyezés utáni liberális egyházpolitikai törvényhozás jellemző produktuma volt a keresztény felekezetek viszonyosságáról szóló 1868:LIII.tc., amely a polgári házasság és anyakönyvezés megkerülésével teljesen sikertelenül próbálta nyugvópontra juttatni a vitás kérdéseket. A törvény 12. §-a kimondta, hogy a vegyes házasságból származó újszülött fiú apja vallását követi, a leány pedig anyját, és az ezzel ellenkező reverzálisok érvénytelenek. A katolikus egyház azonban megkerülte ezt a törvényt, és továbbra is csak akkor esketett, ha valamennyi születendő gyermek katolikus nevelésére reverzális adtak. A kormány szemet hunyt, s minden a régi módon ment tovább. Gyakori eset volt, hogy a törvény szerint a protestáns felekezetek valamelyikéhez tartozó újszülöttet a katolikus pap anyakönyvezett. Ebből az „elkeresztelésből” aztán bonyolult problémák adódtak. A protestáns felekezetek fellépésére 1884-ben egy kultuszminiszteri rendelet kiegészítette és szankcióval látta el az 1868:LIII. törvény erre vonatkozó paragrafusát. A püspöki kar — két tagja kivételével — nem közölte ezt a rendeletet papságával. A kormány továbbra is szemet hunyt az 1868-as törvény és az 1884-es rendelet megkerülése felett.

Véderővita vagy polgári anyakönyvezés?

Az 1889. évi véderővita után, amikor a kormány a „reformpolitika” taktikájával próbálta helyzetét megszilárdítani és a figyelmet a közjogi kérdésekről elterelni, tennie kellett valamit a vegyes házasságok ügyében, annál is inkább, mert liberális oldalról, s különösen protestáns részről ezt ismételtelen sürgették. Gróf Csáky Albin kultuszminiszter 1890 februárjában adta ki az ügynevezett elkeresztelési rendeletet, amely előírta, hogy ha a lelkész nem a saját felekezetéhez tartozó gyermeket keresztel, a keresztelési bizonylatot nyolc napon belül el kell küldenie anyakönyvezés végett, az 1868-as törvény értelmében, az illetékes felekezet lelkészének. Ez a rendelet azonban

— eltérően az 1884-estől — a törvény, ill. a rendelet megsértését kihágásnak minősítette, a ldkészrt a nehézkes és többnyire felmentéssel végződő bírói eljárás helyett közigazgatási eljárás alá vonta, és 10—50 forintig, ismétlődés esetén 100 forintig terjedő pénzbüntetéssel sújtotta.

A főpapság állásfoglalása nem volt egységes. A püspöki kar egy része kikelt ellene, s a ldkészrt nagy része nem volt hajlandó tudomásul venni. XIII. Leo pápa levelet írt Ferenc Józsefnek, amelyben Csáky rendeletének visszavonását és az 1868-as törvény hatálytalansítását kérte. Mind a kormány, mind az egyház vezetői a súrlódás elsimítására törekedtek, mert mindkét részről szükségesnek tartották az együttműködést a társadalmi „veszedelmekkel” szemben. Szapáry miniszterelnök kereste a megegyezés útját, és hosszadalmas tárgyalásokba bocsátkozott a katolikus egyház vezetőivel. Már a rendelet visszavonására is hajlandó lett volna, de Csáky, Szilágyi és Wekerle — akik a kormányba mint e reformpolitika képviselői léptek be — ezt ellenezték, mert ez az egész politikai taktika csődjéhez s a „közjogi” kérdés újbóli előtérbe kerüléséhez vezetett volna.

A közvélemény nyomása

A liberális szellemű közvélemény, amely helyeselte Csáky felépését, a kormány nyilvánvaló erélytelensége láttán sürgetően lépett fel. Ugyanakkor klerikális kezdeményezésre petíciókkal árasztották el a képviselőházat, s kérték a rendelet visszavonását. Sajtócikkek, nyilatkozatok, röpiratok jelentek meg mindkét oldalról. Ily módon az amúgy is kielezett helyzetben a közvélemény mind nagyobb figyelmet szentelt a kérdésnek. Ezért a kormány nem állhatott meg félúton, s nem adhatott ismét lehetőséget a rendelet megkerülésére. Vagy visszakoznia kellett, vagy érvényt szerezni intézkedésének. A minisztertanács 1890 novemberében, az uralkodó elnökletével tárgyalta a mind kellemetlenebbé váló kérdést. A kormány a polgári anyakönyvezés esetleges bevezetésének felvetésével le akarta zárni a kínossá vált ügyet. Néhány nappal a minisztertanács ülése után a képviselőházban nagy vita alakult ki az „elkeresztelési” kérdés körül. A kormány ekkor bejelentette elhatározását a polgári anyakönyvezés bevezetéséről, amelyet a képviselőház többsége szavazatával támogatott. E nevezetes vita után a kormány még másfél évig, egészen 1892 tavaszáig tovább folytatta az eredménytelen egyeztető tárgyalásokat. Az 1892. évi májusi képviselőházi vita jelentette a fordulópontot. Irányi Dániel, a Függetlenségi Párt politi-

kusa — mint már előzőleg több ízben — ismét javasolta, hogy hozzanak törvényt a vallás szabad gyakorlatáról és a felekezetek egyenjogúsításáról is. Apponyi Albert is támogatta Irányi javaslatát, amely a kormánypártban is erősebb visszhangot vert, mint 1890 novemberében. A napokig tartó vitában a képviselők sürgették a polgári házasság megvalósítását és a zsidó vallás recepcióját is. A ház végül is nagy többséggel elfogadta Irányi javaslatát, s kötelezte a kormányt, hogy dolgozza ki és terjessze be a megfelelő törvényjavaslatokat. 1892. október 17-én, az uralkodó elnökletével tartott minisztertanácson Ferenc József Szapáry miniszterelnök taktikáját támogatta, aki nem kívánta az egyházpolitikai törvényhozást a Csáky, Szilágyi—Wekerle által igényelt határozottabb formában.

Fakultatív polgári házasság és hatása

Végül az uralkodó megadta hozzájárulását a három törvényjavaslat benyújtásához (anyakönyvezés, a vallás szabad gyakorlata, a zsidó vallás recepciója), de a *kötelező* polgári házassággal szemben a fakultatívat pártolta és nem járult hozzá ahhoz, hogy ebben a kérdésben a kormány bármilyen formában nyilatkozatot tegyen. A kormányváltás teljessé vált, s november elején a miniszterek beadták lemondásukat. A Szabadelvű Párt többsége a Csáky—Szilágyi—Wekerle-álláspontot támogatta: a kötelező polgári házasság bevezetését. Az uralkodó számára, ha ki akart tartani álláspontja mellett, csak egy lehetőség maradt: a Szapáry és Apponyi-csoport blokkjával alakítani kormányt. Ez azonban a Szabadelvű Párt szakadását jelentette volna, másrészt teljesíteni kellett volna Apponyiék „nemzeti” követeléseit. A király inkább beleegyezett a polgári házasság bevezetésébe. 1892. november 19-én Wekerlét bízta meg kormányalakítással. Felhatalmazta az új kormányt a kötelező polgári házasság bevezetésére vonatkozó elvi kijelentésre, de fenntartotta jogát, hogy a kivitelezés részleteit a javaslat benyújtásakor engedélyezi.

A kormányprogram vitájakor a főrendiházban Zichy Nándor és Esterházy Miklós Móric élesen támadták a kormány egyházpolitikáját. A klerikális ellenakció élére egyre inkább a két gróf állott. A főrendiház többsége őket támogatta. A képviselőházban viszont a kormánynak szilárd többsége volt. Nemcsak a Szabadelvű Párt állott mögötte, hanem az ellenzéki pártok körében is támogatásra talált. 1893-ban tehát egymás után benyújtotta az állami anyakönyvezésről, a zsidó vallás recepciójáról és a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslatokat.

Ilyen előzmények után kezdődött meg 1894 februárjában a házassági javaslat két hónapig tartó képviselőházi vitája. A javaslatot a képviselőház nagy szótöbbséggel elfogadta, a főrendiház azonban visszavetette. A képviselőház május 26-án változatlan szövegezésben ismét elfogadta, és a kormány a királyhoz fordult, hogy új örökös főrendek kinevezésével biztosítsa a javaslat főrendiházi elfogadását. Mivel az uralkodó ezt visszautasította, a Wekerle-kormány lemondott. A Szabadelvű Párt azonban kitartott a Wekerle-kormány politikája mellett, s a megbízott új miniszterelnök nem tudott a többségi párt embereivel kormányt alakítani, és vissza kellett adnia megbízását. Az uralkodó kénytelen volt ismét Wekerlét kinevezni, s a házassági javaslatot ellenző több főrendet személyesen kért fel a szavazástól való távolmaradásra. Csakis így érhették el, hogy a főrendiház 1894. június 21-én, 4 szavazattöbbséggel átengedte a házassági javaslatot. Még abban az évben letárgyalta és megszavazta a parlament mindkét háza a polgári anyakönyvezés bevezetéséről és a gyermekek vallásáról szóló törvényjavaslatokat is. A klerikális tábor abban reménykedett, hogy a király végül mégsem szentesíti a parlament által elfogadott törvényeket. 1894 decemberében azonban megtörtént a szentesítés is. A másik két törvényjavaslat (a vallásfelekezetek egyenjogúságáról és a zsidó vallás recepciójáról) elfogadása a főrendiházban még hónapokig húzódott, de ezek sorsa, a házassági javaslat szentesítése után már nem lehetett kétséges.

Az egyházpolitikai törvényhozás — bármilyen taktikai cél vezette is a kormányt — haladó lépés volt és súlyos maradványokat számolt fel. A kilencvenes évek egyházpolitikai törvényhozásával megvalósultak azok a mérsékelt követelmények, amelyek kielégítését a kicgyezés után Eötvös és Deák sürgette. (Galántai József: *Egyház és politika 1890—1918*. Bp. 1960. 18—65.)

A BÉCSÚJHELYI KATONAI AKADÉMIÁBAN

A regény bécsújhelyi motívumát Jókai egy delegáció-ülésről hozta. A véderővitában, amely Ausztria és Magyarország közös ügyeit legkényesebben érintette, az ellenzék a kilencvenes években feszegetni kezdte a magyar legénység és tisztek arányszámát a közös hadseregben. Adataik szerint a közös hadsereg létszámának 40%-a magyar, a tisztikarban viszont csak 8% ez az arány. Az ellenzék egy harmadikként szervezendő, Magyarországon felállítandó, magyar

nyelvű tisztképző akadémiával kívánta ezt ellensúlyozni. A kormánypártiak viszont hangoztatták, hogy ezzel nem sok eredményt érnének el, hiszen vezérkari előmenetelt csakis osztrák akadémiákon végzeteknek biztosítanak a közös hadseregben. Hogy az ellenzéki magyar delegátusok indulatait az osztrák érdekeknek megfelelően hangolják, a közös hadügyminiszter a bécsújhelyi katonai akadémia bemutatásával igyekezett bizonyítani az osztrák tisztképzés előnyeit. Bizonyára ez is hozzájárult ahhoz, hogy a delegáció napirendjéről lekerült az eredeti követelés. Az 1893. júniusi látogatáson Jókai is részt vett. A PH-ban közölt cikksorozatában elismeréssel számolt be a bécsújhelyi tisztképzés férfias demokratizmusáról — hogy ti. főhercegek és polgárfiúk minden megkülönböztetés nélkül tanulnak együtt — az akadémia fegyelméről, érdekességeiről. Így zárta impresszióit: „Kétségtelenül jogos az aspiráció minálunk, hogy Magyarországon is állíttassék fel egy katonatiszt-nevelő akadémia magyar tannyelvvel.

Ehhez azonban múlhatatlan előfeltétel, hogy legyenek magyar katonai tanerők.

Tehát már most rá kellene szólni magát egy sereg kitűnő eszű magyar fiatalnak, hogy magát a katonatiszti pályának áldozza . . .

Jelenleg hetvennégy magyar ifjú képeztetik (az összlétszám 450) a bécsújhelyi tisztí akadémiaiban. Azonkívül hetvennégyen tanulnak magyarul a lajtántúliak.

Ha mind betöltenék hivatásukat!

Adjon Isten nekik hozzá erőt és szerencsét!” (PH 1893. jún. 21.)

Ezt a beszámolóját majdnem változtatás nélkül átvette a regénybe is, ezért került a főhős a vidéki kisvárosból, illetve a delibácsi kastélyból a bécsújhelyi „Stiftbe”.

Véleménye az önálló nemzeti hadseregről

Jókai felfogása, egész politikai beállítottsága 1895 után némiképpen átalakult. Pályájának utolsó szakaszában — a szabadelvű párti kormányok vonalvezetéséhez igazolva — mindenkor a kiegyezéssel létrehozott politikai berendezés lojális védelmezőjeként lépett fel. Ezért érthető, hogy *A kőszívű ember fiai* után az önálló nemzeti hadseregről is lemondott. 1878. febr. 8-i parlamenti beszédében így indokolja: „Ez volt az 1870-iki német—francia háború tanulsága. Mikor azt láttam, hogy a világnak eddig leghíresebb katonai állama hogy török össze egy gyors és tömeges támadás előtt: mindinkább meggyőződésemmé vált, hogy az újkori harcmodorral szemben veszedelem volna monarchiánkra nézve hadseregének egységét

bármilyen tekintetben megbontani. Ez a tanulság teljesen igazolja saját lelkiismeretem előtt korábbi óhajlásomnak félretételét.” (*JM politikai beszédei*. Bp. é. n. I. k. 267—68.)

Ennek megfelelően a königgrätzi csata leírásában nem osztrák-ellenes érzelem, inkább az emberi megdöbbenés hangja szólal meg az elkövetett súlyos mulasztások miatt. („Hisz az egész sadowai ütközet valóságos ’tévedések vígjátéka’ volt (a mi részünkről), hogy mikor visszagondol rá az ember, a fejét szeretné a falba verni, s úgy kacagni, míg bele nem őrül.”) A leírásban — mint ahogy a bécsújhelyi beszámolóban — nincs kifejezett osztrák-ellenesség, legfeljebb a 48-as magyar harcregula és Benedek parancsainak összevetésével fejezi ki, merre húzza a szíve.

A KÖNIGGRÄTZI EPIZÓD FORRÁSAI

A regény königgrätzi epizódjához felhasználta a korabeli hírlapok (A Hon, Üstökös, Vasárnapi Újság) közleményeit, de egy-két adatot felhasznált Balás György: *Az 1866. évi osztrák—porosz háború* című, a regény írásának évében, 1894-ben megjelent könyvéből is.

Balás György őrnagy, ebben az időben a Ludovika Akadémia tanára, katonai szakíró, cikkei a Ludovika Akadémia Közlönyében jelentek meg. Erdélyi származású, 1864-ben a kamenitzi iskolába lépett. 1875-ben hadnagy a 2. hadmérnöki ezredben; 1885-ben századosá lépett elő. 1886-ban a m. kir. honvédség tényleges állományába helyezték át s a Ludovika Akadémiába osztották be, ahol 1895-ig mint parancsnokhelyettes és a törzstiszti tanfolyam tanára működött.

Balás György könyve

Balás könyve ma már szinte élvezhetetlenül száraz irányú katonai szakmunka. Tárgyilagosságra törekszik, bírálata főképp Benedek Lajos főparancsnoki intézkedéseit illeti.

„... a königgrätzi csata osztrák részről nem vala a hadászat diktálta követelmények tervszerű és természetes folyamánya.

Sőt a hadászati törvények követelték volna, miszerint a csata e helyen kerültessék, mert a hadsereg az ellenség átkaroló támadásának lett volna kitéve. A hadsereget tehát előbb kedvezőbb harcászati helyzetbe kellett volna juttatni. E kedvezőbb harcászati helyzetet megtalálta volna a hadsereg Pardubicnál és e szempontból *Benedek* tábornagy eredeti szándéka, a visszavonulást ide folytatni, a helyzetnek megfelelt.

Ami magát a *csataintézkedést* illeti, az szintén nem felelt meg a helyzetnek teljesen. A harcászatiilag erős és egy hadsereg védő harca számára éppen nem kedvezőtlen vidék kellő megszállása és az egyes harccsoportok feladatainak világos megjelölése mellett nem lehet mondani, hogy eredményes harcra kilátás éppenséggel nem lett volna. Bizonyítja ezt a csata tényleges lefolyása is.

A porosz intézkedések a helyzetnek teljesen megfeleltek.”
(Balás i. m. 253—54.)

A schwiebi erdei harc bírálata

„Az erdő birtokáért vívott elkeseredett harcok osztrák részről . . . a tényleges helyzet félreismerésén alapultak. E harcok csak úgy keletkezhettek, hogy a hadtestparancsnokok a hadseregpáncsnokoknak a csata miként való vívására vonatkozó szándékairól felvilágosítást nem nyertek.

A Schwieb erdő, az osztrák jobbszárnyon küzdő erők ezen Eris almája, végre ugyan az osztrák csapatok birtokában vala; de sem az erdőből felhangzott győzelmi kiáltások, sem pedig annak belsejében megszólalt katonai zenekar hangjai nem valának képesek az osztrák hadsereg súlyos helyzetét e pillanatban (délelőtt) enyhíteni; a königgrätzi katasztrófa hírdetői valának e hangok, amelyekbe az erdő áldozatainak jajkiáltásai vegyültek.

A 7-ik porosz hadosztály csapatai hősiességükkel megvetették az alapot ama páratlan győzelem számára, amelyet a porosz fegyverek e napon vívtak. 14 porosz zászlóalj lebilincselve tartott a csatatérnek e részén 49 osztrák zászlóalj, két osztrák hadtestet eltereltek tulajdonképpen feladatától és megnyiták ezáltal az utat a második hadsereggel észak felől közeledő porosz trónörökös számára.

Valamint osztrák részről e pillanatban nyert azon benyomás, mintha a dolgok jól állának, tehát csak látszólagos vala, úgy ama nyugtalanság, amely a dubi magaslaton lévőket — Moltke kivételével elfogta, szintén indokolva nem volt, ha mindjárt a 7-ik hadosztály szenvedte veszteségek még oly súlyosak valának is.” (I. m. 268—69.)

Ezen az oldalon jegyzetben közli Balás Bismarck szivar anekdotáját, amelyet Jókai is átvesz a regénybe.

Visszavonulás Königgrätz erdőjébe

„Königgrätz kapui a hadseregpáncsnokság intézkedései folytán sokáig el lévén zárva, a terep az erősség körül egy órányira mester-

ségesen vízzel elárasztván, a közlekedés csak a kevés és megelőző járműoszlopok által eltorlaszolt utakon és a töltéseken vala lehetséges.

E térség a hadseregére nézve kártékonyabb vala a csatánál.” (I. m. 288.)

Balás véleményét a *csatavesztés következményeiről* a kilencvenes évekre annyira jellemző egyeztető álláspontja miatt érdemes idézni:

„Ami Ausztriát illeti, tagadhatatlan, miszerint hatalmi állása Németországban teljesen megszűnt; Nyugotra törekvő politikája megsemmisült; de sem becsülete, sem hatalmi állása nem szenvedett a békefeltételek által oly gyógyíthatatlan sebeket, amely Poroszország iránt való engesztelhetetlen gyűlöletre okot adott volna. Hatalmi állása Németországban azelőtt is csak látszólagos volt; Nyugotra törekvő politikája pedig megbénította az állam természetes fejlődését és ellentétben állott földrajzi fekvésével.

A befejezett hadjárat forduló pontot képezett úgy Ausztria politikája, valamint hadszervezete tekintetében is.

A békefeltételek állandó barátságos viszonyoknak helyreállítását Ausztria és Poroszország közt sem zárták ki, sőt ennek lehetőségét magukba foglalták.” (I. m. 329.)

Jókai biztosan használta Balás könyvét, ezt legalább három ponton a szövegegyezés bizonyítja. (A schwiebi erdőben harcoló osztrák—porosz zászlóaljok aránya, Bismarck szivar anekdotája, — amelyet persze más forrásból is ismerhetett —, valamint Groeben útegarancsnok hőstettéről szóló rész.) Nem lehetetlen azonban, hogy a leírás-hoz Jókai egy résztvevő magyar huszártiszt elbeszélését is felhasználta.

A történészek Königrätzről

Jókai előadását nem módosítja sem a századforduló alapos osztrák történészeinek (Friedjung: *Harc a német hegemoniáért*. 1859—1866; magyarul 1903-ban megjelent) könyve, sem a XX. század hatvanas évei osztrák történészeinek értékelése. (Oscar Regele: *Feldzeugmeister Benedek*. Der Weg nach Königrätz. Verlag Herold, Wien—München, 1960.)

Az író közel három évtized múltán is ismertnek tételezi a történeteket, de ma már szükséges, hogy egy magyar történelmi mű nyomán (Kovács Endre: *Ausztria útja az 1867-es kiegyezéshez*. Bp. 1968. 113—78.) összegezzük a porosz osztrák háború erőviszonyait, s a fejezet megértéséhez szükséges tágasabb összefüggéseket.

A világ azidőt meglepetéssel fogadta az osztrák hadsereg vereségének hírért, hiszen akik a nagy összecsapás előestéjén jóslatokba bocsát-

koztak, szinte kivétel nélkül az osztrákokat vélték erősebbnek, tapasztaltabbnak. Pedig az osztrák hadsereg 1866-ban nem volt ütőképés állapotban, és ez nemcsak a pillanatnyi helyzetből következett. Poroszországgal ellentétben itt nem ismerték az általános hadkötelezettséget, mert foglalkozás és műveltségi állapot címén felmentést adhattak a szolgálat alól. Tartalék egyáltalán nem volt. A kiképzés színvonala, a hadseregszervezés messze elmaradt a poroszé mögött.

A két fél fegyverzete is minőségileg különbözött. A porosz hadvezetés idejében felismerte a Dreyse-féle hátultöltő (gyútús) puska hatalmas előnyeit a régi előltöltő puskával szemben. 1866-ban már 268 ezer volt belőle a csapatoknál. Az osztrák gyalogságnál fehér hollónak számított, noha jelentőségét a bécsi katonai körök is elismerték. A sokszor bevált rohamtaktikában bizakodtak, amelynek az a célja, hogy megsemmisítse az ellenséget, mielőtt ennek jobb fegyverei érvényesülhetnének. De 1866-ban ez az elv csődöt mondott: az osztrák gyalogságnak nem volt módja testközelbe jutni, mert roham közben tömegesen hullott el a hátultöltő puska tűzében. Ez egyrészt mérhetetlen biztonságérzetet adott a porosz hadseregnek, másrészt megtörte az osztrák sereg erkölcsi erejét.

Benedek az osztrák sereg számbeli fölénye nélkül nem akart támadást kezdeni, tisztában volt vele, hogy ellenfelének jobb a fölszerelése, hatásosabbak a fegyverei. Számbeli fölényre azonban nem tehetett szert, hiszen osztrák tartalékok nem voltak, míg a másik fél kimeríthetetlen tartalékokkal dicsekedhetett. Benedeknek — egyes elfogadható nézetek szerint — éppen azért kellett volna támadnia, mert ő volt a gyengébb fél. De a régi hadvezetés elveihez tapadó Benedek új stratégiát nem tudott kidolgozni. Június 26-a után engedte, hogy az egyes hadtesteket a szorosokon akadálytalanul behatoló porosz seregek sorra megverjék; emberveszteségei gyorsan nőttek, időzavara kapkodásra készítette. A tökéletlen felderítés következtében nem volt tisztában az ellenség céljaival. A lovasságot a nagy ütközet utolsó pillanatáig tartalékolta, és így az osztrák hadseregnek ez a kétségtelenül legértékesebb eleme — az akkori Európa legjobb lovassága — csak Königsgrätz utolsó óráiban jutott szóhoz, hősiességével maradandó benyomást produkált, de a háború kimenetelén már nem változtathatott.

A június végi sorozatos vereségek után (Podol, Nachod-Wysokow, Münchengrätz, Skalitz, Jicin, Königshof) Benedeket az a veszély fenyegette, hogy bekerítik. Ezért rendelte el június 30-án a visszavonulást Königsgrätzhez, egyszersmint megsürgönyözte Bécsbe, hogy a vereség elkerülhetetlen, kössenek gyorsan békét. A császár a visszavonulást — ha feltétlenül szükséges — lehetségesnek tartotta,

de még mindig bízott Benedekben és sürgette a nagy csatát. Albrecht főherceg június 24-én Custozánál megverte az olaszokat. Franciaország diplomáciailag közvetíthet, s ha minden jól megy, a felszabaduló déli sereget egyesítik az északival, és megverik a poroszokat. Az összecsapást mindkét fél akarta. Nemcsak Benedek, aki most már az egész megmentett északi sereget együtt látta, hanem Moltke is: nehogy diplomáciai intervenció következtében elmaradjon a győzelem. Königrätz és Sadova falucska között, hátában az Elba folyóval, Benedek fölvette a harcot. Az osztrák hadsereg ezen a napon 197 ezer főből és 770 ágyúból állott. Vele szemben a 2. porosz hadsereg 97 ezer főt és 336 ágyút számlált, az 1. porosz és az elbai hadsereg együttesen 124 ezer főt és 440 ágyút. A csata napjának délelőttjén az osztrákok legalábbis egyenrangú ellenfélnek bizonyultak, és nagyon kétséges volt a porosz hadsereg sorsa. Középputt a porosz gyalogság órákon át mozdulni sem tudott, s a király már ki is mondta „ elvesztettük a csatát”. De Benedek itt is védkező harcot folytatott s nem tudta rászanni magát egy minden erőt bevető támadásra a centrumban. Ezzel időt veszített, a porosz trónörökös vezette 2. hadsereg megérkezett, a porosz gárda szétverte a gyengén megerősített osztrák jobbszárnyat. Ezzel egyidejűleg vereséget szenvedett az osztrák balszárny is, úgyhogy a porosz harapófogó összeroppanással fenyegette az osztrák centrumot. Délután négy órakor a poroszok teljesen urai voltak Chlum és Lipa községeknek, a két fontos kulcsállásnak. A megbomlott, az ellenséges tüzértől megzavart osztrák csapatok hanyatt-homlok menekültek a Sadova és Königrätz közti keskeny országúton. Ha az osztrák tüzérség az utolsó pillanatig helyt nem áll és nem biztosítja a visszavonulást, és ha a porosz üldözés valamivel erőlyesebb, úgy az osztrák hadsereg teljes egészében odaveszhetett volna.

Königrätznél az osztrákok vesztesége ötszörösen múlta felül a poroszokét. A seregek együttes vesztesége osztrák részről 20,6%, porosz részről 4,2%. Az osztrák tábornokok vesztesége 11%, a poroszoké 2%, osztrák tiszti veszteség 1368 fő, a poroszoké 360 fő volt.

Porosz részről nem erőltették tovább a háborút, hiszen Bismarck elérte célját: Ausztriát megverték, és olyan békét lehetett rákényszeríteni, amely kizárta az osztrák riválist a német szövetségből, s megnyílt az út a porosz hegemonia gyors kibontakozása felé. Ausztria feladta Velencét, egyébként megőrizte területi sérthetetlenségét. Bismarck nem akart osztrák területet, mint ahogy a szükségesnél jobban megálázni sem akarta riválisát.

Jókai Bismarck képe

Bismarckot Jókai anekdotikus alakként szerepelteti a regényben, a Paulin Lucca-estet, Lopresti Árpád állítólagos látogatása s a königrátrzi csata szivar anekdotája kapcsán. Ez utóbbit a német irodalom is gyakran emlegeti. Jókai lapja, A Hon 1870 októberében közölte Bismarck korábbi, Magyarországról szóló leveleit. A „vaskancellár” 1874-ben fogadta Jókait kihallgatáson, s épp a neki adott nyilatkozatból vették át a világlapok Bismarck azon kijelentéseit, melyekben a Monarchia „békés” misszióját a német császárság és a cári Oroszország mellett meghatározni igyekezett. Nem érdektelen Jókainak egy notesz-feljegyzése, mely a nyomtatásban publikált beszámolókhöz képest nyiltabban feltárja, hogy a Habsburg Monarchia felbomlaltása, az önálló Magyarország létrehozása nem illett bele a „vaskancellár” politikai terveibe: „Bismarck azok falnak rohannak, kik A. M. azt hiszik, hogy N. o. el akarja bontani. Az ellene viselt háborút. M. organizatorikus nemzet, mások desorganizálnak.” (JKK *Feljegyzések*. II. k. 230.)

Jókai a kancellár valóságos történelmi szerepét sohasem ismerte fel, romantikus emberi vonásai (és a szabadelvű párt hivatalos külpolitikája) mindig eltakarták előtte a német imperializmus kíméletlen képviselőjét.

A küzdelmes hatvanas évek

Kifejeződik a regényben Jókainak olyan törekvése is, hogy a kilencvenes évek „kényes, nyaffadt, nyámnyla” nemzedéke előtt a hatvanas évek harcos, küzdelmes, komor korszakát is regényesítse. „Hiszen lesznek még sokan, akik az 1861-től 1865-ig lejárt időt végiglépkedték láncoslábbal, azok előtt még megrémlik, mint egy gonosz álom, hogy micsoda nyomorúságos elbúsulni való állapot kísértett akkor itt nálunk végtül-végig, alul-felül. Az egész ország egy nagy nyavalyában, amit nem tud gyógyítani, szégyell bevallani.” (JKK 62. k. 109.)

Bármennyire odavetett ez az ábrázolás, mégis színeket őriz meg a deszkabódés színházi korszakból, a kezdődő operett-világ kulisszatitkaiból, vagy éppen a nemzetiségi rác miliőből.

Könnyű kézzel írt tárcaregény a *De kár megvénülni!* Felemás törekvései, bizonytalan értékei ellenére sok érdekes önéletrajzi motívum, korszín került epizódjaiba. Talán ezek, s a mohó megújulási készség eredményezik, hogy a szerkezet és a lélekrajz gyengeségei ellenére is magán viseli az író régebbi kézjegyét.

A regény cselekményének időrendje

A történet hőse, a jogtanácsos így határozza meg életkorát: „Az ötvenediket járom.” Ezek szerint 1844-ben vagy 1845-ben kellett születnie. Középiskolai tanulmányainak befejező szakaszát, az Amarillis-epizódot 1862/63-ra, a bécsújhelyi akadémián töltött tanévet 1863/64-re, a Passiflora-kalanddal összekapcsolódó pesti jogászéveket 1864 és 1866 közé helyezhetjük. Hőszünk 1866 nyarán részt vett a porosz-osztrák háborúban, majd az 1866/67-es tanévben fejezi be egyetemi tanulmányait és szerzi meg diplomáját. A kiegyezés évében, 1867-ben lép be abba az ügyvédi irodába, ahol későbbi feleségét megismeri. Hesperissel való házassági tervének kudarca, s az ehhez fűződő komikus bonyodalmak 1868 nyarára tehetők. Huszonnégy éves korában, tehát 1869-ben (vagy legkésőbb 1870-ben) veszi feleségül Pálmát. Itt azután — bár az író ezt nem érezteti különösebben — nagy ugrás következik az időben: a regény befejező részének fejleményei már az 1880-as években játszódik le. A hős tizenhat évvel első találkozásuk után (tehát 1882 táján) látja viszont Passiflorát, és az 1866-ban született Violát is mint tizenhat éves leányt ismeri meg, hogy azután hosszú éveken át folytasson vele gondosan titkolt kapcsolatot. Csak egyetlen apró — mindössze egészen futólag említett — mozzanat okoz némi zavart a szinte hibátlan folyamatossággal illeszkedő időrendben. A történet vége felé a hős — aki már tud Viola házassági szándékáról, és ismét több időt tölt a családi otthonban — friss politikai újdonságként arról számol be feleségének, hogy „Tisza Kálmán miniszterelnökké lett”. (292.) Tisza Kálmán azonban 1875-ben vette át a miniszterelnökséget. Talán csak tollbotlásról van szó, és Jókai nem Tisza kinevezésére, hanem 1890-ben bekövetkezett bukására akart célozni; ez utóbbi esemény mindenesetre sokkal könnyebben igazodna a vázolt kronológiai összefüggésbe.

Abban az időben, amikor irodalmi napilappal is rendelkezünk, amikor a magyar sajtó dzsungelében rengeteg napi-, heti-, képeslap virágzott, a *De kár megvénnüni!* kritikai visszhang nélkül jelent meg. Mikszáth jól látta az okát: „. . . kiszélesedett az irodalom, a jámbor, öreg, becsületes lapok helyett más sajtó támadt, örült versenyben terjeszkedő: nem céljuk már vezetni a közönséget, hanem csak nar- kotizálni. Szenczi, pikáns olvasmányt kell adni, ez a fő. Mi sem unalmasabb egy könyvismertetésnél. Egy kis folyosói feleselés jelentősebb esemény, mintha a legnagyobb elme egy művet teremt. Hova- tovább már tudomást se vesznek a lapok a könyvekről. Legfeljebb pajtáskodásból, viszonzás reményében csempésznek be néhány sort a lapoknál alkalmazott fiatal írók egymás könyvéről. De Jókainak már nincsenek lapjai, a Jókai munkatársai nem viszonzhatják immár a fiatal írók ditirambusait, tehát a Jókai-könyvekről sincs többé ismer- tetés a lapokban.” (*Jókai Mór élete és kora*, Mikszáth Krk II. k. 142 —143.)

Zsigmond Ferenc: *Jókai* (MTA, Bp. 1924) c. munkája a lélektani s művészi gondokra utal: „Az önmagát túlélő öregség tragikuma, nagysokára és lassan-lassan ugyan, de végre is kikezdi a Jókai kedélyét is. Érti, hogy hova-tovább kivénül a világból nemcsak mint ember, hanem mint költő is. Az öregkor problémája fájdalmasan alkalom- szerűvé lesz számára mind a két említett vonatkozásban, effölötti töprengésének irodalmi emléket is állított, de az ilyen problémák azért oly igazán tragikusak, mert ha sikerül is elméletileg megoldanunk, a megoldást nem sikerül valóra váltanunk a gyakorlati életben. (270.)

Révész György: *A zsidó Jókai regényeiben* (Nyíregyháza, 1940.) c. művében ezt írja a regényről:

„Egyetlen csehországi zsidó családot mutat be a *De kár megvé- nnüni!* c. regény. A szegény öreg házaló zsidó boldog családi életét mindenki megirigyelhetné.” (14.) „A königrätzinek kétszobás lakása és kis kertje van. Az egész család egy szobában lakik. Van abban három ágy, az egyik tolófiókkal ellátva a két fiú számára.

Mirrha átadja a sebesültnek az övét, magának három székéből készíti fekhelyet. A másik szoba a bolt. Abban álltak az apa mindenféle árucikkei: kelmek, szőnyegek, ékszerek, ezüstneműk, régiségek zsúfolva. Abban van a Wertheim ládikó is. A szoba mindig zárva van, kulcsa a gazdánál. A kert nem nagy, de szép virágos kert, tele pecsét-rózsákkal. A szomszéd tűzfalát is rózsálgas futja be.” (17.) „A szellemi pályák közül csak az orvosé volt többé-kevésbé szabad a zsidó előtt. Egyetlen zsidó orvossal találkozunk Königrätzben, de azt is tudjuk, hogy Mirrha két fivére közül az egyik orvosnak készült. (30.) Mirrha . . . Jókai egyik leg tisztább nőalakja. Egész éjszaka virraszt a beteg idegen mellett, mintha anyja, testvére volna. Nem kérdezte, szokás-e, összefér-e az illendőséggel? A nagybetegét ápolja, a lábadozót vigasztalja, minden gondolatát kitalálja, még a szégyenpírtól is óvja. A sok nő közül ő az egyetlen, aki könnyörületes és hűséges a regényhőshöz. Jutalmat nem vár, mert ahhoz el kellene hagynia apái hitét, s erre nem hajlandó”. (52.)

Sőtér István *Jókai útja* (1954) c. tanulmányában (*Romantika és realizmus*. Bp. 1956. 457.) az író hanyatlását is vizsgálja: „A Jókai publicisztikáját és politikusi működését elemző újabb kutatás végigkíséri a hanyatlás útját, a fúzió évétől kezdve, s rámutat az 1878-as orosz-török háború visszahatására Jókai gondolkodásában, magatartásában. A cári terjeszkedéstől való félelem most már végképp a monarchia bármilyen áron való fenntartásának hívévé teszi. Emiatt hajt fejét Bosznia-Hercegovina okkupációja, s a Bismarckkal való szövetség előtt — emiatt lelkendezik a monarchia eszméjét megtestesítő uralkodóért — úgyannyira, hogy Rudolf trónörökösben már egy Mátyáshoz hasonló, „nemzeti” király egyéniségét véli látni. A politikai életben Tisza feltétlen híve — korábbi ellenkezései, fenntartásai feladásával. Csak a nemzeti bank és az önálló vámterület meghiúsulásával támad még föl haragja: itt-ott még az Ausztriától való elszakadással is fenyegetődzik, sőt vissza akarna volnálni a közélettől. Említettük már, hogy *Rab Ráby* háttérben is ez az időleges meghasonlása áll. Talán érzi is, hogy kormánypártivá válása népszerűségének mennyire ártott. Majd 1890-ben megbukik Tisza, és 1896-ban maga Jókai is.”

„A pálya egészéhez, s különösképp az utolsó korszak szintjéhez képest még mindig jelentős és tanulságos a *Gazdag szegények*, és különösen a *Sárga rózsza* iránykeresése. De az igazi irányt Jókai már meg nem találhatja. Nem amaz alkotók közé tartozik, akik öregkorukban még nagy sommázásokra, betetőzésekre képesek. Utolsó, jelentős alkotásai egy szétbomló művészet tarka romjai közül emelkednek elő.” (466.)

Nagy Miklós utószava a Szépirodalmi válogatott művek sorozatában foglalkozik Jókai két öregedést tárgyoló regényével. E regények megjelenésekor Jókai már túl van hetvenedik évén és ötvenéves írói jubileumán. Egyre jobban elszakad a világtól, szűkebb környezetének sorsa foglalkoztatja. Fesztyék szalonjában a kor „divatos” emberei éppenúgy megfordulnak, mint a szellemi élet kiválóságai. Jókai ezek körében úgy érzi, hogy valami újszerűt, a századvéghez illőt kell írnia. Figyelme megakad a szórakozni vágyó, szerelmi háromszögekbe bonyolódó kis- és nagypolgárokon. Nemcsak a „korszellem” viszi őt erre a „frivolabb” útra, hanem saját öreges kíváncsisága is.

„Az 1895-ben megjelent *De kár megvénülni* nem is egyéb kísérletnél: állja-e a versenyt a groteszkséget és pikantériát keverő fiatal humoristákkal, Sipulusszal és társaival. Régi nagy alkotásainak színvonalától ugyancsak messze jár, de szórakoztatónak elég ötletes és sokoldalú, ha nem is látjuk mindig szívesen alkalmi szerepében. A regény főhőse mindegyik ifjúkori szerelmét más környezetben találja föl, ami alkalmat ad a magyarországi szerbek, az osztrák katonaelet, a régebbi magyar színészvilág, sőt a königgrázi csata bemutatására is.”

Stílusa — ahogy Nagy Miklós megállapítja — tele van tűzdelve az öltözködés, sport, vendéglátás, színházi élet és modern technika divatos idegen szavaival. A nyelvhasználát furcsaságát csak tetézik a helyesírás különösségei. „Jókai Szarvas Gáborék elhibázott módszerei szerint egészen fonetikusán írja az idegen szavak és kifejezések legnagyobb részét, ügyet sem vevve meghonosultságuk mértékére.” (1961. 549—51.)

Nagy Miklós: *A magyar irodalom története* (Bp. 1965.) IV. kötetében így foglalja össze a regény emberi s művészi problémáit: „Közvetlenül a század alkonyán lelki életében határozottan megmutatkoznak a hanyatlás jelei. Ítéldereje, önfegyelme csökkent, korábban oly mértékletes, szinte aszkéta egyéniségét kamaszos szerelmi éhség ragadta magával. Fesztyék későn s rosszul próbálták a bajt gyógyítani, ám az egyébként oly befolyásolható költő ezúttal nem engedett: 1899-ben házasságot kötött a színi pálya legelején álló, húszéves Nagy Bellával.” (306.)

„Saját életének regényesítése régtől foglalkoztatta az író. Nem gyónó, önelemző kísérletekre gondolt — ilyesmit legfőljebb *Az arany ember* (1872) lapjain találhatunk — hanem emlékeinek felidézésére. A hála, a higgadt visszatekintés a műzsája: nem szorongatataiból keresi a felszabadulást önvallomás útján, mint Kemény, a maga sokkal izgatottabb önarcképeiben. Ha felidézi is egykori,

belső válságait, inkább tompítani, feledtetni igyekeznek őket, amint ez Petőfivel kapcsolatban is történik, a *Politikai divatokban*.” (313.)

Nagy Miklós: *Jókai* (A regényíró útja 1868-ig) Bp. 1968. c. művében a regényformáról írottak érintik kötetünket: „Jókai a múlt századi regény általános gyakorlata szerint az auktorális elbeszélős forma híve. Történeteit többnyire harmadik személyben adja elő, magasan hősei fölé emelkedik, áttekinti múltjukat, jövőjüket, magától értetődő természetességgel tudósít titkos gondolataikról. E magas kilátópontot nem szívesen hagyja el, ritkán esik meg, hogy egyik alakját valamelyik partnerének szemével látná. Ezek után nem meglepő ragaszkodása a harmadik személyes elbeszélőformához, amelyet ritkán cserél fel első személyessel. Az összefüggést persze nem szabad leegyszerűsíteni, az én-forma nem mindig és mindenkor jelenti az önéletrajzi elem megnövekedését . . . Jókai végig első személyes regényei közül egyetlenegy sem esik e korszakra, később főként öregkori személyes vonatkozású mondanivalóját öltöztette szívesen és sikerrel ily köntösbe (*A tengerszemű hölgy*, *Öreg ember nem vén ember*), azonban ezek sem tartoznak munkái élvonalába. Idegenkedése ettől a típustól annál feltűnőbb, mivel pályája derekától fogva nagy kedvvel használt fel emlékiratokat, melyek erősen csábították volna önéletrajzi szerkesztésmódra.” (342—44.)

SZÖVEGVÁLTOZATOK

Kiadásunk a *De kár megvénülni* 1896-i első kiadásának szövegén alapul, ettől csak nyilvánvaló sajtóhibák esetében térünk el az NK javára. Szövegváltozatok szempontjából a PH 1895-ös évfolyamában megjelent közlést és az NK-t vettük tekintetbe. Így a főszöveg az 1896-os első kiadás szövege, míg a PH-ban és az NK-ban szereplő eltéréseket jelezzük.

A kötet helyesírását illetően *A JKK sajtó ald rendezésének új szempontjai* (*Az arany ember* JKK 24. k.) szerint jártunk el. Ez a szabályzat kimondja: „Az alapszövegben *magyarosan* írt idegen szavak . . . *magyarosan*, az illető kötetben szereplő (nem feltétlenül mai!) írásmód szerint írandók.” (JKK 24. k. 301.)

Helyesírás szempontjából a *De kár megvénülni!* alapszövege nagyon tarka képet mutat. Jókai ugyanis kénytelen volt alkalmazkodni a kilencvenes évek nacionalista-purista divatjához, amely a görög, latin, francia, angol szavak helyesírását mindenáron fonetikus magyar írással próbálta visszaadni. Ebből sok pontatlanság származott, különösen a *ch* és az *x* helyesírásával keletkezett zavar. Ahogy Jókai írja: „Az a kiakolbolított ,ch’, amit az új magyar írók, mint szittyja ajkakhöz értelmetlen indigénát a köztünk lakhatás engedélyétől megfosztottak, s helyette, változtatva, hol a ,k’-t, hol a ,h’-t sorakoztatják, a használt szó természete szerint. Így például, ahol anarchiáról van szó, ott azt írják, hogy ,anarkia’, (mert az kemény falat), ellenben, ahol pszichológia fordul elő, ott azt írják, hogy ,pszihológia’ (lágysz!). A bacchanál a kezdetén íródik ,bakkánálnak’, a vége felé aztán jó neki a ,bahhanál’; a machinációt pedig az határozza meg, hogy ki követi el; ha a néppárt részes benne, akkor ,makináció’, de ha a purosok csinálják, akkor ,mahináció.’” (JKK 62. k. 9.)

Jókai jegyzeteiből kiderül, hogy nem lelkesedett az effajta túlzásokért, mégis kénytelen volt engedni, hiszen a nyomdai korrektorok a korabeli gyakorlatnak megfelelően kiigazították helyesírását. A *chauvinista* szóhoz (amely a regény elején *sovinista* változatban fordul elő) a következő jegyzetet fűzi az író: „Kérek minden fő- és felclős

és' segédszerkesztőt, korrektort és revizort, inkluzive metrompázst, hogy ki ne korrigálják ezt a szót 'sóvinistának'; mert Chauvin tulajdonnév, s azoknál meg kell tartanunk az idegen betűrakást; nem írhatjuk Cassagnacot Kasszanyaknak, Lady Machbetet lédi Mekbesznek." (JKK 62. k. 50.)

Akarata ellenére mégis e kötet első közlésében és kiadásában is magyar fonetikus átírásban találjuk a francia—angol—német divatszavakat. Ezeket mi is, az 1896-os első kiadás alapján így közöljük. *A Tárgyi és nyelvi magyarázatok* közt azonban zárójelben megadjuk az átadó nyelv helyesírásának megfelelő alakot. Így kerül a szövegbe: *ámbüszkáád, angazsma, ántuka, apartma, biledu, csinke csepto, dzsekk, fulárd, káriér, klakvehutesz, krejon, kszénia, koup dö Zsárndk, liézon, noblesz oblizs, paszpartu, piész, piész de reszisztansze, pomp fúnébre, posztilyon damur, ronszenyói, sinyón, Szent-Dzsörmén, szótdánkanó, zsettatore.*

Az 1896-i kiadás hosszú mássalhangzós alakjaival szemben a mai, rövid mássalhangzós formát alkalmazzuk a következő szavakban: *appanázs, béllelt, gázzát, löbbálózott, löggósa, utánna, vontt-csővü.*

A következő szavak alakját mai helyesírással írtuk: *hitták, ifiu, keztyü, külömben, lapda, legfeljül, nefejejts, valjon, vivóskolai.*

Néhány tulajdonnév írását is megváltoztattuk. Szövegünkben a *Damjanics, Gyulay, Lisznyay, Rákóczy, Tomory* (Anasztáz) helyett *Damjanich, Gyulai, Lisznyai, Rdkóczi, Tomori* áll. Az idegen tulajdonnevek közül az *Adré, Bismark, Königrácz, Mária Therezia, Makbeth, Priznitz, Salambó, Schweiz, Semmelweisz, Schleswig-Hohlstein* helyett *Andrae, Bismarck, Königrätz, Mária Terézia, Macbeth, Priessnitz, Salammbo, Svájc, Semmelweis, Schleswig-Holstein* áll.

A következő utcanévek: *borju téren, Borju-téren, borjutérré, Ferenc-József tér, hatvani utca, kerepesi út, lánchíd, medve-utca, új vásártér* helyett a ma használt formát szerepeltetjük. Kisbetűvel írjuk a következő szavakat: *Develi Kum* (esküvői tanú), *Husvét, Karácsony, Mind-szentek, Nyilt-Tér, Pünkösöd, Szármata* (melléknév).

A Jókaitól nem pontosan írt *ordre du bataille, viola de gamba* helyett *ordre de bataille, viola da gamba* alakot szerepeltetünk.

A 277 : 26 sorban mind az 1896-i kiadás, mint a PH, mind az NK hibás. A 297 : 31 és 32 sor alapján a szóban forgó helyen értelmetlennek ható „Sándor volt.” mondatot „Sánta volt.”-ra javítottuk.

Lap: Sor:

7 : 20 A harmadik (PH: ideálm volt egy „Sáron rózsája”. Igazán mélyen szeretett polgártársné! Az is nagyon szeretett engem.

Lap: Sor:

- De nem¹ érthetünk célt, mert az a bizonyos törvénycikkkel még akkor nem volt szentesítve.)
- 23 A negyedik (PH: volt egy szelid tekintetű, ártatlan gyermek, akinek a komoly arcába, az okos beszédjébe voltam szerelmes. *Egy megyei főfiskálisnak a lednya: akinek szülei is szívesen láttak.*)
- 31 Az ötödik (PH: egy valóságos kis ördög volt: egy tüzről pattant hevesi leány, aki úgy játszott velem, mint a macska az egérrel. *Fekete volt az, mint egy cigányleány, de milyen szája! micsoda szemei! Tűzbe ugrottani volna érte — hűtőzni!*)
- 10 : 5 vizsgáztató (PH; NK: vizsgázó — sh.)
- 13 4 asbuki (PH: as-buki)
- 26 nyápic (PH: nyápisz — sh.)
- 14 5 württembergi (PH; NK: württembergi)
- 15 : 22 Macedoniából (1896: maczedoniából — sh.)
- 18 33 Hiperboreóig (PH: Hyperboraalokig)
- 19 19 parlamentér (PH; NK)
- 20 : 5 rosztopcsin (PH; NK: rostopsin)
- 6 szármata (PH; 1896: Szármata — sh.)
- 16 orosz nyelvtanulásnak (1896: orosz nyelv tanulásnak; NK: orosz nyelv tanulásának)
- 21 6 keresztülvágva (NK: keresztülvágta)
- 24 : 34 mikor kiárad a Béga (PH: mikor kiárad a Zsitva)
- 26 : 20 balszam volna: illatozna (NK: illatoznék)
- 28 : 8 memmeg (PH; 1896: menmeg — sh.)
- 29 fixa ideája (PH; NK: fiksza ideája)
- 29 5 magaviseletéért (NK: magaviseletéért)
- 33 : 21 bakfis (PH; NK: backfisch)
- 34 : 6 néhányan (NK: néhányan)
- 25 Nyílt-tér (PH; NK: Nyílt-Tér)
- 35 : 17 examinál (PH; NK: egzaminál)
- 30 — Mondá Esdrás ur. — sh.) (PH; 1896; NK: mondá Esdrás úr)
- 36 1 exercicium (PH; NK: egzercicium)
- 10 exámen (PH; NK: egzamen)
- 37 25 tarokkpartiját (PH; NK: tarokkpartieját)
- 42 : 30 kettőt-hármat (PH: kettőt hármat; 1896; NK: kettőt/hármat)
- 46 : 16 ott nem volnék a végcélnál (PH; NK: ott volnék a végcélnál)
- 48 : 29 távozz (1896: távoz — sh.)
- 53 9 lógósa (PH; NK: lógóssa)
- 54 : 27 füttyörészni (PH: füttyörészni)
- 55 : 21 „bokcsa-tütünt” (PH: bokcsa-sütünt)

Lap: Sor:

- 57 : 32 Osztrák-Magyar Monarchia (1896; PH: osztrák magyar monarchia; NK: Osztrák-magyar monarchia)
- 58 : 2 „Azt mondtam rá:” (1896: a mondat hiányzik)
- 60 : 14 akadémiaira (1896: akadémiaiba — sh. ?)
- 64 10 földszinten (1896: földszintén — sh.)
15 szembe találok a beözönlő (1896: szembe találok a szembeözönlő)
- 65 : 2, 3 Cannagatta (PH: Carmagatta)
10 Rappó-gambit (PH: Rappó-gambis)
- 69 : 21 Kernschuss (1896; PH; NK: Kernschusz)
- 71 2 reneszánsz kori (1896: renaisszanszkori; PH; NK: renaissance-kori)
- 72 1 leves után sört (PH: leveles után bort)
20 Zsán (PH: Zsorzs)
- 73 4 félküldte (PH: fölküldte)
- 77 12 à la Reményi (1896; PH; NK: a la Reményi)
- 77 14 Bien. Très bien. (1896; PH; NK; Bien Tres bien.)
- 78 16 A zenevirtuózra vallott minden. — A PH 1895. márc. 31-i folytatásában Jókai jegyzete: „Csillag alatt följegyezhetem azt a bohémében termelt characteristicont, amit a németektől tanultam! „höflich, wie ein Architect, grob, wie ein Bildhauer, hungrig, wie ein Maler, durstig, wie ein Poet, dumm, wie ein Musikant” — [vagyis: udvarias, mint egy építész, goromba, mint egy szobrász, éhes mint egy festő, szomjas, mint egy költő és buta mint egy zenész.]
- 79 : 22 viola da gamba (1896; PH; NK: viola de gamba)
- 92 10 különösen az én irányomban (1896: különösen én irányomban.)
- 96 1 maradt még (1896: maradt meg)
- 98 3 tégedet (1896: tégedett — sh.)
- 101 17 emlékezem meg róluk (1896: emlékezem meg rájuk — sh.)
- 103 19 tüllanglában (1896: tilanglában)
- 105 8 fotclben (1896: fotoclyben)
18 apanázsa (1896: appanázsa)
- 109 30 proteusai (NK: Proteusai)
- 112 3 főmtartani (1896; PH; NK: föntartani)
- 115 12 Wenzel (1896; PH; NK: Venczel)
- 120 25 melilotusról (1896; PH; NK: melilotisról)
26 Morison (1896; PH? NK: Morrison)
- 121 3 prezumptív (1896; PH; NK: praesumtiv)
- 125 4 Kulissenreisser (1896; PH; NK: kulissenreizzer)

Lap: Sor:

- 125 : 16 horizontján (1896; PH; NK: horizonján)
137 : 12 sadowai (1896: sadowai)
138 : 5 sadowai (1896: szadowai)
139 : 12 odavágtatott a támadó (1896: odavágtatott s támadó — sh.)
147 : 14 kuncsaftjai (1896; PH; NK: kunsaftjai)
21 : motoszkált (1896: motozkált)
166 : 17 IV. parancsolat (1896; PH; NK: V. parancsolat — sh.)
178 : 33 ronszenyói (NK: roncsenyói)
181 : 10 tökéletesítésére (1896: tökéletesítésre — sh.)
182 : 1 *Adelphé Philine Amarillisz* (PH: *Adelphé Filine Amarillis*)
8 : fejem *alja* (1896: fejem *ágya* — sh.)
199 : 16 Bismarck-*án*-colér (PH: Bismarck-*en*-colére; NK: Bismarck-*án*-colére)
26 : acélbronzból (1896; NK: acélbronzból — sh.)
205 : 29 Budakeszire (PH: Budakeszre)
210 : 2 konyhában (1896: konyhába — sh.)
235 : 22 ünneplik (1896: ünnepelik — sh.)
236 : 10 piésze de *resistansze* (NK: piész de *ö rezisztansz*)
239 : 7 fátyol *volt* lehuzva (1896: fátyol lehuzva — sh.)
266 : 1 eszedbe jutott (1896: eszembe jutott — sh.)
268 : 11 asszony *urbi* et *orbi* (1896: asszony et *orbi* — sh.)
274 : 28 vírusnak (1896; PH; NK: vírusznak)
304 : 15 *renomé* (1896; PH; NK: *renommé*)
305 : 12 *Még soha* kézcsók (1896: *még sok* kézcsók)
308 : 8 *Hát ha* te az én (1896: *Hát te* az én — sh.)

TÁRGYI ÉS NYELVI MAGYARÁZATOK

Lap Sor:

5 9—10 *Artemizia-Mauzolosz* — Artemizia Kária királynője az i. e. IV. században, Mauzolosz király testvére és felesége; férjének halála után hamvait mindennapi italába keverte, hogy ily módon maga legyen férjének sírja

22 *szerpánt* — öv, fűző

23 *bicolor* — kétszínű

6 1 *melanogén* — fekete hajfestő szer

4 *a porosz háborúban* — 1866-ban, a porosz—osztrák háborúban

7 *Benedek* — Benedek Lajos (1804—1881) osztrák hadvezér. 1860-ban Magyarország fő kormányzója, az 1866-i porosz—osztrák háborúban az osztrák hadsereg főparancsnoka. Hadvezéri képességeiről már a döntő ütközet előtt több-féleképpen ítélték. A königgrätzi csata után főparancsnoki tisztségéről leváltották, s őt okolták az osztrák hadsereg vereségéért. Bécsben vizsgáló bizottság elé állították, amely később felmentette a vádak alól. Kétségtelen, hogy a vereségben nemcsak Benedek szerényebb hadvezéri képessége, hanem tábornokai engedetlensége, s az osztrák hadsereg csekélyebb technikai és erkölcsi felkészültsége is szerepet játszott.

Jókai a legtöbb művében ironikusan emlegeti. A 9. notesz (1866—67) 21. rectóján így „Egyedül veszttette el a kgractzi csatát.” A 12. notesz (1870—71) 14. rectóján ez a két név áll: „Benedetti Benedek”. Az Üstökös 1870. aug. 20. 34. sz. 386. l.: *Tallérosy Zebulon levelei Napoleonhoz.* „Tutam! Mínyart tutam. Hogy e lesz belüle. Mikor anak a Benedettinek a nevit meghalotam. Nekünk izz Benedeken kezdődött szerencsítlenségünk. Haboruba benediktummal senki ne menyen. Most azutan let belüle ‚maladetti’”

(Benedetti, Vincent gróf, 1817—1900, francia diplomata, nagy szerepet játszott a német—francia háború megindulásában, mint berlini francia nagykövet.)

ordre de bataille — hadparancs

Lap: Sor:

- 6 : 12 *Generalintendatúra* — főhadbiztosság
- 14 *Szadova* — község Csehországban, Königrätz közelében. Az 1866-i porosz—osztrák háború döntő ütközetének, a königrätzei csatának egyik színhelye, melyet ezért korábban szadovai csatának is neveztek.
- 21 *Tapferkeitsmedaill* — vitézségi érem
- 25 *Damjanich a szolnoki ütközetben* — Szolnok visszafoglalása 1849. március 5-én az ő érdeme volt. Ez a győzelem tette lehetővé a tavaszi hadjárat megindulását, melyben mint a hős III. hadtest parancsnoka elévülhetetlen érdemeket szerzett. — Jókai több művében írt róla.
- 26 *ordinánc* — tiszt szolga (ordonánc)
- 6 : 34 *Még annyira nem jutottam a becsületességben, mint Gyulai Pál, hogy a férjek rám bízzák a szép asszonyaikat gardfrozni.* — Köztudomású, hogy Gyulai Pál következetesen bírálta Jókait lélekábrázolási gyengeségei, romantikus túlzásai, politikai következetlenségei miatt, sokszor azonban jogtalanul, 48-as, függetlenségi, demokratikus eszméi kapcsán is. Az elveken, művészi módszereken vitázó hajdani konok ellenfelek a kilencvenes évekre házsártos öreg pajtásokká lettek, Gyulai szinte a hajánál fogva cibálta elő a témát egyetemi szemináriumain, csakhogy megcsipdeshesse, Jókai pedig ilyen és hasonló szúrásokkal válaszolt. Az utalásnak az az alapja, hogy Gyulai Pál öregkorában grófnői szalonokban élt társaséletet, nemcsak Helvey Laurát, hanem a főúri hölgyeket is szívesen gardfrozta operai-színházi estéken.
- 7 13 *priváta* — magánóra
- 27 *juridikus* — jogászi
- 28 *primo amorozó* — hősszerelmes, színész
- 31 *Sáron rózsája* — a zsidó nők bibliai elnevezése
- 33 *az a bizonyos törvénycikkely még akkor nem volt szentesítve* — az 1894. XXXI. t. c. a házassági jogról. Zsidó—keresztény házasság ugyanis az egyházjog szerint érvénytelen. Ez a tilalom a polgári jogban is fennállt egészen addig, amíg az 1894. XXXI. t. c. megszüntette azzal, hogy cz. a törvény a valláskülönbség házassági akadályát nem ismeri. Ezt megelőzően (1895. október 1. előtt) a zsidó—keresztény házasság akkor is érvénytelen volt, ha a házasságot külföldön kötötték. A zsidó—keresztény házasságról, valamint a külföldön kötött polgári házasságról Pauler Tivadar igazságügyminiszter 1881-ben törvényjavaslatot terjesztett az országgyűlés

Lap: Sor:

elé, amelyet a képviselőház megszavazott ugyan, de a főrendiház kétszer visszautasította, úgyhogy ez a javaslat törvénné nem vált.

- 8 3 *septemvir* — a hétszemélyes tábla bírása
- 9 19 *néppárt* — Katolikus Néppárt, a katolikus klérus irányításával 1894—1919 közt működő politikai párt. A katolikus főpapság politikai befolyását érvényesítette.
- 20 *púroszok* — a XIX. század utolsó évtizedeiben a kormánypárton belüli ellenzéki frakció tagjai
- 21 *nyelvigaztítóink* — talán a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvművelő Bizottsága. Tagjai voltak abban az időben: Ballagi Mór, Gyulai Pál, Szarvas Gábor, Simonyi Zsigmond és mások.
- 10 1 *A Bach-korszakban azzal sanyargatták a szittya legények porcikáit, hogy németül tanulni muszájoltattak.* — A Thun Leo-féle Organisations-Entwurf (1849) korszerűsítette a középfokú oktatást, a gimnáziumokban nyolc osztályt szervezett (az addigi hatosztályos gimnázium és a bölcsészettudományi kar kétéves tanfolyamának az egybeolvasztásával), bevezette minden osztályban a szaktanári rendszert, meghonosította az érettségi vizsgálatot, a tanároktól szakképesítést követelt. Jelentős változtatásokat léptetett életbe az Entwurf az oktatás tartalmában is. Továbbra is magas óraszámban tanították ugyan a latint és a görögöt, de fokozatosan helyet adtak a matematika és a természettudományos tárgyak oktatásának is.
- Mégis: az iskolapolitika fő célja a demokratikus és nemzeti törekvések elfojtása volt. A nemzetellenes irányzat leginkább a németesítésben nyilvánult meg. Ugyan hivatalosan azt hirdették, hogy a monarchia különböző népeinek joguk van nemzeti nyelvük használatára, de az iskolában a germanizáló törekvések mást mutattak. Nemcsak kötelező tárgyként vezették be a német nyelvet a középiskolában, hanem biztosítani igyekeztek a teljes németnyelvűséget is. Az anyanyelvet iskoláinkban csak ideiglenesen használhatták tanítási nyelvként, míg a tanulók német nyelvtudása odáig nem fejlődött, hogy az egész tanítás németül folyhatott. Csak olyan tanárok taníthattak, akik legalább egy tárgyat németül tudtak előadni. Sok iskolától, amely nem alkalmazkodott ezekhez az intézkedésekhez, megvonták a nyilvánosság jogát.
- 6 *vizitátor* — vizsgálatot tartó

Lap: Sor:

10 : 7 *egy szót sem tud ez a fiú németül . . .* — ez az anekdota Jókai *A Hortobágy* c. útleírásában így fordul elő: „Volt Debrecenben egy hivatalánál fogva nagy tiszteletű alak, akire, bár a nevét nem mondom meg, mégis mindenki rá fog ismerni. Ez egyszer elment a diákok examenére, mikor éppen a német grammatikából nyaggetták őket. Egy diákról azt mondta a tanár: ‚ez a korhely egy szót sem tud németül’ — ‚Dehogy nem tud’ — mondá a nagyérdemű vizitátor: ‚gyere ide csak fiam, majd én examinállak meg.’

Maga a főtisztelendő úr tudott németül; t. i. hogy két szót tudott: az egyik az volt, hogy ‚Pferd’, a másik meg az, hogy ‚Mensch’.

— Hát mondd csak fiam, mit tesz az magyarul, hogy ‚Pferd’? A diák bátran felelé: ‚Lu!’ — Nagyon jól van! Hát azt meg tudnád-e mondani, hogyan mondja a nimet, hogy ‚ember’? — A diák tudta: ‚Mensch!’ — ‚Nagyon jól van fiam, Szekeres! tudsz te jól nimetül! Eminenttiát kell neki adni.’” (*Napraforgók*, Bp. 1898. 90.)

15 *rájkszrát* — (Reichsrat) birodalmi tanács; a Schmerling-féle centralizáló politika által 1861-ben létrehívott törvényhozó szerv, melyben a Habsburg-birodalom összes nemzetjeinek képviselteinök kellett volna magukat, működése azonban kudarcba fulladt, mert a magyarok, horvátok és olaszok megtagadták a részvételt a Reichsrat munkájában

16 *a fursangos állambölcsek . . . fordítanak egyet a közérzületen* — a Bach-rendszer bukása után, a provizórium idején a 1847. évi állapotokhoz tértek vissza a közoktatásügyben is, s az újra a magyar helytartótanács igazgatása alá került. Az erőszakos németesítés megszűnt. A politikai élet bizonytalansága miatt nem jött létre önálló és jól átgondolt művelődési politika. A tantervek állandóan változtak s laza lett az iskola-felügyelet, az iskolák látogatottsága csökkent.

17 *dentumoger* — Anonymus szerint a honfoglaló magyarok egy csoportja; itt gúnyosan: magyarok

25 *Márton grammatika* — Márton József (1771—1840) nyelvtanár, szótáriai és nyelvtanai a maguk idején rendkívül elterjedtek voltak. Itt említett műve: *Német grammatika, ahhoz tartozó olvasókönyvvel*. Bécs 1799—1800.

11 : 3 *antikvitátesz* — régiségtan

6 *szuszka* — nehezen szuszogó (Békés m.)

14 *a clarissime prelegál* — a jeles férfiú előad

Lap: Sor:

- 11 : 14 *clarissime* — a középiskolai tanárok régi címe; Jókai szerint: „világosságos” (vö. *A kiskirályok*. JKK 49. k. 37.)
- 18 *tutma* — orrából beszélő (Pozsony m. és Vác)
- 20 *studiózus* — diák
egzaminálás — vizsgáztatás, kérdeztetés
- 21 *quieta non movere* — ami nyugszik, ne mozgassuk (kerüljük a fölösleges bonyodalmakat)
- 31 *aurora musis amica* — a hajnal a múzsák barátja
- 12 : 2 *supleđl* — helyettesít
- 13 4 *asbuki* — ábécé
- 19 *lomkiri* (L’homme, qui rit) — *A nevető ember*, V. Hugo regényének címe
- 14 : 27 *nobleszoblizs* — (helyesen: noblesse oblige) a nemesség kötelező
- 31 *amarillisz* — Dél-Afrikában őshonos, a liliomfélékhez tartozó virág
- 32 *iringo* (eryngium) — ernyős, tövises, fehér vagy kék virágú kóró
- 33 *fritillária* (imperialis) — császárkorona, bódító illatú kerti növény
- 34 *passiflora* — golgotavirág, fehér, jó illatú dísznövény
- 15 1 *mirrha* — néhány afrikai és arabiai fa kérgében található, balsamos illatú gyanta
- 2 *estike* (Hesperis matronalis) — lila színű, ibolyaillatú virág
- 12 *krejon* (helyesen franciául: crayon) — ceruza
- 34 *objectiv kontempláció* — tárgyilagos elmélyedés
- 16 : 21 *az akkori osztrák kultuszminiszter* — Thun Leopold Leo gróf (1811—1888) osztrák—cseh államférfi. 1849 júliusától Schwarzenberg herceg kormányában vallás- és közoktatásügyi miniszter. Az ő irányításával készült az osztrák birodalom iskolareformja: „*Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich. 1849*”. A pedagógiai szempontból jelentős mű hazánkban a germanizálás céljait szolgálta, ezért nagy ellenszenvet váltott ki. (Vö. 10 : 1 jegyzettel.) ABach-rendszer bukása után, 1860 októberében Thun is lemondott. Ezután az urakházában és a cseh tartományi gyűlésen folytatta politikai szereplését feudális-cseh szellemben. Az 1867-es magyar kiegyezést hevesen ellenezte, s haláláig küzdött a dualizmus és a liberális javaslatok ellen.
- 25 *Gesammt-monarchia* — összmonarchia, a Habsburg birodalomnak az abszolutizmus korszakában használatos elnevezése

Lap: Sor:

- 16 : 26 **TETYΦΟΣ, TETYΦΙΑ, TETYΦON**
— az, aki füstölögtetett — ritkán használt görög igealak
- 17 : 13 **egzercium** — iskolai gyakorlat
- 18 9 **Bolond Miska** — képes heti élcslap 1860—1875 között, Tóth Kálmán, Bartók Lajos szerkesztésében. Gyakran karikírozta a fűzfaköltőket, akik a hatvanas évektől kezdve valósággal ellepték az irodalmat
- 27 **krapula** — mámor, részegség
- 33 **Híperboreók** — „ahol már az északi szél nem jár”, a világ szélén fekvő, mesés északi táj neve a görög mitológiában
- 19 13 **hisztoriograf** — történetíró
- 14 **Nagy Sándor** — Nagy-Sándor József (1804—1849) honvéd-tábornok. A tavaszi hadjáratot czredesi rangban, mint a III. hadtest lovasdandárának a parancsnoka harcolta végig, különösen az isaszegi ütközetben szerzett nagy érdemeket. Klapka után ő vette át tábornoki rangban az I. hadtest vezetését. A tizenhárom aradi vértanú egyike.
- 22 **a mi egyenes utunk Konstantinápolyba** — az orosz cári imperalizmus európai hódításának legfőbb célja Nagy Péter óta
- 25 **Ezeknek is (a finneknek) meghagytuk az ősi szabadságukat, alkotmányukat, országgyűlésüket.** — Az addig Svédországhoz tartozó Finnország 1809-ben került az orosz cár uralma alá. I. Sándor cár felvette a „finn nagyfejedelem” címet, és hitlevélben ígérte meg, hogy a finnek alkotmányát és kiváltságait tiszteletben tartja. Ennek megfelelően a finn nagyfejedelemség a cári uralom idején saját — bár korlátozott hatáskörű — törvényhozó testülettel, hadsereggel és pénznemmel rendelkezett. A gyakorlatban azonban a cárok sokszor figyelmen kívül hagyták a hitlevélben biztosított kiváltságokat, és hosszú időszakokon át abszolutisztikus módszerekkel kormányozták az országot. (Vö. *A kiskirályok* JKK 49. k. 354—55.)
- 20 3 **gliséria** — (glyceriád) édeskés, émelyítő dicséret (vö. *A lélekidomár* JKK 51. k. 754.)
- 5 **rosztopcsin** — orosz rozspálinka
- 6 **szármata** — a szlávok egyik elnevezése a középkorban (eredetileg a szkítákkal rokon, iráni nyelvet beszélő ókori néptörzsek neve)
- 22 **Kollárék** — a szlovák nacionalisták. Kollár, Ján (1793—1852) szlovák költő és író, a „szláv kölcsönösség” eszméjének

Lap: Sor:

- hirdetője; az ő tanait követő szlovák nacionalisták több ízben folytattak heves polémiát a magyar nacionalizmus nem kevésbé elfogult híveivel
- 21 4 *abfertigol* — végez, befejez
- 28 *pionér* — itt: utász
- 30 *az orosz cár nevét viselő huszárezredhez* — az osztrák hadseregben a 11. Böhmische Uhlanen-Regiment 1855—81 közt II. Sándor, 1881—94 közt III. Sándor orosz cár nevét viselte. (Wrede: *Geschichte der k. und k. Wehrmacht*. III. Band S. 360. Wien, 1901.)
- 22 : 7 *zsenikari tiszt* — tüzértiszt, hadmérnök
- 13 *delegátus* — delegáció az 1867. évi XII. t. c. a kiegyezési törvény értelmében az osztrák és magyar parlament tagjainból a közös ügyek (külügy, hadügy és a két tárcát érintő pénzügy) ellenőrzésére és költségvetésük megszavazására kiküldött 60—60 tagú országgyűlési bizottság (40 képviselő, 20 főrend), mely felváltva ülésezett Budapesten és Bécsben. A két delegáció együttes ülést csak szavazás végett és csak abban az esetben tartott, ha üzenetekkel nem tudott megállapodni. — Jókai 1875 után több ízben volt a delegáció tagja.
- 15 *divagál* — eltér, elkalandozik a tárgytól
- 31 *Firduszi „Josszuf és Zulejka”* — Firduszi (935—1020) a legnagyobb perzsa epikus költő. *Juszuf u Zulejhá* c. szerelmi eposza a bibliai József és Putifár feleségének történetét beszéli el a Korán 12. szurája alapján. *nem utánzata-e . . .* — gúnyos oldalvágás az ötvenes—hatvanas évek epigon költőire, akik eredetiséget mímelve szívesen kölcsönöztek témát egymástól is, a világirodalom nálunk kevésbé ismert alkotóitól is.
- 23 2 *Lisznyai Kálmán* (1823—1863) költő. Petőfi lírájának külsőségeit utánzó, népieskedő versei (*Palóc dalok* 1852) A múlt század ötvenes éveiben rendkívül népszerűek voltak.
- 13 *leváta* — perújrafelvétel
- 24 : 6 *A görög mese macedóniai Nagy Sándor utazását írja le* — a középkorban oly népszerű Nagy Sándor életrajzok két fő forrása: Julius Valerus (III—IV. század): *Res gestae Alex. Magni* és Leo (a diakonus, X—XI. század) *Vita Alexandri* c. műve. A spanyol *El libro de Alexandre*-ben ezt találjuk: Nagy Sándor a magasba akar emelkedni, hogy az egész földet megismerje, felülről meglássa. Ezért belebújik egy bőrzsákba,

Lap: Sor:

úgy hogy csak a feje áll ki, két griffmadár segítségével felemelkedik, s a madarakat hosszú rúdon elhelyezett húsdarabban kormányozza.

- 7 *Khokonoor* — magas hegység Közép-Ázsiában
- 24 : 18 *hüszteron-proteron* — stilisztikai alakzat, a későbbi jelenséget a megelőző elé tesszük; itt: a két jelenség közötti kapcsolat
- 20 a *léggömb kormányozhatósága* — az első kormányozható léghajót Henry Giffard (1825—1882) francia mérnök készítette 1852-ben. Az orsó alakú léghajót három lóerős gőzgéppel mozgatott légcsavar hajtotta másodpercenként 3 méteres sebességgel.
- 34 *Béga* — a Tisza baloldali mellékfolyója
- 25 13 *Csabacsüdgyula* — ez a név Constantinos Porphyrogenetos bizánci császár *Az állam igazgatásáról* c. munkájának 27. fejezetében fordul elő, de nem személynévként, hanem egy besenyő törzs neve. Jókai *A kiskirályok* c. regényében *Khabuxyngila* formában említi. (JKK 48. k. 126.; vö. uo. 466.)
- Megbújik itt egy tréfás oldalvágás is a korabeli filológusok irányában, akik meglehetősen szabadsággal olvasták a görög, perzsa, arab források magyar vonatkozású neveit.
- 20 *pári* — itt: eldöntetlen fogadás
- 28 *portorico* — finom szivarfajta
- 33 *totdes Remmen* — holtverseny
- 28 8 *memmeg* — meg-meg, megint
- 11 *félkékalmár* — csempész, orgazda, zugárus
- 18 *jerikói rózsalugas* — a jerikói rózsza (*Caprifolium*) a bodza-félékhez tartozó, magasra felkúszó kerti növény
- 22 *káldéi betűk* — a káldeus nevű ókori keleti nép ékírásjelei
- 29 15 *szirony* — vékony, színes bőrcsík
- 26 *kollektá* — gyűjtés
- 30 *könlég* — hidrogén
- 30 : 22 *ad hominem* — az illető személyre vonatkozóan (bizonyít)
- ad cicioniam* — a gólyára vonatkozóan
- 29 *Handlanger* — segéd, kézi legény
- 31 5 *coluber nájász* — Jókai a fakúszó sikló (*Coluber*) és a pápaszemes kígyó (*Naiia*) nevét vonja össze. Míg az előbbi nálunk is honos, az utóbbi Ázsiában él.
- 18 *eszterdég* — gólya (régi tájszó)
- 28 *ekvilibrium* — egyensúly
- 32 9 *morotva* — holtág, megrekedt, eliszaposodott folyóvíz
- 10 *morkoldb* — holdfogyatkozást okozó madár a néphitben

Lap: Sor:

- 32 : 17 *India cum donis . . . Ciconiam Polonis* — nem világos utalás, valószínűleg egy verses latin olvasmány töredéke. A 26. notesz 20. rectóján így szerepel: „Ciconiam cum donis”
- 23 *autotyp* — önlenyomat
- 33 3 *Pulszky Guszti* — Pulszky Ágost (1846—1901) Pulszky Ferenc fia. Politikus, jogbölcselet; a pozitivistá, részben a polgári radikalizmust előkészítő szemlélet kiváló képviselője. 1871-től képviselő, 1872-ben (26 éves korában) egyetemi magántanár, 1875-ben a jogbölcselet rendes tanára. Művei: *A börtönügy múltja, elmélete, jelen állása*, 1867; *A római jog s az újabbkori jogfejlődés*, 1867; *A jog és állambölcselet alap-tanai*, 1885; *A jog és állambölcselet feladatai*, 1887.
- 21 *denaturalizál* — valaminek a természetét megváltoztatja, itt: naturalizmusától megfosztja
- 34 *picula* — a koronaérték behozatala előtt forgalomban volt magyar és osztrák ezüst tizkrajcáros aprópénz tréfás neve
- 34 8 *rapér* — (rapier) vívótőr
- 10 *kontribudál* — adózik, összead (pénzt)
- 12 *mansettáz* — közelről, rövid vágásokkal, a kardot tartó csuklót célozva vág
- 25 a *Nyílt-térben* — ti. az egykorú lapok fizetett (rendszerint személyes érdekű) közleményeket tartalmazó rovatában, amelynek anyagáért a szerkesztőség nem vállalt felelősséget
- 29 *koup-dö-Zsarnák* — (helyesen: coup de Jarnac) furfangos vágás (valószínűleg a Cognac-környéki francia városka nevéből, ahol 1569-ben a katolikusok a hugenottákon győzelmet arattak)
- 35 2 *arnika* — angyalfű, fontos gyógynövény
- 17 *kapciózuszkodik* — fogós, furfangos kérdéseket tesz fel
- 36 : 15 *fölrúnáztak* — fölvéstek
- 23 *Stift* — alapítvány, szerzet; az 1752-ben létrehozott bécs-újhelyi Terézia Katonai Akadémia, amelyet császári alapítványból tartottak fenn.

Jókai a regény megírása előtt két évvel, 1893 júniusában járt ott (vö. a 62 : 7 sz. jegyzettel), s cikksorozatban számolt be a látottakról: „Gyermekkoromból emlékezem rá, hogy ha valamelyik urfi nem akart közülnk semmiképpen tanulni, egyszer csak kivették az iskolából s azután hallottuk, hogy beadták a ‚Stift’-be. Az a ‚Stift’ valami rettenetes szó volt előttünk. Még akkor sem azt az értelmét nem ismertük,

Lap: Sor:

- 36 : 23 hogy ‚plajbász‘, sem azt, hogy ‚alapítvány‘. Ilyen alapítványok vannak a magyar fiúk számára a bécsújhelyi katonai akadémiában is. Egyik oka annak, hogy mindig jól tanultam, az a rettegés volt, hogy ha korhely leszek, elvisznek a Stift-be. S megvallom őszintén, hogy mai napságig az a hitem volt a katonai akadémiáról, hogy az mégis csak valami magasabb kvalifikációjú fajtája az állami javító-intézetnek.” *A bécsújhelyi katonai akadémiában*. PH 1893. 166. sz.)
- 37 3 *orosz papot, akinek a felesége meghalt* — a görögkeleti kereszténységnek ezt az előírását Jókai már *A három márványfej* c. regényében (JKK. 50. k. 108.; 406.) is említi
- 8 *dárdás* — alsó évfolyamú diák, aki kiszolgálja az idősebbet *civa* — polgárasszony
- 9 *Quid tulisti?* — *Brassicam*. — *Est ne sus intus?* — *Minime gentium*. — *Tundas ad eperfam!* — „Mit hoztál? — Káposztát. Disznó[hús] van-e benne? — A lehető legkevesebb. — Öntsd az eperfához!”
- 21 *Nyáry Pál* — (1806—1871) Pest megye alispánja. 1848-ban csatlakozott a márciusi fiatalokhoz. Debrecenben már keményen bírálta a kormány gyengeségeit; a függetlenségi nyilatkozatot. Világost követően hét évi várfogságot szenvedett. 1860-ban ismét Pest megye alispánja, a Schmerling korszakban minden tisztségéről leköszönt. Anyagi gondjai felőrölték idegeit, öngyilkos lett. Jókainak 1849-től pártfogója. Puritán egyénisége, éles kritikai szelleme, kitűnő anekdotázó készsége nagy hatást gyakorolt írónkra. (Vö. különösen *A lélekidomár* JKK 48. k. 583—86.)
- notorie* — köztudomásúlag
- 23 *achartista* — kártyától tartózkodó (Jókai által latinosan képzett szó)
- 24 *Ferraris történelmi tarokkpartija* — Ferraris, Artur (1867—) osztrák származású festő *Tarokkpartie a szabadelvű pártkörben* c. olajfestményén középen Jókai és Tisza Kálmán, jobbra Nedeczky, Jókaival szemben Sváb Károly, mint nézők Jókai és Tisza közt Beöthy Algernon, báró Podmaniczky Frigyes és Pulszky Károly, Jókai mellett balról Csernátony; és Nedeczky háta mögött Gajári Ödön látható. A festmény Jókai 50 éves írói jubileumára készült. (Vö. Jókai: *A történelmi tarokkparti. Emlékeimből* HhM 4. k. 218—21.) Jelenleg a Petőfi Irodalmi Múzeum tulajdonában van.

Lap: Sor:

- 38 3 *szerecsika* — higanytartalmú arzénes arcfehérítő (ezért feketíti meg a fogat)
- 19 *kommodus* — kényelmes
- 32 *egyházpolitikai herce-hurca* — a polgári házasságot és anyakönyvezést, a vallásfelekezetek egyenjogúságát és a zsidó vallás recepcióját tartalmazó törvényjavaslat megvitatása és elfogadása, mely 1890-től 1894 decemberéig húzódott, több parlamenti vihart, kormányválságot kavarva. (Vö. *Keletkezése, forrásai.*)
- 39 : 11 *rodina* — keresztelői mulatság
- 28 *Delibács* — költött helynév
- 40 : 3 *katrinca* — háziszóttos, színes kötény
- 8 *anfibiium* — itt: hideg
- 25 *vaskutya* — az a háromlábú vasállvány, amelyen a szabadkéményes tűzhelyen főztek
- lúdlelke* — kéthegyű nyárs, amellyel a szárnyast keresztül-szúrták (*A kiskirályok* JKK 48. k. 466.)
- tévdő* — a kemence előtétje
- pemete* — piszkafára erősített zsákdarab vagy kukorica-csuhé, a kemence tisztítására
- 27 *szinskizzel* — színvázlatot készít
- 41 : 20 *kapitális* — itt: pompás, kitűnő
- 25 a Csokonai idézet a *Dorottya*ból való, a teljes sor:
Kerekded fara is úgy domboroda ki,
mintha birsalmából harapták volna ki.
- 33 *recefice* — csipkés blúz
- 42 : 1 *fersing* — gyolcsból készült felsőszoknya, rokolya
- 44 6 *guszlicás* — zenész, aki guszlicán, szerb pengető hangszeren játszik
- 16 *Hát maga festeni is tud?* — a festés a fiatal Jókainak is kedvenc passziója volt. (ld. erről részletesen Vayerné Zibolen Ágnes: *Jókai képzőművészeti munkássága*. Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve 1962.)
- 45 19 *fulárd* — (foulard) vékony, lágy selyemanyag
- 46 : 17 *rokkant táltosápoló intézet* — művész nyugdíjintézet
- 26 *konkurzudlis masszázs* — csődtömeg
- 49 : 3 *tülanglé* — átlátszó csipkeanyag
- cetonia* — rózsabogár, kártékony rovar
- 50 8 *chauvinista* — Chauvin, Nicola — az első köztársaság és császárság katonája. Hadi érdemeiért, bátorságáért a legmagasabb francia kitüntetéseket, a Tiszti Kardot, a Becsület-

Lap: Sor:

- rend Vörös szalgját is megkapta. Túlzott hűsége azonban nevétségessé tette bajtársai előtt, az „örömkatona” nevét az újságok is felkapták, így került Scribe (*Soldat laboureur*) darabjába is. — Neve a túlzott nacionalizmus és a más nép elleni gyűlölség fogalmává vált a XIX. sz. második felében.
- 50 : 9 *appreciál* — becsül, értékkel
- 11 *a boldogasszony képét viselő búzaszem* — a népi fantázia a búzaszem csírájában Szűz Mária képét vélte látni
- 20 *augurium* — előjel
- 51 20 *dever* — vőfély, rendszeren a vőlegény testvéröccse. (Jókai a továbbiakban forrásmunkául használja Hadzsics Antal cikkét „*A délmagyarországi szerbek*”-ről. Az *Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képbén*. Bp. 1891. VII. k. 619—56.) „A lakodalomnál segítségére van házasuló testvérenek, unokatestvérenek vagy más atyafiának; ha a dever nem rokona a vőlegénynek, akkor legalább ismerőse, kivel bizalmas lábon áll. Dever lehet tízéves gyermek is; de felnőtt legényeket szokás választani. A dever veszi át a lányt annak fitestvéréától és elvezeti a kúmhöz, hogy annak, valamint a sztári szvatnak kezét csókoljon. Tiszte továbbá a menyasszonyt addig őrizni s mindenben segíteni, míg férjének át nem adják.” (Hadzsics, i. m. 632.)
- 21 *a Magyar Tudós Akadémia nagy szótárában* — azaz a Czuczor—Fogarasi-féle szótárban
- 52 : 27 „*susogó*” — a leánykérést megelőző, puhatalódzó beszélgetés. Jókai más műveiben is említi. (*Bálványosvár* JKK 43. k. 68; *A Damokosok* JKK 44. k. 173; *A kiskirályok* JKK 48. k.
- 53 2 *jabuka* — alma, jegyajándék
„Tánc közben megjelennek a házasulandó legények szüléi vagy legközelebbi rokonai s a kolo közepére menvén, ott fiaik számára jövendőbelit szemelnek ki, és azt egy alma átadásával, melybe arany- vagy ezüstpénz van benyomva, fiok számára eljegyzik. . . Ha a leánynak adott alma ketté van vágva az asztalon, akkor a leány az övé. Tehát megosztja vele az élet minden örömét és bánatát. Ha pedig egészben marad, akkor visszaadja, vagyis a legényt elutasítja.” (Hadzsics, i. m. 629.)
- 3 *kapuzdbé* — kapufélfa
- 7 *sztári szvát* — násznagy, a lakodalomnál előjáró, a rendre ügyel, s nagy hatalma van
vojvoda — vezér, lakodalmi tisztség

Lap: Sor:

53 : 9 *debeli kum* — esküvői tanú. „Akit esküvői tanúnak (kúmnak) fölkernek, annak rendesen szó nélkül mennie kell, s ha régi koma, akkor tudja is már a szokást, de valakit első ízben szólítanak föl kúmul, annak azt, Isten és Szent János nevében kell elfogadnia; a keresztkoma helyébe mást választani nincs megengedve, hanem előre föl kell szólítani s beleegyezését kieszközölni.” (Hadzsics i. m. 632.)

prikumdk — az esküvői tanú segédje

10 *csausz* — a társaság mulattatója

12 *jengyebuli* — szerbül deveruse — lánykísérő, nyoszolyó-lányok, akik a nászmenet alatt hangos dalolásukkal mulattatják a vendégeket

54 : 10 *szincerizáldás* — bizalmaskodás, pajtáskodás

55 8 *otmica* — leányrablás. „Ha a falu ifjúsága a kocsmában táncra összegyűlt, öt-hat jó barát kinéz egy leányt, aztán hirtelen körülveszik és elrabolják valamelyikök számára. Ha a nő egyetért velük, könnyű a dolog; de alig is hihető, hogy nőrablás történjék anélkül, hogy a nő félig-meddig bele ne egyeznék.

A nőrablók erdőségekbe, vagy más rejtett helyekre vonulnak, nyolc napig ott maradnak s valamely környékbeli papot fölkernek, hogy eskesse össze a szökött párt. Természetesen egy pap sem találta, aki ezt megtegye. Akkor egyik haza megy a leány családjához s tudósítja azt a történetéről. Ha a leány szereti a legényt és csak azért nem adták hozzá, mert szegény, de utólag beleegyeznek: szép csendesen haza viszik s összeeskütik őket; de ha nem akarják odaadni, haza viszik a gyászhat után s azzal vigasztalják magukat, hogy majd akad később valaki, aki elveszi. Ha ily rablás oly leánnyal történik, akit a legény megkért, de kosarat kapott tőle, vagy aki el volt neki jegyezve, de más többet ígérő miatt elhagyta: akkor rendesen pör támad belőle, mert a szülők törvényesen kercsik gyermeküket és szigorúan követelik a leányrablót megbüntetését. Ha a rablás nem a leány akaratából történt, vérbosszú éri az elrablót. Sokszor azonban csak a lakodalmi költségek megkímélése végett történik a rablás, ilyenkor természetesen nincs semmi következése.” (Hadzsics i. m. 629—30.)

56 10 *zbogom* — isten veled (szerbül)

57 4 *Hadzsics Antal* (1834—1917) magyarországi szerb író. Több folyóiratot szerkesztett, magyar írók műveit fordította

Lap: Sor:

szerb nyelvre, A Hon munkatársa. Jókai 1861 óta személyesen ismerte. (*Főjegyzések* II. k. 84o.)

A szerb lakodalom leírásából a következők érintik a regényt:

„Esküvés után víg énekszóval a menyasszony házához, az őket váró szülőkhöz megy a násznépség, hol mindenféle nemzeti eledellekkel bőven megvendégelik. A lakoma alatt a csaus igen neveltető és tréfás módon sorolja azon étkeket, melyeket egyik vagy másik meghívott vendég ajándékozott. Ha valaki például malacot vitt, arról így szól: ‚Ez a vendég víz mellett lakik és vizi pockot fogott‘. Ha tyúk az ajándék, úgy adja elő, mintha az varju vagy más madár lenne; ha pedig nagy szarvú élő kos, kérdezi: ‚Vajjon miféle állat ez: szarvas-e vagy ökör?‘” Minden ilyféle bemutatásoknál a csaus végül mindig odamondja: ‚Magának (az adónak) dicsőségére s minden testvérenek tisztességére‘ (t. i. adta). Ezután az ajándékokat zászlónyélen, vagy valamely más rúdon rendesen két legény viszi be; sántítva menne be, mintha a nagy teher miatt lépni is alig bírnának.

A menyasszony a kúmnak, sztári szvatnak, devernek egy-egy inget tartozik adni, a többi vendégnek, ami jut: kendőt, türlőkötőt, harisnyát stb.

Az ajándékokat a csaus oly neveltető módon osztja ki, mint ahogy az ételeket elősorolta. Például: ‚A mi menyecskénk — nézzétek meg jól — itt hozza a kúm ingét; olyan finom, hogy egy gyűrűn is át lehet húzni, ha a gyűrű *pating* (ekekötélék) volna, s egyszersmind ketten tolnák, négyen meg húznák rajta által felé. A menyasszony e közben szótlanul ül és folyvást hajlong.

Elkövetkezően az ebéd ideje, a csaus tréfálkozva üdvözli a vendégsereget s az étel fölhordásánál is versel.

Ha ügyes felköszöntő a kúm, az arát a szülőktől igen szépen tudja elbúcsúztatni. A násznagy ilyenkor elmondja, a gyermek születésétől a jelen ideig mennyit kellett a szülőknek, s főleg az anyának, szenvedniök, míg lányukat fölnevelték; s most, midőn már oly korba lép, hogy szorgalmas munkálkodása által tartozásának egy kis részét leróhatná: kénytelenek őt másnak engedni át s még azzal sem vigasztalhatják magukat biztosan, hogy ezen nagy áldozat után nem fogják-e újabb gondok szomorítani az anyai szívét.

57 : 4 A lakodalmások folyton kolóznak, majd ebéd után, ismét szekerekre ülve, elviszik a menyasszonyt a vőlegény házához, hol a kúm a menyasszonyt addig le nem bocsátja szekeréről, míg ipja neki egy üszőt nem ajándékoz. A napa is ott áll, menyére várva, jobb karján egy fiúgyermeket, a bal karja alatt egy vég vásznat tartván, melyet csókok közt ad át menyének, ki a vászon egyik végét földre bocsátja, a ház küszöbéig húzza, hol a fiút és a vásznat tőle elvevén, helyébe guzsalyt, hóna alá egy-egy kenyeret, szájába cukrot, egyik kezébe palack bort, a másikba vizet adnak. Ezekkel a szobába megy s miután a sok holmit az asztalra lerakta, magát meghajtotta, először ipa és napa arcát, kezét, aztán a többieket megcsókolja.

A vőlegény házánál folytatódnak a vígságok, kolók, énekek, evés-ivás, s mindenféle pajkosságok.

Aki a lakodalomra elmegy, tartozik a menyasszonyt megajándékozni, ha az t. i. feléje közeledik, vagy kezét megcsókolja; de a lakodalmi vendégek mindig tudnak kitalálni valami tréfát, mellyel a menyecske számára pénzt gyűjthetnek. Például az egyik meg akarja ölni a kutyát, csak hogy azt kiváltsák tőle; a másik malacot fog s duda helyett hóna alatt szorongatja, hogy az minél jobban visítson; többen meg az ökröt nyergelik meg s úgy mennek azzal együtt a házba; ezeket csak ajándékkal lehet visszaterelni; mások kalugyer (szerzetes) mezt öltönek magukra s úgy koldulnak alamizsnát; végre mások leányoknak öltöznek föl és sorba csókolnak mindenkit, hogy ajándékot kapjanak stb.

A násznép igen csintalan, úgy, hogy példabeszéddé lett: „Szemérmetlen, mint egy szerb lakodalom”. Agyonverik a tyúkokat, malacokat, pulykákat, ludakat, kacsákat, széttörrik a fazekakat, ellopják a kanalakat s mindazt, amit könnyen eldughatnak. Ha a kúm megengedi, szétrombolják a kályhát; néhol, mint Bácskában is, fölteszik a kocsi a ház födelére, töltenek másnak bort és isznak maguk, kurjongatnak, zajongnak s több efféle.

Éjfél körül előáll a kúm, a menyasszonyt kolo-táncba viszi s úgy intézi a dolgot, hogy őt tánc közben a szobából ügyesen kiszöktesse a vőlegénnyel együtt. Ez megtörténvén, az új párt észrevétlenül a hálószobába vezeti, de a násznép tovább mulat reggelig. A menyecske másnap reggel vizet és törülközőt vesz elő és sorban minden vendégnek vizet

Lap: Sor:

tölt; egy tálban vagy medencében (kárlica) megmosdanak a vendégek s pénzt vetnek a tálba. Ezt a pénzt *polivacsínd*-nak (mosdópénz) nevezik.

Ekkor hozzák dudaszóval a *kravdj*-t is, mit egész ünneptélyességgel adnak át a menyasszonynak. Ez pedig nem egyéb mint a kúm, sztári szvat, dever és csaus által küldött s különféle süteményekre rakott holmi, mint selyemkendők, cipők, kötények, pénz stb.

Végre következik a *párnatánc*, melynél a násznép körbe áll, s a csaus egy párnát kézbe véve, azt, míg a kör körül táncolja, valamelyik leány elébe leteszi, ki gyorsan reá térdel, ha a csaus a párnát hirtelen el nem kapja. Ha a lány ügyesen térdel a vánkosra, a körben levőtől csókot kap s helyébe bemegey a körbe. E párnatáncot a csaus sokszor azzal fejezi be, hogy a vánkost felvágja s a tollat a körülállókra szórja.

A szerb lakodalom eltart egész hétig is. Már két nappal az előtt, hogy a menyasszonyért mennek, elkezdének inni és ez így tart a kúm eltávoztáig." (Hadzsics, i. m. 634—637.)

57 7 *aszkrétai tenorát alterálni* — tartózkodó hangját megváltoztatni

58 3 *vila* — a nép képzelete szerint „... szép, fiatal, fehérbe vagy arany napsugárba öltözött, csillagokkal ékesített, hosszú szőke hajú nő; termete karcsú, mint a jegenyefa; teste könnyű, szárnyai aranyból valók; szemei villognak, mint a villám; hangja olyan kellemes, hogy aki egyszer énekelni hallotta, az emberi szót nem hallgat többé; aki egyszer meglátta, búskomorságba esik és elsorvad. Ereje csodás, varázshatalmú. A nemzeti hősök azonban kegyeltjei a viláknak." (Hadzsics, i. m. 638.)

22 *Potifárné kezéből elrugaszkodott József* — a Biblia legtöbbször feldolgozott története. L. Mózes I. 39.

59 : 11 *derendócia* — teketória, fontoskodás, zajos készülődés

21 *everlasztig* — könnyű, de erős gyapjuszövet, magasszárú cipők felsőrészének készítésére használták

60 : 13 *fisléder* — halbőr

61 : cím *patronessz* — pártfogó, védnőknő

4 *Diószegi* — Diószegi Sámuel (1761—1813) debreceni lelkész, a növénytan magyarországi úttörője. Tőle származik a legtöbb növényfajta magyar elnevezése.

Lap: [Sor:

- 61 : 18 *alirumndk* — varázslónők a régi gótoknál
- 62 2 *gönci hordó* — bormérték Tokaj-Hegyalján. A hordók úrtartalma 125—145 l között ingadozik, a kereskedelemben 136 liternek veszik
- 7 *Mikor azon a híres nagy kapun behajtottunk . . .* — Lásd a *Keletkezése, forrásai* c. fejezet erre vonatkozó részét. Jókai *A bécsújhelyi katonai akadémiában* címmel, 1893. jún. 18-tól több közleményben számol be a Pesti Hírlapban benyomásairól. A regény bécsújhelyi fejezeteinek ez a látogatás a való-ságalapja.
- „. . . a bécsújhelyi katonai akadémia külső kinézésével egy középkori lovagvár benyomását gyakorolja: sötét falakkal, védőbástyákkal; egy magas, tető nélküli torony az északi szegletén, Rákóczi torony' névvel tiszteltetik.” (PH 1893. 166. sz.)
- . . . *boltozata egy egész templomot emel.* — „Maga a kapu-alja is egy építészeti nevezetesség merész ívezetű, csúcsba futó boltozatokkal. A kapubolt mértékét megadja az, hogy fölötte emelkedik a templom, mely egész apsisával és hajójával e kapu bálványain fekszik, úgy, hogy a népajk szerint itt van az egyetlen templom, amely alatt szénás szekerek járnak keresztül.” (PH 1893. 166. sz.)
- 64 2 *circumstancia* — körülmény, itt: elintézendő formáság
- 6 *kuszpitol* — koptat
- balogsüti* — balkezes, ügyetlen, félszeg, esetlen
- 11 *traktus* — épületrész, épületszárny
- 22 *szótánkanó* — (helyesen: saute-en-cannot) — női felöltő
- 24 *siserahad* — hangoskodó, tolakodó csoport
- 32 *diga* — a civilek tréfás, lekicsinylő elnevezése az egykori osztrák hadsereg szóhasználatában
- 65 9 *Rappó-gambit* — birkózófogás
- 20 *pondus specificum* — fajsúly; itt: tréfásan, ülep
- 24 *stampiglia* — bélyeg
- 66 24 *in absentia* — távollétben
- 29 *ebből a vízből nem kell inni* — „Majd a hálótermeken mentünk végig, melyek a mosdó tornácokkal vannak összekötve: minden mosdó-medence fölé nagy betűkkel felírva: „a mosdó vízből nem szabad inni! Ez a gyárak salakjain jön keresztül: a tiszta ivóvizet más vezeték hozza.” (PH 1893. 166. sz.)
- 67 : 15 *Nem látsz te mátul fogva . . . mást, mint kristálytiszta vizet* —

Lap: Sor:

„az ifjak csak vizet isznak: csak egy nap egy esztendőben kapnak egy pohár bort, ama bizonyos husvétnapon”. (PH 1893. 167. sz.)

67 : 16 *per fas et nefas* — szabad és tilos módon (utakon)

27 *kontesztál* — tanúsít, bizonyít

68 : 20 *artilleristák* — tüzérek

24 *Magentánál meg Solferinónál csúffá tették a francia vontcsövű ágyúk a mi simacsövű lövegeinket* — „A vontcsövű ágyú első alkalmazása az 1859-i olasz háborúban történt. Az általános balhiedelem azt tartja, hogy ezek feltalálója III. Napoleon. Az úgynevezett Napoleonágyúk azonban 12 fontos másfajta ágyúk, minőket a franciák már a krími hadjárat alatt használtak. Az olasz háborúban használt vontcsövű ágyúk pedig Truille Beaulieu ezredes és egyrészt Ducos tábornok találmánya, mint ezt Napoleon császár egy sajátkezü iratban (Moniteur, 1859. aug. 5.) elismerte. Ezen ágyúk rendes lőtávola egy fél német mérföld, ámbár néha 3/4 mérföldnyi távolban is haszonvehetők. Az olasz háborúban a francia tüzérek golyóikat az osztrák seregnek leghátulsóbb tartaléklovasságáig röpitették, anélkül, hogy a különben jeles osztrák tüzérség árthatott volna ellenének, mely biztonsággal lőtt azon távolból, ahova a közönséges ágyúk hordereje nem hathatott. Mindezenáltal mégsem a vontcsövű ágyúk hatása döntötte el az olasz háború eredményét. Solferinonál, ahol legdühösebben folyt a csata, utóljára is a franciák szuronyos rohama volt eldöntő, mint az III. Napoleon előre megjósolta, midőn a hadjárat megkezdése előtt a sereghez intézett kiáltványában kimondá, hogy az újabb vontcsövű fegyverek a szurony-támadás értékét egyáltalában nem csökkentették”. (*Az újabb lőfegyverek s a mai hadművészet.* — VU 1866. jún. 24.)

28 *árkoláj* — (Arkolay, Arkelei) a tüzérség (és azzal kapcsolatos ismeretek) régi német neve

árkolájharc folyik a fehér por és fekete por hívői között — tulajdonképpen Uchatiusról és ellenfeleiről van szó.

Uchatius Ferenc báró (1811—1881) táborszernagy. Az osztrák tüzérségben 1861-ben őrnagyi rangot ért el és az ágyúöntő igazgatója lett. Szorgalmas tanulmányok és kísérletezés után feltalált egy újfajta lőport. A XIX. század második felében a katonaság mindinkább lehetőleg kevés füstöt fejlesztő lőport kívánt. E követelmények kielégítésére

Lap: Sor:

68 : 28 különböző nitropreparátumokkal kísérleteztek, ilyen volt Uchatius lövőanyaga is, melyet 16 rész füstölgő salétromsavval és 8 rész kénsavval leöntött burgonyakeményítóből készítettek. (Ezért volt kérdés, hogy raktározás közben nem bomlik-e, nem veszti-e el robbanó képességét.)

Legnevezetesebb találmánya azonban az ágyúcsövek készítésére alkalmas acélbronz volt. 1874-ben fogadta el a hadügyminisztérium a tőle ajánlott ágyútípust s két év alatt az egész osztrák—magyar tábori tüzérség Uchatius-féle ágyúkkal volt felszerelve. Érdemeiért 1875-ben bárói rangot kapott. Találmányait a nagykaliberű partvédő ágyúknál is értékesíteni akarta, de ennek technikai és hivatalos akadályok állottak útjában, ezért elkeseredésében agyonlőtte magát.

Az osztrák tüzérség technikai színvonala már az ötvenes—hatvanas években erősen elmaradt a francia s porosz tüzérségtől. Jókai jegyzete az *Egy az istenhez*. (JKK 70. k. 392.)

„A vontcsövű ágyú, amit III. Napoleon legelőször mutatott be az 1859-i olaszországi hadjáratban, egészen új szerkezetű hadi gép volt akkor. Először lett vele megpróbálva a hatás, melyet szétrobbanó golyókat egyenesen lövő ágyúk szórnak az ellenség közé. Odáig csak vető moszarak és congrève-röppentyűk alkalmaztattak haubicok és gránátok szórására, miknek a légben kellett elpattaniok, hogy darabjaikat, vagy srappelgolyóikat felülről szórják az ellenségre. Az ágyúcsőből kilőtt golyó pedig ott durran el, ahol a földre leesik. S tartalmát mind előreszórja. Ez tette egyenlőtlené a harcot az 59-i hadjáratban. Egy bécsi polgár 1000 forint jutalmat tűzött ki annak a hadcsapatnak, amelyik a legelső vontcsövű ágyút elfoglalja; s mikor egyet elvettek Magentánál, azt fellobogózva, koszorúkkal elhalmozva vitték Bécs városa utcáin végig, mint valami világhírű csodát. Tizenegy évvel később aztán Sedannál az öntött acélágyúk a francia vontcsövűek ellenében ugyanazt a lezúzó hatást gyakorolták.” (Egykorú hírlapok után.)

A korszerű ágyúk alkalmazására az osztrák—magyar hadseregben csak 1874 ősze után került sor. Mikszáth írta a Magyar Néplapban, 1874. szept 11-én: „Egész héten minden ember és minden lap ágyúkról diskurált, mintha csak háborúra készülnénk; pedig ugyancsak olyan békén vagyunk, mint az agyonlőtt ember. Csak egy kis ijedség volt.

Lap: Sor:

- Összehasonlíttatott a Krupp-féle porosz ágyú a miénkkel, s kitűnt, hogy a miénk még távolról sem állja ki a sarat. Lett ijedtség, pedig inkább gyakorolhatna nevelő hatást az az irtózatos gyámoltalanság, miszerint arra, hogy ágyúink hasznavehetetlenségét egyszer valahára észrevegyük, a felixdorfi [Bécsújhely közeli puskaporgyártó telep] lőpróba kellett. Különböztetnem nem vesszük észre soha addig, míg megint valahol meg nem vernek. Csak a saját kárán tanul az osztrák-magyar.” (Mikszáth Krk 51. k. 143—44.)
- 69 5 *ad internecionem* — a végromlásig, a teljes megsemmisülésig *siiták, szunniták* — a mohamedán vallás egyik fő irányzatának, illetve orthodox ágának követői. Mohamed utódainak, a kalifáknak különböző választása, s a prófétákról szóló szájhagyomány (Szunna) értékelése miatt kerültek ellentétbe. Évszázadokig tartó, sokszor véres küzdelmet folytattak egymással.
- 7 *az egyik a lőport akarja átalakítani, a másik meg az ágyúcsöveket* — vö. 68 : 28 sz. jegyzettel
- 21 *infanterista* — gyalogos
- 15 *a fehér lőport már a franciák is, poroszok is föltalálták* — a franciáknál Augendre 50 rész klórsavas káliumból, 25 rész vérlúgsóból és 25 rész fehér cukorból készített „fehér” lőport, Vieille zselatinált lőgyapotból készített „füsttelen” lőport. A poroszoknál Schultze tisztított farostoknak salétrom és kénsavkeverékbe mártásával, majd megszáritással, aztán kálisalétrommal és vérlúgsóval való átítatással készített „füsttelen” lőport.
- 21 *Kernschuss* — telitalálat
- 34 *alkoven* — alkóv
- 70 11 *Krassó vármegye* — a Maros és Duna közti területen régi vármegye (helyesen: Krassó—Szörény). Székhelye: Lugos
- 14 *lőgyapot* — piroxilin, Schönbein által 1846-ban felfedezett robbantószer, hatása 4—5-ször nagyobb a puskaporénál
- 16 *Montecuculi* — (Montecuccoli) Riamondo (1609—1680) olasz származású hadvezér és tudományi író. A név egyéni írásmódját így indokolja Jókai: „hogy így és nem Montecucolinak írták e hadvezér nevét, azt egy régi anagramma eléggé bizonyítja, amely szerint Montecuculi nevének betűiből e szó jön ki ‚centum oculi’”. (*Török világ Magyarországon* JKK 4. k. 166.)
- 18 *in ultima analysi* — végső elemzésben

Lap: Sor:

- 70 : 21 *Constantinus Porphyrogenneta* — (Konsztantinosz Porphürogenetosz) (905—959) bizánci császár. „Az állam igazgatásáról” írt műve a honfoglaláskori magyar történelemre vonatkozó értékes adatokat is megőrzött
- 22 *Dárius Hystaspés* — (i. e. 550—485) perzsa király, az ókor egyik legnagyobb uralkodója. Számos sikeres hadjáratával kiterjesztette a perzsa birodalom hatalmát.
- 71 9 *mina* — akna
- 23 *cupász* — (Zupasse) kártyajátékban passzolás, csatlakozás az elhangzott passzhoz
- 72 13 *nekünk három nagy termünk van, tele hírhedett celebritások arcképeivel* — „Majd híres hadvezetők arcképeivel három sorban megrakott roppant termék fogadnak bennünket. Azok között találjuk nemzetünk kiváló hőseit: a Nádasdyakat, Károlyiakat, Pálfyakat, Esterházyakat, Batthyányiakat, Széchenyieket, s akire mindenki dicsekedve mutat, két példányban is: a Berlint megszálló *Hadikot*. Innen nyílik a kis szobácska, mely *Mária Terézia* hálószobája volt, mikor e helyet meglátogatta. Arcképe, mint éltes matrónáé, egyike a legremekebb festményeknek.
- Innen ismét egy hasonló nagy terembe térünk át, mely szintén teli van rakva arcképekkel. Az ajtó fölött látható egy márványlap, melybe aranybetűkkel van bevésve *Mária Teréziának* az a mondata, mellyel az akadémiát átadta az első igazgatójának: „csináljon ön belőlük jó tiszteket és becsületes férfiakat” Az arckép-terem bizonyítja az eredményt. Azok a hármas sorban felvonuló fényes alakok, hadvezetők, államférfiak, kiket a festő ecsetje életpályájuk delén örökített meg, mind a bécsújhelyi katonai akadémián nyerték ifjúkori képeztetésüket. Látható soraikban *három képviselő kollégánk arcképe is*, magyar nemzeti díszruhában.” (PH 1893. 166—67. sz.)
- 18 *Politisches Volksblatt* — 1885—1920 között Budapesten megjelent, német nyelvű, olcsó néplap, a kispolgárság igényeit elégítette ki
- 27 *Cannagatta története . . . autentikus följegyzéseken alapszik* — a PH-ban így írja le Jókai: „A terem közepén pedig üveg-födélű asztali szekrényben szemlélhetők a nagy emberekké lett növendékek mindenféle emlékei. Azok között, mint különös nevezetességre figyelmeztet bennünket a vezető főtiszt.

Az aláírás maga is érdekes talány.

Cannagatta Ferenc nyugalmazott főhadnagy és özvegy őrnagyné

A leghihetlenebb regény ennek a találynak a megoldása.

Cannagatta asszony milanoi olasz hölgy volt, két iker gyermeke volt: Ferenc és Franciska. Ferenc nehézfejű fiú, Franciska annál éleleszübb. A házitanító oktatása közben a nővér együtt tanult a fivérrel, hogy kedvet csináljon neki a tudományhoz. Az lett belőle, hogy a leány tanult meg mindent jobban. — Tizennégy esztendőskorában Ferencet az anyja felküldte a bécsújhelyi katonai akadémiába. Az volt a vágya, hogy a fiából katonatiszt legyen. De a fiú ott sem igen akart tanulni, a testgyakorlatokban sem volt serény: úgy, hogy néhány hónap múlva hazaküldték az anyjához szünetelni. Ott azután rövid időn meghalt. Az anyja kétségbe volt esve, hogy fényes ábrándjait sírba kellett temetnie. Ekkor azt mondta neki a leánya: „hát majd folytatom én, ott, ahol a Ferenc elhagyta. Én is Ferenc vagyok”. Az anya belegyezett a merész vállalatba. A leány bámulatosan hasonlított a fivéréhez. Amint bátyja egyenruhájában visszatért az akadémiába, senki sem vette észre a csérét. Csak annyiban tapasztalták a változást, hogy a visszakerült Cannagatta Ferenc sokkal komolyabb volt az eltávozottnál, szorgalmas, tanulékony, kit nemsokára mintaképül lehetett a többiek elé állítani. Előljárói kegyét kiérdemelve azt a kiváltságot nyerte, hogy egy külön cellát kapott lakásul, amelyet egyedül foglalt el. (Akkor még voltak ilyen cellák, ma már nincsenek.) Így volt lehetséges három éven keresztül eltitkolnia nemét. A tanfolyamot fényes sikerrel bevégezve, azonnal áttétetett a hadsereghez hadnagyi rangban. Ott is kitüntette magát bátorsága, vitézsége által. A francia háború folyt javában. Egy ütközetben Ferenc megsebesült. Ekkor aztán az orvos előtt nem lehetett eltitkolnia azt, hogy — kisasszony. — Az uralkodó teljes fizetésével nyugdíjazta a vitéz főhadnagyot, aki azután ismét fölvette a szoknyát s nemsokára férjhez ment egy őrnagynak s élt vele boldog házasságban, kísérve őt a hadjáratokban. Végre özvegy lett: öreg asszony lett. Levelében, melynek dátuma 1852, ezt a nevet látjuk aláírásul: „Cannagatta Ferenc nyugalmazott főhadnagy és özvegy őrnagyné.” (PH 1893. 167. sz.)

Lap: Sor:

- 72 30 *Armeeliferant* — hadiszállító
- 74 8 *repülőszó* — szállóige, szólás
- * 16 *Handbillet* — sajátkezü (uralkodói) irat
- 75 : 11 *rüpök* — csalárd, csintalan, gazember, itt: tapintatlan
- 25 *akkompányíroz* — kísér
- 27 *pueri taceant in ecclesia* — a fiúk hallgassanak a szentegyházban
(A „mulieres taceant” az asszonyok hallgassanak
mondás átalakítása)
- 76 2 *Sulchán Áruch* — „Terített asztal”, azaz mindenki számára hozzáférhető munka. Josef ben Efraim Karo (1488—1575) törvénytára, amely aprólékosan, minden vonatkozásra kiterjedve szabályozta a zsidó szertartásokat és életvitelt. Első kiadása 1564-ben jelent meg Velencében, később az egész világ zsidósága kötelezőnek ismerte és fogadta el. Jókai könyvtárában a következő kiadása volt meg: „Der Schulchan aruch oder die vier jüdischen Gesetz-Bücher, von Heinrich Georg L. Löwe. Hamburg, 1837.” Jókai az *Egy az isten, A jövő század regénye, A mi lenygelünk* c. műveiben is felhasználta, az 1884. febr. 4-i országgyűlési beszédben is idéz belőle.
- 3 *in natura* — természeti (biológiai) vonatkozásban
- 20 *auffürol* — bevezet
- 24 *per longum et latum* — töviről-hegyire, körülményesen
- 77 10 *Reményi* — Reményi Ede (1828—1898) világhírű hegedűművész, briliáns technikájú virtuóz. Tanulmányait a bécsi konzervatóriumban végezte, 20 éves korában résztvett a szabadságharcban (Görgey tábori hegedűse), s emiatt 1849 őszén el kellett hagynia az országot. Konstantinápolyba, Párizsba, Londonba, majd Amerikába ment, ahol több évig tartó stúdiumok során elsőrangú hegedűssé képezte ki magát. 1852-ben már mint ismert nevű virtuóz — a magyar zene lelkes propagálója — tért vissza Európába. Egy ideig Liszt weimari köréhez tartozott; 1852—53-ban Brahmszal hangversenyezett. Több évig Londonban a királyi zenekar szólóhegedűse. Emigrációja utáni első itthoni hangversenyét 1860. jan. 30-án tartotta. A saját szerzeményű magyar ábrándokon kívül — közkívánatra — a Rákóczi-induló is eljátszotta, melyet a közönség állva hallgatott végig. Játéka olyan lelkesítő hatást váltott ki, hogy a február 1-re kitűzött második hangversenyét a rendőrség betiltotta; a hónap végén, február 29-én sor kerülhetett ugyan az

elhasztott hangversenyre, de a Rákóczi-induló ezen már nem hangzott fel. (Részletesen: *A fekete vér* JKK kiadásában.) Jókai több cikket írt róla, l. JKK *Cikkek és beszédek* 5. k. 352, 356.; vö. uo. 651. és *Életemből* NK 97. k. 304—5. *Velenői karnevál* — Reinhard Keiser (1674—1739) szerzeménye, amely Reményi egyik bravúr-száma volt.

Jókai és Reményi egyik találkozásáról Jókay Jolán ezt jegyezte fel: „Egyszer Reményi Edivel találkozik bátyám az utcán, ki a zenedéből jött, hegedűtokjával a kezében. Egy ház előtt fát vágott egy sváb, akinek nagyon nehezeére esett a favágás. Odaszól a favágóhoz Reményi: ‚Nehéz a munka?‘ Mire azt feleli a sváb: ‚Dös is nit so leicht wie dös Violin spüln.‘ Ez a mondás bátyámnak szavajárása lett nagyon sokszor alkalmazta.” (Hegedűs Sándorné Jókay Jolán: *Jókai és Laborfalvi Róza*, Bp. 1927. 270.)

- 77 14 *Bien! Très bien!* — Jól van! Nagyon jól van!
 20 *Beethoven Esz-dur szimfóniáját* — a III. (Eroica) szimfóniát
 22 *piész (pièce)* — darab, zenedarab
- 78 : 16 *A zenevirtuózra vallott minden.* — l. az ostoba zenészre vonatkozó szólás-hasonlatot a szövegváltozatok közt
 25 *argali* — juhajtó, Közép-Ázsiában honos
- 79 21 *Az olasz úgy nevezi a gordonkát, hogy „viola da gamba”, ajátszó térdei közt tartja a hangszert* — a viola da gamba szó szerint valóban „a lábszár hegedűje”, de ez nem a gordonka neve, hanem a mai gordonka egykori, a XVIII. században használatos elődjéé
- 80 22 *violon d’amour* — a viola d’amour valójában nem a hegedűnek, hanem a gambának egy régebbi, a XVIII. században elterjedt (csakugyan hét húrral rendelkező) fajtája volt. Jókai inkább csak szójátékszerű jelentésében érinti e különbségeket.
- 81 3 *Arditi* — Luigi (1822—1903) olasz zeneszerző, nevét főleg táncdalai tették ismertté
Arditi „Csók-keringője” — ezt a zeneművet Jókai más regényeiben is többször említi (*Enyim, tied, övé* JKK 30. k. 187.; *A fekete vér* JKK 58. k. 133.)
 5 *Sul le—sul le labbre* — az ajkadra
 8 *Telles choses se font, mais ne se chantent pas* — ilyen dolgokat csinálnak, de nem énekelnek róluk
- 11 *Amikor „chantent”, akkor ne „font pas”* — amikor „énekelnek” akkor nem „csinálják”

Lap: Sor:

- 81 : 12 *hony soit, qui mal y pense* — szégyen arra, aki rosszra gondol.
III. Edwardnak tulajdonított mondás, az angol térdszalag-
rend jelmondata.
- 23 *fakultatív polgári házasság* — a felek a polgári vagy az egy-
házi házasságkötés között szabadon választhatnak. Az egy-
házpolitikai harcok során a szabadelvű párt mérsékelt
szárnya — szemben a Szilágyi Dezső mögött tömörülő
következetes liberálisokkal — eredetileg csupán ezt kívánta
törvénybe iktattatni (vö. *Keletkezése, forrásai*); ezért volt
ez a fogalom a regény írásának idejében közkeletű.
- 24 *Kapellmeister* — karmester (Kapelle — kápolna; ezen alapul
a szójáték)
- 82 9 *az új dgyúk eszméje Uchatius ezredesé volt* — vö. 68 : 28 sz.
jegyzettel
- 83 : 26 *Hja, biz a francia regényírónak jó a dolga* — vö. Jókai hasonló
tartalmú nyilatkozatát: *Atengerszemű hölgy* NK 76. k. 182. 184.
- 84 : 16 *Centralfriedhof* — központi temető
- 20 *Csak azt ne kérdezze valaki, hogy hogyan jutott oda?* —
Uchatius tábornok öngyilkos lett, vö. 68 : 28 sz. jegyzettel
- 85 9 *ricochettíroz* — visszapattan
- 25 *Generalstab* — vezérkar, törzskar
- 87 15 *ahogy a figura docebit* — ahogy az ábra mutatni fogja
- 88 14 *Privatdiener* — tisztiszolga
- 20 *Je le savais bien. Je l'avais lui dit, moi. Ça ne vaut rien. J'en
étais sûre* — Tudtam. Megmondtam neki. Semmit sem ér ez.
Biztos voltam benne.
- 34 *en tout cas* — minden esetben, minden esetre (egy ernyő-
típus elnevezése)
- 90 34 *laffeta* — helyesen: lafetta
- 5 *heilige Kreuz Donnerwetter* — kb. mennydörgős mennykő
- 91 19 *az iskola nagy számvető fekete táblájára kolosszális jegyekkel
fölkretázva: „60”.* — — „A harmadik évesek tantermében
a demonstráló fekete tábla egyik szegletébe arasznyi
jegyekkel látunk felírva fehér és piros krétával egy számot
,64'. A vezérlő főtiszt mosolyogva tudatja velünk, hogy ez
a napokat jelenti, amiket még az ifjak itt fognak tölteni,
holnap ,63' lesz fölírva: *Szent István napján ,0'*. Akkor
aztán ,nagy a világ!' előttük az élet!" (PH 1893. 166. sz.)
- 24 *szemesztrisz* — (egyetemi, főiskolai) félév; szemeszter
- 92 : 8 *tetszett magának a Jónás próféta szerepében a töklevel alatt* —
azaz kesergett, duzzogott. Jónás — ószövetségi próféta az

Lap: {Sor:

- i. e. VIII. században. Történetét a Biblia róla elnevezett könyve mondja el.
- 92 : 33 *retrograd progresszió* — visszaeső haladás (azaz: hanyatlás)
- 93 14 *saison mort* — (franciául helyesen: *saison morte*) holtszezon
- 16 *sapristi* — teringtét
- 94 16 *lázsiás tallér* — egy XVIII—XIX. századi osztrák pénzfajta népies neve
- 95 6 *voltízsirozó* — műugró
- 96 6 *a hegedű fog engem* — tréfás utalás a régi igazságszolgáltatásra, amikor az elítéltet „hegedűbe fogták”, nyakát és kezét egy hegedűre hasonlító szerszám segítségével kapcsolták össze
- 16 *Rákóczi torony* — II. Rákóczi Ferenc 1701-ben a bécsújhelyi börtönben raboskodott, ennek emlékét őrzi az elnevezés
- 19 *alea jacta est* — a kocka el van vetve, Julius Caesar mondása
- 22 *Semmering* — az Osztrák Mészkiőalpok keleti szárnyának igen forgalmas hágója a Bécsi-medence és a Mürz-Mura völgye között, 980 méter magasságban. Előkelő üdülőhely és téli sporttelep.
- 24 *mint egy népszínházi premieren* — a Rákosi Jenő-féle Népszínházról van szó
- 30 *p. p. c.* — *pour prendre congé* — búcsúzás alkalmával használt rövidítés a névjegyen
- 98 27 *adressátus* — címzett
- 99 12 *quid nunc* — most mi lesz? hogyan tovább?
- 14 *rezervlájtnánti párens* — tartalékos hadnagy okirat
- 100 1 *Nem volt ám akkor még Andrassy út* — a régi Andrassy út, eredeti nevén Sugár út (ma Népköztársaság útja) a múlt század hatvanas éveiben még teljesen rendezetlen terület volt. A Sugár út építését az 1870 : LX. és az 1871. XLII. tc. rendelte el. A munkálatokat 1872-ben kezdték meg, az elkészült utat a Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1876. aug. 20-án adta át a forgalomnak, a főváros hivatalosan 1877 októberében vette át. (Vö. *A lélekidomár* JKK 51. k. 738.) — A Sugár utat 1886-ban nevezték el Andrassy Gyuláról.
- 100 3 *Még Andrassy sem volt* — Andrassy Gyula gróf (1823—1890) a későbbi miniszterelnök és a Monarchia külügyminisztere 1858-ban tért haza nyugati száműzetésből. Az 1861-es országgyűlésen már tevékenyen részt vett.
- Miután a regény e fejezetének cselekménye az 1866-ot megelőző években játszódik, Jókai megjegyzése pontatlan, Andrassy már az 1865-ös országgyűlésen fő szerepet ját-

Lap: Sor:

szott, az országgyűlés őt választotta meg első alelnökének, s a kiegyezés szövegezésére kiküldött bizottságnak ő volt az elnöke.

100 : 5 *defraudans* — sikkasztó

10 *Sine Cerere et Baccho friget Venus* — vagyis lakoma és bor nélkül didereg a szerelem (Terentiustól származó szállóige)

14 *a vasúttársaság az apám puszta telkét földvásárolta kerek két-százézer forintért.* — Magyarországon már az abszolutizmus idején magánvasúttársaságok mintegy 2000 km hosszú új vonalat építettek Bécs központtal.

17 *Minek bifldljam én az osztrák jogot? — Mikor azt anélkül is a szegletbe vágjuk. Mihelyt egyszer a Garibaldi megjön.* — A hatvanas években valóban ez volt a közhangulat a negyvennyolcas érzelmű értelmiség és a nép között is. 1859 májusában állapotodott meg Kossuth III. Napóleonnal, illetve Cavourral a magyar légió — az Olaszországi Magyar Segélyserg — felállításáról. A solferinói osztrák vereség után a villafancai békében III. Napoleon szóba sem hozta a magyar emigráció követeléseit; a magyar légiót nem toborozták tovább, de harcosainak egy része csatlakozott Garibaldi délolaszországi hadseregéhez, így Szicília és Nápoly elfoglalásában magyarok is részt vettek. Hazánkból is több fiatal, pl. Horváth Kálmán erdélyi ifjú indult útnak sokadmagával Kolozsvárról, hogy Galacon és Konstantinápolyon át, számtalan nehézséggel küzdve, csatlakozzék a haza felszabadítására készülő légióhoz.

1861-ben elhunyt Cavour, és az új kormány feje La Marmora tábornok nem volt híve a forradalmi megoldásnak.

Garibaldi továbbra is kapcsolatban állt a magyar emigráció vezetőivel, Kossuthtal, Klapkával. Tervei között szerepelt egy Magyarországon keresztül Bécs ellen indított támadás. 1864-ben Kossuth és Klapka bevonásával két vitorlás fegyverszállító hajót szerelt fel, és június elejére fegyveres akciót tervezett Magyarországon. A két hajót azonban a Dunán elfogták, s a vállalkozás nem valósult meg. Hogy Garibaldi Róma felszabadítására irányuló 1867-es sikertelen kísérlete is milyen hatást váltott ki hazánkban, azt Jókai hírlapi gyűjtése és Lopresti Árpád (131 : 24. sz. jegyzetben közölt) levele és bizonyítja. (Jókai verset is írt Garibaldiról; *Garibaldi ebédje*. I. Költemények 1. k. 260.)

25 *kapitális* — tőke, alaptőke

Lap: Sor:

101 2 pupa — báb, álca

24 *átkos közös ügyeink* — a kül-, had- és pénzügy, különösen a két utóbbi, amely az osztrák-magyar politikai kapcsolatokban a legtöbb nehézséget okozta

25 *anno eins* — kezdetben, az első évben

26 *De kár, hogy ennek a mi Budánknak „és” Pestünknek az akkori képét meg nem öröklötték a Vasárnapi Ujság* — Pestet, Budát, Óbudát 1872-ben egyesítették Budapest fővárossá. A Vasárnapi Ujság 1854-től rézmetszetekkel, majd fényképekkel illusztrált cikkekben mutatta be hazánk történelmi, földrajzi nevezetességeit. Jókai a hetilap állandó munkatársai közé tartozott.

29 *Ott állt a Nemzeti Színházunk körülvéve, oldalt fogva, szembezállva a Zrínyivel, a Griffel, a Vörös ökörrrel . . .* — A Nemzeti Színház 1837. aug. 22-én nyílt meg. A Múzeum körút és a Rákóczi út sarkán állott. Zitterbarth Mátyás építész építette, majd Skálniczky Antal 1875-ben bővítette és két négyemeletes bérházzal vette körül. 1908. június végéig játszottak benne. Majd az állam bérbe vette az időközben megszűnt Népszínház épületét, s 1908 szeptemberétől ott játszott a Nemzeti Színház társulata. A Nemzeti Színház eredeti épületét 1913 októberében bontották le.

Jókai *A hajdani Nemzeti Színházról* c. cikkében így írja le a környékét: „A Nemzeti Színház telke, amelyen fölépült, hajdan a török temető volt. (Absit omen! †††)

Még azután is sok törökvilágbeli állapot maradt körülötte.

A hozzá vezető utca torkolatát Hatvani Kapunak nevezték. Annak a Magyar utcai keresztezését még ékesítették a régi Pest bástyafalai.

Az utcát záró szögletház neve volt a Zrínyi. Füstös tanyája valamennyi korhelynek, kártyásnak.

Az országút felől (most Muzeumgyűű) állt a színház tözsomszédóságában egy régi granárium; olyan magas, mint a színház maga; patkányok eldorádója. A másik oldalához a Kerepesi út felől támaszkodott hozzá a Griff: a főváros legrongyosabb, szutykosabb földszintes csárdája; szekérállással, széna-szalma boglyákkal az udvaron.

Innen feljebb aztán félbeszakadt a gyalogjáró kövezete. A legközelebbi ház egy urasági kastély; a múlt században hatalmas nagyhirű mánás-család megszálló helye: ez idő szerint lakatlan tanya, jó a fizetéstelen fiskálisnak, meg a

Lap: Sor:

házfelügyelőnek. A tulajdonos főúr a börtönben ül, gyilkosság miatt; a nagy kétszárnyra épített kastély udvara egy nagy pocsolya, s annak a latyakja kiterjed az utcai gyalogjáróra is; esős időben lépésnyi távolban lerakott téglák teszik lehetővé az áthatolást. Pedig a színészek és színésznők többnyire arrafelé laknak.” (*Az én életem regénye*, Bp. 1901. 154.)

- 102 1 modális — itt: divatos
- 3 *áldott emlékü Tomorink* — Tomori Anasztáz (1823—1894) irodalompártoló és író. Nagybátyjától örökölt nagy vagyonát hazafias áldozatokra, különösen az irodalom anyagi támogatására használta fel. Irodalmi vállalkozásokat támogatott, színi pályázatokat hirdetett, pártfogolta a képzőművészeteket is. Legjelentősebb adományával lehetővé tette az első magyar Shakespeare-sorozat megjelenését.
- 4 *Züllich Róbert* — (helyesen Züllich Rudolf) (1813—1890) klasszicista szobrász. Sikerületlen Katona József-szobrát 1860-ban eltávolították a Nemzeti Színház bejárata elől s Lendvay Mártonét helyezték el ott.
- 14 *A Lánchíd előtt Budán volt egy rengeteg nagy grandrium* (magtár) . . . — A Lánchíd előtti színház a Budai Népszínház volt, amelyet Molnár György alapított. 1861. április 2-án nyílt meg s 1870. febr. 27-én játszottak benne utóljára. — Más adat szerint 1861. szept. 14-én Jókai prologusával nyitott (Radó Richárd: *Pest-budai emlékek*. Rózsavölgyi, Bp. 1941. 72.)
- 16 *Itt táncolta a legszebb kánkánt (Dunanan apóban) a nemzetiség a hazafiságnak* — *A Dunanan apó és fia utazása* Offenbach operettje, szövegkönyvét Siraudin és Moineaux írta, fordította Tarna Pál. 1862. jan. 17-én volt a bemutatója, a színház fennállása alatt százszor játszották. A híres kánkánt Krecsányi Sarolta táncolta.
- 19 *A harmadik volt a Borjú téren, vagy hol? Egyszóval az egyik körülhagymás piacán a még-nem-fő-sem-szék-városnak.* — A Borjú tér a mai Rákóczi tér volt. Itt nem működött színház, mert kulturálatlan és nem biztonságos terület volt még a múlt század közepén. Bizonyára az István (ma Klauzál) téri faszínházra gondol Jókai, amelyet egy vidéki színigazgató, Miklóssy Gyula építtetett 1872-ben.
- 21 *Itt röhögtem életemben a legnagyobbakat a „Háromcsőrű kacsi-ban”* — A „Háromcsőrű kacsa” 3 felvonásos operett, zenéjét

Lap: Sor:

Emil Jonas, szövegét J. Moineaux írta. Fordította Latabár Endre és Beödy Balogh Gábor. Első előadása a Krisztinavárosi Színkörben volt 1872. szept. 7-én.

102 : 24 *Azután emlékezem még arra a gunyhók öregapjára, ami az új vásártéren tehenkedett: egy deszka Parthenon. Az volt a német színház.* — A német színház a mai Vörösmarty téren állt eredetileg, a lebombázott Haas palota helyén. Ez a színház 1812-ben épült s 1847. febr. 2-án leégett. Jókai bizonyára az Uj (Erzsébet, ma Engels) téren működő ideiglenes német színházra gondol, (amelyet „árnyékszínháznak” gúnyoltak), ez 1853-tól 1870-ig állott fenn.

26 *krisztinavárosi aréna* — 1844. május 6-án nyílt meg és 1936-ban volt az utolsó bemutatója

29 *az olvasó . . . ne találgathassa, hogy ki volt, mi volt, hol volt az a primadonna, aki az én negyedik novellámra tárgyat szolgáltatott* — a későbbiekben mégis elárulja, hiszen a hős a Borjú térre jár, hogy a lebontott színház helyén emlékei után kutasson, vö. 127.

103 8 *Kaméliás hölgy* — Dumas, fils, Alexandre (1824—1895) híres színműve. 1855. nov. 26-án adták először a Nemzeti színházban, Bulyovszkyné fordításában. Jókai már a bemutató előtt megróvóan említette, erkölcsstelennek, frivolnak tartotta (JCB 4. k. 759—60.)

18 *pieridák* — a múzsák másik elnevezése az ógörög mitológiában

19 *tülanglé* — könnyű, átlátszó csipkeanyag

20 *hamadriád* — erdei nimfa

22 *Én is szavaltam egyszer egy verset „szűkölködő horvát testvéreink” javára.* — Ez a mondat is önéletrajzi jellegű, Jókai valóban fellépett 1860. ápr. 3-án és 4-én „a szűkölködő horvát és szlapon lakosok javára” a Nemzeti Színházban rendezett műkedvelő előadásokon. Az első két részben zenezámok és szavalatok hangzottak el, Jókai a *Szilágyi és Hajmásit* szavalta Vörösmartytól. Az előadás harmadik szakaszában főúri műkedvelők két történelmi életképet adtak elő, az ábrák magyarázatát Jókai olvasta fel a *Zrinyiász*-ból. (Vö. JKK *Cikkek és beszédek* 5. k. 654—55.; *A fekete vér* JKK 58. k. 137.)

Az én színpadi életem c. cikkében így írja le az előadást: „A magyar főrend megemlékezett a magyar irodalomról; ezúttal nem a hírlapkaució eltörlésének leszavazása által.

103 22 A főrendi urak és asszonyságok elhatározták, hogy fényes színpadi előadást fognak tartani horvát testvéreink fölségítésére a nemzeti színpadon, képletekkel, énekkel és szavalmányokkal, mikben csak urak és úrhölgyek és írók veendnek részt.

Volt biz abban egy kis politikai demonstráció is. Az utolsó budai basa azt mondá rá, hogy „das war eine fein gesponnene Intrigue!” de nem lehetett megakadályozni; mert horvát testvéreink valóban éheztek s mi valóban fel voltunk értük lelkesülve.

Minden szereplő gróf, herceg, grófnő és hercegnő volt; csak egy csizmadia volt a társaságban, magam egyedül.

Képzeltetni, milyen nehéz dolog lehet egy ilyen főrendű színész társaságnál rendezőnek lenni. Eleinte én kísértettem meg; de nagyon hamar átláttam, hogy nem értek hozzá. Akkor erőlyesebb kezek birkóztak meg a feladattal; gróf Andrassy Manó vette át a rendezést és oly eréllyel kezdte dirigálni a méltóságos főurakat és urhölgyeket, hogy azzal még Ürményi Miksa barátom is meg lett volna elégedve, aki pedig kétszáz huszárt kommandírozván egy időben, nagyon jól tudja, hogyan kell egy szintársulatot eldirigálni. Hanem aztán Andrassy Manónak meg éppen nem fogadtak szót. — Elvégre is a színháztól kellett egy ahhoz értő színész embert felkérnünk, hogy jöjjön oda parancsolni: annak aztán szót fogadtunk valamennyien, s lett nagyszetű előadásunk, közkívánatra ismételve rangunkhoz illően felemelt belépti díjak mellett.

En szavaltam Szilágyit és Hajmásit. Ennél nagyobb kaliberű szavalmányt nem engedett a cenzúra a budai várlak és citadella ellenében elsüttetni, és magyaráztam Zrínyi Miklós a költő verscivel a tableau-t, melyben gróf Zichy Manó, mint Zrínyi, megesküdteti a magyar arisztokráciát, hogy az utolsó csepp vérig nem fognak czentül másképp beszélni, mint magyarul. Olyat sem látott a publikum soha, ezután se fog látni soha.” (*Életemből* NK 96. k. 68—70.)

104 I *Akkor még szabad volt párbajozni* — A Bach-korszakban játszódó *A fekete vér c.* regényében viszont ezt mondja: „az osztrák törvények a párbajozók irányában nagyon szigorúak”. (JKK 189.) Az érvényben lévő törvények és a gyakorlat mindig ellentmondó volt. Az 1868-as Btk a párbajt vétségnek minősíti. Ha a hatóságok tudomására jutott,

Lap: Sor:

- államfogházzal büntették. Ugyanakkor a tiszti becsületkódexek kötelezték a testületek tagjait, hogy renoméjukat párbajjal is megvédjék.
- 105 1 *Gellérthegyi citadella* — a szabadságharc leverése után, 1851-ben emelte az osztrák kormány a Gellérthegyen a városvédő erődöt. 1900-ban a főváros a katonai kincstártól megváltotta s harcképtelen állapotba helyezte.
- 17 *szekondldjtinánt* — másod/al-/hadnagy
- 19 *buké* — (bouquet) virágcsokor
- 31 *strapácia* — fáradtság, megerőltetés
- 106 20 *Katonatiszt csak olyan leányt vehet el, aki kauciót tud letenni* — Nősüléskor a pénzbiztosíték vagy más érték letétbehelyezésének az volt a célja, hogy a tisztikar megfelelő osztályösszetételét és a tiszti családok úri életnívóját biztosítsa.
- 107 11 *szupíroz* — vacsorázik
- 108 10 *tesztímnónlum* — tanúskodás, bizonyíték, tanúsítvány
- 14 *minorennis* — kiskorú
- majorennis* — nagykorú
- 17 *glebae (klebae) adstrictus* — röghöz (kenyérhez) kötött (a „kleba” szó jelentése egyes szláv nyelvekben: kenyér)
- 20 *impedimentum* — akadály
- dimisszoridlis* — elbocsátólevél; olyan okirat, amely engedélyezte, hogy a házasulandó felek a házasságot ne a lakóhelyük szerint illetékes lelkész előtt kössék meg
- 22 *móringlevél* — hozománylevél
- 23 *teátrumcédula* — színlap
- 28 *veni, dixi, vici* — jöttem, szóltam, győztem; Julius Caesar híres mondásának változata
- 30 *Bem apó* — Rajkai Friebeisz István: *Bem hadjárata az oroszok ellen és a honvédsereg*. Látványosság 4 felvonásban. Zenéjét szerezte: Ellenbogen és Vig. 1868. aug. 22-én játszották először, s a bemutató első hetében 14 387-en nézték meg a Budai Színkörben.
- Peleskei nótárius* — Gaál Józsefnek Gvadányi műve nyomán írt vígjátéka, bemutatták a Nemzeti Színházban 1838. okt. 8-án.
- 31 *Rákóczi* — Szigligeti Ede: *II. Rákóczi Ferenc fogsága*. Bemutatták a Nemzeti Színházban, 1848. nov. 4-én.
- Szigetvári vértanúk*. — Jókai színműve. Bemutatták a Nemzeti Színházban 1860. márc. 29-én

Lap: Sor:

- 108 : 32 *Molnár és gyermeke* — Raupach, Ernst (1784—1852) német drámaíró érzelgős színműve. 1837. nov. 6-án mutatták be a Nemzeti Színházban, és később is sokat játszották
- 33 *Szökött katona* — Szigligeti Ede 1843. nov. 25-én, a Nemzeti Színházban bemutatott népszínműve. — Ezek a színművek országszerte állandó műsordarabok voltak.
- 109 8 *krájcervirslí* — krajcáros, olcsó virslí
- 9 *Bontoux* — Eugéne (1820—1904) francia bankár, vasútépítéssel kapcsolatos család spekulációiba belebukott
- 19 *Az egyetlen szabad ember az országban a kóbor komédiás . . .* — Jókai a Schmerling provizóriumot a Bach-korszaknál is károsabbnak tartotta. (Vö. *A szerelem bolondjai* 210. kk.)
- 21 *mászrégelez* — rendszabályoz
- 110 : 20 *Akinek legjobb kémei vannak, az a győztes. Albrecht herceg is ezzel nyerte meg a custozzai ütközetet.* — Albrecht, Frigyes, Rudolf, Domokos (1817—1895) osztrák főherceg, hadvezér. Haynau elbocsátása után 1851—61 között Magyarország kormányzója és főparancsnoka. Katonai hírnevét az 1866-os olasz hadjáratnak köszönhette. A custozzai ütközetet (1866. jún. 24., Veronától délre) a jóval erősebb sereggel rendelkező Lamarmora olasz hadvezérrel szemben ügyes felderítő tevékenységgel és jó hadvezetéssel nyerte meg.
- 31 *Bärele* — az uzsorás tréfás neve
- 111 2 *wiedeni színház* — Bécs Wieden nevű külvárosában levő, régen elsősorban népszínműveket és könnyebb fajsúlyú darabokat játszó színház
- 13 *komfortébli-haldlában* — lóhalálában
- 112 6 *kataplazma, lenmaglisztból és egy pár mustártapasz a páciens talpára* — a XVIII—XIX. században mustárpép-borogatást (Cataplazma sinapis) mustárlisztből és lenmaglisztból házilag készített, kovászos borogatást, vékony rétegben ruhára kenve. A mustáros papírtapaszt (Charta sinapisata) papírra felkent enyves rögzítőrétregre hintett mustárlisztet gyógyszerházakban készítettek. — Mint hólyaghúzó, bőrizgató az érintkezés felületén vérbőséget idéz elő. Ezért vélték, hogy távollhatást kifejtve, vérelvonással csökkenti a torok gyulladását.
- 14 *mandulatej* — a mandula (*Amygdala dulcis* L.) nagymennyiségű zsíros olaj, továbbá cukor, keményítő, mézga tartalmánál fogva a gyulladt felületek bevonására igen alkalmas volt. A cukoroldatban eldörzsölt hámozott mandulával

Lap: Sor:

- készített tejszerű szirup illatánál és ízénél fogva is kedvelt gyógyszer volt.
- 113 : 5 *clairvoyant* — tisztánlátó, éleslátó, látnok
21 *a Király utcai patikában, Török Józsefnél* — Török József (1824—1899) gyógyszerész, törvényhatósági tag. 1848-ban, fiatal gyógyszerész korában Párizsban képezte tovább magát. Több évi kinttartózkodása alatt kapcsolatot tartott a magyar emigrációval, s baráti viszonyba lépett gróf Andrássy Gyulával, Gorove Istvánnal, Irányi Dániellel, Bittó Istvánnal, Csernátony Lajossal és másokkal.
Az ötvenes évek derekán tért vissza Pestre s alapította meg Király utcai gyógyszerertárát, amely a főváros legjobb patikája lett.
1861-től politizált, később a főváros törvényhatósági tagja lett.
- 114 : 15 *a vista* — első látásra, bemutatásra
17 *umschlag* — borogatás, kötés
- 115 : 6 *kadenciáz* — rímek
12 *Wenzel professzor* — Wenzel Gusztáv (1812—1891) jogtudós, a jogtörténet kiváló művelője. 1850-től a magánjog és a bányajog rendes tanára, 1861—89 között a magyar magánjog professzora. Művei: *Ideiglenes polgári perrendtartás*, 1853; *Az ausztriai polgári törvénykönyv magyarázata*, 1854; *A magyar és erdélyi magánjog rendszere I—II*. 1863—64 (és több kiadásban); *Egyetemes európai jogtörténet*, 1869.
- 116 : 19 *Flankenbewegung* — oldalmozdulat
rückverkoncentráció — hátrafelé összpontosít, visszavonul
- 117 : 13 *kanonír* — tüzér
- 118 : 1 *angina* — torok-mandulagyulladás
3 *osculum* — csók
4 *vezikatóridék* — hólyaghúzó szerek
25 *dekoktum* — főzet, belsőleg használandó gyógyszer
- 119 : 15 *rumburgi vászon* — a legrégibb, legjobb minőségű, finom cseh vászonfajta
29 *gargarizma* — toroköblítő szer
szinapizmus — mandulatej, vö. 112 14 sz. jegyzettel
30 *hirudó* — pióca
- 120 : 15 *zsidóbbértapló* — a kb. kétezer tapló (gomba) fajta egyikének népies elnevezése
23 *bürökflastrom* — (Emplastrum conii maculati) többek között bürökpor volt a tapasz viaszanyagában, ezt ragasztották

Lap: Sor:

- arra a részre, ahol fájdalmat, görcsöt akartak csillapítani. Köhögés ellen is alkalmazták.
- 120 : 25 *minuten flaster* — valószínűleg azt jelenti, hogy a tapasz gyorsan hatott, perceken belül csillapította a fájdalmat *melilotis* — helyesebben *Melilotus officinalis* — sárga lóherefű
- 26 *Morrison pilulák* — Morrison angol orvosnak a múlt században kétféle összetételű piluláját ismerték, mindkettő igen drasztikus hashajtó volt. Huzamosabb használatuk a szervezetre ártalmas, ezért készítését betiltották, de mint titkos szer, egy ideig még forgalomban volt. A Morrison pilulák torokfájás gyógyítására nem alkalmasak, Jókai komikusan érti ajánlásukat.
- 27 *homeopata doktor* — a hasonszervi gyógymóddal gyógyító orvos. A homeopáthia Hahneimann nevéhez fűződő gyógyászati irány, amely a betegséget olyan gyógyszerek legkisebb adagjával gyógyítja, amelyek nagyobb mennyisége az egészséges szervezetben a legyőzendő betegséghez hasonló tüneteket idéz elő. („*Similia similibus curantur*”). (Vö. Antall József: *A homeopátia tegnap és ma*. — Természetudományi Közlöny, 1964. 11. sz.) Jókai műveiben gyakran emlegeti. Vö. különösen *A régi jó táblabírák* JKK 572—73.
- 29 „*Tücsök*” — Birch-Pfeiffer, Charlotte (1800—1868) német színésznő és drámaíró ötfelvonásos „falusi életképe”; George Sand francia író *La petite Fadette* c. művének színpadi átdolgozása. Bulyovszkyné saját jutalomjátékára fordította magyarra. Bemutatója 1857. jún. 5-én volt a Nemzeti Színházban. (l. Jókai cikkét a bemutatóról JKK *Cikkek és beszédek*. IV. k. 409.; vö. uo. 825.)
- 30 *force-szerep* — különösen sikeres hálás szerepe valakinek
- 121 : 4 *Szicszay* — régi pesti vendéglő az egykori Nemzeti Színház közelében, a mai VIII. kerületben
- 6 *putzwäsch-tisztító* — finom fehérnemű-tisztító
- 7 *masamódné* — kalaposnő, divatárusnő
- 28 *Probavi et successit* — Megpróbáltam és sikerült
- 122 : 29 *az olaj felül marad; megőrzi az elpárolgástól; örökké cseppfolyó marad* — nem egészen naívság, hiszen a pióca véralvadásgátlót (hirudint) kever a vérbe a harapás után
- 30 *örökké cseppfolyó marad, miként Szent Januárius vére Nápolyban* — Januárius püspök Diocletianus császár üldöztetése idején, Nápoly közelében, Puteoliban szenvedett vértanúhalált. Erekyéi a nápolyi dóm Capella del Tesorojában, Sz. Janu-

árius kápolnájában láthatók. A főoltár szentségtartójában őrzik a katolikus egyház egyik leglátványosabb ereklyéjét, a szent megalvadt vérét, melyet évenként háromszor (május 1-én, szeptember 19-én és december 6-án) a dómban őrzött koponyájához közelítenek, s különböző imádságok után a vér — állítólag — folyékonyvá válik.

Jókai 1886 decemberi útja során meglátogatta a Szt. Januárius tiszteletére épített kolostort, ahol a legenda szerint a szentet lefejezték, s Nápolyban látott egy körmenetet: „Az utca közepén hoz egy ministráns egy zászlót, mellette egy másik csengettyút, azok mögött jön két klerikus rúd-lámpákkal a kezében; nyomukban két skarlátveres talárba öltözött papi személy, azok vontatnak egy kicsiny kétkerekű hintót, a hintó aranyos, abban ül egy főpap teljes ornátusban, s két kezében fog egy szentségtartót, melynek meghajtásával jobbra-balra osztogatja az áldást a népnek: ebben van Szent Januárius folyóvá lett vére”. *Utazás egy sírdomb körül.* NK 95. k. 269—70.)

- 122 31 *sit venia verbo* — bocsánat a kifejezésért (Pliniustól származó szállóige)
 34 *pars pro toto* — rész az egész helyett
- 125 4 *Kulissenreisser* — „kulisszahasogató”, ripacs
 33 *nóbel firma* — előkelő cég
- 126 1 *smukk* — ékszer
 2 *juvelír* — ékszerész
 12 *hónap primája* — hónap elseje
 26 *atlasz* — puha, egyik oldalán fényes selyemszövet
 31 *dupla picula* — 20 krajcár
- 127 4 *tapaciros-szeg* — kárpitos-szeg
miderfűző — derékfűző
 5 *chignon-hajtű* — vendégkonty, álhaj tűzésére
 20 *Schalterlöwe* — a postai alkalmazott gúnyos elnevezése 1867 előtt
 22 *Nix iszt ta!* — semmi sincs itt!
 30 *Eumenidák* — a bosszúállás és viszály istennőinek (Erinnüszenek) másik neve a görög mitológiában
 33 *biledúk* — (helyesen: *billet doux*) szerelmeslevél
- 128 19 *Aut Caesar, aut Tóth Pál* — Caesar vagy senki (az „aut Caesar, aut nihil”) mondás tréfás kifordítása
 23 *jus naturae* — természetjog
 30 *vokáció* — hivatás

Lap: Sor:

- 129 : 11 *sunda* — ellenőrizhetetlen, gyanús
13 *reverz* — hátlap
20 *Pardubitz* — városka a régi Csehország északi részén, környékén összpontosították az osztrák hadsereget 1866 tavaszán, a közelgő porosz—osztrák háború idején
- 130 3 *Hatvani utca* — a mai Kossuth Lajos utca
6 *Ferenc József tér* — a Lánchíd pesti hídfőjénél volt, a mai Roosvelt tér
- 15 *oberste Kriegskommando* — legfőbb hadparancsnokság
- 131 1 *Bismarck* — Jókai és a kancellár találkozásának legfontosabb emléke az író beszámolója: NK 97. k. 427—33; 441—43.
3 *a bécsi állambölcsek . . . segítettek a poroszok számára kikaparni a forró gesztenyét a parázból Schleswig-Holsteinban* — 1864-ben még porosz—osztrák szövetségben folyt a háború Dánia ellen, s ennek eredményeként Schleswig osztrák, Holstein pedig porosz közigazgatás alá került, az 1866-i porosz—osztrák háború segítségével azonban Poroszország Schleswiget is megszerezte.
7 *keressék a monarchia súlypontját Magyarországon* — ez a maga korában nagy feltűnést keltett kijelentés 1862. december 4-én hangzott el gróf Károlyi Alajos berlini osztrák követ előtt. Bismarck nem titkolta, hogy a két német nagyhatalon viszonya nem maradhat a régiben. Mikor a követ azt mondta, hogy Ausztria nem mondhat le századok történelméből eredő, s szerződésekkel szentesített régi nagy hatalmi befolyásáról Németországban, Bismarck röviden azt válaszolta: Helyezze át Ausztria a súlypontját Budára. (Kohut Adolf: *Bismarck és Magyarország*. Bp. 1915. 62.)
- 24 *báró L-i Árpád* — báró Lopresti Árpád (1828—1879) erős osztrákellenességéről, áldozatkészségéről és különködéséről ismert magyar nagybirtokos. A szabadságharcban fiatalon őrnagyi rangra emelkedett s rettenthetetlen bátorságával tűnt ki, Görgey mindig a legveszedelmesebb futár-feladatokkal bízta meg. A világosi fegyverletétel után fél évig bújdosott az országban, majd sikerült Hamburgba menekülnie, ahol a magyar emigránsok közt igen népszerű volt. 1850 júliusában Franciaországba utazott. Anyja unszolására, aki kegyelmet eszközölt ki számára az udvarnál, hazatért és visszavonulva élt falusi birtokán. Az ötvenes években többször összeütközött az osztrák hatóságokkal. 1860-ban 47 585 forint alapítványt létesített a Magyar

Tudományos Akadémia számára. Mindig a függetlenségi párthoz tartozott, a politikai élettől csak egészsége hanyatlása miatt vonult vissza. Különc alakjáról és furcsa tetteiről számtalan anekdota született.

Bátyja, Lopresti Lajos hasonló különc figura lehetett. „Amikor ez nápolyi emigrációjából hazatért, uradalmait a háború és a bő költés következtében megrongálva találta. Ekkor a hitbizomány egy formahibáját felhasználva, eltökölte, hogy majorátusát mint szabad, korlátlan vagyont pörli ki magának. Száztizennégy pöre volt, melyeket Árpád fivére és nővérci: báró Uckermanné és gróf Erdődyne ellen folytatott. (Ezt a motívumot Jókai *Az új földesúr*ban is megemlíti.) E pörök folyamán csaknem középkorias testvér-gyűlölet fejlődött ki a két fivér között. Nem találkoztak, s ismerőseik nagyon is óhajtották, hogy ne találkozzanak soha, mert könnyen végzetessé válhatik a viszontlátás. Egyszer a véletlen összehozta őket a temesvári 'Trombita' vendéglő szűk lépcsőjén. Egyik ment föl, a másik ment le. Árpád, ki vas bottal járt, megállt a lépcsőn, s fölemelve botját, fagyosan mondta: 'Meghalsz'. Bátyja hasonló fagyos nyugalommal állt meg, levette kalapját, mondván: 'Ölj meg'. A kisebb fivér e szóra leeresztette kezét s szó nélkül távozott — többet nem találkoztak”. (Fővárosi Lapok, 1878. máj. 1.)

„Lopresti Árpád annyira gyűlölte bátyját, hogy őt okolta, ha eső gátolta is meg valamely kirándulását. Midőn a hatvanas években a budapesti gyepen egy híres versenyló lábát törte és rögtön meg kellett ölni, Lopresti adott e célra egy töltött revolvert. Kivégezték a szegény állatot, de aztán valakinek eszébe jutott megkérdezni, miért jár Lopresti töltött revolverrel a lóversenyre?

— Barátom, felelte a báró, hát tudhatja az ember itt Pesten, mikor találkozik a testvérbátyjával?” (Tóth Béla: *A magyar anekdotakincs* III. k. Bp. é. n. 297—301.)

„Az ötvenes években nevezetes volt arról, hogy sósdiai birtoka után sohasem fizetett adót. Mikor a Bach korszakban kivetették az adót uradalmára, erélyesen reklamált ellene s az akkori törvényekből kimutatta, hogy nem tartozik adót fizetni oly birtok után, mely éppen semmit sem jövedelmez.

A sósdiai birtok pedig azért nem jövedelmezett, mert

Lap: Sor:

Lopresti nem vetette be egy talpalatnyi földjét, se a füvei le nem kaszáltatta, a szőlőket pusztulásnak hagyta indulni s mindezt azért — hogy adót ne kelljen fizetnie.” (PH 1879. júl. 15.)

- 131 : 25 az egyetlenegy praktikus forradalmár a magyarok közt — Az anekdoták csak humoros és különc vonásait őrizték meg Lopresti Árpádnak; Jókaihoz írt, Széchényi könyvtárban egyetlen fennmaradt levele azonban más oldaláról is bemutatja:

Sósdiaán, 1867. november 22-én

Kedves Barátom!

Tegnap adtam fel a Sósdiái postára 50 napoleont, azaz 1000 frankot és három magyar aranyat, mely összeget kérek Garibaldihoz a római expedícióban megsebesült önkénytesei számára elküldeni.

Hírlapbeli felszólításod következtében eztet már régóta elküldtem volna néked, ha a drágalátos osztrák-magyar fináncok utolsó fillérig ki nem fosztottak volna; most is csak úgy röptiben küldöm ezen pénzt, nehogy — a közügyes fináncok minden nap új meg új terheket mint p. o. ezerek meg ezerekre menő még a német *Verordnung*-ok szerint is igazságtalanul kimért *Gebühren*-eket (melyeket hetven hét jószág jövedelmével de még három éjjel nappal működő bankó-présszel sem lehetne kifizetni) szakadatlanul reám róván — ezt is az osztrák államadóságokra fordítsák; ha már egész vagyonom idegenek hasznára fordítatik, legalább jusson belőle egy csepp az életre való olasz nemzetnek is, melly nem akarja önnön magát elárulni és eladni, mint imént tette a magyar.

Becsés baráti hajlamaidra ajánlva magamat maradok

igaz barátsággal
Lopresti Árpád

Jókai 1867. november 23-án küldi el gyűjtésének eredményét, 3 000 frt-ot levél kíséretében Garibaldinak, amelyre ő 1867. december 10-én válaszol. (Radó Richárd: *Pest-budai emlékek*. Bp. 1941. 72.)

- 31 *Egy szép áprilisi napon beállít L-i Árpád Bismarckhoz* — Tóth

Béla anekdotája a következőképpen meséli el a látogatást:
„Báró Lopresti Árpád 1866 elején bekopogtatott Bismarckhoz:

— Miniszter úr, magyar ember vagyok s önnek nagy tisztelője. Ajándékba hoztam önnek egy olyan pánccélinget, amelyen golyó nem jár.

Bismarck kételkedve mosolygott.

Hát tessék rám löni, mondta a báró.

A miniszter revolvért fogott, közvetlen közletről hatszor rásütötte vendégére; s a golyók csakugyan lepörögtek róla.

— Ez a pánccéling tulajdonképpen nem pánccé, folytatta Lopresti, csak többrét hajtogatott és letűzdel atlasz. Tessék!

És kivett a zsebéből egy olyan inget.

— Magam azért viselek ilyet, mondta továbbá, mert nem tudom, mikor találkozom a bátyámmal. De önnek is szüksége lehet reá, miniszter úr, ha holmi gyilkossal kerül össze.

— És mit kér érte jutalmul?

— Azt, hogy tessék megverni az osztrákokat.

Alig egynéhány hónap múlva, május elején a fiatal Blind ötször rálött Bismarckra, de egy golyó sem sebesítette meg.

A miniszter pedig július elején Königrätznél megadta az ígért jutalmat a derék atlasz ingért.” (Tóth Béla: *A magyar anekdotakincs*, Bp. é. n. VI. k. 83.)

Egy másik változat szerint III. Napóleonnak is felajánlotta volna. (PH 1879. júl. 15.)

- 32 *(Bismarck) a magyarokat mindig vendégszeretően fogadta — természetesen elsősorban a magyar arisztokrácia tagjaival, a németbarát osztrák külpolitika képviselőivel tartott kapcsolatot, így báró Jósika Samuval, gróf Károlyi Alajossal, gróf Szögyény-Marich Lászlóval, gróf Kálnoky Gusztávval, s különösen Andrassy Gyulával, ennek fiával, Tivadarral és unokaöccsével, Gézával. Leírta a találkozását Bismarckkal Dóczy Lajos és dr. Kepes Gyula budapesti ügyvéd is. (Az olaszországi magyar emigráció és Bismarck kapcsolatáról vö. a 100 : 17 sz. jegyzettel.)*

Jókai 1874 februárjában járt Bismarcknál. A Honban közölt beszámolóját több európai nagy újság is átvette, hiszen Bismarck a kettős szövetség koncepciója felé mutató nyilatkozatban erősen hangsúlyozta a dualizmuson belül

Lap: Sor:

Magyarország keleti misszióját, s az orosz—osztrák ellentétek elsímítását.

132 I *ötet* [Bismarckot] is milyen szívesen látták hajdanában a magyarok Kecskeméten — Bismarck diplomáciai pályáját 1852-ben az osztrák császári udvarban kezdte, ahol a megbetegedett porosz követet kellett helyettesítenie. 1852. június 24-én adta át Ferenc József császárnak királya saját kezű megbízólevelét. Küldetésének az volt a célja, hogy a német vámunió kérdésében szorosabbra fűzze a két ország kapcsolatát. Bécsben nem érezte jól magát. Az volt a benyomása, hogy az osztrák diplomácia nem érzi szükségét a poroszokkal kapcsolatos közös ügyek rendezésének és az ő küldetését is inkább a békülékenység jelének fogják fel. Ferenc Józseffel is csak egy ízben sikerült a vám- és szövetségi ügyekben tárgyalnia, a császár egyáltalán nem akceptálta a porosz álláspontot Bismarck előtt, az osztrák külügyminiszterre utalva a szövetségi kérdést, félbeszakította a követ témáját.

A következő napokban került sor Ferenc József császár és megkoronázatlan magyar király első magyarországi látogatására. Ezért Bismarcknak is követnie kellett a császárt Budára. Pártfogójának, Gerlach tábornoknak, Bernhard fivérének és feleségének a politikai s néprajzi újdonságok iránti rendkívüli realitás-érzéssel, lelkesedve számol be magyarországi benyomásairól. IV. Frigyes Vilmos porosz királyhoz, 1852. június 25-én kelt leveléből: „Estére meghívást kaptam egy kirándulásra, melyet az udvar a közeli hegyek közt, a Szép Juhásznénál rendezett. A környékről ezrével gyűlt oda már előző napon a lakosság. A császár gyalogosan elvegyült a csárdást táncoló magyarok közé és hosszasan elgyönyörködött az ékesen kiöltözött szomszédos svábok valcerében. Az éljenző tömeg néha úgy körülfogta a császárt, hogy a kormányzó főherceg és az udvar nem tudott közvetlen közelében maradni. Az is megesett, hogy a császárt látni vágyó tolongó tömeg a fel nem ismert felséges urat félreszorította. Az ebédet húsz személy számára a szabadban terítették oly ponton, ahonnet szabad kilátás nyílt Budára. Szomszédom az esztergomi hercegprímás volt, egy nagyon öreg úr, [a 77 éves Scitovszky Jánosról van szó, akit a császár 1849 nyarán nevezett ki esztergomi érsekké, a lemondott Hám János helyébe] aki társalgás közben különös nyomatékkal hangoztatta büszke magyar nemzetiségét.

Lap: Sor:

132 : 1 A hercegérseki jövedelmeket, amelyek annakelőtte évi 800 000 forintra rúgtak, a forradalom, úgy hallom, erősen megcsökkentette. A visszatérés fáklyás kíséret mellett történt.” (Kohut i. m. 22—23.)

Néhány nappal később indult a Tiszavidékre, hogy az alfölddel megismerkedjék s ott lovakat vásároljon. Cegléd, Kecskemét, Kiskunfélegyháza, Csongrád voltak útjának állomásai. Közben meglátogatta Windischgrätz herceget Albertirsán. Ezután került sor a Jókai említette szíves kecskeméti fogadtatásra. Bismarck egyedül szeretett volna utazni, mégis kíséretet rendeltek mellé, hiszen a lovas betyárok a közbiztonságot erősen veszélyeztették. „Bőségs reggeli után, melyet egy terebélyes hársfa alatt fogyasztottunk el, egy nagyon alacsony parasztszekérrre szálltam fel, melynek ülése szalmazsák volt. A három tüzes pusztai ló mint a szélvész, úgy repült velem és kíséretemben a töltött karabélyos ulánusok. Hildebrand, (német inasa) egy magyar inas, és a kocsis ültek az első zsákon. A kocsis barnára égett képű parasztember volt, nyalka bajusszal, széles karimájú kalappal, hosszú, hókafényű fekete hajjal, inge gyomra tájékkáig ért és barna bőrből kilátszott egy tenyéryni széles darab, ahol aztán fehér gatyája kezdődött, melynek egy-egy szára akkora széles volt, mint egy asszonyi pendely, de nem ért lejjebb a térdénél, ahol sarkantyús csizmája kezdődött. Képzeld el a kemény gyöpös mezőt, amelyen a messze láthatárig mérföldekre egyéb nem látszik, mint a gémes-kút magas, kopasz fája, szanaszét ezcével a félig vad, fehéres-barna ökrök karóhosszúságú szarvakkal, melyeket lompos apró lovaikon félmeztelen csikósok őriznek lánzszaformájú botokkal, megszámlálhatatlan sertécsürhe, köztük egy-egy számár a pásztor bundájával, a nyúl csapatostul, egy-egy pocsolás víz körül vadliba, réce, bicic. Ezek a képek röptültek el szemcink előtt három órán keresztül, míg egy kis csárdai tartózkodás után Kecskemétre értünk. Kecskemét, ha az ember a lakosainak számát nem tudja, a mi Schönhäusenünk [a Bismarck család ősi birtoka] faluvégére emlékeztet, csakhogy a lakosainak száma 45 ezer. Utcái nincsenek kövezve, alacsony keleties házai a nap felé csukottak és nagy baromudvarok veszik körül. Idegen követ nálunk teljességgel szokatlan jelenség volt és magyar szolgám az excellenciás címezést oly fennen hangoztatta, hogy csakhamar

díszőrséget rendeltek mellém és a hatóság is megjelent előttem. Az estét néhány kedves tiszt társaságában töltöttem, akik nagyban erősködtek, hogy a kíséretet továbbra is magammal vigyem és egész csomó rablóhistoriát meséltek el. Éppen azon a vidéken, a Tisza mentén, úgy állították a tisztek, vannak a legveszedelmesebb rablófészek, ahol a mocsarak és pusztaságok szinte lehetetlenné teszik kiirtásukat. A betyárok tizenöt tagból álló bandákban, kitűnő lovakon megrohanják az utasokat és másnap már húsz mérföldnyire vannak a tetthelytől. Tisztességes emberekkel szemben udvariasak. Kézpénzem nagyobb részét W. hercegnél hagytam és csak némi fehérneműt vittem az útra. Nagy kedvem lett volna ezeket a lovasbetyárokat megismerni, amint nagy bundájukban, kezökben duplacsövű puskával, övükben pisztollyal tovaszáguldanak. Vezérik fekete állarcot viselnek és úgy hallatszik, hogy olykor a kismemesség köréből kerülnek ki. Néhány nappal ezelőtt több zsandár elesett üldözésük közben, de két rablót elfogtak és Kecskeméten statáriummal agyonlövették. Ilyesfélét a mi unalmas vidékünkön meg nem él az ember.” (idézi Kohut i. m. 16—18.)

Kecskeméti élményeit még Jókainak adott, 1874-es nyilatkozatában is emlegeti Bismarck: „Itt aztán áttért a herceg magyarországi élményeire, hogy egyszer lovakat vásárolt s a remondákat [még be nem tanított katonaló] vezető husároktól sokszor hallá ezt a szót: ‚Isten, Isten!‘, míg egy végre azt mondá: ‚Három Isten!‘ A vezénylő lovastisztól kérdezé, mit tesz az? Ez azt felelte, (nem sokat tudott magyarul) hogy a magyaroknál háromféle vallás van: katolikus, protestáns és görög; a katonák afölött vitakoznak; Bismarck sehogysem akarta a magyarázatot elhinni, míg a kecskeméti főbíró felvilágosítá róla, hogy ezt a szót nem annyira imádságképpen, mint erő kifejtésül szokták használni erre mifelénk.

— „Ez bizony még most is úgy van.” (A Hon, 1874. márc. 3.)

Bismarck levelei magyarországi élményeiről A Hon 1870. októberi számaiban jelentek meg.

- 132 8 *Ja, seiens beruhigt; wir werden sie schon hauen* — Legyen nyugodt, majd megverjük — őket vagy Önöket (aszerint, hogy kis vagy nagy S-sel „mondta”).

Lap: Sor:

132 : 31 *A didköt, aki Bismarckot le akarta löni, Kulmannak hívták* — Jókai összevonja az eseményeket. Bismarck ellen ugyanis két merényletet követtek el. Az elsőt Berlinben, 1866. május 7-én, Ferdinand Blind nevű diák, Karl Blind republikánus politikus fia a hársfasétányon közelről kétszer rálőtt, Bismarck megragadta a támadót, aki a tusakodás közben még háromszor lőtt, de Bismarck sértetlen maradt, csak ruháját lyukasztották át a golyók. A második merénylet 1874. júl. 13-án Kissingenben, egy bajorországi fürdőhelyen történt, itt Nikolaus Kulmann a Magdeburg melletti Neustadtból származó kádárlegény lőtt rá a nyitott kocsiban hajtató kancellárra, aki csak jelentéktelen sérülést szenvedett a jobbkezén.

34, 133:8 *Én is megtettem azt, hogy a pesti vígszínház primadonnájával együtt egy lapon lefényképeztettem magamat — ugyanabban az esztendőben, amelyben „Ó” Biarritzban járt Napóleont lekenyerezni; mely incidensről Andréhoz írt levelében azt mondja: „De azért bizonyára gondom lett volna rá, hogy kívül maradjak a ránk szegzett üveg hatáskörén, ha nyugodt pillanatban meggondoltam volna, mily botrányt okozhat e gyerekség sok jó barátom körében”* — A kissé homályos utalás mögött a következő húzódik meg: Bismarck liézója Paulin Luccával, a berlini opera énekesnőjével a hatvanas években köztudomású volt. Badenban, 1865 augusztusában együtt lefényképezték őket s a képek megjelentek a lapokban. Bismarck konzervatív barátai és politikai ellenfelei megbotránkoztak az eseten. Bismarck Andrae Romanhoz írt, 1865. dec. 26-i levelében így magyarázkodik: „... a Lucca-fényképeket is bizonyára kevésbé szigorúan ítélné meg, ha tudná, milyen véletleneknek köszönhették keletkezésüket. Azonkívül Rhade asszony (Paulin Lucca) énekesnő létére is urinő, akit éppoly kevésbé vádolhattak valaha is megengedhetetlen szerelmi kapcsolatokkal, mint engem. Ezt figyelembe véve, ha én a kellő pillanatban mérlegeltem volna azt a bosszúságot, amelyet ez a tréfa több hú barátomnak okozott, kiléptünk volna a ránk irányított lencse köréből.” (Bismarck: *Die gesammelte Werke*, Deutsch-Verlag-Gemeinschaft, Berlin, Band 14/II. Briefe, S. 709.)

Jókai bizonyára egy korabeli hírlapból idézi Bismarck levelét.

133 4 *André* — Andrae-Roman, Ferdinand, Ludwig, Alexander

Lap: Sor:

- (1821—1903) pomerániai földbirtokos. 1848 után mint konzervatív képviselő és szónok tűnt fel a politikai életben. Bismarck baráti köréhez tartozott.
- 133 : 4 *Biarritzban járt Napóleont lekenyerezni* — Jókai emlékezetében a két mozzanat összemosódott. A Lucca-epizód 1865 nyarán—őszén történt, s nem Biarritzban, hanem Badenben. Biarritzot, a délnyugat-franciaországi tengeri fürdőt és téli üdülőhelyet a császárné tette divatosá. Bismarck nem az Andrac-levéli időpontjában, hanem valamivel később, 1866 áprilisában járt ott, amikor már titkos szövetséget kötött Olaszországgal Ausztria ellen, hogy III. Napóleont semlegességre bírja a készülő porosz-osztrák konfliktus esetére.
- 10 *attentátum* — merénylet
- 18 *per avia et devia* — nagy kerülőkkel
- 136 : 1 *patrontás* — történetyáska
- 19 *sadowai nap* — 1866. júl. 3.
A lovasság egyáltalán kevés alkalmazást nyert — Benedek egészen az ütközet végéig tartalékolta (vö. *Keletkezése, forrásai* 339.)
- 20 *az én svadronyom . . . csupa újoncokból és tartalékosokból állt* — az osztrák Északi Hadsereg frissen összeállított hadsereg volt, sok új alakulattal, amelyen a mozgósítás fogyatékosági erősen látszottak. A hadsereg 3/4-e alig, a gyalogság 1/6-a egyáltalán nem volt kiképezve. A mozgósításkor olyan katonákat is bevonultattak, akik még sohasem voltak lögyakorlaton, ezek első lövésüket az ütközetben adták le. Az első hetekben 94 zászlóalj állománya volt hiányos, az 5. zászlóalj csak a fegyverszünet után lett harckész, a tüzérség keretében 188 fő helyett csak 137, a lovasságnál 328 fő helyett csak 235 fő volt a személyi állomány, hiányzott 3820 tiszt és 13,424 tüzérlő. Az 1. hadtest több ezrede légénységi állományának kiegészítése csak a június 29-i jitsini csata előtt néhány órával történt meg. A bevonultatott újoncévfolyam és a lovasság tartalékosai számára teljesen hiányzott a felszerelés. A mozgósításkor a 40. ezred 520 katonája egyenruha nélkül maradt. 300 000 pár új bakancsot csak néhány nappal Königrätz előtt kapott a hadsereg. Térképpel csak a törzstisztek voltak ellátva, a poroszoknál viszont minden vadász-, utász-, lovas- és tüzér alosztályparancsnok rendelkezett vele. A hadműveletek

Lap: Sor:

megkezdéséig rendelkezésre álló időben nem tudták az új alakulatokat annyira kiképezni és begyakoroltatni, hogy harcképes hadsereg válhatott volna belőle. (O. Regele, i. m. 377—79 és 404.)

- 137 12 a *sadowai ütközet fátumát a swiebi erdőben harcolták végig* — A swiebi erdő Chlum, Lipa, Cistowes falvaktól északra, Sadowa és Maslowéd közötti dombokon húzódik, szakadékok barázdálják. Az erdőben valóban a legvéresebb, az osztrákok számára legnagyobb veszteséggel járó harc folyt. Már kora reggel megszállták az osztrák előcsapatok, Brandenstein dandár a negyedik, és az Appiano dandár a harmadik hadtestből, de Fransecky porosz tábornok nyolc zászlóaljjal kiverte őket. A szakadékokban hol az osztrákok, hol a poroszok harcoltak fedett állásokból. A hullámos területen, az ádáz erdei csatában a puskafor füstje miatt annyira korlátozott volt a tájékozódás, hogy a bajtársak néha az ellenség helyett egymásra tüzeltek; az előnyomuló csapatok időnként azt vették észre, hogy az ellenség hátba kapta őket. Ahol nem voltak bokrok, ahol egy kis tisztás akadt, ott a gyútűs puska az osztrák csapatok soraiban olyan izonyatos pusztítást vitt véghez, hogy az osztrák elesettek-ből egész halmok támadtak. A kora reggeli órák védekező harcaiban esett el Brandenstein tábornok dandárparancsnok, majdnem teljes tisztikarával.

Ez indította gróf Festetics altábornagyot, a IV. hadtest parancsnokát, hogy Benedek parancsait megszegve az erdőt támadással visszavegye. Mindjárt a csata kezdetén súlyosan megsebesült, ezért helyettese, Mollinary altábornagy vezette tovább a támadást. A rohamtaktikával harcoló, három szorosan egymásba tapadó négyszögben támadó osztrák gyalogság az erdő nagyobb részét véres veszteségek árán elfoglalta ugyan, a nyugati oldalra szorult porosz hadtest mégis ki tudott tartani addig, amíg a porosz trónörökös gárdaegységei oldalba nem kapták az osztrák jobbszárnyat.

Ez a délelőtti tíz és tizenkét óra között folyó harc a csata forgatagában epizód jellegű volt ugyan, de előkészítette a vereséget azzal, hogy az osztrák jobbszárny szétroncsolt zászlóaljai annyira kimerítették erejüket, hogy délután képtelenek voltak a porosz trónörökös támadásának helytállni.

A porosz—osztrák erő arányát Balás György könyvé-

Lap: Sor:

ből veszi Jókai. (*Az 1866. évi osztrák—porosz háború.* Magyar Tudományos Akadémia. Bp. 1894. 268.) Friedjung szerint 19 porosz zászlóalj tartott fel 50 osztrák zászlóaljat (Friedjung: *Harc a német hegemoniáért.* 1859—1866. Bp. 1904. III. 33.)

- 137 16 *Se Benedek, se Bismarck nem tudta, mi történik az erdőben; pedig ott volt az orruk előtt. Nézték a távcsővel.* — Friedjung is kiemeli az osztrák előzetes felderítés gyengeségét s az elégtelen parancsörtszti szolgálatot a poroszok harcoló egységei között. A főparancsnok — a mai szemmel nézve — valóban hiányos tájékozódását a korabeli híradás eszközei s az erdei harc különleges körülményei is magyarázzák.

A délelőtt folyamán Benedek tábornokarával a lipai csúcsról irányította a hadműveleteket, légvonalban mintegy 3—4 kilométernyire a swiebi erdőtől délre. A porosz király, Bismarck és Moltke tábornoka a Roskos-hegyről, Sadowától észak-nyugatra irányított, ez 3—4 kilométernyire nyugatra volt a swiebi erdőtől.

- 18 *A porosz király odaküldte Bismarckot Moltkéhoz . . .* — Ezt a jellemző anekdotát később maga Bismarck mesélte el. Jókai Balás könyvéből veszi: „Moltke, aki némán figyelte meg a csata lefolyását, csendes magatartásával a türelmetleneket és idegeseket, akikhez gróf Bismarck a külügyér is tartozott (valóban úgy érezte, borotvaélen áll a maga s hazája sorsa; O. Regele szerint a porosz király is annyira nyugtalan volt, hogy ki is ejtette ezt a baljós mondatot: „Elvesztettük a csatát”). Végre a magán uralkodni nem tudó külügyér Moltkéhoz akart fordulni, nézetét a csata állásáról megtudandó. Hozzá közeledvén odanyújtotta szivartárcáját, amelyből Moltke több darabnak megropogtatása után egyet kiválasztott és reágyújtott. Bismarck erre némán távozott és a királyhoz visszatérve, mondá: a dolgok nem állhatnak rosszul, mert Moltke megropogtatja a szivarokat; — és így is volt.” (Balás György. i. m. 269. l. jegyzete) *a porosz király* — I. Vilmos (1797—1888) porosz király, később német császár

- 19 *Moltke* — Helmuth Karl Bernhard gróf (1800—1891) porosz tábornagy. 1857—88-ig a porosz vezérkar főnöke, a porosz—osztrák háború főparancsnoka

- 27 *Maslovédnél a nagyváradi ezredet félóráig lövette a szomszéd osztrák dandár tüzésége* — Miközben a Brandenstein és

Lap: Sor:

- Appiano dandár egységei a támadó poroszok elől kénytelenek voltak elhagyni a swiebi erdőt, az attól keletre, a maslowedi halmokon álló osztrák tüzérség pusztító golyózáport zúdított rájuk. Ilyesmi a csata más pontján is előfordult, Chlum környékén Benedek és kísérete is saját tartalékának gránáttüzébe került.
- 137 30 *Mi pedig Chlumnál gyönyörűségeken belementünk ... egy porosz hadtestbe, amelyet a magunkénak néztünk* — Chlumot annyira meglepetésszerűen foglalták el a poroszok, hogy Benedek először nem volt hajlandó hitelt adni segédtisztjének, aki azt jelentette. Nem arról az oldalról támadták, amelyiken meg volt erősítve, hanem a keleti oldaláról, ahol majdnem védtelen volt.
- 138 2 *Montgolfiër-léggömb* — az első sikeres léggömb kísérletet végrehajtó Montgolfiër-testvérek nevéről.
- 5 *Hisz ez az egész sadowai ütközet valóságos „tévedések vígjátéka” volt (a mi részünkről), hogy mikor visszagondol rá az ember, a fejét szeretné a falba verni, s úgy kacagni, míg hele nem örül* — Nemcsak Jókai, a történészek is szenvedélyes szavakat használnak, amikor a csata szörnyű veszteségeiről szólnak: „Mint az utolsó tartalékot vetették be az 1. hadtestet, azokat a csapatokat, amelyek jún. 26-a óta emésztő harcokban álltak. Ezek a megszakítatlan visszavonulásban anyagilag és erkölcsileg kimerültek s pontosan tudták, hogy a csata már elveszett. E csapatok mégis a legteljesebb hadrendben indultak rohamra — amely Friedjung szerint ‚mészárlás’, ‚szomorújáték’, ‚meggondolatlanság vagy heroizmus’ volt — lobogó zászlókkal, dobpergés és az ezredinduló hangjai közepette rohamozták az ellenséget, élükön megmaradt tisztjeikkel. A Ringelsheim és Leiningen dandár újra ott állt 200 méternyire Chlumtól, a Knebel dandár önként támadásba lendült és 20 perc leforgása alatt gróf Gondrecourt 1. hadteste elvesztette 10 000 katonáját és 279 tisztjét, állománya több mint felét.” (O. Regele: i. m. 436.)
- 10 *főtisztjeink ... ott hullottak el a szemünk előtt* — a veszteségről lásd: *Keletkezése, forrásai* c. fejezet
- 12 *Festeticsek, Brandensteinok, Groebenek* — gróf Festetics altábornagy a 4. hadtest parancsnoka, már a Maslowed felé irányuló támadás idején, 9.30-kor súlyosan megsebesült. Brandenstein vezérőrnagy a 4. hadtesthez tartozó dandár parancsnoka. Egysége az osztrák hadsereg jobbszárnyán,

Lap: Sor:

- Maslowedtől délnyugatra állott a csata megkezdésekor. A swiebi erdő birtokáért folytatott harcban esett el nagyszámú tisztjével és katonájával együtt.
- Groeben August (1841—1866) százados a 7/VIII. lovas-üteg parancsnoka. Hősi haláláról l. a 139 : 11 jegyzetet
- 138 15 *Az ellenség láthatatlanul csúszott közelükben* — a dombokkal, horhosokkal, gabonatóblákkal tarka terep a támadó poroszoknak kedvezett
- 26 *A „chlumi köd!” Amire a fővezér hivatkozik az ütközet utáni jelentésében* — Benedek tábornagynagy júl. 4-én hajnali 3 órakor a következő táviratot intézte a császárhoz: „Az egész hadseregnek, egyesülve a szász csapatokkal, több mint öt órai fényes harca után, részben eláncolt állásban és derék-haddal (centrum) Lippában,— sikerült az ellenségnek Chlumba befészkelni magát.
- Az esős idő a löporfüstöt lenyomva tartá, úgyhogy a tiszta látást lehetetlenné tette. Ezáltal az ellenségnek sikerült a mi hadállásunk felé előnyomulni.
- Rögtön és váratlanul onnan oldalt és hátulról lövetvén, a legközelebb álló csapatok ingadoztak, és minden erőfeszítés dacára, nem sikerülhetett nekünk a hátrálást visszatartani.
- A hátrálás eleintén lassú volt, de mind gyorsabbá lett, amint az ellenség jobban előnyomult, míg az egész sereg részint az Elbe hadi hídjain át, részint Pardubitz felé visszavonult.
- A veszteség még nem tekinthető át, de bizonyára elég jelentékeny.” (*Háború-Könyv. Az 1866-i hadjáratok ismertetése. Szerkesztették Nagy Miklós és Zilaly Imre. Kiadja Heckenast Gusztáv. Pest, 1866. 74.*)
- 33 *Azt már tudtuk, hogy a hátunk mögött a poroszok nyomulnak előre . . . Ki kopogtat odahátul? — Az a porosz trónörökös volt* — Frigyes Vilmos (1831—1888) I. Vilmos porosz király, német császár fia, 1888-ig trónörökös, 1888. márc. 12-től június 15-ig német császár, a későbbi II. Vilmos apja. Gége-
rákban halt meg.
- Nem értett egyet Bismarcknak az alkotmány módosítására és a sajtószabadság korlátozására hozott intézkedéseivel. Óva intett a német „testvérháború” felidézésétől. A porosz—osztrák háborúban mégis a II. porosz hadtest főparancsnoka lett.
1866. jún. 26-án benyomult a védtelen szorosokon

Lap: Sor:

Csehországba, Nachodnál és Skalitznál visszaszorította az osztrák csapatokat és éppen a legváltásosabb pillanatban, július 3-án déltájban érkezett hadtestével a königgrätzi csataterre, minek következtében az osztrák hadsereg jobbszárnya, különösen a chlumi magaslat megszállása folytán, két tűz közé került és futásnak indult.

- 139 II *Groeben ütegparancsnok hőstette* — „Az ellenség már a helységből (Chlum) az attól észak-nyugatra álló ütegek ellen akart előnyomulni, mire Groeben tüzer-százados üteget gyors elhatározással megfordította és a helységtől 200 lépésnyire lemozdonyozván, kartácsokkal megakadályozá az ellenségek kitörését a helységből; ez által két nyolcfontos üteg visszavonulása lehetővé vált ugyan, Groeben ütege azonban az ellenséges puskatűz által rendkívülien szenvedett és csak 10 lövést volt képes megtenni. Parancsnoka, 1 tiszt, 52 ember és 68 ló egy pillanatban elestek és csak egy löveg volt elszállítható, míg a többi hét az ellenség kezében maradt.” (Balás, i. m. 278.)

„A poroszok Groeben mellett még egy tisztet és ötvenkét legényt találtak holtan vagy sebesülten, részint az ágyúkon részint az elhullott lovak között feküdvé. Szívet facsaró látvány volt ez s a mellettük elhaladó győzők, még a trónörökös is a vitézeknek azzal hódoltak, hogy levették kalapjukat. Groeben sírjára rátették a Mária Terézia-rend keresztjét. A königgrätzi csatamezőn azonban nem ez volt az egyetlen példája annak, amit a halottak ütegeinek neveztek. Lippánál is volt egy ilyen eset. Kühn százados addig harcolt, amíg legényei és lovai mind elestek. Amikor az ellenség már ötven lépésnyire volt csak, a három még életben levő legény egy ágyúval még rájuk tüzelt. A porosz vezérkar jelentése erről az esetről így hangzik: „Tíz darab nyolcfontos osztrák ágyú dicsőségesen pusztult el.” (Friedjung, i. m. III. 83.)

- 140 3 *Chlum város* — Jókai nem írta pontosan, a helység falu nagyságú település volt
- 143 23 *Königgrätzre vonultunk vissza. Azt mondják, hogy nagyon keserves utazás volt* — Miután a Chlum visszafoglalásáért indított roham szörnyű veszteséggel kifulladás (l. 138 5 sz. jegyzetet), az osztrák hadtestek — az ágyúartalék és a lovasság vitéz ellenállása dacára — iszonyatos fejtellenül az Elba felé menekültek. Az osztrák centrum egységei kb.

Lap: Sor:

három óra járásnyira voltak az Elbától s míg ezt az utat megtették, két oldalról az ellenség szakadatlan puskatüze-
léssel zaklatta őket. Ezen kívül az osztrák tartaléknak az a
része, mely résztvett a harcban, áradat módjára szakadt
rájuk, minthogy pedig a poroszok oldalról előlították az
útjukat, a vert sereg meg sem merte kísérni, hogy átvágja
magát. A fenyegető veszedelem elől mind a Königrätz
felé vezető főútra, tehát igen szűk területre szorultak. A
hadtestparancsnokok a zűrzavarban azt sem tudták pontosan
hová verték a két állandó híd mellé a négy hadihidat.
Az olyan csapatok közé, amelyek eleinte rendben menetel-
tek, betörték a megfutamodó tömegek, s emiatt azok is
összegabalyodtak. A visszavágató lovasság pedig olyan
irgalmatlanul tört magának utat, hogy legázolta a sebesült-
kötöző telepet is. Valóságos káosz támadt, s bár az ellenség
nem járt a nyomukban, százezernél több ember, ezernyi
járművel vegyest, „mindent magával sodró láva gyanánt”
hömpölygött Königrätz vára felé.

- 144 19 *tolófiók* — pótágy, nappalra az ágy alá betolva
145 : 28 *Myllitta* — az ókori babiloniai mitológiában a természet és
a szerelem istennője
Astarté — az ókori Föníciában a szerelem és termékenység
istennője
146 : 7 *heliogravür* — sokszorosító eljárás, amellyel a fényképeket
maratással mélynyomásra alkalmas rézlapokra vizik át
Die Frauen der Bibel — a Biblia asszonyai — a mű megmaradt
Jókai könyvtárából, ma a Petőfi Irodalmi Múzeumban
található. A második kötetben van Mirjam (Maria) képe, aki
Áron és Mózes leánytestvére volt. B. Eyles rézmetszete
táncoló fiatal lányt ábrázol, dobbal a kezében, kerek arca
merengő, nagy nyílt szemekkel, telt idomokkal, elválasz-
tott hajjal, nagy fülönfüggővel. *Die Frauen der Bibel*. In
Bildern mit erläuternder Texte. Zweite Auflage. Leipzig,
F. A. Brockhaus, 1857. (a második kötetben nincs lapszá-
mozás)
29 *exuvia* — levetett ruha, zsákmány
32 még akkor *Semmelweis antiszeptikus kötőlékei nem voltak
használatban* — Semmelweis Ignác (1818—1865) kiváló
magyar orvos, a gyermekágyi láz megelőzését szolgáló
fertőtlenítő eljárás felfedezője. Jókai megjegyzése mégis
téves, mert Semmelweis a sebészetben antiszeptikus kötést

Lap: Sor:

- nem ajánlott, ezt az angol Lister tette 1866-ban megjelent első ilyen tárgyú közleményében.
- 147 5 *üszög* — (üszök) gangréná, a gyulladásnak az a formája, amelyben a rossz vérkeringés és a szövetek táplálkozási zavara ezek elhalásához vezet
- 148 : 27 *Hivogattam kézzszorításra azt a rejtélyes alakot, akit a klasszikus korban angyalnak ábrázoltak, lefelé fordított fákllyával, mi pedig rémalaknak festünk* — A középkori csontvázszerű halálképekkel szemben a görögök még kedves ifjú alakjában ábrázolták a halált, kezében lefelé fordított élet-fákllyával, az ifjú arca szakasztott mása ikertestvérének az álomnak, csakhogy az még nem fordította le a fákllyát.
- 150 12 *lex Schmerlingiána* — a katonaváltság — Jókai más műveiben is ír erről a rendeletről (*Utazás egy sírdomb körül, Akik kétszer halnak meg.* 95. k. 188; JKK 40. k. 142.) s mindenütt elítélően, mert antiszociálisnak tartja
- 151 27 *lénung* — zsold
- 153 6 „*Min haólám wead haólám*”. (*Egyik örökkévalóságtól a másíkgig*) — mindennapi héber imaszöveg
- 28 *a hét főbűn* — a katolikus vallás szerint: kevélység, fösvény-ség, bujaság, irigység, mértéktelenség, harag, jóra való restség
- 154 1 *az a bizonyos Lázár* — a Biblia szerint Jézus Lázárt halála után negyedik napon támasztotta fel
- 25 *Assicurazioni Generali* — a trieszti általános biztosító társulat, amely 1831-ben alakult. Ez volt hazánkban az első biztosítási intézmény.
- 155 : 27 *testamenti executor* — a végrendelet végrehajtója
- 156 13 *ha már akkor meg lett volna írva a Kőszívű ember fiaí regény* — 1869-ben jelent meg
- 19 „*Ennek a gyermeknek a sírása még a föld alatt sem enged nyugodnom!*” . . . *Palvicz Ottó* — a Baradlay Richard hazatérő lovasegységének üldözésére indult osztrák vértések őrnagya Gödöllő közelében, a Királyerdőben csap össze a két ellenfél. Palvicz Ottó halálos sebet kap s Richárdra bízta élete nagy titkát, „egy előkelő hölgygel való nagy szerelméből” született fia sorsát.
- Az idézett mondat a *Kőszívű ember fiaíban* így fordul elő: „Bajtárs! A föld alatt is ennek a gyermeknek a sírását fogom hallani!” (vö. JKK 28. k. 72.)
- 30 *expektordáció* — kifakadás, ömlengés

Lap: Sor:

- 157 2 *dóce* — tanusítvány, igazolás
6 *applomb* — nyomaték
- 19 *Matuzsálem kora* — Methusélah a Biblia szerint 969 esztendő
élt
- 159 29 *mortifikál* — kínoz, sanyargat
sikanál — zaklat, bosszant
- 31 *infám-kasszál* — fegyelmi úton erkölcsileg megbélyegez
- 162 4 *Menschenschneider* — embert szabó, embert nyirbáló (tréfás
elnevezés a sebészekre)
- 15 *akcia* — részvény
- 163 : 30 *holzmüztli* — taplósapka
- 164 6 *Arany népdalából* — az idézet Arany: *Elesett a Rigó lovani
patkója* c. népdalából való. A második sor helyesen: „Az
nekem a mindennapi halottam”. — Jókai *A lélekidomár* c.
regényében (JKK 51 k. 346.) is idézi e verssorokat.
- 8 *rittig!* — (helyesen németül: richtig) csakugyan, igazán
- 165 22 *ichór* — az istenek vére a görög mitológiában (vö. *Jövő
század regénye*)
- 25 *Sit tibi terra levis!* — Legyen neked könnyű a föld! — latin
sír feliratok szokásos formulája.
- 166 17 *parazol* — napernyő
- 26 *Két hét múlva helyredlnt a béke. A város fölszabadult az ostromzár
alól* — A francia császár közvetítése után júl. 18-tól Nikols-
burgban kezdtek a békefeltételekről tárgyalni a hadviselő
felek megbízottai. A tárgyalások a júl. 22—27-ig elhatáro-
zott fegyverszünethez vezettek, amelyet később aug. 2-ig
meghosszabbítottak. A végleges békét Poroszország és
Ausztria 1866. aug. 23-án Prágában írta alá.
- 167 11 *curriculum* — pályafutás
- 25 *portentum* — csodás jelenség
- 168 4 *mitmachol* — valamit együtt átél, valami közös dologban
résztvesz valakivel
- 5 *bravúrstikli* — huszárcsíny, vitézi tett
- 7 *a porosz trónörököszt támadtuk meg* — tehát az ellenség leg-
erősebb, legérintetlenebb hadseregét. (vö. 138 : 33 sz.
jegyzettel)
- 16 *obsitol* — katonai szolgálatból elbocsát
- 169 : 5 *intacte* — érintetlenül, sértetlenül
- 6 *tontina* — biztosítás
- 12 *intabulálni* — betáblázni
- 16 *Mnemosyné* — az emlékezés múzsája a görög mitológiában

Lap: Sor:

169 : 16 *Themis* — a törvényesség és igazság istennője az ógörög mitológiában

19 *iniciál* — befecskendez

22 *Wenzel* — l. a 115 : 12 sz. jegyzetet

Pauler — Pauler Tivadar (1816—1886) jogtudós, politikus, 1848. augusztusától a pesti egyetemen az észjog és a magyar közjog tanára. A szabadságharc bukása után kinevezését mellőzték. 1852-től újra nyilvános rendes tanár. Eötvös József halála után közoktatásügyi, 1872—75 közt, majd 1878—86 közt igazságügyminiszter. Művei: *Bevezetés az észjogba*, 1852; *Észjogtani alaptan*, 1854; *Jog- és államtudományok encyclopédiája*, 1857; *Büntetőjogtan*, 1864—65 (utána több kiadás).

Kerkápoly — Kerkápoly Károly (1824—1891) jogtudós és politikus, a jogbölcselet kiváló művelője. Jókai pápai iskola-társa. 1846-tól a pápai református főiskolán a bölcsezet tanára. 1865—78-ig képviselő, a Deák párt nagytekintélyű politikusa. 1868-tól egyetemi tanár az államtudományi tanszéken. 1870—73 között pénzügyminiszter. Művei: *Világtörténet*, 1859; *Protestáns egyházalkotmány*, 1860; *Metafizika*, 1860; *A világtörténet és az emberiség fajkülönbsége*, 1860.

1866—67 táján még nem volt pesti professzor. 1868-ban kinevezték ugyan, de katedráját csak 1873-ban foglalta el ténylegesen.

Pulszky Gusztí — vö. a 33 3 sz. jegyzettel. Jókai pontatlanul említi itt, hiszen ekkor még csak 20—21 éves fiatal-cimber volt. 1872-ben nevezték ki egyetemi magántanárrá, 1875-ben (így is rendkívüli fiatalon) nyilvános, rendes tanárrá.

170 10 *Priessnitz-kúra* — a hidegvíz hatására alapozott univerzális gyógy mód; Priessnitz, Vincenz (1799—1851) osztrák laikus gyógyító nevéből

20 *Kränzchen* — házibál, szűkebb körű társasági összejövetel
26 *Tudok én is olyan impresszionista képeket festeni . . .* — E sorok meggyőzően tanúsítják, hogy a magyar közvélemény túlnyomó része a századforduló táján mennyire értetlenül állt szemben az impresszionista festészettel, amely Franciaországban ekkor már teljes diadalra jutott. Zola utal egyik, az impresszionizmussal foglalkozó cikkében „a sajtó élcfaragóira”, akik szerint az impresszionista festők „röptében fogják el az impressziót, négy formátlan ecsetvonással”. (Lásd:

Lap: Sor:

A naturalizmus. Szerk.: Czine Mihály, 'Bp. 1967. 172.) Talán efféle karikatúrák révén szerzethett tudomást a képzőművészeti impresszionizmusról Jókai is. Magyarországon ekkor még szinte teljes egyeduralmat élvez a Piloty-iskola stílusát követő, Benczur féle akadémikus festészet. A nagybányai festőiskola csak a regény írását követő évben, 1896-ban alakul meg, és 1897-ben rendezi első kiállítását. Jókai szemében az impresszionizmus már azért is ellenszenves lehetett, mert ez a festői irányzat szoros kapcsolatban állt az irodalmi naturalizmussal.

- 170 : 29 *strikla* — vonal
171 6 *jurium direktor* — jogügyi igazgató
172 2 *Cafédát-Panédkh* — Jókai az Egyiptomban nagy méltóságra emelkedett József történetére utal, aki a fáraó álmának megfejtésével vezető szerephez jutott. A fáraó egyiptomi nyelven „Cafenath-Paneakh” nevet adományozta neki. (Mózes I. 41 : 45) A szó jelentését többféleképpen magyarázták; az egyik szerint: „az Úr szólt, és ő (a név viselője) él”; a másik felfogás szerint jelentése: „iskolafő”. (JKK 56. k. 314.)
5 *in suspenso* — függőben
7 *sedria* — (sedes iudiciaria) megyei nemesi törvényszék
12 *Königin der Rosen* — rózsakirálynő, egy rózsafajta neve
16 *ha rezerváltan tartod magadat, akkor fölcsapod előtte az „égőt”*
— ha tartózkodóan viselkedsz, akkor fölfigyel az egyéniségedre
30 *latitűd* — szélesség, bőrség, itt: szabadság
173 5 *Bájrám-ünnep* — a mohamedánok évente kétszer megtartott főünnep
174 8 *konstábler* — rendőrbiztos, rendőr
17 *Macbeth* — Verdi operája Shakespeare tragédiája nyomán
18 *végigsasfroz* — végigsétálgat, lépeget
22 *kakodémon* — gonosz szellem
28 *cenzuráztak* — itt: ügyvédi vizsgát tettek
175 4 *fruktifikál* — gyümölcsöztet, hasznosít, kamatoztat
11 *stampiglia* — bélyegző készlet
12 *prokúra* — az ügyiratoknak a főnök helyett való aláírása
176 1 *athos-hegyi kék apácák* — görög eredetű női szerzetesrend (Az Athos-hegy Görögországban férfiszervezetes kolostorok autonóm területe)
provinciálisnő — apácafőnöknő, tartományi főnöknő

Lap: Sor;

- 177 : 10 *expediens* — kísérítő, mentő ötlet
24 *csatányos* — hatásos, kiélezett
33 *kapitóliumi Vénus-szobor* — az ókori Róma fellegvár-
dombján épen talált gyönyörű istennő szobor. Tulajdon-
képp Praxitelész szobrának egy változata, amelyből a hellen-
izmus művészei a cnidusi Aphroditét fejlesztették ki, ennek
egyik remeke a Capitoliumon talált szobor: az istennő
meztelenül fürdőbe lépni készül.
- 178 2 *korzett* — fűző
5 *volant* — fodor a női ruhán
6 *agacéria* — kacérkodás, ingerkedés
33 *ronszenyói víz* — Roncegno tiroli fürdőhely forrásának
gyógyhatású ásványvize
- 179 10 *neszmélyi* — Komárom megyei borfajta
13 *kredencolás* — felszolgálás, kínálás
- 180 17 *burkony* — sál, lepel
- 182 7 *facinoráim* — gatzetteim
10 *szekszta* — hatodikos diák
- 183 1 *septemvir* — a hétszemélyes tábla nevű felsőfokú bíróság
tagja
6 *diametraliter* — merőben, homlokegyenest ellenkezően
12 *rabulista* — körmönfont okoskodó
13 *stellionatus* — csalás, itt: csaló
felonista — hitszegő
14 *accaparista* — nagy készleteket olcsón összevásárló
hochstapler — szélhámos
hamis krldás — hamis csődöt kérő
- 17 *nagyon érdekelte a politika (1867-ben!)* — Jókai itt az 1867-i
viszonyokat a kilencvenes éve közérdeklődésének hiányával
állítja szembe. A kiegyezés előkészületeinek idején a politika,
az irodalom, a művészet iránti érdeklődés ismét megélné a
Jókai azért hangsúlyozza külön az évszámot, hogy érthetővé
tegye a jogtanácsos magatartását, amely annyira ellentétes
a századforduló tájára már általánossá vált politikai-művészi
közönnyel.
- 32 *delektől* — gyönyörködtet, élvezetet szerez
- 184 : 2 *kukkó* — ügyetlen, gyámoltalan, bamba, mafla (Csallóköz)
6 *Terezina Tua* — Tua, (Teresina) Maria Felicita (1866—
1956) olasz hegedűművésznő. A párizsi Conservatoire-on
Massart tanítványa volt; 1880 óta egész Európát bejárta
nagysikerű hangversenykörútjain. Olaszországban 1895-ben

Lap: Sor:

- Rachmanyinov partnereként szerepelt nagy sikerrel. 1915—24-ig a milánói konzervatórium, majd a római S. Cecilia-akadémia hegedűtanára volt; később visszavonult és Rómában apáca lett.
- 184 : 7 *Terezina Mea* — az én Teréziám, szójáték az előbbi név mintájára.
Feltűnő itt Jókai időtévesztése, hiszen nyilvánvaló, hogy 1867-ben nem hegedülhetett Terezina Tua Pest-Budán.
- 8 *akkompanydl* — kísér
- 185 : 4 *prospektus* — itt: kilátás
- 26 *a hat év előtt inaugurált magyar divat* — 1860-ban, a Bach rendszer bukása után tüntetőleg a régi magyar divatot újíttatták fel, hiszen a hivatalnok-rendszer a nemzeti viseletet is üldözte, vö. erről Jókai más műveit is (*A fekete vér* JKK 86. k.)
- 28 *rezgős főkötő* — kontyba tűzött zománcos, rendszerint virág alakú, rugós szárú ékszer, amely viselőjének mozgása közben rezeg (JKK 49. k. 364.)
- 30 *klakk* — rugós cylinder, kürtőkalap
chignon — vendégkonty, álhaj
- 186 : 14 *masamódkontó* — kalapos-számla
- 187 : 7 *almé* — vándortáncosnő, piactereken és magánházaknál lépett fel Egyiptomban
- 26 *osztováta* — szövőszék
- 27 *Macaulay* — Thomas Babington (1800—1859) történetíró, költő, az angol esszé legnagyobb mestere. Történeti munkáiban festői stílusban, filozófiai elmélyüléssel s költői előadással jellemzi a kort. Művei a XIX. századi magyar liberális értelmiség körében is rendkívül nagy tekintélyt élveztek.
- Renan* — Ernest, (1823—1892) francia író, tudós, főleg a kereszténység történetével foglalkozott racionalista, felvilágosult szellemben
- Carlyle* — Thomas (1795—1881) angol történetíró, esszéista, romantikus hőskultusza nagy hatással volt a század első felére
- 188 : 25 *cinikus* — itt a szó eredeti, antik (Diogenesz iskolájához kapcsolódó) értelmében: igénytelen, egyszerű életmódot folytató
- 189 : 12 *dirimál* — elvlaszt, félbeszakít
- 190 : 12 *paszpartu* — (passepartout) útlevel

Lap: Sor:

- 190 : 22 *Szent-Dzsermén.* — (Saint-Germain) a felső tízezer lakónegyede Párizsban
in petto — szándéka szerint, belsőleg készen
- 191 13 *turnűr* — a szoknya alatt elhelyezett párnácska alakú tömés, „fardagály”
17 *pomp fűnébre* — (helyesen: pompes funebres) gyászpompa
- 192 3 *umbréla* — esernyő
10 *fidélis* — kedélyes, vidám
- 193 14 *Magyar Bazár* — nők számára kiadott képes folyóirat. 1866-ban indult. Szabó Richárd, Wohl Janka szerkesztette
Ország Világ — képes irodalmi hetilap, megjelent 1880—1938 közt. Szerkesztői Somogyi Ede, Beöthy Zsolt, ifj. Szinnyi József, Ábrányi Kornél, Degré Alajos, Benedek Elek, Váradi Antal, Falk Zsigmond és mások.
- 15 *Magyar Géniusz* — társadalmi, irodalmi és művészeti hetilap. 1892-ben Hevesi József és Karczag Vilmos szerkesztésében indult, 1903 végén szűnt meg.
Magyar Szalon — társadalmi, irodalmi és kritikai folyóirat. 1884—1936 között jelent meg. Megalapítói Fekete József és Hevesi József.
Új Idők — 1894-ben, Herczeg Ferenc szerkesztésében megindult irodalmi hetilap, 1949-ben szűnt meg.
A Hét — 1890-ben, Kiss József szerkesztésében indult irodalmi hetilap, 1949-ben szűnt meg.
A Jókai — Jókai Magyar Nők Lapja, 1894—1896 közt megjelent hetilap. Szerkesztői: Beksics Gusztávné, Keleti Lajos, Zsoldos László.
- 23 *madame, je vous aime* — asszonyom, szeretem
- 194 15 a Hamlet-idézet Vajda Péter vagy Kazinczy Ferenc fordítása
- 195 11 *dobsinai jégbarlang* — a régi Gömör vármegyében, ma Csehszlovákiában található természeti csoda. A Gölnic szurdokvölgyében, 970 méter magasságban alakult ki. Szépség és nagyság tekintetében az eddig ismert jégbarlangok közt az első helyet foglalja el.
- 12 *Tátra-Füred* — három helységből állt: Alsótátrafüred, Ótátrafüred, Újtátrafüred. Klimatikus gyógyhelyek a régi Szepes megyében, a Magas Tátra tövében, erdők közepén fakadó szénsavas forrásokkal. Kiindulópontjai a hegyászó turistáknak.
- 196 13 *stikkol* — hímez
- 197 8 *kérvő ndsznagy* — a régi magyar lakodalmi szertartások fontos

Lap: Sor:

- szereplője. A kérő násznagy a vőlegény tanúja és nász-
népének feje volt (vö. *A készílvő ember fiai* JKK 27. k. 148.
és *A kiskirályok* JKK 49. k. 234. — 362.)
- 197 : 27 *egzekúció* — végrehajtás
processzus — pör, eljárás
- 198 : 26 *ex praesidio* — elnöki úton, felülről
28 *Buziás* — fürdő a régi Temes megyében. Kitűnő szénsavas
fürdőit Trefort miniszter idején hozták rendbe. Gyomor,
bél, valamint idegbajok ellen használták. Igen látogatott
fürdő volt.
Mehádia — a világhírű Herkules-fürdőt szokták így nevezni,
a régi Krassó—Szörény megye orsovai járásában
Monyásza — másként Menyháza, fürdőhely Arad megye
borossebesi járásában. 32 fokos hévize 5 tükörfürdőt táp-
lált.
- 199 *Macsvánszky bandája* — Macsvánszky Maxim bácskai
rablóvezér, bandáját Ráday Gedeon gróf csak sorkatonaság
kivezénylésével, valóságos ütközet árán tudta ártalmatlanná
tenni az 1860-as évek végén. (vö. *A lélekidomár*, JKK 51. k.
696.) Jókai élc lapja, az *Üstökös* szatírát is közöl róla: *Macsvánszky*
nótája, mióta ifj. gr. Ráday Gedeon elfogta (1869.
aug. 14.), *Macsvánszky és az üldözője csmen* képnovellát.
(JKK 51. k. 568—69.)
7 *theáterkup* — hatásos, színpadias jelenet
- 10 *Bismarck-án colére* — (helyesen: Bismarck-en-colère) a
Bismarck sál, epezőld-színű viselet. (vö. NK. 94. k. 289.)
Selyem anyagát előlről hátra hajlították, majd előre hozva
megkötötték s díszes nyakravaló tűt tűztek bele. Lenbach
képein látható hasonló.
- 28 *akcidencia* — mellékjövdelem
- 200 23 *kapucihér* — gazfickó, csirkefogó
28 *kontentum* — izlés, megelégedés
- 201 10 *kadrollírozott* — kockás
14 *nostras* — közülünk való, egy hiten levő (a reformátusok
közkeletű megnevezése)
- 202 20 *Ruttka* — fontos vasúti csomópont volt a régi Turóc vár-
megyében. Itt találkozik a MÁV egyik fővonala a Kassa—
Oderbergi vonallal.
22 *nagy moles matrikula* — a nagyon súlyos anyakönyv
28 *restauráció* — itt: vendéglő
- 203 10 *stuccer* — divatbáb, piperkőc

Lap: Sor:

- 203 : 20 *gemiethet* — kibérelve
- 204 : 14 *mirnikszdirniksz* — (mirnichtsdirnichts) ukmukfuk
23 *Thaisz Elek* — 1872-től Budapest főkapitánya, az akkori idők anekdotikus figurája
- 205 : 7 *orfelina* — árva; tréfásan: orfeumi énekesnő
17 *kontignációs* — gerendázatos, emeletes
- 206 : 2 *Neugebäude* — Újépület, az osztrák kormányzat által épített kaszárnya Pesten, a mai Szabadság tér helyén
11 *akár inde, akár unde* — akár innen, akár onnan (nézzük)
24 *waterpruf* — vízhatlan köpeny
- 207 : 10 *Station Preschburg!* — pozsonyi állomás!
Még akkor német volt a vasút — az 1868. XLIX. t. c. rendelkezik a M. kir. államvasutak igazgatásának megalakításáról
15 *Nuszpájl* — dióskalács
31 *Schäbernakk* — csíny, tréfa
- 208 : 17 *móhnpájl* — mákoskalács
30 *bruderschaftot iszik* — brudert iszik
- 209 : 15 *föleskortál* — fölkísér
34 *Awa Saxa* — „Awa Saxa vagy Afva Saxa, meredek bérc Finnország uleaborgi kerületében, Tornea várossal szemben a tengerparton, amelynek ormáról június közepén kétszer látni a napot lemenni és felkelni naponként.” (Jókai jegyzete az *Egy az istenhez*, JKK 70. k. 380.)
- 210 : 21 *delizsánc* — postakocsi
24 *Trencsén-Teplíc* — világhírű fürdő a régi Trencsén vármegyében.
29 *tükörfürdő* — tükörrel díszített termál fürdő
- 211 : 5 *puncta de utri* — kérdőpontok
7 *Kabolya-Polydna* — fürdőhely, a régi Máramaros vármegyében.
8 *Krapina-Teplíc* — Szlavónia legjelentékenyebb fürdője a régi Varasd vármegyében.
25 *szatiszfaktio* — elégtétel
- 212 : 7 *Muszkaországban vagyunk-e, Polizeistaat lett-e Hunnia?* — a kiegyezés után a kormányzat (és az ellenzék is) gyakran hivatkozott arra, hogy a Monarchia jogállam, és a hetvenes évek oroszellenes külpolitikája idején (egyébként jogosan) ítélte el a cári állam abszolutisztikus jellegét, az állampolgárok jogait oltalmazó garanciák hiányát, a sokszor brutálisan megnyilvánuló rendőrterror
- 15 *Erzerum* — város Törökországban

Lap: Sor:

- 212 : 15 *kajmakám* — török tartományi kormányzó
24 *szaladhat az úr Böszörményihez, Simonyi Ernőhöz panaszra* — Böszörményi László (1824—1869), Simonyi Ernő (1821—1882) ellenzéki, függetlenségi párti képviselők, akik bátran szóváltették a kormányzervek túlkapásait, panamáit
- 213 4 *rekurrdl* — fellebbez, folyamodik valakihez
7 *intimál* — (egyik hatóság a másikhoz) bizalmas közlést intéz
9 *ediktaliter citdl* — rendeleti úton megidéz
11 *kontumdcia* — vesztegzár
17 *szlnház idejéig* — „A mai ‚savanyuvizi sétány‘ mögött, a mai SzOT-kultúrház épülete táján állott a ‚kicsinyke‘ színház, melynek jelentősége azonban nagy a magyar színjátszás történetében; Kisfaludy Sándor kezdeményezésére, országos gyűjtésből, 1831-ben épült meg itt Dunántúl első kőszínháza, amelyben csak magyar nyelven játszottak. Mikor Jókaiék először Füreden jártak, megkopott, avult volt az öreg épület, melynek állapotát már 1844-ben panaszolták a fürdővendégek.” (Lipták Gábor: *Jókai Balatonfüreden*. 1967. 8.)
- 28 *traszíroz* — vasúti pálya nyomvonalát kitűzi
- 214 10 *periculum in mora* — a késedelem veszélyes
17 *a hazai hajóstársaságnak* — a Dunagőzhajózási Társulatról van szó, amely még 1830-ban kezdte meg működését és nagyarányú, egészen a Fekete-tengerig terjedő forgalmat bonyolított le
- 216 1 *mizogin* — nőgyűlölő
15 *Irínyi József* — Irínyi József (1822—1859) különös viselkedéséről Jókai ezt írja: „Az a sajátága volt, hogy télen sem viselt soha meleg felöltőt. Csikorgó januári időben találkoztam vele gyakran az utcán, szétgombolt frakkban (mindig frakkot viselt, még a forradalom alatt is) és fehér mellényben. Azt mondta, Párizsban nem ismerik a hideget.” (Jókai: *A márciusi fiatalság. Életemből* I. k. NK 96. k. 16.)
fátermörder — magas, kemény gallér, jobbra-balra nyitott és olyan magas, hogy kétoldalról az arcot takarta. XIX. század eleji német férfi divatcikk (Vö. *Fekete vér* fejezet JKK 23.)
- 217 8 *tónikus* — erősítő
218 3 *mószusz* — átható szagú illatszer
- 16 *Balassa* — Balassa János (1814—1868) európai hírv sebész, 1843-tól a sebészet tanára a pesti egyetemen
Kovács Sebestyén — Kovács-Sebestyén Endre (1814—1878)

Lap: Sor:

- híres sebészorvos, Balassa asszisztense volt. 1848-ban orvos-fakultási titkár, 1849-től a Rókus kórház sebészfőorvosa. 1858-ban az MTA levelező tagja. Deák Ferenc orvosa volt, ezért 1874-ben az országgyűlés hálaíratban üdvözölte.
- 218 16 *Lumniczer* — Lumnitzer Sándor (1821—1892) híres sebészorvos, egyetemi tanár. 1848-ban mint honvédorvos belép a hadseregbe, majd a honvédelmi minisztérium egészségügyi főnöke lesz. A szabadságharc bukása után gyakorló orvos, Balassa magánasszisztense. 1864-től a Rókus kórház főorvosa, 1868-ban magántanár, 1880-tól a sebészet nyilvános rendes tanára az egyetemen.
- 21 *bilánsz* — mérleg
- 220 1 *Magdolna* — házasságtörő nő a Bibliában, akinek Jézus megbocsátott
- 14 *La Cocumella* — Jókai így írja le a Nápoly környéki vendéglőt: „Ha valaha vissza kellene vonulnom a világtól; ha valaha száműzetném a hazámból, ide jönnék napjaim utóhadát számlálni La Cocumellába. Bolond szép világ! Gyümölcsstermő tavasz, virágos ősz, meleg tél, életújító levegő, gyönyörűséges tenger, fölséges sziklák, becsületes jóemberek, olcsó korcsmárosok. — Aztán ez a szent magányosság — a világljárás közepett. Egy futamodásnyira (nem távgyaloglót, de asztmatikusét véve) fekszik Sorrento, egymás hegyébe, hátába épített hatemeletes pompás hotelkekkel, amelyek mindig csordultig vannak angol és muszka hercegekkel, toilette-verseny, nyelvbábel, fényűzés, pazarlás: a La Cocumellába pedig nem vetődik más, mint egy-egy német regényíró, s másféle tudós, aki a világot nem akarja látni. Pedig ennek az egy vendéglőnek a neve külön fel van írva minden térképen; maga a falu, amelyhez tartozik (Saint-Agniello), az nincs a mappán.” (*Utazás egy sírdomb körül* NK 95. k. 269—270. és vö. *A lélekidomár* JKK 51. k. 138. 711.)
- 27 *obligáció* — kötelezettség, tartozás
- 221 : 30 *digitalin-csöpp* — fontos gyógyszer szív működési elégtelenség esetében
- 222 : 13 *Mind a két pap előtt megtartások a szertartást* — ti. hogy az egyik hite se szenvedjen csorbát. A katolikus egyház jog szerint a vegyesházasság tilos, a lelkész az ilyen házasság megkötésénél aktíve csak akkor vehet részt, ha a házasulandók kötelezik magukat arra, hogy születendő gyermekeiket

Lap: Sor:

- a katolikus vallásban fogják nevelni (reverzális), különben a lelkész csak passzíve vesz részt a felek házasságkötésében. Egyébként, ami a házasság érvényességét illeti, az egyház érvényesnek ismeri el a vegyesházasságot akkor is, ha protestáns lelkész vagy állami anyakönyvvezető előtt kötötték. A protestáns egyházjog szerint a vegyesházasság nem tilos.
- 223 : 14 *És azután menjenek ki Belgiumba, s ott kössétek meg újból az ottani törvények szerint a polgári házasságot* — az 1894. XXXI. t. v. előtt a külföldön kötött polgári házasságot sem ismerte el a magyar jogszolgáltatás. Vö. 7 : 33 jegyzettel.
- 25 *a francia és belga törvények szerint a pusztán pap előtt kötött házasságot nem tartják érvényesnek* — Franciaországban az 1792-es forradalmi törvények óta kötelező a polgári házasság, ezt a napóleoni Code civil is megerősítette.
- 224 10 *regalíroz* — megvendégel, traktál
- 14 *Dioszkurák* — a Dioszkurok — Kastór és Polydeükész (Pollux) mitológiai testvérpárok, a testvéri szeretet példaképei. A Dioszkurok e nőnemű formája bizonyára Jókai egyéni szóalkotása.
- 225 20 *„En N. N.* — A római katolikus eskü szövege: „Isten engem úgy segítjen, Nagyasszonyunk a Szeplőtelen Szűz Mária és Istennek minden szentei, hogy a jelenlévő N-t szeretem, szeretvén magamhoz veszem feleségül (ill. hozzá megyek feleségül) Istennek rendelése szerint, a keresztyény Anyaszentegyháznak szokása szerint, és hogy őt el nem hagyom, holtomiglan, holtáiglan, semminémű viszontagságban, Isten engem úgy segítjen.”
- A református esküforma: „En, N. N., esküszöm az élő Istenre, aki Atya, Fiú, Szentlélek, teljes Szentháromság, egy örök Isten, hogy ezt a nőt (ill. férfiút), akivel most kézenfogva Isten színe előtt állok, szeretem, szeretetből veszem el őt Isten törvénye szerint feleségül (ill. megyek hozzá feleségül), vele megelégszem, vele szentül élek, vele tűrök, vele szenvedek és őt sem egészségben, sem betegségben, sem boldog, sem boldogtalan állapotában, holtomiglan vagy holtáiglan hitetlenül el nem hagyom, hanem teljes életemben hűséges gondviselője leszek (ill. segítőtársa). Isten engem úgy segítjen!”
- 226 : 11 *Philemon és Baucis* — az ókori görög mitológiában szereplő öreg házaspár, a hitvestársi hűség példaképei. Történetüket Ovidius dolgozta fel.

Lap: Sor:

226 : 16 *Marienbad* — ma Marianské Lázně fürdőhely (Csehszlovákia)

227 : 9 *szóror* — nővér (az apácák megszólítása)

20 *Plátót olvasta-e* — Platon, a nagy görög filozófus *A lakoma* című dialógusában az érzékiség nélküli szerelmi vonzódáson alapuló szerelmet dicsőíti.

21 *Gibbonbol Zenóbia és Odenatus története* — Gibbon Edward (1737—1749) kiváló angol történétíró, főműve: *A római birodalom hanyatlásának és bukásának története*. Magyarul is megjelent. Átdolgozta: Hegyessy Kálmán. I—II. Pest, 1868—69. Ráth Mór.

Zenóbia — Odenathus palmyrai (Arábia) király görög műveltségű, szép és bátor felesége, aki férje halála után kiskorú fia nevében maga kormányozta az országot és hatalmát Szíriára és Egyiptomra is kiterjesztette.

Gibbon a következőkben jellemzi alakját: „Európa az újabb korban több kitűnő nőnek adott életet és korunk sem szűkölködik ily megkülönböztetett jellemeiben, de ha Semiramis kétséges hódításait kivesszük, Zenóbia talán az egyetlen nő, kinek fensőbb szelleme keresztül tört ama szolgálai tétlenségen, melyre nemét az ázsiai éghajlat és szokások kárhoztatták. Eredetét az egyiptomi macedon királyoktól származtatta, szépségre és tudományra nézve hasonló volt elődje, Cleopatrának, de a fejedelményt az erényben és bátorságban fölülmúlta. Zenóbiát a legszeretreméltóbb és leghősiesebb nőnek tekintették. — Barna volt, (nőről beszélve ezen bohóság igen fontos) fogai gyöngyfehérek és nagy fekete szeme szokatlan tűzzel lángolt, melyet a legvonzóbb gyengédség mérsékelt. Hangja erős és zengzetes volt. Férfias szellemét tanulmányok által fejlesztette és művelte ki. Nem volt járatlan a latin nyelvben, de hasonló tökélyel beszélt a görög, a syriai és egyiptomi nyelveket is.

Ezen tökéletes nő kezét Odenathusnak adta, ki magán állásából a Kelet fölötti uralomra emelkedett. Zenóbia hamar barátja és társa lett a hősnek. Odenathus a békeközökben szenvedélyesen foglalkozott a vadászattal és hűvel üldözte a sivatag vadjait: az oroszánt, párducot és medvét. Zenóbia e veszélyes szórakozásokban schol sem maradt hátra. A fáradalmakhoz hozzá volt szokva, rendesen lóháton, katonai ruhában jelent meg és nem ritkán több mérföldnyire gyalogolt a sereg élén.” (I. m. 113. l.)

Jókai eredetiben olvashatta Gibbon könyvét, mert a

királynő olyan erényére utal, amelyet a szemérmes magyar fordító kihagyott, holott az angol kiadás jegyzetében megtalálható: „Zenóbia csak az utódok reményében engedte meg férjének az ölelést. Ha reményei meghiúsultak, akkor a következő hónapban újra próbálkozott.” (Gibbon: *The history of the Decline and Fall of the Roman Empire*. London, 1840. 120. p. „i” jelű jegyzete. Vö. Jókai: *Kelet királynéja*, NK 20. k.)

- 22 a bittsei várban Thurzó püspök nászfülkéjének falára vésett aranybetűs mondatok — CIRCUM(M)CIDE SUPERFLUA ET IN ARCTU (inánia? inarata?) DESIDERIA TUA CASTRIGE (constringe? castiga?): CONSIDERA QUAM(TU(M) NATURA POSCAT, NON QUAM(N)TUM CAPIDITAS EXPETAT. IMPONE COPISCEN (COPIESCAE?) TUAE MODU (I)OCAQ(UE). BLANDIME(N)TA QUAE OCCULTA VOLUPTATE TRAHUNT, RESCUE (respue?). — Vess gátat túláradó vágyaidnak és zabolázd nyers tombolásaidat. Azzal törődj, hogy mennyit követel a természet, s ne azzal, mit kíván szenvedélyed. Vess véget duskálásodnak mértékkel és tréfával. A titkos gyönyörök ígéretével vonzó csábítást utasítsd vissza. (A feliratot közli: Alexander Lombardini; Slovenske Pohlady, 1884. 4. füz. — A nehezen megtalált adatért a pozsonyi Štefan Dodeknek tartozom köszönettel.) Thurzó Ferenc (†1576) teológiai tanulmányait Itáliában végezte. Nagybátyja, Thurzó Elek Török Bálinttól vette meg, vagy foglalta el a nyitrai püspökséget. A király beleegyezésével 1534-ben nevezték ki Thurzó Ferencet püspökké, pedig még felszentelt pap sem volt, csak a kisebb egyházi rendeket bírta. Thurzó Ferenc 1534 és 1557 közt irányította az egyházi javadalmakat s kitűnő gazdaként annyira rendbe szedte pénzügyeit, hogy az a legjövödelmezőbb püspökséggé vált. 1556 és 1562 között térhetett át a protestáns hitre, valószínűleg a lutheránus Thurzó Elek befolyása alatt. A nyitrai püspökséget 1557-ben váltotta ki kezéből Ferdinánd, második házassága idején már nem volt püspök. Először Kosztka Borbálát vette feleségül, aki magtalanul halt meg. Második felesége Zrínyi Miklósnak, a szigetvári hősnek Katalin leánya volt, vele 1562 júniusában kötött házasságot.

A bittsei várkastélyt, mely a hasonló XVI. századi építmények közül a legterjedelmesebb, a kapu fölirata szerint

Lap: Sor:

1571-ben építtette Thurzó Ferenc. Az 1605–6-os tűzvész után fia, György, a pompakedvelő nádor állíttatta helyre.

Jókai felvidéki útja során Bittsén is megfordult, *Péter Péter* című regényében így írja le a kastélyt: „Még látható a nagy vendégterem a bittsei várban, amit a püspök a mennyegzőre építtetett. Maga a várkastély is ott áll még épen, barokk ízlésű, mélybevésett szoborművű főbejáratával, körülfutó folyosói a világ minden hőseinek óriás alakjaival tele festve. A lakodalmi terem maga szelében hosszában alig engedne a budapesti vigadó nagy termének, s ennek a közepén látható még most is a hálóterem fülkeoduja. Egy valóságos portale, négy karcsú korintheta oszlopon nyugvó. Az oszlopokra művészi faragványú inda-díszítmény kavarog fel, zöld levelek, szőlők, keleti gyümölcsök, aranyozással, színes zománcal ragyogók; a homlokzatán a két családi címer, s a kettő között aranybetűkkel egy latin arany mondat, ami szerető házastársaknak szól, megszívlelendő regulaképen.” (NK 83. k. 68.)

- 227 : 29 *appreciál* — becsül, értékkel
32 *tárkony* — kerti vetemény; csípősízű konyhai fűszer, leves, főzelék és sült ízesítésére használták
- 228 4 *baraboly* — sz ernityős virágú növény (*Chaerophyllum bulbosum*) gumócskái, répái Erdély számos vidékén tavaszi csemegeszámba mennek a határban dolgozó nők, legeltető pásztorok és gyermekek körében. Jókai egyik kedvenc csemegéje volt, más művében is többször említi. (*Bálványosvár* JKK 43. k. 131., *A lélekidomár*. JKK 51. k. 760., *Levente* NK 95. k. 158.)
- 6 *liktárium* — mézes szirup, lekvár
- 30 *boa constrictor* — Dél-Amerikában élő, nem mérges óriáskígyó
- 231 14 *kokojszás* — mocsár, láp
- 232 : cím *marchesa* — márkinő
- 233 2 *abszolvál* — feloldoz, fölment
20 *numen* — itt: jósjel
- 234 : 2 *gumildsztikum* — kaucsuk, ruggyanta
26 *kharáda* — szórejtvény
27 *proverbium* — közmondás
Alte Liebe — régi szerelem
rostet nicht — nem roszdásodik
- 135 : 29 *ultima Thule* — a világ vége

Lap: Sor:

- 236 : 10 *piésze de résisztansze* — (helyesen: *pièce de résistance*) valaminek a fénypontja, csattanója
23 23 *exorbitáns* — szertelen, mértéktelen
- 237 17 *huncutkái (à la Mars kisasszony)* — Mars, Anne (1779—1847) francia színésznő, a Comédie Française ünnepelt művésznője — a hosszú loknik szabadon hagyott homlokát kétoldalt keretezték
24 24 *solutio continuitatis* — folytonossági hiány
- 239 6 *Rembrandt-kalap* — a férfikalapnál kisebb karimájú női kalap, sok tollal és virággal díszítve. Saskiát ábrázolta ebben a művész.
10 10 *japáni napernyő* — tartószerkezete belül kosárszerű képződmény, rendkívül finom faanyagból. Az ernyő anyaga impregnált színes papír, amelyre színes körök, pillangók és virágok vannak festve. Ha összecukják, akkor a huzat papírányagából semmi sem látszik, csak a bordázat és az védi a papírányagot.
13 13 *zsett gyöngy* — a gallérszerű köpenyegre rávarrt színes üveggyöngy, esetleg splitterkeverékkel
- 240 3 *doktor Bartolo, Almaviva* — Rossini: *A sevillai borbély c.* operájának szereplői
12 12 *saisi fátyol* — ógörög legendák szerint Sais egyiptomi városban egy fátyollal takart képet őriztek; aki a fátylat föllebbentette, elfelejtett mosolyogni.
17 17 *szőlőrekettye-fű* — azaz: fanyar
25 25 *statarialiter* — itt: gyorsan, rövid úton
- 241 12 *ámbüszkád* — (helyesen: *embuscade*) les, csel, törvetés, csapda
18 18 *libáció* — italáldozat
- 242 19 *beata* — boldog (asszony); az apácák neve
243 25 *pieridák* — a múzsák másik elnevezése a görög mitológiában
244 13 *vieux Sèvres, alt Wien, vieux Saxe, old-Chine, Szacúma japán* — értékes régi francia, osztrák, szász, kínai, japán porcelánfajták. — A 13. notesz 22. verso oldalán is hasonló bejegyzés található: „O. Sullivan, Japán vieux, vieux Chin, meissenai és seversi, vieux saxe” (JKK *Följegyzések*)
- 19 19 *baziliszkus* — a mesékben szereplő sárkánygyík, amelynek a pillantása halálos
- 245 1 „*Georgiai nők*” — Offenbach operettje, melyet 1864-ben mutattak be a Budai Népszínházban
4 4 *votum castitatis* — szüzességi fogadalom

Lap: Sor:

- 245 : 16 *Entenfusz* — komikus „beszélő” név, annyi mint „kacsaláb”
18 *dezsónéroz* — villásreggelizik
- 246 13 *denique* — tehát
14 *Rózsavölgyi és Társa* — 1850-ben alakult híres magyar zene-
műkiadó cég
16 *cavatina* — áriaszerű énekszám
- 248 : 8 *ad parem et saccum* — utolsó fillérig (kifoszt)
13 *hektográf* — sokszorosító készülék, amely anilintintával írt
szöveget sokszorosít
szandaraka — tintaporozó
28 *korollárium* — következmény
- 249 : 22 *cicisbeo* — házibarát, szerető
- 250 9 *finta* — cselvágás (a vívásban)
12 *kalauer* — szóvicc, szójáték
18 *pikét* — kártyajáték
- 251 31 *Ben Akiba* — († i. e. 135) kiváló ókori zsidó törvénytudós
Jókai *A három márványfej* c. regényében is emlegeti. (JKK
50 k. 217, 222.)
- 252 : 18 *spanyollégy flastrom* — kőrishogár tapasz, melynek hólyag-
húzó és bőrvörösítő fajtáját vászonra kenve használták
- 253 22 *puszító* — segít, pártol valamit; sürget, megmozgat vala-
milyen ügyet
32 *archimédeszi csavar* — (JKK 51. k. 705.)
- 254 1 *összeférhetőnek tartotta az etikával. Éppen úgy, mint szent
Krispin a lopott bőrből csizmavarrást mezítlábas emberek szá-
mára* — Szent Krispin a III. században Galliában működött
szent, aki cipőkészítésből élt és szerzett pénzt szegényeinek
támogatására. Olcsó árai miatt azzal vádolták, hogy lopja a
bőrt. (Vö. *A lélekidomár* JKK 51. k. 41., 702.)
9 *sublimior mathesis* — felsőbb matematika
15 *koncertreferádák* — hangversenybeszámolók
23 *vakancia* — üresedés
24 *mea maxima culpa* — én igen nagy vétkem (gyónási formula
kifejezése)
- 255 16 *directoire* — a nagy francia forradalomnak a jakobinus
diktatúra bukása utáni, 1795—99 közötti korszaka (a leg-
főbb államhatalmat gyakorló testület nevééről)
19 *Apafi fejedelem* — Apafi Mihály (1632—1690) az önálló Erdély
utolsó fejedelme. Alakját Jókai *Erdély aranykora és Török-
világ Magyarországon* című regényeiben ábrázolta.
21 *fürmender* — gyám

Lap: Sor:

- 257 : 7 *Gracchusok* — kiváló római politikusok az i. e. II. században, az állami földeket a földnélkülieknek juttató agrárreform megvalósításáért harcoltak. Anyjukat, Corneliát a szigorú erkölcsű, hősiés anya példájaként emlegették.
- 10 *kszenia* — (xénia) epigramma, magvas gondolatokat kifejező rövid vers
- 258 24 *még a filokszéra előtt* — a filoxéra, szőlőgyökér-tetű (*Dectylosphaera vitifolii*) a szőlő legveszedelmesebb kártevője. Észak-Amerikából az 1860-as években hurcolták be Franciaországba, onnan került 1875-ben Magyarországra. Másfél évtized alatt szőlőültetvényeink kétharmadát kipusztította.
- 29 *kálvinista római* — azaz: debreceni
- 260 : 25 *dácia* — adomány
- 29 *csipkekerézi* — csipkefodor
- 262 13 *zssettatóre* — igéző, szemmel verő, rosszakaró
- 20 *prikolics* — (prikolics) — azaz farkaskoldus. Ipolyi: *Magyar Mythologia* c. művében — Jókai sokszorosan kiaknázott forrásában — magyarázza (2. k. 115.) L. *Szeretve mind a vérpadig* JKK 42. k. 281.
- 264 8 *Orbán* — I. Orbán pápa, aki 222—23 között kormányozta az egyházat. Emléknapja május 25-e, az utolsó tavaszi fagyos nap. A szőlősgazdák hozzá fordulnak segítségért fagykár ellen.
- 28 *iszkurál* — hajt, kezel, kormányoz
- 266 23 *Bihari* — János (1764—1827) magyar zeneszerző és hegedűművész
- 268 1 *pia fraus* — kegyes család
- 6 *septemfoeminalis tabula* — hét asszonyból álló törvényszék; szójáték a septemviralis tabula (hétszemélyes tábla) mintájára
- 11 *urbi et orbi* — itt: széltében-hosszában, világgá (kiált)
- 17 *kulánsan* — készségesen, előzékenyen
- 270 9 *benevolum* — beszélgetés, vizsgáztatás
- 271 19 *Neues Politisches Volksblatt* — 1877—1940 közt Budapesten megjelent német nyelvű képeslap
- 20 *Die Haushälterin auf Rädern* — a kerekeken járó gazdaasszony
- 25 *óra kanonika* — megszabott óra (amelyben a katolikus pap megszabott imáit elvégezni tartozik)
- 30 *Hammer und Glocke* — (Kalapács és harang) múlt századbeli kedvelt társasjáték
- 272 8 *Meluzine* — a középkori francia mondákban szereplő sellő

Lap: Sor:

- 272 : 27 *stradiuárió* — Stradivari neves olasz hegedűkészítő által készített, értékes hegedű
- 273 : 20 *klakvehutesz* — claquehutes az újságíróknak a XIX. század végén használatos tréfás elnevezése (klakk — kalap, cylinder)
- 274 : 1 *ekszmisszió* — kiküldetés
- 4 *csinke csento* — cinquecento
- 6 *furórét költött* — zajos tetszést keltett
- 9 *delegátus* — itt: a közös ügyek tárgyalására kiküldött parlamenti bizottság tagja
- 275 : 4 *dezden kon dezden* — Közönyt közönnyel, Moreto, Augustin (1618—1669) spanyol író vígjátékának címe. Sokáig a Nemzeti Színház repertoárdarabja volt.
- 20 *ordinárius* — itt: háziorvos
- 29 *kalábriai kalap* — széles karimájú, magas, hegyes nemezkalap, amelyet eredetileg az olaszországi Calabria tartomány lakosai viseltek. 1848-ban a republikánusok jelképe volt. (Vö. *A kiskirályok* JKK. 49. k. 372.)
- 30 *Sarah Bernhardt csipke-örv* — Berhardt, Sarah (1844—1923) francia színésznő, hazájában és külföldön egyaránt hatalmas sikereket aratott. Magas gallérú, bársonyszegélyes nyakravalókat hozott divatba, hogy clónytelen vonásait eltakarja.
- 32 *kakadoa színű* — mint a kakadu, azaz tarka
- 276 : 22 „*Fischerin du kleine*” — „Te kis halászeány”, egy múlt században divatos keringő kezdete
- 277 : 28 *auszgnusz* — vízlevezető
- 278 : 1 *posztilyon damúr* — (postillon d’amour) szerelmi küldönc
- 17 *megkapom a salláriumomat a mappázásért a bürótól* — megkapom a munkadíjamat a térképezésért a hivataltól
- 20 „*ein Geld, wovon die Frau nichts weiss*” — olyan pénz, amelyről az asszony nem tud
- 279 : 8 *ebaga (Mitfresser)* — helyesen: Mitesser = bórátka, pörsenés
- 19 *sófel . . schofel* — selejtes, hitvány, értéktelen
- 281 : 25 *Csatári Grósz Lajos* — (1832—1907) orvos, egyetemi tanár, az Országos Egészségügyi Tanács tagja, majd elnöke
- 27 *konvulzionérek vitustánca* — a konvulzionérek (convulsionariusok) 1730-ban, Franciaországban alakítottak rajongó, vallásos felekezetet a janzenisták üldöztetése miatt. Összejöveteleiken görcsös rángásokba estek, jajgattak, vonaglottak, tömegpszichózist keltve.
- 283 : 6 *Haupttreffer* — főnyeremény
- 284 : 23 *a rendőri rovatban* — ti. a rendőrség személyi nyilvántartásában

Lap: Sor:

- 285 : 21 *paszpartum* — (passepartout-m) mindenhová szabad bebo-
csátásom biztosító igazolványom, ill. szabad bejárásom
- 286 : 22 *Sarazate* — Pablo (1844—1908) kiváló spanyol hegedűművész
és zeneszerző
- 30 *ántuka* — (en-tout-cas) napernyő
- 287 : 13 *kupcihér* — gazfickó, csirkefogó
- 16 *Uchátius-ágyúk* — vö. 68 : 28 sz. jegyzettel
- 20 *csavargó rovátkok* — a cső huzagolása
- 288 : 6 *tarokk, szólb, ultimo, volát* — a játék megnyerésének érdekes
esetei: *szólb* — a felvevő a talont nem nézte meg — *ultimo* —
az utolsó ütést a pagáttal teljesítette — *volát* — a felvevő
minden ütést hazavitt
- 293 : 13 *kész vagyok lemondani az én idvezitő hitemről . . . és áttérni
az unitárius vallásra: — azért, hogy öntől elválhassak* — A
katolikus egyházjog nem engedi meg a válást, ezért a pol-
gári anyakönyvezés bevezetése előtt a válni kívánó (vagy
zsidó vallásúval házasságra készülő) katolikusok sokan tértek
át erre a hitre.
- 28 *bona fide* — jóhiszeműen
- 295 : 4 *machoir* — állkapocs, itt: műfogsor
- 296 : 16 *talon* — kártyaletét, a kiosztás után visszamaradó kártyák
- 18 *habeat sibi* — legyen az övé, bírja ő
- 23 *cserepár* — az osztrák gyalogos katonák gúnyneve
- 24 *túl a hetedik klimaktérikus éven* — azaz 49-en túl
- 297 : 14 *ajóka* — halfajta: egyik alfaja a szardella
- 17 *Sorrento* — híres üdülöhely a nápolyi öböl partján, Olasz-
országban
- 23 *leskártolt* — félretett, mellőzött
- 298 : 34 *mándruc* — a nép képzeletében élő, a macskafélék közé
tartozó vadállat. Jókai különböző műveiben nem egészen
azonos értelemben használja a szót. *A kiskirályok* JKK 48. k.
207. lapján így értelmezi a szót: „ősmagyar neve az orosz-
lánnak”. *A Levente* c. dráma egyik jegyzetében (NK 95. k.
167.) az alábbi magyarázatot fűzi a szóhoz: „A bihari
kemény legények most is szeretik magukat így hivatni.”
- 300 : 6 *Canis sum* — kutya vagyok!
- 302 : 12 *Cagliostro-tükör* — jövőbe látó tükör; Cagliostro, Alessandro
(1743—1795) hírhedt kalandor neve után
- 30 *A hitelezők beérték a kándlt percenttel: a kárdát megszüntették!* —
a hitelezők elfogadták az adós tartozásának bizonyos száza-
lécát s a csödeljárást megszüntették

Lap: Sor:

- 303 : 11 *kasszett* — szekrényke
12 *bösztrözdr* — (vexirzár) bonyolult szerkezetű, csak ügyel-
bajjal felpattintható zár; nyitása zugolódásra, böstörködésre
késztet (vö. *A lélekidomár* JKK 51. k. 717.)
- 306 : 10 *Knin* — dalmáciai kisváros
11 *morldk* — a dalmáciai partvidék szláv eredetű népességének
neve
20 *frufru* — itt: zizegés, suhogás
- 307 : 2 *brünhildi póz* — hatalmasan, magabiztosan. Brünhild —
Wagner *Walkür* című zenedrámájának egyik főalakja,
Wotan főisten leánya
5 *Erynnis* — a bosszúállás istennője a görög mitológiában

A KÉPMELLÉKLETEKRŐL

- I. A bécsújhelyi Mária Terézia Katonai Akadémia (F. Leysek domborműve, O. Regele: *Feldzeugmeister Benedek*. Verlag Herold, Wien—München 1960. 33.)
- II. Az osztrák hadsereg fővezérei, középen Benedek Lajos tábornagyszernagy (VU 1866. aug. 26. 408.)
- III. A porosz hadsereg fővezérei (VU 1866. aug. 19. 396.)
- IV. A königgrätzi csata színtere 1866. július 3-án (O. Regele i. m. 429.)

NÉVMUTATÓ

- Ábrányi Emil 318
 Ábrányi Kornél 409
 Alarcon, Pedro Antonio de 318
 Albrecht, Frigyes Rudolf Domo-
 kos osztrák főherceg 384
 Andrásy Géza 391
 Andrásy Gyula 377, 385, 391
 Andrásy Manó 382
 Andrásy Tivadar 391
 Andrae-Roman, Ferdinand
 395—96
 Annunzio, Gabriele d' 318
 Anonymus 355
 Antall József 386
 Apafi Mihály 419
 Appiano osztrák tábornok 397,
 399
 Apponyi Albert 333
 Arany János 224, 319, 404
 Arany professzor 261
 Arditì, Luigi 375
 Augnedre vegyész 371

 Babits Mihály 324
 Bach Sándor 355—56, 382, 389
 Balás György 336—38, 397, 401
 Balassa János 412—13
 Ballagi Mór 354
 Bartók Lajos 357
 Beaulieu, Truille 369
 Beethoven, Ludwig von 375
 Beksics Gusztávné 409

 Benedek Elek 409
 Benedek Lajos 336, 339—40,
 352, 397—400
 Ben Akiba 419
 Benczur Gyula 406
 Benedetti, Vincent 352
 Beödy Balogh Gábor 381
 Beöthy Algernon 361
 Beöthy Zsolt 409
 Bernhardt, Sarah 421
 Bihari János 420
 Birch-Pfeiffer, Charlotte 386
 Bismarck 313, 337—38, 340—41,
 344, 388, 390—92, 394, 398
 Bittó István 385
 Björnson, Martinus 318
 Blind, Ferdinand 395
 Blind, Karl 395
 Bóka László 324
 Bontoux, Eugène 384
 Bornemissza László 316
 Böszörményi László 412
 Brahms, Johannes 374
 Brandenstein osztrák tábornok
 397—98
 Bródy Sándor 317, 320, 324—25,
 329
 Bulyovszkyné, Szilágyi Lilla 386

 Cagliostro, Alessandro 422
 Cannagatta 312, 372—73
 Carlyle, Thomas 408

- Cavour, Camillo 378
 Chauvin, Nicola 362
 Cleopatra 415
 Constantinus Porphyrogenneta
 359, 372
 Czine Mihály 406
 Csáky Albin 331—33
 Csehov, Anton Pavlovics 318
 Csernátony Lajos 361, 385
 Csokonai Vitéz Mihály 362
- Damjanich János 353
 Darius Hystaspes 372
 Deák Ferenc 334, 413
 Degré Alajos 409
 Diocletianus 386
 Diogenész 408
 Diószegi Sámuel 367
 Dóczy Lajos 391
 Dodek, Stefan 416
 Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlo-
 vics 318
 Dreyse, Nicolaus 339
 Ducos tábornok 369
 Dumas, Alexandre fiás 381
- Edward, III. angol király 376
 Ellenbogen 383
 Eötvös József 330, 334
 Esterházy Miklós Móríc 333
- Falk Zsigmond 409
 Fekete József 409
 Ferdinánd, I. magyar király 416
 Ferenc József, I. 332—33, 392
 Ferraris, Artur 361
 Festetics Tasziló osztrák altábor-
 nagy 397
 Feszty Árpádné 322, 324—25,
 345
 Firduszi 358
 Fransecky porosz tábornok 397
- Friedjung, Heinrich 338, 398—
 99, 401
 Frigyes Vilmos porosz trónörö-
 kös 400
 Frigyes Vilmos, IV. porosz király
 392
- Gaál József 383
 Gajári Ödön 361
 Galántai József 334
 Gárdonyi Géza 324
 Garibaldi, Giuseppe 378, 390
 Gerlach tábornok 392
 Gibbon, Edward 415—16
 Giffard, Henri 359
 Gondrecourt osztrák hadtestpa-
 rancsnok 399
 Gorove István 385
 Görgey Artur 374, 388
 Groeben, August 338
 Grósz Lajos, Csatári 421
 Grubov 318
 Gvadányi József 383
 Gyulai Pál 318, 324, 353—54
- Hadik András 372
 Hadzsics Antal 363—64
 Hám János 392
 Harte, Bret 318
 Haynau, Julius Jakob 384
 Hegedüs Sándorné Jókay Jolán
 328, 375
 Helvey Laura 324, 353
 Herczeg Ferenc 409
 Hevesi József 409
 Horváth Kálmán 378
 Hugo, Victor 356
- Ipolyi Arnold 420
 Irányi Dániel 332—33, 385
 Irányi József 412

- Jacobsen, Jens Peter 318
 Jenev Lajos 317
 Jonas, Emil 381
 Jósika Samu 391
 Julius Caesar 377
- Kálnoky Gusztáv 391
 Karczag Vilmos 409
 Karo, Josef ben Efraim 374
 Károlyi Alajos 388, 391
 Katona József 380
 Kazinczy Ferenc 409
 Keiser, Reinhard 375
 Keleti Lajos 409
 Kemény Zsigmond 345
 Kepes Gyula 391
 Kerkápoly Károly 405
 Kiss József 409
 Klapka György 357, 378
 Knebel osztrák dandárparancsnok 399
 Kóbor Tamás 317
 Kohut Adolf 388, 393—94
 Kollár, Ján 357
 Korolenko, Vlagyimir Galaktionovics 318
 Kossuth Lajos 378
 Kosztká Borbála 416
 Kovács Endre 338
 Kovács-Sebestyén Endre 412—13
 Krecsányi Sarolta 380
 Krispin, Szent 419
 Kulmann, Nikolaus 395
 Kühn osztrák százados 401
- Laborfalvi Róza 321—23, 327
 La Marmora, Alphonse 378, 384
 Latabár Endre 381
 Leiningen osztrák dandárparancsnok 399
 Lenbach, Franz 410
 Lendvay Márton 380
- Leo (a diakonus) 358
 Leo, XIII. pápa 332
 Lipták Gábor 412
 Lister, Joseph 403
 Lisznyai Kálmán 358
 Liszt Ferenc 374
 Lombardini, Alexander 416
 Lopresti Árpád 341, 378, 388—90
 Lopresti Lajos 389
 Lucca, Paulin 341, 395—96
 Lukanics Ottilia 325—27
 Lumniczer Sándor 413
- Macaulay, Thomas Babington 408
 Macsvánszky Maxim 410
 Mária Terézia 372
 Mark Twain 318
 Márton József 355
 Mars, Anne 418
 Massart 407
 Mátyás, Hunyadi 344
 Mahumed (Mohamed) 371
 Miklóssy Gyula 380
 Mikszáth Kálmán 317, 322—23, 329, 343, 370
 Moineaux 380—81
 Mollinary osztrák altábornagy 399
 Molnár György 380
 Moltke, Helmuth Karl Bernhard 337, 398
 Montecuculi (Montecuccoli), Raimondo 371
 Montgolfiér-testvérek 399
 Móra Ferenc 324
 Moreto, Augustin 421
 Morgenstern Gusztáv 317
 Morrison 386
 Multatuli 318
 Murai Károly 317

- Nagy Bella 326, 345
 Nagy Endre 324
 Nagy Miklós (VU szerkesztője) 400
 Nagy Miklós 316, 324, 345—46
 Nagy-Sándor József 357
 Napóleon, III. 369—70, 378, 391, 396
 Nedeczky István 361
 Nyáry Pál 361
- Odenathus 415
 Offenbach, Jacques 380, 418
 Orbán, I. pápa 420
 Ovidius 414
- Pauler Tivadar 353, 405
 Péter, Nagy 357
 Petőfi Sándor 319, 358
 Platón 321, 415
 Plinius 387
 Podmaniczky Frigyes 361
 Praxitelész 407
 Prielle Kornélia 324
 Priessnitz, Vincenz 405
 Pulszky Ágost 169, 360, 405
 Pulszky Ferenc 360
 Pulszky Károly 361
- Rachmanyinov, Szergej Vasziljevics 408
 Ráday Gedeon 410
 Rádl Ödön 317
 Radó Richárd 380, 390
 Rajkai Friebeisz István 383
 Rákóczi Ferenc, II. 377
 Rákosi Jenő 377
 Rákosi Szidi 325
 Rákosi Viktor 317
 Raupach, Ernst 384
 Regele, Oscar 338, 398
 Reményi Ede 374—75
- Renan, Ernest 408
 Révész György 343
 Reviczky Gyula 329
 Rhade asszony (Paulin Lucca) 395
 Ringelsheim osztrák dandárparancsnok 399
 Rónay György 319
 Rossini, Gioacchino 418
 Rózsavölgyi 419
 Rudolf trónörökös 344
- Sand, George 386
 Sándor, I. cár 357
 Sándor, II. cár 358
 Sándor III. cár 358
 Sándor, Nagy 358
 Sarazate, Pablo 422
 Schmerling, Anton 361
 Schönbein 371
 Schultze 371
 Schwarzenberg, Felix, herceg 356
 Scitovszky János 392
 Scribe, Eugène 363
 Semiramis 415
 Semmelweis Ignác 402
 Shakespeare, William 406
 Simonyi Ernő 412
 Simonyi Zsigmond 354
 Siraudin 380
 Skálniczky Antal 379
 Socrates 322
 Somogyi Ede 409
 Sőtér István 344
 Sváb Károly 361
- Szabó Richárd 409
 Szapáry Gyula 332—33
 Szarvas Gábor 345, 354
 Szigligeti Ede 383—84
 Szilágyi Dezső 329, 332—33, 376
 Szinnyei József, ifj. 409

- Szögyény-Marich László 391
- Tábori Kornél 326
 Tarna Pál 380
 Terentius 378
 Thaisz Elek 411
 Thun, Leopold Leo 354, 356
 Thurzó Elek 416
 Thurzó Ferenc 321, 416—17
 Thurzó György 417
 Thury Zoltán 317
 Tisza Kálmán 317, 330, 342, 344,
 361
 Tolsztoj, Lev 318, 321
 Tomori Anasztáz 380
 Török József 385
 Tóth Béla 389—91
 Tóth Kálmán 357
 Tua, (Terezina) Maria Felicita
 407
- Uchatius Ferenc 369—70, 376
 Ürményi Miksa 382
- Vajda Péter 409
 Valerius, Julius 358
 Váli Mari 328
 Van Dyck, Anthonis 325
 Váradi Antal 409
- Vayerné Zibolen Ágnes 362
 Verdi, Giuseppe 406
 Vértesi Gyula 317
 Vieille vegyész 371
 Vilmos, I. porosz király 398, 400
 Vilmos, II. német császár 400
 Vörösmarty Mihály 381
- Wagner, Richard 423
 Wekerle Sándor 329, 332—34
 Wenzel Gusztáv 385, 405
 Windischgrätz, Alfred, herceg
 393—94
 Wohl Janka 409
 Wrede 358
- Zenóbia 415
 Zichy Manó 382
 Zichy Nándor 333
 Zilahy Imre 400
 Zitterbarth Mátyás 379
 Zola, Émile 318, 405
 Zrínyi Katalin 416
 Zrínyi Miklós hadvezér 416
 Zrínyi Miklós költő 382
 Züllich Tóbert (Rudolf) 380
- Zsigmond Ferenc 343
 Zsoldos László 409

TARTALOM

Előszó	5
X	9
Ψ	13
X? vagy ζ? Görög X	17
V. Az első csók	26
VI. Alfa és omega	27
VII. A gólyás léggömb = pelárgothülákósz	28
VIII. Életre-halálra	32
IX. A katasztrófa	35
„IRINGÓ” I. A kalugyer	37
II. A hidegítő csók	39
III. A hegedű meg a pemzli, mint kígyó	46
IV. Hogy lesz a spanyolmeggyből alma?	48
V. A rác pite	50
VI. Az én deverségem	51
VII. Az én cipóim	57
FRITILLÁRIA I. A titkos patronessz	61
II. A fehér és fekete por	66
III. Cannagatta	71
IV. Hegedű és gordonka	76
V. A lőpor próbája	83
VI. „60.”	91
VII. A böggő-vonó	96
PASSIFLORA I. Az életmeghosszabbítók	99
II. Színházaink anno einsből	101
III. A hú barát	104

IV. Komoly szándékok	107
V. A piócák	111
VI. Az édes titok	124
VII. A Bismarck páncélinge	131
MIRRHA I. Háború meg mindenféle	135
II. Mirrha	143
III. A heroikus kúra	147
IV. Tréfás temetkezés	162
HESPERIS I. Elöljáró beszéd	167
II. A szürke ember	174
III. Egy csapás helyett kettőt — a légynck	176
IV. A septemvir leánya	183
V. Pálma nézetei a jó házaséletről	188
VI. Vőlegény in petto	190
VII. Élvezetes nászutazás	194
PÁLMA I.	216
II. Egy kis prozódia és egy kis liturgia	223
III. A nő ottkinn és otthon	226
IV. A rác pite	228
V. Marchesa Violetta di Gamba	232
VI. Angiolina D'Istria	235
VII. Négy után — hat	238
VIII. Herr von Entenfusz	245
IX. Nachtigallné asszony	255
X. Baracskaiké asszonyság	256
XI. Viola	262
XII. Az első száz forint	265
XIII. Pia fraus	268
XIV. A dinamitbomba	274
XV. A szerződés	282
XVI. Az egyenruha	284
XVII. A feleségem	292
XVIII. A csodatevő ereklye	296

Jegyzetek	309
Rövidítések	310
Kiadások, fordítások	311
Keletkezése, forrásai	317
Az emberi és alkotói öregkor	317
Az egyházpolitikai viták és tükröződésük a regényben	329
A bécsújhelyi katonai akadémiában	334
A königgrätzi epizód forrásai	336
Irodalom	343
Szövegváltozatok	347
Tárgyi és nyelvi magyarázatok	352
A képmelléletekről	424
Névmutató	425

A kiadásért felel
az Akadémiai Kiadó igazgatója

✱

A szerkesztésért felelős:
SZÍGYÁRTÓ GYÖRGYNÉ

Műszaki szerkesztő:
BUDAI ANIKÓ

A kötéstervező:
KECSKEMÉTI ANNA
munkája

✱

AK 110 k 7174
Terjedelem: 21,8 (A/5) ív + 4 oldal melléklet

✱

70.69329 Akadémiai Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Bernát György

